T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ÇIKIŞINDAN BASTIRILMASINA KADAR 31 MART İSYANI

MASTER TEZİ

HAZIRLAYAN
SIDDIK YILDIZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

Ankara- 2006

SOSYAL BİLİMLER ENSİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

....ait…..

....adlı çalışma, jürimiz tarafından............................

Anabilim Dalında MASTER TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan...

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

(İmza)

Üye...

Akademik Unvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(İmza)

Üye...

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖNSÖZ

Osmanlı tarihinde isyanların önemli bir yeri vardır. Bu isyanların ortak noktaları; hiçbir şekilde, ne hanedanın değiştirilmesine yönelik ve ne de bir halk hareketi olmamasıdır. Buna rağmen bu isyanların büyük bir kısmında ya hükümdar tahtını ya da hayatını kaybetmiştir. Bu isyanların en önemlileri şunlardır: “Hâile-i Osmaniye” yani Osmanlı trajedisi olarak adlandırılan ve II. Osman’ın öldürülmesi ile sonuçlanan 18 – 20 Mayıs 1622 tarihindeki isyan; 8 Ağustos 1648’de meydana gelen ve Padişah I. İbrahim’in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan isyan; 5 Eylül – 3 Kasım 1687’de cephede başlayarak IV. Mehmet’in tahttan indirilmesi ile sonuçlanacak olan Abaza Siyavuş Paşa’nın başını çektiği isyan; Feyzullah Efendi Vak’ası ya da Edirne Vak’ası olarak tarihe geçen ve 18 Temmuz – 22 Ağustos 1703 tarihleri arsında çıkan II. Mustafa’nın tahttan indirilmesi ile sonuçlanan isyan; Lale Devri’nin bitmesine neden olan ve 28 Eylül – 2 Ekim 1730 tarihleri arasında çıkan Patrona Halil İsyanı; Nizam-ı Cedid Ordusu’nun kurulmasına karşı çıkartılan 2 Haziran 1806 tarihli isyan; III. Selim’in tahttan indirilerek öldürülmesine sebep olan 25 – 29 Mayıs 1807 tarihli Kabakçı Mustafa isyanıdır. Yukarıda belirttiğimiz isyanların sonuçları hep Padişah değişikliği ile sonuçlanmıştır. Ancak içlerinden önemli iki isyan vardır ki, bunlar II. Osman ve III. Selim’in öldürülmesi ile sonuçlanan ve askerî yenişleşme hareketlerine karşı yapılmış olan isyanlardır.

31 Mart isyanına kadar geçen süredeki isyanların büyük çoğunluğu askeri ve siyasi çıkar çatışmalarının bir neticesi olarak ortaya çıkmışken, 31 Mart İsyanı’nın ‘hangi çevrelerce desteklendiği ve ne amaçla çıkarıldığı?’ konusu hala bilinmezliğini korumaktadır. Diyebiliriz ki, 31 Mart İsyanı’nın perde arkası günümüze kadar kapalı kalmıştır. 31 Mart İsyanı'nı çıkaranların çoğunun küçük rütbeli asker olması ve “şeriat” isteğinde bulunmaları, bu isyanı Osmanlı tarihindeki diğer askeri isyanlardan ayıran en önemli özelliklerden birisi olmuştur. Ancak askerin istediği “şeriat”ın anlamı,

günümüz araştırmacıları tarafından tam olarak ortaya konulamamıştır. İstenilen bu "şeriat" kelimesinin anlamı; "Meşrutiyet'i kaldırarak din kurallarının uygulanmasını" istemek mi, yoksa "Meşrutiyet yasalarının uygulanmasını" istemek mi olduğu konusu da günümüzde tartışılan önemli hususlardan birisi olmuştur. Tarihi olayların döneminin şartlarına göre yorumlanması şüphesiz ki doğru tespitlerin yapılmasını sağlayacaktır. Eğer tarihi olayları o gününün şartlarına göre değil de, günümüz şartlarına göre yorumlarsak, tarihi olayların gerçeklerini görmekten uzaklaşmış oluruz.

Tezimizin konusu olan 31 Mart İsyanı, görünüş olarak Osmanlı tarihinde sıkça rastlanan askerî isyan hareketlerinden biri mahiyetinde görülmektedir. Tarihimizde "İrtica" ile özdeşleştirilmiş ya da özdeşleştirilmeye çalışılan bu isyanın yeterince irdelenmediği ve isyanın nedenlerinin derinlemesine incelenmediği görülmüştür. İsyanın gerçek mahiyeti günümüzde dahi anlaşılamamaktadır. Bu durumun en önemli sebebi ise, olayda önemli bir yere sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arşivlerinin günümüze ulaşmamış olmasıdır. 31 Mart İsyanı üzerine birçok eser, makale ve hatırat yazılmışsa da, isyanın çıkışı konusu hala bir "kara kutu" gibi sırlarla doludur. Yapmış olduğumuz bu tez çalışmamızda bu kara kutuyu açamamışsak bile, olayın karanlık kalmış noktalarına belgeler, inceleme, araştırma ve kaynak çalışmalarına dayalı olarak az da olsa bir ışık tutmaya çalıştık.

II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart İsyanı'nın çıkışına kadarki zaman dilimi içerisinde bu isyanın çıkış nedenlerini aydınlatacak önemli tarihi malzemeler bulunmaktadır. Tezimizin birinci bölümünde 31 Mart İsyanı'nın sebepleri olarak gösterilen siyasi, askeri ve sosyal olayları ele almaya çalıştık. 31 Mart İsyanının nedenlerini daha iyi bir tahlil yapabilmek için; olay öncesi siyasi çekişmeleri ve matbuat hayatını titiz bir şekilde incelemek, isyanın çıkışındaki nedenleri bulmamızda bize en iyi yardımcı malzemeler olmuştur.

Tezimizin ikinci bölümünde; 31 Mart İsyanı'nın çıkışından bastırılmasına kadar geçen 7 gün içerisinde İstanbul'da meydana gelen bazı olayları incelemeye ve irdelemeye çalıştık. Tezimizin üçüncü ve son bölümünde ise, 31 Mart İsyanı'nı bastıran Hareket Ordusu'nun kurulması, İstanbul'a gelmesi ve isyan hareketini bastırması ile olay sonrasında kurulan Divan-ı Harb-i Örfî mahkemeleri kararları işlenmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmamızda konumuzla ilgili arşiv belgelerini kullanmaya gayret ettik. Bu amaçla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ve yayınlanmış İngiliz Arşiv belgelerinden yararlanmaya çalıştık. Tezimizin orijinalliği için ATASE tarafından yayınlanmış olan Atatürk'ün, Hareket Ordusu'na dair tutmuş olduğu not defterinden ve 31 Mart Olayı'nı çıkaranlardan birisi olan Halis Özçelik'in anılarından yararlanmaya çalıştık. Yine o dönemde yayın hayatını sürdüren gazeteler, tezimizi oluşturmada yardımcı olan önemli kaynaklar arasında yer almıştır. Tezimiz açısından önemi büyük olan Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi'nden yararlanmak için başvurulmuş, ancak konumuzla ilgili arşiv belgelerinin tasnifinin halen sürmesi sebebiyle bu arşivden yararlanılamamıştır.

Tez çalışmamın hazırlanması esnasında bana maddi – manevi desteğini esirgemeyen haklarını hayatımın sonuna kadar ödeyemeyeceğim kıymetli aileme; tezimi yazmamda bana yardımda bulunan Sayın Erol Seyfeli Bey'e ve Tez çalışmam esnasında benden desteğini ve tavsiyelerini esirgemeyen Tez Danışmanım, Prof. Dr. Sayın Hale ŞIVGIN Hocam'a şükranlarımı ve teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Sıddık YILDIZ
KIRŞEHİR/2006

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

AAMD : Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

a.g.e. : Adı geçen eser.

a.g.m. : Adı geçen makale.

a.g.y. : Adı geçen yer.

AİİT : Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi.

BDFA : *British Dokcuments on Foreing Affaird: Reports and Papers From The Foreing Office Confidential Print* ***(BDFA)***, (Ed.: BOURNE, K. ve D. C. WATT), Part I, Series B, Volume 20, The Otoman Empire Under The Young Turks, 1908-1914, University Publications Of America, 1985.

Bkz. : Bakınız.

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C : Cemâziye'l-âhir

Ca :Cemâziye'l-evvel

C. : Cilt.

Çev. : Çeviren

DH.EUM.THR : Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umimiye, Tahrirat Kalemi.

DH-MUİ : Dâhiliye Nezareti, Muhaberât-ı Umumiye İdaresi

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ed. : Editör.

Ha : Haziran.

Haz. : Hazırlayan

İ..ASK… : İrade Askeri

k.	:Kısım
M	: Muharrem
MMZC	: Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi.
MV	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları.
Nu	: Numero.
R	: Rebîü'l-âhir
S.	: Sayı.
s.	: Sayfa.
Sad.	: Sadeleştiren
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih Yok.
vd:	: Ve Devamı.
Y.EE…	: Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa.
ZB	: Zaptiye Nezareti.

Giriş

1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Avrupa'da toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti, artık yayılma politikasından vazgeçmiş, mevcut toprakları muhafaza etme politikası gütmeye başlamıştır. Reform ve Rönesans yenilikleriyle Avrupa'da her alanda yenileşme hareketleri başlamıştır. Devrin yenileşme hareketine ayak uyduramayan Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler karşısında güç kaybetmeye başlamıştır. 1718 tarihiyle beraber "Lale Devri" olarak adlandırılan yenileşme hareketleri Patrona Halil Ayaklanması'nın patlak vermesiyle sona ermiştir[1]. Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri III. Selim devri de dâhil olmak üzere askerî manada yenileşme hareketleri olmuştur. Bunun en önemli sebebi de Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler, Rusya ve İran ile yapmış oldukları savaşlardan yenik çıkmaları olmuştur.

Osmanlı Tarihinde en kapsamlı yenileşme hareketi II. Mahmut ile beraber başlamıştır. II. Mahmut dönemi, Osmanlı yenileşme hareketleri açısından bir dönüm noktası olmuştur. II. Mahmut'un yapmış olduğu en büyük yenilik 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olmuştur. II. Mahmut böylece amcası III. Selim'in yapmaya çalışıp da uğrunda canını feda ettiği bu reformu yapmaya muvaffak olmuştur. II. Mahmut Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra yeni bir ordu kurmuş ve askeri ve idari ıslahatlar yapmaya başlamıştır[2]. II. Mahmut döneminde başlayan ancak onun ölümü ile beraber Sultan I. Abülmecid dönemimde ilan olunan Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti'nde yapılan en önemli yenileşme hareketlerinden biri olmuştur. Mustafa Reşit Paşa'nın girişimleri ile 8 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkında okunarak yürürlüğe giren Tanzimat Fermanı'nın en önemli özelliği "Hukuki alanda yapılan ilk ıslahat hareketi" olmasıdır[3]. Halil İnalcık'a göre, "1839 Hattı Hümayunu ile resmen açılan Tanzimat devrinin, Devleti tensik

---

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz, Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Haz.: Ahmet Kuyaş), YKY, 7. Baskı, İstanbul, 2002. s. 47-63; Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri; Siyasi Psikoloji Bakımından Bir Tedkik**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. Nu: 16, 3. Basım, İstanbul, 1997. s. 136-vd.
[2] Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, (Çev: Ali Reşad), Kaknüs Yay., İstanbul, 1999. s. 19-vd.
[3] Engelhardt, **Aynı eser**, s. 43–45.

etme (düzenleme) teşebbüsünde esas gaye ve Meşrutiyet'i, hep hukuk müsavatı (eşitlik) prensibiyle Hıristiyan tebayı devlete bağlamak, İmparatorluk vahdetini (bütünlüğünü) koruyup sağlamlaştırmak" olmuştur. Osmanlılık siyaseti adını da verebileceğimiz bu hareketin imparatorluk tarihinin son devrinde iç siyaset, batılılaşma ve ıslahat hareketleri, isyanlar, hatta dış politika ile ilgili veya onları açıklayan en temel hadise olduğuna şüphe yoktur. Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden bu yeni siyasetin parolası, "imparatorluk tebaasının hukuk birliğine dayanan Osmanlı biriliği" yaratmak olmuştur[4]. Engelhardt'a göre Tanzimat Fermanı "Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan fertlerin medeni şartlarının iyileştirilmesi gereğini ilan etmesi, ıslahatın uygulamaya konulmasını geçmişteki arz ve surette açıklanması, Hatt-ı Şerif'in sınırlanmış hududu içende bereketli bir fikrin bulunduğuna işaret etmekteydi[5]. Tazimat Fermanı ile gelen yenilikleri:"a) Müslüman ve Hıristiyan bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması; b) Verginin düzenli usule göre ayarlanması ve toplanması; c) Askerlik ödevinin düzenli bir usule bağlanması" şeklinde sıralaya biliriz[6].

Tanzimat Fermanı'nın ardından Osmanlı Devleti 1853–1856 tarihleri arasında 3 yıl sürecek olan Kırım Harbi'ne girecektir[7]. Bu savaş 1853,1854 ve 1855 yıllarında Osmanlı Devleti'nin tüm askeri kuvvetlerini meşgul etmiştir. 18 Şubat 1856 yılında, Paris Antlaşması'nın ve Avrupa Birliği diye bilinen ahenksizlik zincirine Osmanlı Devleti'nin kabul edilmesi ve bu kabule bir ön şart olarak bir ıslahat girişimi istemi üzerine, 18 Şubat 1856[8] günü Islahat Fermanı ilan olunmuştur. İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin ağır baskıları altında imzalanan Ferman, vergi iltizamını ve diğer kötü uygulamaları tekrar kaldırarak 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilkelerini yeniden onaylamış ve Tanzimat Fermanı'ndan daha özel ve kesin ifadelerle dine

---

[4] Halil İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Doktora Tezinin 50. Yılı, Eren Yayınları, İstanbul, 1992. s. 3–4.
[5] Engelhardt, **a.g.e.**, s. 44.
[6] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, TTK Yay., Ankara, 1983. s. 171.
[7] Kırım Harbi için ayrıntılı bilgi için bkz, Karal, **a.g.e.**, s. 218-vd.; Fuat Ardıç-Süphan Ardıç, **Kırım Savaşı; Ali Paşa ve Paris Antlaşması**, Eren Yayınları, İstanbul, 2002.
[8] Enver Ziya Karal, Islahat Fermanı'nın ilan tarihini 28 Şubat olarak vermektedir. Bkz, Karal, **a.g.e.**, C. V, s. 248.

bakılmaksızın bütün Osmanlı tebaasının tam eşitliğini belirtmiştir[9]. Islahat Fermanı'nın temel amacı din, dil ve ırk gözetmeksizin Osmanlı toprakları üzerinde bir Osmanlı topluluğu yaratmak olmuştur. Ancak Islahat Fermanı kendi başına bir devir olmayıp, Tanzimat devri içinde ele alınmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları Osmanlı Devleti'ne gerek siyasi, gerekse hukuki ve idari açıdan büyük yenilikler getirmiştir. Örneğin yeni mahkemeler oluşturulmaya başlanmış, Hıristiyan tebaa askerlik hizmetine alınmış; devlet müesseselerinde Avrupaî manada bir yenileşme hareketine gidilmiştir[10].

20 Nisan 1861 yılında I. Abdülmecid'in ölümünden sonra yerine I. Abdülaziz tahta geçmiştir. Sultan Abdülaziz dönemi (1861–1876) iç isyanlarla geçmiştir. 1866 yılında Girit Hıristiyanları, asıl maksatları adayı Yunanistan'a ilhak etmek olmakla beraber, adadaki Osmanlı idaresinden ve bu idarenin uygulamakta olduğu vergilerin ağırlığından şikâyetle yeni bir ayaklanmaya yönelmişlerdir[11]. 1875 yılı Haziran ayında Hersek'e bağlı Nevesin kazası Hıristiyanlarından 160 kişinin ağnam vergisi vermemek için Karadağ'a sığınmaları ve Karadağ prensinin de işin içine Rusya'yı sokması, Hersek Ayaklanması'nı kısa sürede bir Avrupa sorunu haline getirmiştir[12]. Osmanlı Devleti'nin Hersek Ayaklanması ile başa çıkamaması, Balkanların diğer halklarını da hareketlendirmiştir. 1876 Mayıs'ında Bulgaristan'da Filibe civarında ayaklanmalar başlamıştır. Osmanlı Devleti, bu ayaklanmayı bastırır bastırmaz meydana gelen "Selanik Olayı", ortamı daha da germiştir[13]. Avrupa devletleri gelişen olaylar üzerine 13 Mayıs 1876'da Osmanlı Devleti'ne verdikleri Berlin Memorandumu ile Avrupa yakasındaki yerlerin var olan durumunun korunmasını, yoksa Osmanlı Devleti'ne karşı müdahale haklarını

---

[9] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yay., Ankara, 1998. s. 116.

[10] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz, Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VII.

[11] M. Metin Hülagü, **Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı**, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2001. s. 12.

[12] Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789–1914)**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1999. s. 404; ayrıca bkz, Engelhardt, **a.g.e.**, s. 341-346.

[13] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 501.

kullanacaklarını ilân etmişlerdir. Bu arada 30 Mayıs 1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilmesi üzerine V. Murad tahta geçmiştir[14].

Hersek Ayaklanması'nın kendisine büyük zararlar verdiğini düşünen Sırbistan, Rusya'nın desteği ile Karadağ ile ittifak yapmıştır. 1 Temmuz 1876'da Sırbistan, 2 Temmuz'da da Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. 8 Temmuz 1876'da Rusya ile Avusturya arasında Reichstad Antlaşması yapılmıştır. Antlaşmada savaş sonucunda Osmanlı Devleti galip geldiği takdirde var olan durumun devamı sağlanacak, Osmanlı Devleti mağlup olduğu takdirde ise Rusya, Batum ve Besarabya'yı alacak, Avusturya, Sırbistan ve Karadağ ise Bosna ve Hersek'i aralarında paylaşacaklardır. Ancak savaş Osmanlı Devleti lehine gelişmiş ve Osmanlı kuvvetleri Sırbistan'a girmişlerdir. Bu durum karşısında Sırbistan ve Karadağ Büyük devletlerden barış için aracılık yapmasını istemek zorunda kalmıştır[15].

Bu gelişmeler esnasında 31 Ağustos 1876'da V. Murad'ın yerine II. Abdülhamid tahta geçmiştir. II. Abdülhamid devrinin en önemli olaylarından ilki Birinci Meşrutiyet''in ilanıdır. 23 Aralık 1876'da ilan edilen Meşrutiyet', devletin siyasal yapısında sürekli bir değişiklik getirmemiştir. Padişahın yetkilerine gerçekte bir sınırlama konamamış, yürütme yetkisi yine onda toplanmış, yasama yetkisi de padişahın denetimi altına alınmıştır. Ayrıca padişaha istediği zaman parlamentoyu feshetme yetkisi de tanınmıştır. Birinci Meşrutiyet''in Türk siyasal tarihindeki önemi, mutlakıyete indirilmek istenen ilk darbe olması ve daha sonraki anayasal gelişmelerin başlangıcını oluşturmasıdır[16].

Meşrutiyet''in ilan edildiği 23 Aralık 1876 günü İstanbul Konferansı toplanmıştır. Konferans, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya'nın katılımıyla gerçekleşmiştir. Konferans başkanı Osmanlı

---

[14] M. Hanefi Bostan, **Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa**, İrfan Yayınevi, İstanbul. 1992. s. 14.

[15] Yılmaz Altuğ, **Siyasi Tarih Ders Notları (1776–1920)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1977. s. 121–122.

[16] Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Şubat 2003. s. 317.

Hariciye Nazırı Saffet Paşa konuşmaya başlayacağı zaman, top sesleri ile birilikte I. Meşrutiyet' ilan edilmiştir. Osmanlı hükümetinin adeta baskısı şeklinde konferansın açıldığı saatte Meşrutiyet'i ilan etmesi, Avrupa delegelerini şaşırtmıştır. Babıâli'nin amacı, Meşrutiyet'i ilan etmekle artık Hıristiyan tebaanın, mecliste kendi temsilcileri vasıtasıyla meselelerini halledebileceklerini ve bundan dolayı Avrupa devletlerinin savunuculuğa, yani konferansa lüzum kalmadığını belirtmektir. Konferansa katılan delegeler Meşrutiyet'in ilan şeklini, çalışmalarını önlemeye yöneltilen bir taktik olarak görmüşler ve bu gelişmeyi pek ciddiye almamışlardır[17]. Konferanstan bir sonuç alınamamış ve konferans 20 Ocak 1877'de dağılmıştır.

İstanbul Konferansı'ndan bir netice alınamaması üzerine büyük devletler, 31 Mart 1877'de Londra'da toplanarak "Londra Protokolü" ismi verilen bir vesika hazırlayarak Osmanlı Devleti'ne vermişlerdir. Bu protokole göre, Babıâli, Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da ıslahat yapacak, Karadağ'a bazı topraklar verecektir. Ancak, Karadağ Babıâli'ye bağlı olmaya devam edecektir. Diğer taraftan yapılan ıslahatlar, büyük devletlerin İstanbul büyükelçileri tarafından kontrol edilecektir. Buna karşılık olmak üzere Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı garanti altına alacaktır. Osmanlı Devleti, 10 Nisan 1877'de bu protokolü reddetmiştir[18]. Rusya bu gelişme üzerine, Romanya'nın topraklarını geçerek 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır[19].

Bu savaş sonrasında 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlığını kabul etmiş, Bulgaristan da Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik haline getirilmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya'nın kontrolü altında olmak üzere Bosna ve Hersek'te, Rumeli'nin Hıristiyanlarla meskûn

---

[17] Altuğ, **a.g.e.**, s. 123.
[18] Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XII, Çağ Yay., İstanbul. 1993. s. 139–140.
[19] Mustafa Küçük, "Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyet'e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti", **Osmanlı**, C. II, (Ed: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. s. 55.

bölgelerinde ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılmasını kabul etmiştir. Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılmış ve Osmanlı Devleti, Rusya'ya 1 milyar 41 milyon ruble savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmıştır[20].

Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra 4 Haziran 1878 tarihinde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Kıbrıs Antlaşması ile İngiltere, Kıbrıs'a yerleşmiştir[21]. Ayastefonos Antlaşması ile ortaya çıkan bu yeni tablo, başta Avrupa devletleri olmak üzere Balkan devletlerini de rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın giderilebilmesi amacıyla 13 Haziran 1878'de Berlin Kongresi toplanmıştır. Kongre neticesinde 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Berlin Antlaşmasıyla Ayastefanos Antlaşması'nda büyük topraklara sahip olan Bulgar Prensliği'nin toprakları küçültülmüş, Yunanistan'a yeni topraklar verilmiştir. Bosna ve Hersek Avusturya'nın işgaline bırakılmış; Osmanlı Devleti, Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın bağımsızlıklarını tanımaya devam etmiştir. Bu hükümlerle beraber, Osmanlı Devleti, Ermenilerle meskûn yerlerde ıslahat yapmayı taahhüt etmiştir[22].

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı yenileşme hareketi açısından da gayet önemli olmuştur. Osmanlı eğitim sisteminde önemli yenilikler yapılmıştır. II. Abdülhamid devrinin Türk tarihindeki en önemli vasfı eğitimi yaygınlaştırmak, merkezileştirmek ve Türkleri 20. yüzyıla hazırlamak olmuştur[23]. Bunun içindir ki, Mülkiye Mektebi (İdare Okulu) ile Maliye, Ticaret, Yüksek Eğitim, Hukuk, Donanma Tarım, Güzel Sanatlar ve Madencilik gibi okullar eğitime açılmıştır[24]. Ayrıca bu dönemde bayındırlık işlerine de büyük önem verilmiş, Anadolu toprakları demiryolu ile Avrupa'ya ve Arabistan Yarım adasına bağlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde yapılan Hicaz Demiryolu Osmanlı

---

[20] Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", **DİA**, C. IV, İstanbul. 1991. s. 225.

[21] Süleyman Kocabaş, **Sorularla Merak Edilen Tarihimiz**, 1. Baskı, Vatan Yay., İstanbul. 2000. s. 96–97.

[22] Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", **DİA**, C. V, İstanbul, 1992. s. 516–517.

[23] İlber Ortaylı, "Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid", **Genel Türk Tarihi**, C. VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. s. 324.

[24] Kemal H. Karpat – Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876–1909)", **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yay., C. VII, Ankara, 1999. s. 307.

Devleti'nin kendi imkânları ile yapmış olduğu önemli bir yatırımdır[25]. Yine bu dönemde yapılan Anadolu – Bağdat Demiryolu hattı Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya Macaristan gibi Avrupalı devletlerin arasında yaşanan siyasi çekişmelerin görülmesi açısından önemlidir[26]. II. Abdülhamid'in oluşturmaya çalıştığı "İslam Birliği" ya da "Pan-İslâmizm" hareketi Batılı devletlerin dikkatini çekmiştir. Pan-İslâmizm hareketini I. Dünya Savaşı sırasında da kullanıldığı görülecektir[27]. Bu dönemin önemli sorunlarından birisi de Makedonya meselesi olmuştur. Bu sorun Balkan Harbine kadar devam etmiştir[28].

1880'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nin durumu daha da kötüleşmeye başlamıştır. Megali İdea doğrultusunda hareket ederek Girit'i ilhak etmek isteyen Yunanistan, Girit Rumları daima teşvik ederek bölgede karışıklar çıkarmaya devam etmiştir. 1881'de Fransa'nın Tunus'u, 1885'te İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi ve 1885'te Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a verilmesi Yunan milliyetçiliğini ve Megali İdeasını yeniden canlandırmıştır. Yunanistan'ın 1897'de Girit'i işgal için askerî harekâta başlaması, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Savaş esnasında Osmanlı Devleti galip olmuştur. Bu savaşın maddî kazancı yok denecek kadar önemsiz olmasına rağmen, 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ezikliğinin giderilmesi açısından oldukça önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılma süreci içersinde İttihat ve Terakki olgusu önemli bir yere sahiptir. 1889 Mayıs'ında İbrahim Temo, kendisi gibi Askerî

---

[25] Hicaz Demiryolu'nun yapımı için bkz. Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, Eren Yay.İstanbul, 1994; Murat Özyüksel, **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000; **Hicaz Demiryolu Layihası**, İstanbul, 1324.

[26] Ayrıntılı bilgi için bkz, Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Milliyet Yay., İstanbul, 1972.

[27] Pan-İslâmizm hareketi için bkz., Azmi Özcan, **Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, 2. Baskı, TDV Yay., Ankara, 1997; Metin Hülagü, **Pan-İslâmist Faaliyetler**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1994; Hee Soo Lee, "II. Abdülhamid ve Doğu Asya'daki Pan-İslamist Siyaseti", **Osmanlı**, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999; Mümtaz'er Türköne, **Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003; Arnold Toynbee, "Pan-İslâmizm'in Başarısızlığı", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, (Çev.: Ümit Özdağ), S. 61, Ankara, Ağustos 1989.

[28] Makedonya sorunu için bkz, **BOA**, Fon Kodu: Y.EE… KP, Dosya No:32, Gömlek No: 3136.

Tıp Mektebi talebesi olan İshak Sükûtî, Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet'le birlikte, kısa zamanda aynı çevrede genişleyiveren bir teşkilat kurmuşlardır. İtalyan Carbonari Cemiyeti'nden aldıkları ilhamla genç tıp talebeleri üyelere isim yerine numara vererek ve gizlilik prensibine sıkı sıkıya uyarak o zamanlar Terakki ve İttihat adını taşıyan teşkilatlarına yarı mistik, yarı romantik bir mahiyet kazandırmışlardır[29]. Hemen tamamı öğrenci olan gizli cemiyet mensupları, açık bir programa sahip olmamakla birlikte "Hürriyet ve Vatan" kavramları etrafında vatansever görüşlere sahiptiler. Bu hareket kısa zamanda İstanbul'da bulunan yüksek devlet okulları arasında yayılmıştır. Yapılan kovuşturmalar, sürgün cezaları ya da göz korkutma yönünde verilen cezalar etkili olmamıştır. Hareket, 1884–1895 yıllarında ülke dışına kayarak, Paris ve Cenevre gibi merkezlerde, küçük gruplar ve yayın organları çerçevesinde sesini duyurmaya çalışmıştır. 1895'te Bursa Millî Eğitim Müdürü iken Avrupa'ya kaçan Ahmet Rıza Bey'in kurduğu Meşveret Gazetesi, bu dönemde muhaliflerin taleplerini; terakki, düzen ve ilerleme yanında, imparatorluğun bütün tebaasını içine alan geniş kapsamlı bir ıslahat programı olarak ortaya koyuyordu. 1905 yılından sonra Avrupa'daki Jön Türklere bu defa da Türkiye'deki genç subaylar iştirak etmeye başlamışlardır. Abdülhamid açısından durum sonun başlangıcı olmuştur. Ütopik düşüncelerle ve şairane hülyalarla Avrupa'ya özellikle Paris'e firar eden Jön Türkler, bir türlü ayakları yere basmayan romantizmleri ile II. Abdülhamid karşısında gerçek bir tehlike oluşturamıyorlardı. Hâlbuki genç subaylar, ilk gizli cemiyetin kurulduğu yıllarda askerî öğrenci statüsünde bulunan bu insanlar, şimdi kıta subayı olmuş, yüzbaşı, binbaşı gibi rütbelerle askerî kuvvetlere emir-kumanda etmeye başlamışlardı. Bu genç subayların İstanbul'da olduğu gibi bilhassa Rumeli'de sayıca artmaları, muhaliflerin gücünü artıran bir başka etkendir. 1906 yılında 3. Ordu subaylarının da aralarında bulunduğu bir grup tarafından Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, kısa zamanda gelişmiş, Ahmet Rıza Bey grubuyla birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. Talat ve Enver Bey'lerin de aralarında

---

[29] Kodaman, **a.g.m.**, s. 66.

bulunduğu Selanik şubesi, Abdülhamid'e karşı muhalefet hareketinin başarıya ulaşmasında oynamışlardır[30].

Rumeli'de bulunan 3. Ordu subaylarından Kolağası Niyazi Bey, yanındaki 200'e yakın asker ve sivil fedailerle 3 Temmuz 1908'de Resne'de dağa çıkmış[31] ve 1878'de kaldırılan anayasa yeniden yürürlüğe sokulmadan hareketinden vazgeçmeyeceğini bildirerek halkı da mücadeleye çağırmıştır. Bu hareket kısa zamanda Makedonya'ya yayılmıştır. 20 Temmuz 1908'de Niyazi Bey'e ittihatçıların önde gelenlerinden Binbaşı Enver Bey'de katılmıştır. 23 Temmuz günü İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik ve Manastır'da kendiliğinden Meşrutiyet'i ilan etmiştir. Bu durum karşısında II. Abdülhamid'in mukavemeti kırılmış ve mecburen 24 Temmuz 1908'de Anayasayı yeniden yürürlüğe koyduğunu ve bu anayasaya göre Ayan Meclisi ve Mebuslar Meclisi'nin toplanmasına karar verdiğini açıklamıştır. Böylece II. Meşrutiyet' ilan edilmiştir[32].

II. Meşrutiyet''in ilk Hükümeti olarak sayılan Said Paşa Hükümeti 1 Ağustos'ta resmen göreve başlamıştır. Ancak 4 gün Hükümette kalabilmiştir. 5 Ağustos'ta Kâmil Paşa tarafından II. Meşrutiyet''in ikinci hükümeti kurulacaktır. II. Meşrutiyet''in ilanından sonra Kör Ali Olayı gibi irtica yanlısı bir takım küçük ayaklanmalar çıkmışsa da bunlar kısa sürede bastırılmıştır. Kâmil Paşa Hükümeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bir takım sürtüşmeler yaşanmış ve bu sürtüşmelerin sonucu olarak 14 Şubat 1909 tarihinde Kâmil Paşa Hükümeti Meclis tarafından düşürülecek ve yerine Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti kurulacaktır. 7 Nisan günü Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi kamuoyunda büyük tepkiler yaratmış ve 31 Mart İsyanı'nın çıkış sürecini hızlandırmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz konular tezimizin I. Bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

---

[30] Hasan Babacan, **Mehmed Talât Paşa 1874-1921 (Siyasî Hayatı ve İcraatı)**, TTK Yay., Ankara, 2005. s. 3-4.

[31] Seyhun Tunaşlar, **Osmanlı Devleti'nde Son Dönem Mason Sadrazamlar ve Yönetime Etlikeri**, Piramit Yayıncılık, Ankara, 2003. s. 87.

[32] Altuğ, **a.g.e.**, s. 162.

I.BÖLÜM

31 MART'A DOĞRU GELİŞEN ÖNEMLİ SİYASİ VE ASKERİ OLAYLAR

1.1) Kör Ali Olayı

Kör Ali Olayı, çıkışı ve gelişmesi itibariyle tam olarak "irtica" diyebileceğimiz önemli bir olaydır. Bu olayı önemli kılan neden Kör Ali'nin şahsı değil, onun Meşrutiyet ve Meclise karşı gösterdiği tutum ve Meşrutiyet'in ilanının üzerinden daha 4 ay bile geçmeden böyle bir olayın meydana gelmesidir. Bu olay toplumda Meşrutiyet'in tam olarak kavranamadığı veya toplumca kabul edilemediği izlenimini vermektedir.

Kör Ali, Halıcılar Cami'nin müezzinidir. Şevket Süreyya Aydemir'e göre, Kör Ali'nin bir hafız mı, bir hoca mı, bir meczup mu, bir derviş mi ya da bir deli mi? olup-olmadığı sorularının kesin cevabını vermek zordur. Yine Aydemir'e göre Kör Ali, İstanbul'un büyük camilerinin, özellikle Fatih ve Süleymaniye camilerinin bulunduğu medreseler çevresinde ne olduğu belirsiz parazitlerinden birisidir. Özensiz saçları ve sakallarıyla, perişan kıyafetiyle, rengi atmış sarığıyla, nasıl geçindiği belli olmayan bu cins yarı deli, yarı serseri insanlara, o dönemde sıkça rastlamak mümkün olup, Kör Ali de bunlardan birisidir[1].

Kör Ali, bir ara Fatih Camiinde vaaza çıkmış ve etrafında toplanan ayak takımından bazı kişilere Meşrutiyet aleyhtarı görüşlerini aşılamaya çalışmıştır. Hatta Kör Ali, bu nedenle tutuklanmış, fakat 'aklı başında değil!'dir gerekçesiyle, tahliye edilmiştir. Böyle bir kişinin tımarhaneye atılması gerekirken, halka vaazlarda bulunmasına göz yumulması büyük bir hata

---

[1] Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1908–1914),** C. II, Remzi Kitabevi, II. Baskı, İstanbul, 1976. s. 113–114.

olmuştur. Zira Kör Ali, bu hoş görülü tavrı ve yaklaşımı çok iyi değerlendirerek, Meşrutiyet aleyhindeki kötü fikirlerini çevresindekilerle, vaaz verdiği halka aşılamaya hız vermiş ve bu girişimler arttıkça da etrafında taraftarların çoğaldığını görmüştür[2].

Kör Ali, 7 Ekim 1908[3] günü Fatih Camiinde vaaz kürsüsüne çıkmış, burada, içindeki Meşrutiyet aleyhtarı fikirlerini açıklayarak, camide bulunanlara Kanun-ı Esasî ve Mebusan Meclisi aleyhinde sözler sarf etmiş, hürriyet ve eşitlik gibi kavramların anlamsız şeyler olduğunu anlatmıştır. Kör Ali orada toplanan halka, kendisinde bir takım manevî hallerin meydana çıktığını ve görünmeye başladığını da ifade ederek, orada bulunanlara kendisini bir veli ve aziz gibi göstermeye çalışmıştır.

Yanında arkadaşı Hersekli İsmail Hakkı olduğu halde, camide vaazını dinleyenlere, kendisini yalnız bırakmayacaklarına, ayrılmayıp birlikte hareket edeceklerine dair yeminler ettirmiştir. Kör Ali önceden plan yaparak ve sistemli bir şekilde işe başlamıştır. Yanında getirdiği tülbentleri, kendilerini ulema cemiyetinden göstermek için, cemaate feslerinin üzerine takılmak için dağıtmış ve kendisi silahlı olduğu halde Fatih Cami'nden çıkmıştır [4].

Şevket Süreyya'nın belirttiğine göre Kör Ali; Fatih Camiden çıktıdan sonra meydanda bulunan bir musalla taşına çıkarak: "–Eyvah ümmet-i Muhammed uyanın! Toplanın ey müminler! Vakit, saat geldi. Tecelliyât var! Düşün peşime! Bu sürüye bir çoban lazım. Çobanımızı bulalım"[5] diyerek

---

[2] Süleyman Kani İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu; Abdülhamid'in Selanik Sürgünü**, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003. s. 37.
[3] Tarık Z. Tunaya, **İslâmcılık Cereyanı; İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler**, Siyaset İlmi Serisi: 3, Baha Matbaası, İstanbul, 1962. s. 130; Cemal Kutay, **31 Mart İhtilalinde Abdülhamit,** Cemal Kutay Kitaplığı: 1, İstanbul, 1977. s. 27; 7 Ekim tarihi Ramazan'ın 11'ine rastlamaktadır. Bkz, Ali Cevat, **İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi; II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, (Haz.: Faik Reşit Unat), TTK Yay., Ankara, 1991. s. 15.
[4] İrtem, **a.g.e.**, s. 37.
[5] Aydemir eserinde, "Kör Ali'nin bunları söylerken coştuğu, kükrediği, ağzının köpürdüğü, salyalarının etrafa saçıldığı tahmin edilebilir." demiştir. Aydemir, **a.g.e.**, s. 114.

halkı galeyana getirmiş ve halkla birlikte Yıldız Saray'ına doğru yürümeye başlamıştır. Ne olup bittiğini kesin olarak bilmeyen sarıklı-sarıksız insanlarla cahil kimselerden meydana gelen bir toplulukta Kör Ali'nin peşine takılmıştır[6]. Kör Ali'nin peşine takılan, sarıklı-sarıksız insanlardan meydana gelen, bu topluluk Yıldız'a kadar çoğalarak ilerlemiştir. Aynı kalabalık Harbiye Nezareti önünden köprü yoluyla Beşiktaş'a, oradan da Yıldız Sarayına gitmiştir[7].

Her geçen saate artan bu kalabalık, 16.00 sıralarında (ezanî saatle[8] 10.00) Yıldız Sarayı önüne gelmiştir. Böyle bir kalabalığın Yıldız Sarayı önüne geldiğini haber alan II. Abdülhamid, Başkâtibi Ali Cevat Bey'i yanına çağırarak: "Başmabeynci Nuri Paşa'nın Saray yakınına Fatih Cami'nden birkaç hocanın geldiğini ve mutlaka kendini görmek istediklerini bildirdiğini" söylemiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamid Ali Cevat Bey'e bu kalabalıkla görüşmesini emretmiştir. Ali Cevat Bey, Saray'ın kapısı önüne çıktığında; "arakiyyenin[9] üzerine bir sarık sarmış, göğsü-bağrı açık, eski püskü kıyafetli, şaşı gözlü, deli tavırlı bir adamın koltuğuna iki kişi girmiş ve etrafına da ellerinde bayraklar 40–50 kadar adamın toplanmış" olduğunu belirterek, bu olayı izlemek için halktan birçok kişinin de Yıldız'a geldiğini ifade etmiştir. Ali Cevat Bey, saray önünde toplanan kalabalığın arasına gitmiş ve Kör Ali'nin: "Meyhaneler kapanmalı, resim çıkarmak men olunmalı, İslâm kadınları sokaklara çıkmamalı" diye bağırdığını ifade ettikten sonra, Kör Ali'ni koltuğunda bulunan kırmızı yüzlü, seyrek sakallı ve genç – muhtemeldir ki Hersekli İsmail Hakkı – hocadan ne istediğini sormuştur. Genç adam da : "Kanun-ı Esasiyi istemiyoruz" demesi üzerine, Padişah'ın yanına gitmiş ve II. Abdülhamid'e olayı şöyle anlatmıştır: "Efendimiz bu gelen adam Ali isminde bir meczup imiş. İçlerinde Fatih dersiamlarına benzer hiç kimse yoktur. Nuri Paşa kulunuzun da ifade ettiği gibi çok fazla kalabalıklarsa da, bunlar

---

[6] İrtem, **a.g.e.**, s. 37-38.
[7] İrtem, **a.g.e.**, s. 38; Aydemir, **a.g.e.**, s. 114; Faroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler)**, (Çev: Nurhan Ülken), Sander Yay., İstanbul, 1971. s. 49-50.
[8] Ezani saat: Güneşin battığı zaman 12 olan saat.
[9] Daha çok dervişlerin giydikleri yünden yapılmış bir çeşit külah. Bkz, Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2003. s. 35.

ulemadan ve talebeden olmayıp, Ramazan-ı şerif ve bilhassa akşamüstü olması sebebiyle sokaklarda bulunan işsiz-güçsüz bir takım adamlardır. Beşiktaş'taki aşçı ve tablakârlar[10] da bu herifin arkasına takılarak buraya gelmişlerdir. Zabtiye Nâzırı Sami Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti azasından Talat Bey kullarınız da buradadırlar. Bu kullarınız mülâyemet (yumuşaklık) ve suhuletle (kolaylık) bu kalabalığı sessizce dağıtırlar. Efendimiz zahmet buyurmayınız. Yine tekrar ederim. İçlerinde ulemadan, hocalardan kimse yoktur, rica ederim, zahmet buyurumlasın" demiştir. Ali Cevat Bey bu olayı II. Abdülhamid'e anlattığı sırada, Mabeynci Nuri Paşa içeriye girmesi üzerine, II. Abdülhamid'in usulen Nuri Paşa'ya dışarıda neler olduğunu sorması üzerine; Nuri Paşa'nın "dışarıda bine yakın sarıklı adamların bulunduğunu" söylemedi etmesi üzerine, Padişah, Mabeyin penceresinden kalabalığa görünmüştür. II. Abdülhamid'i pencerede gören Kör Ali, yüksek bir sesle, "Padişahım, çoban isteriz. Çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor. Meyhaneler kapanmalı. İslâm kadınları açık-saçık sokaklarda gezmemeli. Resim çıkarılmamalı. Tiyatrolar kapatılmalı. Korkma, tecelliyat var. Evliya perde altında tecelli ediyor." demiştir. Bu sözler üzerine II. Abdülhamid de, "İcap eden emir verilir. Mukteza-yı şeriat icra olunur, müsterih olun hoca efendi" demekle birlikte, Kör Ali'nin aklının başında olmadığını anlatmak istercesine Ali Cevat Bey'e bakarak gülümsemiştir[11]. Bundan sonra kalabalık dağılmaya başlamıştır.

Kör Ali ve yanındaki kalabalık Yıldız dönüşünde rastladıkları Sadrazam ve Şeyhülislama tariz (hakaret) ve taarruzda (saldırı) bulunmuşlar, Şeyhülislamın arabasının camlarını kırmışlardır. Bu saldırılarda en ileri gidenler ve taşkınlık yapanlardan birisi İsmail Hakkı olmuştur[12]. Sina Akşin; Sadrazam ve Şeyhülislam'a saldıran bu kalabalığın; "şeratın uygulamasını

---

[10] Mallarını tabla üzerinde satan kimse. Bu günkü manada seyyar satıcı. Bkz, Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1012.
[11] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 15-16.
[12] İrtem, **a.g.e.**, s. 38.

Padişahımız da istiyor" diyerek, Sadrazam ve Şeyhülislam'a da bu yolda yemin ettirdiklerini ifade etmektedir[13].

Bu olaydan kısa bir süre sonra Kör Ali, kayınpederi Urfalı Mehmet ile İsmail Hakkı, koltukçu Abdullah ve birkaç arkadaşı polis tarafından tutuklanarak adliyeye götürülmüşlerdir. Süleyman Kani İrtem'e göre; bunlardan Urfalı Mehmet, Lâtin topluluğundan iken din değiştirmiş, orada burada süründükten sonra, Ebulhüda Efendi'ye uşaklık etmiş birisidir. Kalabalık bir halk kitlesi, Kör Ali'yi ve onunla beraber tutuklananların haklarını savunmak ve onları kurtarmak amacıyla Meşihat Dairesine gitmişlerdir. Gidenler arasında eski hafiyeler, ulema kıyafetiyle görülenlerin ve sahte sarıklıların da olduğu anlaşılmıştır. Nitekim bunlardan birisinin de Fatih avlusunda bakkallık yaptığı ortaya çıkarılmıştır[14]. Kör Ali ve arkadaşları 29 Ekim 1908'de yapılan yargılama sonucunda idama mahkûm edilerek asılmışlardır[15].

Tarık Z. Tunaya bu olayı, tam bir irtica hareketi olduğunu hatta daha ileri giderek katı bir irtica olayı olarak değerlendirebilmenin mümkün olduğunu belirtmektedir. Tunaya'ya göre, bu olayın üzerinde yürüyerek, bu düşüncenin belirtilerine bakıldığında daha katı bir irtica hareketine ulaşmanın mümkün olabileceğini belirtmektedir[16].

---

[13] Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 2003. s. 136.
[14] İrtem, **a.g.e.**, s. 38.
[15] Kutay, **a.g.e.**, 27.
[16] Tunaya, **a.g.e.**, s. 130.

1.2) Avcı Taburları'nın İstanbul'a Gelmesi, Kâmil Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Arasında Yaşanan Sürtüşmeler

II. Meşrutiyet hareketi, Makedonya'da ve Rumeli Dağlarında başlayan bir isyan hareketiyle başarılmış olmasına rağmen, iktidarın merkezi hala İstanbul'dur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri, gerek iktidarı fiilen ellerine alıp devlet işlerini yürütecek kadrolardan yoksun bulunmaları, gerekse halen devlette ve halk arasında saygınlığını ve etkinliğini koruyan II. Abdülhamid'in varlığından duydukları korku nedeniyle, kendilerini İstanbul'da rahat hissedememektediler. Bu yüzdendir ki, Cemiyet'in genel merkezi hâlâ Selanik'dir ve İttihatçılar kabinede küçük değişiklikler yaparak kendi güçlerini artırmaya çabasına girmişlerdir. Ama Cemiyet'in en büyük korkusunun, uzun yıllar boyunca korkulu rüya görmelerine sebep olan II. Abdülhamid'den kaynaklandığı söylenebilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamid'e ve onun temsil ettiği güçlere karşı iktidarlarını ve can güvenliklerini korumak için[17] ve "İstanbul'da bulunan askerlere güvenilemediğinden, Meşrutiyeti korumak maksadıyla Eylül ayı sonlarında 3. Ordudan 'Üç Avcı Taburu' Mecidiyeköy'deki Taşkışla'ya"[18] yerleştirmiştir. Selanik'ten getirilen bu taburlara, o günlerde meşrutiyetin 'sadık bekçileri' ve dolayısıyla da cemiyetin destekçisi olarak bakılıyordu.

Avcı taburlarının Selanik'ten İstanbul'a sevk edilmeleri sırasında, 3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, bunlara hitaben yaptığı konuşmada: "İstanbul'daki vazifeniz çok mühimdir. Bunu şimdiden düşünmelisiniz ve ona göre vatanın maruz kalacağı tehlikeleri göz önünde tutmalısınız. Siz sadece

---

[17] Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001. s. 107–108.
[18] Halil Sedes, **"**İhtilalin Mukadderatı ve Canlı Bir Hatıra**"**, **Tarih Hazinesi**, S. 15, İstanbul, 1952. s. 765.

asker değil, aynı zamanda hürriyetin de nigahbanısınız (bekçisi)”[19] diyerek, İstanbul'a gönderilen bu taburların görevlerinin çok önemli olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

19 Ekim 1908'de[20] İstanbul'a gönderilen avcı taburlarının tamamen iç politikaya yönelik bir amaçla, İstanbul içindeki kuvvet dengelerini değiştirmek için gönderilmiş olmaları hususunda, muhalif-muvafık tüm gözlemcilerin fikir birliğine varmış olmaları son derecede önemlidir[21]. İsmet İnönü, İstanbul'da duruma hâkim olabilmek amacıyla, İstanbul'a 3. Ordu'dan seçilen özel kıtalar gönderildiğini belirtmiş ve “Umumi kanaat o idi ki, İstanbul'da inkılâp aleyhine herhangi bir taşkınlık artık olamazdı” ifadesiyle de, İstanbul'a getirilen bu üç avcı taburunun, İttihat Terakki Cemiyeti'ne politik destek ve Kâmil Paşa Kabinesine karşı da, denge sağlamak amacıyla kullanıldığı sonucunu çıkarılabiliriz[22]. Mizancı Murad ise, avcı taburlarının meşrutiyete bağlılıklarını şöyle ifade etmektedir: “Avcı taburları bütün mevcudiyetiyle Cemiyete merbut (bağlı) idiler. Esasen bütün Üçüncü Ordu erkânı inkılâba, kendi eserleri gözüyle bakıyorlardı. Bunun için, hepsinde kendi malını koruma gayreti vardır”[23].

Celal Bayar'a göre; bu taburların kumandanlarının ve subaylarının birçoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensuptur. Hemen hepsinin Meşrutiyet inkılâbında az veya çok hizmetleri görülmüştür. Bu subaylar, İstanbul'a, inkılâbın koruyucusu olarak geldiklerini iftiharla söylüyorlardı. Hakikat da bundan ibarettir[24]. Süleyman Kani İrtem ise; avcı taburlarının Yıldız ve civarındaki Padişaha bağlı kuvvetlere karşı bir emniyet unsuru olarak İstanbul'da bulundurulduğunu, fakat bütün subayları İttihat ve Terakki

---

[19] Alkan, **a.g.e.**, s. 107-108.
[20] M. Naimi Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, (Çev: Mehmet Moralı), Alkım Yay., İstanbul, 2005. s. 188.
[21] Alkan, **a.g.e.**, s. 109.
[22] İsmet İnönü, **Hatıralarım; Genç Subaylık Yılları(1884–1918)**, (Haz.: Selahattin Selek), Burçak Yay., İstanbul, 1969. s. 50–51.
[23] **Mizancı Mehmed Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hâtıraları**, (Haz.: Celile Eren (Ökten) Argıt), Marifet Yay., İstanbul, 1977.
[24] Celal Bayar, **Ben de Yazdım; Milli Mücadeleye Gidiş**, C. I, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1967. s. 220.

Cemiyeti'ne sadık olsalar bile bu taburlar askerlerinin, hürriyet ve meşrutiyet fikrinin Padişaha merbutiyet (bağlılık) fikrinden kuvvetli olduğuna inanılabilir miydi?" demek suretiyle, bu taburların Padişaha içtenlikle bağlı olduklarını ifade etmektedir[25].

Avcı Taburlarının Rumeli'den İstanbul'a getirilmesi, Kâmil Paşa Kabinesi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bir sorun yaratmıştır. Çıkan bu sorunun asıl nedeni, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Selanik'ten getirilmek istenen avcı taburlarının, İstanbul'daki siyasi dengeyi İttihat ve Terakki lehinde, dolayısıyla Kâmil Paşa aleyhinde değiştirebileceği anlayışından kaynaklanmaktadır.

Kâmil Paşa, bu taburları en kısa sürede ve derhal İstanbul'dan uzaklaştırmak istemektedir[26]. Paşa'nın bu taburları İstanbul'dan uzaklaştırma isteminin en önemli nedeni; eğer avcı taburları İstanbul'a gelirse, Kâmil Paşa Hükümeti'nin nüfuzu büyük ölçüde sarsılacak ve İstanbul'daki askeri denge, İttihat ve Terakki lehinde değişmiş olacaktır. Bunun içindir ki Kâmil Paşa, İttihat ve Terakki'nin bu avcı taburlarını, hükümete karşı bir ihtilal aracı olarak kullanılabileceğini ileri sürerek, avcı taburlarının gelmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Kâmil Paşa'nın bu taburlara karşı çıkışının altında yatan gerçek nedeni, Kâmil Paşa ile Albay Basri Bey arasında geçen şu konuşma ile açıkça anlaşılmaktadır:

" Kâmil Paşa – Sizin Manastır çok namuslu ve ihtirastan yoksun. Selanik, sizden ihtilâlin şerefini ve manevî kudretini çaldı.

Basri Bey – Evet, doğru. Ama ne yapabiliriz ki? Savaş para ile yapılır. Berlin, yani onun Selanik'teki karanlık odasının çok parası var. Askerî şereflerine çok değer verdiğimiz subaylar, Enver'in etrafında toplanıyor.

---

[25] İrtem, **a.g.e.**, s.51.
[26] Doğan Avcıoğlu, **31 Mart'ta Yabancı Parmağı,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969. s. 47.

Kâmil Paşa – Şu üç Avcı Taburuyla ilgili, hemen uygulanması gerekli tedbirler hakkında mutabık mıyız?

Basri Bey – Tamamen mutabıkız. Onları mutlaka İstanbul'dan uzaklaştırmak gerek. Yeni öğrendim ki - Berlin'in plana uygun biçimde - Enver, bir cins 'ufak karşı devrim' düzenlemektedir. Bunu bahane ederek Rumeli'den İstanbul'a Mahmut Şevket Paşa kumandasında büyük bir ordu getirecektir. Mahmut Şevket Paşa, Osmanlı paşaları içinde en çok Alman taraftarı olandır. Amaç, Selanik grubuna, bütün Türkiye'de egemenlik sağlayacak biçimde, başkentte diktatörlük kurmaktır.

Kâmil Paşa – Konuşmanızın ışığı altında, son günlerde 'Selanikli Biraderlerin' benim nezdimde yaptıkları teşebbüslerin gerçek anlamını şimdi kavrıyorum. İstanbul'a Selanik'ten bir birliğin getirilmesi zorunluluğunu söylerken, Bulgarlarla savaşın kaçınılmaz olduğunu tekrarlıyorlardı. Onlara, başkent askersiz değildir, cevabını verdim. Şimdi biz güçlerin her türlü dağılmasından kaçınmalıyız. Selanik'in entrikaları caniyanedir. Almanya, Avcı Taburları yoluyla tertiplenen darbe ile Enver ve hempaları, yalnız beni devirmeye değil sizin gerçek İttihat ve Terakki komitesini de ellerine geçirmeye itmektedir. O halde muhterem taraftarlarınıza hemen söyleyiniz ki, ülkenin güvenliğini bildiğimiz üzere bozacak olan üç avcı taburunu derhal başkentten uzaklaştıracağım. Bu taburlar, Osmanlı Ordu Birliği üniforması ve biçimi altında, ne yazık ki Alman Selanik'te hazırlanan başka bir askerî – siyasî gücün öncüsünden başka bir şey değildir."[27]. Bu konuşmayla Kâmil Paşa kendi başına gelebilecek bir ihtilal senaryosundan bahsetmektedir. Ne garip bir tesadüftür ki bu öngörü doğru çıkacak; fakat bu senaryo Kâmil Paşa Hükümeti'nin değil, bir İttihat ve Terakki Hükümeti olan Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesinin başına gelecek ve bu kabineyi değiştirecektir. İşte Kâmil Paşa'nın, Avcı Taburlarını İstanbul'da istememesinin en önemli sebebi bu olmuştur.

[27] Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 47-48.

Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu taburları İstanbul'a getirmek istemesinin görünürdeki sebebi, Bulgar tehdidini öne sürerek, başkentteki Avcı Taburları'nın sayısını artırmaktır[28]. İttihat Terakki'nin asıl amacı ise; başkentteki siyasi havayı kendi lehlerine çevirmektir. Kısacası avcı taburları, İttihat ve Terakki'nin İstanbul'daki en büyük dayanağı ve silahlı gücü durumundadır[29].

Bu noktada, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının kendilerini, Cemiyet'i ve kendilerini destekleyen güçleri, bir siyasi fırka olarak kabul etmeyip, devletin tâ kendisi olarak görmeleri son derece önemlidir. Öyle ki, 31 Mart İsyanı'nda, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve üyelerine yapılan saldırıların, Meşrutiyet'e yönelik yapılmış sayılması da bunun önemli bir kanıtı olmuştur. İttihat ve Terakki nazarında rejimin ve dolayısıyla devletin, rejiminin bekçisi olarak İstanbul'a getirtilen Avcı taburlarının, aslında bir siyasi fırkaya hayat vermek üzere getirilmiş olduğu anlayışı Cemiyet taraftarlarınca -belki de samimi bir düşünceyle – asla kabul edilmemiştir. Cemiyet'in sözcülerinden Hüseyin Cahit Bey'e; "Avcı taburları efradı, bugün İstanbul'un neresinde istibdat-ı vücut etseler, derhal kalplere bir hiss-i inşirah ve i'timad geliyor" fikrini ilham etmesi, işte böyle kendini devletin yerine koyan tekelci bir anlayışın sonucu olmuştur. Sadrazam Kâmil Paşa'nın avcı taburlarının varlığından rahatsızlık duyarak, bu taburları geri göndermek istemesi bu yüzden Cemiyet tarafından engellenmiş, Hüseyin Cahit de 'bu kahramanların!' İstanbul'dan ayrılmaları aleyhinde son derece sert üsluplu bir makale yazmıştır. Cemiyet'i destekleyen gazeteler de, Kâmil Paşa'nın avcı taburları aleyhindeki bu tutumunu politik bir silah olarak kullanmaktan çekinmemişler ve bu manevranın, Kâmil Paşa'nın Cemiyet'i kapatmak arzusunun bir delili olduğu kanaatine varmışlardır[30].

---

[28] Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 47.
[29] İrtem, **a.g.e.**, s.51.
[30] Alkan, **a.g.e.**, s. 110-111.

Avcı Taburların İstanbul'a gelişi, İstanbul'daki askerler arasında da korku yaratmıştır. Nitekim bu konuda, o yıllarda Tophane Kışlasında Onbaşı olarak görev yapan Halis Özçelik anılarında bu korkuyu şu şekilde anlatmaktadır: "Bizim Tophane'deki askerlerin de yüreklerine korku düştü. Padişahın sürülmesinden filan değil de, avcı taburlarının üzerimize saldırıp hepimizi yok etme ihtimalinden dolayı…"[31] bir korkuya kapıldıklarını ifade etmiştir. Nitekim İstanbul'da bulunan askerlerinin korkuları boşa çıkmamış, Taşkışla Olayı ve Yıldız'daki "sarıklı zuhaf"[32] olaylarında avcı taburları, bu askerlerin üzerine gönderilmiştir.

Sonuç olarak; Avcı Taburları Kâmil Paşa'ya rağmen, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isteği doğrultusunda İstanbul'da kalmış ve çıkan bazı huzursuzlukları bastırmada kullanılmıştır.

1.3) Taşkışla Olayı

1321(1905) senesinde orduya alınmış, İkinci Fırka-i Hümayun'a mensup olan ve Taşkışla'da bulunan bazı alaylardan, 87 asker Cidde'ye sevk edilmek üzere seçilmiştir. Taşkışla Olayı; seçilen bu askerlerin 31 Ekim 1908 Cumartesi günü[33], Cidde'ye sevk edilmelerine karşı çıkmaları, tezkerelerinin verilerek askerlikten ayrılmak istemeleri ve kendi yerlerine de yeni askerlerin alınmasını istemeleri üzerine çıkmıştır[34]. Çıkan bu olay iki gün kadar sürmüş ve ayaklanan askerler iki gece kışla bahçesinde silah çatarak beklemişlerdir[35].

---

[31] Halis Özçelik, "31 Mart Vak'asını Biz Çıkardık", (Haz.: İlhan Tarsus), **Tercüman**, 1955. Tefrika No: 4 (28 Ağustos 1955).
[32] II. Abdülhamid'in şahsi ordusunda bulunan Arnavut askerlere verilen isim.
[33] Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", **Genel Türk Tarihi**, C. VII, Yeni Türkiye Yayınlar, 1999. s. 392; ayrıca bkz, Turfan, **a.g.e.**, s. 188.
[34] Ali Cevat , **a.g.e.**, s. 19.
[35] Birinci, **a.g.m.**, s. 392

Bu yıllarda ordudaki askerlerin normal askerlik hizmet sürelerini tamamladıkları halde terhislerinin geciktirilmesi ve askerlerin bu gecikmeye karşılık ‘yumuşak isyan’ adı verilen protesto gösterisi ile terhislerini istemeleri, o devirde ilk defa rastlanan bir olay olmamıştır. Ancak Taşkışla askerleri, daha önce yaşanan olaylardaki gibi karşılarında babacan tavırlı alaylı subaylar yerine, Selanik’ten getirilen avcı taburlarını ve onların başındaki taviz vermeyen ve sert mektepli subayları bulmuşlardır[36].

Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa, Taşkışla Kumandanı Mirliva Şükrü Bey’den aldığı telgraf üzerine bu olayı öğrenmiş, Ordunun Kurmay Başkanı olan Halil Sedes Bey’i yanına çağırarak; Şükrü Bey’den aldığı telgrafı Halil Sedes Bey’e okutmuştur. Taşkışla’dan alınan telgrafta şunlar yazılmaktadır: “Bu sabah 6. alayın eski erlerinden birçoğunun karavana almayıp, talimhanenin Yıldız Sarayı tarafına bakan cephesinde toplandıkları ve (Padişahım Çok Yaşa) âvazeleriyle tezkere istemekte oldukları ve talime de iştirak etmeyerek isyan alaimi göstermekte oldukları maruzdur.”

Mahmud Muhtar Paşa almış olduğu bu telgrafı Halil Sedes Bey’e okuttuktan sonra, Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa’dan almış olduğu şu emri Halil Sedes Bey’e iletmiştir. Alınan emir şöyledir: “Otuz civarındaki asi askerlerin pişman olup itaat etmeyecek olurlarsa üzerlerine ateş açılması”. Harbiye Nâzırından alınan bu emir kesindir ve son derece açıktır ve emrin aksine davranıp direnenlerin vurularak öldürüleceklerini kapsamaktadır[37].

Mahmut Muhtara Paşa’dan emri alan Halil Sedes Bey, Taşkışla’ya doğru hareket etmiştir. Ancak Halil Bey, Taşkışla yolunda iken değişik düşünceler içindedir. Çünkü o askerlere “vur!” emrini nasıl vereceğini düşünmektedir. Askere “vur!” emri verse bile askerin bu emri yerine getirip

---

[36] Alkan, **a.g.e.**, s. 105.
[37] Sedes, **a.g.m.**, s. 765; ayrıca bkz, Birinci, **a.g.m.**, s. 392.

getirmeyeceği konusunda şüphe içine düşmüştür. Halil Bey Taşkışla'ya geldiğinde, Makedonya'dan henüz 12 gün evvel Taşkışla'ya yerleştirilmiş olan avcı taburuna mensup erlerin, başlarında Tabur Kumandanı Remzi Bey – sonraları Remzi Paşa – olduğu halde isyan eden askerleri kuşattığını görmüştür[38]. Bazı yazarlara göre bu kuşatma "isyan eden askerlere bir ders vermek" için yapılmıştır[39]. İlk ateş kuşatılan askerlerden gelmiş, atılan bir kurşunla avcı taburlarına mensup askerlerden birisi yaralanmıştır[40]. Makedonya dağlarında komitacılarla çatışmaya alışkın olan bu askerler, isyancı askerlere hemen karşılık vermiş, çıkan çatışmada asi askerlerden dördü öldürülmüş, üçü ise yaralanmıştır[41]. Böylece olay, Halil Sedes'in müdahalesine gerek kalmadan bitmiştir[42].

Mahmud Muhtar Paşa, öldürülen çavuşların cenazelerini Yıldız civarında bulunan askerlere ibret olsun diye gösterilmek üzere, Yıldız çevresinde bir yere astırmak istemiş, bunun için darağacı hazırlanması emrini bile vermiştir[43]. Bu hareket üzerine, Sadrazam Kâmil Paşa, Harbiye Nâzırı Ferik Ali Rıza Paşa ile Mahmud Muhtar Paşa'nın hemen Mabeyn-i Hümâyûn'a gelmeleri istenmiştir. Mahmud Muhtar Paşa diğerlerinden önce Mabeyne gelmiş ve Mabeyin Başkâtibi Ali Cevat Bey'e niçin çağırıldığını sormuştur. Ali Cevat Bey, kendisinin vermiş olduğu emrin görüşülmesi için davet edildiğini söylemesi üzerine, Mahmut Muhtara Paşa, "kendisinin vermiş olduğu bir kararı kimsenin tağyir ve tehire salahiyeti olamayacağını" Başkâtip Ali Cevad Bey'e sert ve kesin bir dille söylemiştir. Bunun üzerine Ali Cevat

---

38 Birinci, **a.g.m.**, s.392.

39 Turfan, **a.g.e.**, s. 188. İttihat ve Terakki'nin 31 Ekim günü yayınladığı bir Beyanname'de, "… dün Selanik'ten yeni gelen avcı taburu üzerine istimal-i silaha tasaddi ettiklerinden kendilerine karşı ateşle mukabeleye maatteessüf mecburiyet görülmüş" denilerek, istenmeden silah kullanıldığı belirtilmiştir. Bkz, Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 120.

40 Birinci, **a.g.m.**, s. 392.

41 Bir başka kaynakta ise, 3 çavuş'un öldürüldüğü ve bir çoğunun da yaralandığı ifade edilmektedir. Ayrıca bkz, Ali Cevat Bey, **a.g.e.**, s. 19.

42 Sedes, **a.g.m.**, s. 766; bkz, Birinci, **a.g.m.**, s. 392.

43 Mahmut Muhtar Paşa, İkinci Fırka-i Hümâyûn Kumandanlığı'na gönderdiği tezkerede, "… Taşkışla'da isyan etmeleri üzerine telef edilen üç çavuşun naaşları, Yıldız civarındaki taburlar efradına ibreten gösterilmek üzere salb edileceğinden (asılacağından) Saray-ı Hümâyûn civarında münasip mahallere üç adet dar ağacı rekz(kurma) ve ihzarı (hazırlama) emrini" vermiştir. Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 19.

Bey, Mahmut Muhtar Paşa'ya hitaben; "Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Paşaların bu babda ne diyeceklerini bilemem, ancak adamlar muhalif-i kanun-i asker hareket etmişler, siz de bunlar hakkında nizam-ı askeriyi uyguladınız. Askerlik vazifesi burada tamam oldu. Bunların naaşlarını köpek ölüsü gibi sürütemezsiniz. Bu naaşlar artık mübarektir. Haklarında vazife-i diniye ifa edilecektir. Bundan başka bu naaşları darağacında görecek olan askerler, düşman askeri değil, onların ya hemşerileridir ya da akrabasıdır. Ders verelim derken askerler arasında intikam hissi ve nefret uyandırırsınız! O zaman mesele bütün bütün fena bir şekil alır." demiştir. Bu konuşma üzerine Mahmud Muhtar Paşa da: "Her ne olursa olsun, ben bunları sürüye sürüye buraya getireceğim ve asacağım" karşılığını vermiştir[44]. Daha sonra Sadrazam ve Harbiye Nâzırı'nın huzurunda da aynı şeyleri tekrar eden Mahmud Muhtar Paşa, aksi takdirde istifa edeceğini söylemiştir. Bu tehdit üzerine Harbiye Nâzırı Rıza Paşa telaşlanmış, ancak Sadrazam Kâmil Paşa'nın Harbiye Nâzırı Rıza Paşa'ya hitaben: "Bırak Paşa, varsın İstifa etsin, bırak" demesi üzerine Mahmud Muhtar Paşa bu ısrardan ve öldürülen askerlerin asılması isteğinden vazgeçmiş ve geri adım atmak zorunda kalmıştır[45].

Mahmud Muhtar Paşa'nın Taşkışla olayında, Arnavut ve Arap taburlarına göstermiş olduğu bu sertlik, askerlerin alışık olduğu bir tavır ve uygulama değildir. Olaydan bir gün sonra Taşkışla olayı ile ilgili İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yayınlanan bir beyannamede; Taşkışla Olayından bahisle, "Mesele, devr-i sabıkta şımarıklığa alışan birkaç neferin tedibinden ibarettir. Bundan başka memleketin ahval-i umumiyesinde ahaliyi heyecan ve telaşa düşürecek bir şey yoktur"[46] şeklinde bir açıklama yapılmış ve "…ahalinin rahat ve hürriyeti, ordularımızla ve yüz binlerce mücahid-i insaniyetin himmet ve hamiyetiyle taht-ı temine alınmıştır." denilmek suretiyle

[44] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 19-20.
[45] Alkan, **a.g.e.**, s. 105-106. Halil Sedes ise, "ölen erlerin cesetlerinin Harbiye Nezareti meydanında astırıldığını" söylemektedir, Sedes, **a.g.m.**, s. 766.
[46] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 120. Ayrıca bkz, **İkdam**, Nu: 5185, 1 Kasım 1909.

de, İttihat ve Terakki Cemiyeti kamuoyuna, iplerin ellerinde olduğunu göstermek istemiştir..

Taşkışla Olayı önemsiz bir askeri ayaklanma olmasına karışın, olayın önemli olan noktası; "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, herhangi bir karşı koyma durumunda orduyu kullanarak"[47] bastırmakta kararlı olduğunu ve bundan da çekinmeyeceğini göstermiş olmasıdır.

1.4) Yıldız Olayı

II. Abdülhamid'in 'Özel Muhafız Alayı' arasında Söğüt yöresinden getirilmiş olan, Kayı Boyuna mensup yaklaşık iki yüz Türk askeri yanında birkaç bin Arnavut ve Arap askerleri yer almaktadır. Arnavut askerlere "tüfekçi" ve Arap askerlere de "sarıklı zuhaf" denilmektedir. Bu Arap ve Arnavut asıllı, Padişahı korumakla görevli askerler, ayrı birlikler halinde bulunurlar ve aralarına Türk askerini katmazlardı. II. Abdülhamid'in bu askerleri seçmesindeki amacı, İstanbul halkının düşünce ve duygularına yabancı kalan ve hatta az veya hiç Türkçe bilmeyen erlerden kurulu böyle bir birlik tarafından korunmakla; başkentteki memnuniyetsizlik akımlarıyla ilgilenmeyerek, yalnız padişaha bağlı ve Padişah'ı korumakla ilgilenen bir kuvvete sahip olmak istemesinden kaynaklanmıştır[48].

Yıldız Saray'ını korumakla görevli Arnavut taburundan bir takım askerin terhis edilmesi, Anadolu birliklerinden bir miktar Türk askerinin görevlendirilmesi üzerine, Arnavut Taburuna mensup askerler, Anadolu'dan gelen bu Türk askerlerini aralarına kabul etmeyerek ve bu askerleri zor kullanarak kışladan dışarıya çıkarmışlardır. Bunun üzerine Birinci Ordu-yu Hümayun Kumandanı (Hassa Ordusu) Ferik Mahmud Muhtar Paşa tarafından verilen bir emir ile Arnavut askerlerinin bulunduğu kışlaya Birinci

---

[47] Turfan, **a.g.e.**, s. 188
[48] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, k. 2, TTK Yay., Ankara, 1983. s. 141.

Nişancı Taburuyla, Rumeli'den gelen ve Taşkışla'da ikamet ettirilen Avcı Taburu ile beraber birkaç adet mitralyöz gönderilmiş ve Arnavut ve Arap Taburları, bu askerler tarafından kuşatma altına alınmıştır. Mahmud Muhtar Paşa tarafından İkinci Fırka Kumandanı Cevad Paşa'ya da, Arap ve Arnavut askerlerin – küçük bir fırsat bulunduğu takdirde – üzerlerine ateş edilmesi için kesin emir verilmiştir.

Bu arada Harem-i Hümayun'da bulunan saray kadınlarının, kışlada bulunan askerin savaş vaziyeti almış olduğunu görmeleri ve bağrışmaları üzerine, kışlada meydana gelen bu olayı anlamak için Sadrazam ile Harbiye Nâzırı Saray-ı Hümayun'a davet edilmiş ve bunlara yapılan uyarılar soncunda, Saray-ı Hümayun'un hemen iç tarafı olan böyle bir yerde kan dökülmesi[49], Sadrazam Hüseyin Hilmi ve Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşaların müdahaleleriyle engellenmiştir. Padişahtan izin alınması üzerine, kışlada bulunan Arap ve Arnavut taburları Taşkışla'ya nakledilmiştir[50]. Daha sonra Arap Taburuna mensup bu askerler, Şam'a, Arnavut Taburuna mensup askerler de Selanik'e gönderilmiştir[51]. Ali Cevat Bey'e göre, sarıklı zuhaf olarak anılan Arnavut taburu, "nizam ve intizam-ı askeriden külliyen mahrum olup bunların daire-i intizama alınması muktezi" ise de, saray içi denilebilecek kadar yakın bir yerde kanlı bir silahlı çatışmaya girişmek, anlamsız bir şiddet gösterisi niteliğindedir. Nitekim hadiselerin tırmanması üzerine II. Abdülhamid "müsaade-i seniyye" ile Arnavut askerlerinin Taşkışla'ya alınmasına rıza göstermiştir.

Bir başka görüşe göre, söz konusu Arap ve Arnavut taburları, taburun eksiğini tamamlamak için gönderilen Türk askerlerinin gelişleri esnasında, talime giden Avcı Taburu askerlerini görmeleri üzerine, bu askerlerin kendilerine ateş edileceğinden korkmuş ve savunma için subaylarından cephane istemişlerdir. Ancak durumun subaylar tarafından kendilerine

---

[49] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 44.
[50] Ali Cevat, **a.g.y.**
[51] Bayur, **a.g.e.**, C. I, s. 141.

anlatması üzerine yatışmışlardır. Bu taburun subayları, önceleri tahrikçi oldukları sanarak tutuklamışlarsa da kısa bir süre sonradan serbest bırakılmışlardır[52].

Birliklerin devir teslimi esnasında da Birinci Ordu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa yine Avcı Taburlarını kullanarak mitralyözlerle çevreyi kuşatmış ve en ufak direnişte ateş açılması için emir vermekten de çekinmemiştir[53]. İstanbul askerlerinin bu kadar sertliğe alışık olmamaları ve Mahmut Muhtar Paşa'nın bu tavizsiz ve sert tavrı, bu tavrın askerler arasında yaratmış olduğu korku, İstanbul'da bulunan askerlerin ilerlide çıkaracakları 31 Mart İsyanı'nda, Mahmut Muhtar Paşa'yı istememelerine önemli bir sebep teşkil etmektedir.

1.5) Kâmil Paşa Hükümeti'nin Düşürülmesi

Kâmil Paşa, 5 Ağustos 1908'de – Sait Paşa'nın istifası üzerine[54] – yeni Hükümeti kurarak 3. kez Sadaret makamına getirilmiştir[55]. Kâmil Paşa, sadaretinin ilk aylarında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iyi geçinmeye çalışmıştır. Nitekim Kâmil Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve onun İstanbul'da bulunan 'Heyeti Mahsusa'sı ile iyi geçinmiş; hatta İttihat ve Terakki yönetimi, 7 Ağustos 1908'de[56] "artık padişaha ve hükümete itimat edip ahalinin iş ve güçleriyle meşgul olması ve hükmet işlerine

---

[52] Alkan, **a.g.e.**, s. 107.
[53] Ahmet Turan Alkan , **"Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları"**, Osmanlı, C. II (Siyaset), (Ed.: Güler Eren), Türkiye Yay., Ankara, 1999. s. 423
[54] II. Meşrutiyet'in ilk Hükümeti olarak sayılan Said Paşa Hükümeti 1 Ağustos'ta resmen göreve başlamıştır. Ancak 4 gün Hükümette kalabilmiştir. Said Paşa'nın iddialarına göre Hükümetin düşmesinin nedeni İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tehditleridir. Bkz, Bayur, C. I, s. 71–76.
[55] Bayur, C. I, **a.g.e.**. s. 83. Ali Cevat Bey ise bu tarihi 6 Ağustos olarak belirtmektedir (Hicrî: 9 Recep 1326 – Rumî: 27 Temmuz 1924), Ali Cevat, **a.g.e.** s. 8; ayrıca bkz, Turfan, **a.g.e.**, s. 183.
[56] M. Naimi Turfan'a göre beyanname 6 Ağustos'ta yayınlanmıştır. Bkz, Turfan, **a.g.e.**, s. 184.

karışılmaması" şeklinde bir beyanname yayınlayarak[57] Kâmil Paşa Hükümetine olan desteğini kamuoyuna açıklamıştır[58]. Viyana'da çıkan Fremdenblâtt adlı gazetenin 24 Ağustos 1908 tarihli nüshasında çıkan bir habere göre: "Genç Türk Komitesi, Kâmil Paşa'ya emn ü itimadı ber-devam olup; Kâmil Paşa'nın şimdiye değin ibraz ettiği faaliyetten memnun olunduğunu" beyan ettiğini yazmaktadır[59].

Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arasının açılmasının en önemli sebebi; Cemiyetin, Hükümet işlerine karışmaya kalkışmak istemesi olmuştur. Daha açık bir ifadeyle; Cemiyet'in, Kâmil Paşa Hükümeti'ne karşı, 'gayri mesul bir ihtilal komitesi' gibi devlet işlerini el altından idare etmeye kalkışmış olmasıdır[60]. Kâmil Bayur'a göre, Hükümetle Cemiyet'in arasının açılmasının temel nedeni; şahsî değil, siyasidir[61]. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, üzerinde hükümet sorumluluğu bulunmamasına rağmen, daha ilk günden itibaren hükümet işlerine karışması, hükümet üyelerinin ve memurların atamalarında sık sık telkinlerde bulunması Kâmil Paşa'yı rahatsız etmiştir. Fakat Kâmil Paşa buna rağmen, Cemiyete karşı sabır göstermeye çalışmıştır[62]. İngiliz Büyük Elçisi Gerard Lowther'in "1909 yılı Türkiye Raporu"nda belirttiğine göre; "Ocak ayı başlarında çıkan söylentilere göre Kâmil Paşa'nın yapmış olduğu atama ve hükümet işlerine Cemiyetin karışmış olmasından rahatsız oluyordu"[63] şeklindeki ifadeleri de, Kâmil Paşa

---

[57] Hilmi Kâmil Bayur, **Sadrazam Kâmil Paşa – Siyasi Hayatı –**, Sanat Basımevi, Ankara, 1954. s. 241–242.

[58] M. Naimi Turfan'a göre ise, İttihat ve Terakki bu beyanname ile "Osmanlı Devleti'ni koruma ve sürdürme yolundaki kararlılıklarını ilan etmiştir." Bkz, Turfan, **a.g.e.**, s. 184.

[59] **BOA**, Fon Kodu: Y.EE… KP, Dosya No: 32, Gömlek No: 3183.

[60] Kâmil Bayur, **a.g.e.**, s. 292; Sina Akşin ise, "İttihat ve Terakki, iktidarı ele almamakla birlikte, denetleme iktidarını ciddi olarak benimsenişti" demek suretiyle bu bilgiyi desteklemektedir. Akşin, **a.g.e.**, s. 162.

[61] "Kâmil Paşa ayrıca Cemiyete karşı büyük bir müsamaha ve anlayışla hareket etmiş ve onun, müdahale ve tazyiklerine tahammül etmiştir.", "İşte iki tarafın arasının açılması meselesi, son tahlilde, şahsî sebepten değil, memleket idaresi tarzına verilecek veçheden doğmuş bulunduğunu kolayca anlaşılır", Kâmil Bayur, **a.g.e.**, s. 292-293.

[62] Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789–1914**, TTK Yay., Ankara, 1999. s. 605.

[63] Rapor için Bkz, **British Dokcuments on Foreing Affaird: Reports and Papers From The Foreing Office Confidential Print (Bundan sonra (BDFA) olarak kullanılacaktır)**, (Ed.: BOURNE, K. ve D. C. WATT)Part, **I**, Series B, Volume 20, The Otoman Empire Under The Young Turks, 1908–1914, University Publications Of America, 1985. Doc No: 26, s. 109.

ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arasının açılmasının nedenini açıkça ortaya koymaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Hükmet üyelerinin atamalarına müdahalesine birkaç örnek verecek olursak; Dâhiliye Nâzırlığı görevini yürüten Reşit Akif Paşa'nın istifasından sonra, yerine vekâlet eden Hakkı Bey kısa bir süre sonra bu göreve asaleten atanmıştır[64]. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik'ten Hükümete, Ağustos 1908'de 'Merkez-i Umumi' imzalı bir telgraf çekerek yapılan bu değişikliğe itiraz etmiş ve Dâhiyle Nâzırlığına Hakkı Bey'in yerine Ferid Paşa'nın atanmasını istemiştir[65]. Hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti bununla da yetinmemiş olacak ki, Hakkı Bey'in mülkiye memurlarını iyi seçemediğini, Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa'nın da dışişlerini milletin çıkarlarına uygun şekilde savunmadığını ve hatta 'zekâdan mahrum' olduğunu ileri sürülmüştür. Zabtiye Nâzırı Sami Paşa'nın da "bu vazifeye ehil olmadığından" bu Nâzırların görevlerinden alınmalarını, yerlerine ise Cemiyetin yapmış olduğu titiz araştırmalar sonucunda belirlemiş olduğu, Ankara Valisi Nuri Bey'in Dâhiliye Nâzırlığına; Hakkı Bey'i ise Sura-yı Devlet Başkanlığına uygun görülmekle birlikte, Zabtiye Nezaretine ise İstanbul'da Piyade Kaymakamı olarak görev yapan Muhittin Bey'in atanmasının Cemiyetçe uygun görüldüğü Kâmil Paşa'ya iletilmiştir[66].

Burada ilgi çeken bir nokta da; Cemiyet'in yetersizliklerinden dolayı kabinede istemediği iki ismin, ileride İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuracağı hükümetlerin Sadrazamları olmalarıdır[67]. Bu da gösteriyor ki, o zamanki İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumiyesi'nin, devlet adamlarını yenilik –

---

[64] Akşin, **a.g.e.**, s. 162.
[65] Kâmil Bayur, **a.g.e.**, s. 247.
[66] Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C. I, s. 184.
[67] İttihat ve Terakki Dâhiliye Nezaretinde bulunmasını uygun görmediği Hakkı Bey'i bir buçuk yıl geçmeden 12 Ocak 1910'da sadrazam yapacaktır. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C. I, s. 83; Tevfik Paşa ise 31 Mart İsyanının ardından Sadarette bırakılacak ve 11 Kasım 1918'de de İttihat ve Terakki tarafından tekrar sadarete getirilecektir. Bkz, Kemal Beydilli, "Ahmet Tevfik Paşa" Maddesi, **DİA**, C. II, İstanbul, 1989. s. 139–140.

eskilik, Meşrutiyet – İstibdat taraftarı diye ayırmaları veya nitelemelerindeki samimiyetsizliğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir[68].

Ayrıca 5 Ekim'de "Geşof Hadisesi" sonucunda Bulgar Presliği'nin krallığını ilan etmesi; hemen ertesi gün 6 Ekim'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal ettiğini açıklaması, Osmanlı Devleti ve Kâmil Paşa Kabinesi üzerinde tam bir şok etkisi yaratmıştır. Bu iki şokun üzerine 12 Ekim'de Girit halkının, Girit Adasını Yunanistan'a ilhak kararı alması, Kâmil Paşa Kabinesinin adeta mağlubiyeti olarak görülmüştür[69].

Ne gariptir ki, II. Meşrutiyet'in ilk Sadrazamı olan Said Paşa'nın istifası da yine Harbiye ve Bahriye Nâzırları sorunundan kaynaklanmıştır. Said Paşa, bu iki Nâzırlığa önerilen şahısların Padişah tarafından yapılmasını kabul etmemesi sonucu istifa etmiştir[70]. Ancak Kâmil Paşa, Padişahlık makamına dahi tanınmayan bir hakkı, doğrudan kendi üzerine almak istemiştir[71]. Böylece Kâmil Paşa, II. Abdülhamid'in yapmayı isteyip de yapmadığı bir uygulamayı yapmıştır[72].

Francis Mc Cullagh'ın eserinde Kâmil Paşa hakkında yaptığı şu yorum dikkat çekicidir. Mc Cullagh'a göre Kâmil Paşa, az rastlanır derecede akıllı bir insandır. Kâmil Paşa'nın yaradılışındaki en baskın özelliği, kişisel yükselme hırsıdır. II. Abdülhamid ile Harbiye ve Bahriye Nâzırlarının değiştirilmesinde yaptığı kavga, kendi yetkilerini Yıldız'a karşı arttırmak istemesinden

---

68 Kâmil Bayur, **a.g.e**, s. 248–249; Akşin, **a.g.e.**, s. 162–163.
69 H. Bayram Soy, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere İle Nüfuz Mücadelesi**, Phoenix Yay., Ankara, 2004. s. 106–107.
70 Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", **Fikir Hareketleri**, S. 96, İstanbul, 24 Ağustos 1935. s. 277.
71 İrtem,**a.g.e.**, s. 85.
72 Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti(1896–1909)**, Emre Yay., İstanbul, 1995. s. 420.

kaynaklanmaktaydı. Yaptığı bu değişikliğin sebebi de, Harbiye ve Bahriye Nâzırlarını değiştirmesi, kendi yetkilerini Meclis'e karşı artırmak istemesidir[73].

Ahmet İzzet Paşa anılarında, "Kâmil Paşa merhumun bu olaylar esnasında Rıza Paşa'nın savaştan çekinmesi, Nazım Paşa'nın ise cesur ve ihtiraslı görülmesinden dolayı, Harbiye Nezaretinde bilinen değişikliğe ihtiyaç duyulduğu söylenmekte ve her iki paşanın birer istifa tezkiresini de delil olarak göstermekte olduklarını bazı yerlerden işittim. Eğer bu rivayet doğruysa, Harbiye Nezaretindeki değişiklikler, Bulgarlarla uzlaştıktan uzun zaman sonra ortaya çıktığına göre, bu esnada Kâmil Paşa'nın yeniden bir olay mı çıkarmak istediği hususu üzerinde düşünülmeğe değer" diyerek Kâmil Paşa'nın ne yapmak istediğinin anlaşılamadığını ifade etmektedir[74].

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin o günlerdeki düşüncesi; subayların siyasi hayattan ellerini çektirme girişimleri, Cemiyeti ve Meşrutiyeti ordunun yardımından mahrum etmeye çalışmak ve böylece, bu türlü girişimlerin de irticayı kuvvetlendirmeye yönelik bir teşebbüs olduğu şeklinde tezahür etmekteydi. Ayrıca ortaya çıkan bir başka sorun da; Avcı Taburlarının İstanbul'dan geri yollanmak istenmesidir[75]. 8 Şubat 1909'da Kâmil Paşa, Harbiye Nâzırına, "Yanya'da Etnik-i Eterya'nın fesadını durdurmak için asker göndermek lazımsa ve bu yapıldığı takdirde üçüncü ordunun zaafa uğramasından korkuluyorsa, esasen o orduya mensup olup İstanbul'da bulunan Avcı Taburlarının gönderilebileceğine"[76] dair bir tezkere göndermiş olmasıdır. Bu tezkere bazı kimselerin şüphelerini arttırmış ve Sadrazam'ın, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en büyük dayanağı olan Avcı Taburlarından mahrum bırakarak, onu yok etmek istediği, hatta bununla da kalınmayarak, Meşrutiyeti dahi kaldırmak istediği düşüncesini ortaya çıkarmış ve Harbiye

---

[73] Francis Mc Culagh, **Abdülhamid'in Düşüşü**, (Çev: Nihal Önol), İstanbul Kitaplığı, İstanbul, 1990. s. 43.
[74] Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. I, Nehir Yay., İstanbul,1992. s. 56–57.
[75] Kâmil Bayur, **a.g.e.**, s. 293.
[76] Herbiye Nezaretine gönderilen tezkerenin tamamı için Bkz, "Harbiye Nezaretine Yazılan Tezkere-i Sâmiye suretidir (4 Muharrem 1927), **Volkan**, Nu: 45, 14 Şubat 1909.

Nâzırının değiştirmesinin de Avcı Taburları ile ilgili olduğu söylentilerinin dolaşmasını neden olmuştur[77]. Hüseyin Cahit Yalçın Tanin Gazetesinde bu olay hakkında gayet sert bir yazı kaleme almıştır[78].

Kâmil Paşa, Harbiye ve Bahriye Nâzırlarını değiştirerek kendisini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisinden kurtarmaya çalıştığı düşünülebilir[79]. Kâmil Paşa'nın bu yöndeki girişimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni rahatsız etmiştir. Şubat ayına gelindiğinde, Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arası iyice açılmıştır. Nitekim Kâmil Paşa'nın Harbiye ve Bahriye Nâzırlarını değiştirmeye çalışması, Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki gerginliğin son haddine getirmiştir. Nitekim Kâmil Paşa, 10 Şubat 1909 (28 Kânunusani 1327) Çarşamba günü, Yıldız Sarayı'na gitmiş ve II. Abdülhamid'den İkinci Ordu Kumandanı Ferik Nazım Paşa'nın Harbiye Nezaretine, Hüsnü Paşa'nın da Bahriye Nezareti Vekâletine tayin edilmelerini istemiştir. Kâmil Paşa, Padişaha elinde Bahriye Nâzırı Arif Paşa'nın istifa belgesinin bulunduğunu belirtmiştir. Kâmil Paşa'nın sunmuş olduğu bu belge II. Abdülhamid tarafından kabul edilmişse de; Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın değiştirilmesi isteği, Ali Rıza Paşa'nın geçmiş görevlerinde son derece başarılı, liyakat sahibi ve güvenilir bir kişi olduğu; üzerinde bulunan askeri görevi yapması sırasında da hiçbir kusuru görülmemesinden dolayı azlinin uygun olmayacağını Kâmil Paşa'ya anlatılmak istenmişse de, II. Abdülhamid Kâmil Paşa'nın bu konudaki ısrarı üzerine Nazım Paşa'nın Harbiye Nezaretine atanması isteğini istemeyerek De olsa kabul edilmiştir[80]. Kâmil Paşa o sırada boş bulunan Maarif Nezaretine de Defter-i Hakanî Nâzırı Ziya Paşa'nın atanmasını istemiş ve bu istek de kabul edilmiştir. Yapılan bu atamalar üzerine 12 Şubat'ta Dâhiliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa[81], Adliye

---

[77] Kâmil Bayur, **a.g.e.**, s. 293; Akşin, **a.g.e.**, s. 167.
[78] Hüseyin Cahit yazısında, "…Avcı Taburlarını İstanbul'dan göndermeye azmeden, Nâzırları deviren, istikrazları kararlaştıran bu gayr-ı mesul mukarribin heyeti eline kalacak Devlette ne hayır olacaktır?" demektedir. Bkz, Yalçın, **a.g.m**, s. 278.
[79] **BDFA**, Doc No: 26, s. 109.
[80] **BOA**, Fon Kodu: Y..EE…, Dosya No: 94, Gömlek No: 40, Tarih: 19/M/1327.
[81] Bkz, **Volkan**, Nu: 43, 12 Şubat 1909.

Nâzırı Refik Bey[82] ve Şûra-yı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa değişen iki nazarın kendilerine önceden haber verilmeksizin değiştirilmesini öne sürerek istifa etmişlerdir[83]. Böylece ortaya bir hükümet krizi çıkmıştır[84].

Kâmil Paşa'nın Harbiye Nezaretine atanmasını istediği Nazım Paşa'nın, Cemiyet'e yakın olmasa bile, en azından istibdat aleyhtarlığıyla tanınmış olması, Volkan gazetesi tarafından da "vatanın en değerli, en namuslu bir askeri" olarak nitelendirilen[85], İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni güç durumda bırakmıştır[86]. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Nazım Paşa'yı 2. Orduya mensup asker ve subayların desteklediğini düşünerek, Edirne'de bulunan teşkilatını harekete geçirmiş ve 2. Orduya mensup subayların Harbiye Nâzırı'nın değişmesinde olumsuz yönde bir etkisinin olamayacağının bir ilan ile düzeltilmesini istemiştir. Bu istek üzerine Edirne teşkilatı harekete geçmiş, Nazım Paşa'nın herhangi bir makama getirilip-getirilmemesi ve kendisinin

[82] Lowther raporunda "Dâhiliye Nâzırı, Beyan edilen bir üye olmamasına ve meslektaşı Adliye Nâzırı istifa etmemiş olmamasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yaptı" demektedir. **BDFA,** Doc No: 26, s. 109.
[83] Kâmil Bayur, **a.g.e.**, s. 292.
[84] Yalçın, **a.g.m.**, s. 278.
[85] Bkz.," Harbiye Nâzır-ı Sâbık Nazım Paşa", **Volkan**, Nu: 47, 16 Şubat 1909; ayrıca bkz, Mc Cullagh, **a.g.e.**,s. 42
[86] Süleyman Kani İrtem, Süleyman Nazif Bey'in "Yıkılan Müessese" isimli kitabından aktardığına göre, Kâmil Paşa'nın Nazım Paşa'yı Harbiye Nezaretine atamasının nedeni şudur:" Bağdeten (aniden) istiklalini ilan ediveren Bulgaristan'la iclası derdest müzakerelerde devletin hâkimiyet hakkını müdafaa için harbi göze almak icab ederse ordunun ne kadar hazır ve ne derece fedakârlık göstermeğe kadir bulunduğunu Harbiye Nâzırı ile Edirne'deki ikinci Ordu Kumandanından ayrı ayrı tahriren sormuş. Harbiye Nâzırı Rıza Paşa istibdat devrinin uyuşturduğu İkinci Orduyu harbe hazırlamak için daha bir müddet çalışmasına ihtiyaç bulunduğunu bir dereceye kadar mufassal, fakat pek ziyade makul ve müdellel surette bildiriyor, ikinci ordu kumandanı Nazım Paşa ise idaresi altındaki asker kuvvetinin Bulgaristan'a karşı yalnız tesadüfî değil, tecavüzî harekete de muktedir bulunduğunu temin ile her mesuliyeti kendi uhdesine alarak sadrazamı hemen harp ilân etmeğe teşvik ediliyordu. Niçin gizleyeyim: Saf nazarım önünde o gün Nazım Paşa bir kat daha yükselmiş ve büyümüş idi, Nazım Paşa bir dahi idi, Napolyon gibi, belki ondan büyük bir dahi Rıza Paşa'nın mektep sıralarında öğrendiği harp fenninin fevkinde Nazım Paşa'nın bir plânı olacağı pek tabiî idi. Paşa bu planıyla Sofya şehrini Ayasofya camisine ilhak edecekti(!). İşte Kâmil Paşa Nazım Paşa'yı bu kabadayı dehasından istifade için hesabı Rıza Paşa'nın yerine Harbiye Nâzırı nasbettirmiştir" demektedir. Bkz, İrtem, **a.g.e.**, s. 99

atanmasında İkinci Ordu subay ve askerlerinin hiçbir istek ve taraftarlığının olmadığını bildirmiştir[87].

Bu arada Bahriye askeri ve subayları yeni Bahriye Nâzırının atamasını kabul etmemiş[88] ve İstanbul'da bulunan askerî gemilerin kaptanları Bahriye Nâzırının "Kanun-ı Esasiye aykırı olarak görevi kabul ettiğini" ileri sürerek; Peyk-i Şevket, Hamidiye, Fethibülend, Asar-ı Tevfik ve Berki Satfet gemileri kumandanları aldıkları kararı seçtikleri temsilciler aracılığıyla Kâmil Paşa'ya iletmek üzere babıaliye göndermişlerdir[89]. Bahriye subaylarının seçmiş oldukları temsilcilerden Rauf ve Nafi Beyler, Şeyhülislam Cemalettin Efendi ve Adliye Nâzırı Hasan Fehmi Paşa'nın da Sadarette bulunduğu bir sırada Sadrazam Kâmil Paşa ile görüşmek üzere Sadaret makamına gitmişlerdir[90]. Kâmil Paşa, Sadarete gelen bu subaylara; olayın kendilerine yanlış aktarılmış olabileceğini, Rıza Paşa'nın istifa ettiğini ve Mısıra tayin edildiğini; Arif Hikmet Paşa'nın da istifa ettiğini söyledikten sonra, Arif Hikmet Paşa'nın istifasının getirilmesini istemiştir. Kâmil Paşa'nın isteği üzerine Arif Hikmet Paşa'nın istifası derhal gelmiş; getirilen istifa metnini gören bahriye subayları gelen bu istifanın eskiye ait olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Kâmil Paşa bu hususa hiç değinmeyerek subaylara, "Hüseyin Hüsnü Paşa bahriyelilerin hocasıdır diye tavsiye ettiniz, bunun için vekâleten atadık. Siz onu istemiyorsanız, kimi istiyorsanız söyleyin, zaten vekâlettir" demesi üzerine orada bulunan subaylar; "kendilerinin asker olduğunu, bu hususta görüş belirtemeyeceklerini ve bunun için gelmediklerini" ifade ettikten sonra, "Zabitan, Kanun-i Esasiye sadakat yemini ettiklerinden heyecan içindedirler. Bir hadise zuhur edebilir. Bir barut fıçısı gibidirler. Biz bunun önünü almak için size müracaat ettik,

[87] İnönü, **a.g.e.**, s.80 ; ayrıca bkz, Alkan, **a.g.e.**, s. 118.
[88] **BOA**, Fon Kodu: Y.EE… KP, Dosya No: 86–34, Gömlek No: 3368.
[89] Zabitlerin aldığı karar şöyledir: "Nâzırların tebdilinin Kanuni Esasi'ye mugayir olduğu kanaatinin hükümran olduğu ve zabitanın mütehyyiç bulunduğu ve bu hususun tashihle zabitanın teskinini, selameti memleket namına iletiriz." Bkz, Karabekir, **a.g.e.**, s. 420-421.
[90] Ahmet Turan Aklan, Kâmil Paşa'nın o anda odada bulunan Bahriye Nâzırı Vekili Hüsnü Paşa ve Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı "şayet aleyhinizde bir şey söylemek isterlerse siz bulunmayın" diyerek dışarı çıkarttığı, zabitlerin gitmesinden sonra Nazım Paşa'nın Mektupçu Ali Fuat Bey'e hitaben "Ne dersin Mektupçu Bey, Bahriye Nezareti'ni ben isteyeyim de topunun analarını mı …" dediğini iddia etmektedir. Bkz, Alkan, **a.g.e.**, s. 119 (dipnot 110).

mesele Hüsnü Paşayı isteyip istememek meselesi değildir" demek suretiyle Kâmil Paşa'yı üstü kapalı tehdit etmişlerdir. Kâmil Paşa da bunun üzerine, "arkadaşlarınıza söyleyin müsterih olsunlar, yarına kadar bu meseleyi tashih edeceğim" [91] diyerek subaylara güvence vermek istemiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, 2. Ordu'ya mensup asker ve subaylarının Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı desteklemediklerine ve Bahriye subaylarından bazılarının da Bahriye Nâzırı Vekili Hüsnü Paşa aleyhinde olduklarına dair bir güvence aldıktan sonra, bu olayı Meclise taşımış oldukları düşünülebilir.

Berlin'de yayınlanan Berlinel Lokal İngeniver Gazetesi'nin 13 Nisan 1909 tarihli sayısında çıkan bir haberde: "Genç Türkler yarın Meclis-i Mebusan'da Kâmil Paşa'nın sükûtunu istihsale çalışıyorlarsa da Zat-ı Hazret-i Padişahîye karşı tertip olunduğu beyan olunan fesadın mecrud kendi tahrikaneleri eseri olduğunu ispat edeceklerdir. Memalik-i Osmaniye'de Hükümet-i meşrua mı? Yoksa Genç Türk Komitesi mi icra-i hükümet edeceği işte o gün anlaşılacaktır" denilmek suretiyle yaşanan olayların Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bir güç gösterisi ve bir iç çekişmenin olduğu belirtilmeye çalışılmıştır[92].

Osmanlı Meclisi Mebusan'ı, 14 Şubat 1908'de (31 Kânunusani 1324) Gümülcine Mebusu İsmail Bey ve beş arkadaşının, "Harbiye ve Bahriye Nâzırlarının azledilerek yerlerine yenilerinin getirilmesinin meşrutiyet yönetimi yöntemlerine aykırı olduğu, bu hususun Sadaret makamına sunulmasına dair takrir"[93] konusunu görüşmek üzere toplanmıştır. Meclis'te yapılan görüşmelerinde, ilk sözü Kangırı (Çankırı) Mebusu Tevfik Efendi almıştır. Tevfik Efendi, Sadrazamın Meclise neden gelmediğini sorduktan sonra;

---

[91] Karabekir, **a.g.e.**, s. 422-423.
[92] **BOA**, Fon Kodu: Y.EE… KP, Dosya No: 86–34, Gömlek No: 3373.
[93] **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, C. I, TBMM Basımevi, Ankara, 1982. İ, 27(31 Kânunusani 1924)s. 590.

Sadrazamın telefonla Meclise çağırılmasını ve her ne zaman müsait ise, gece yarısı olsa bile beklenmesi gerektiğini ifade etmiştir[94]. Bu talep üzerine Kâmil Paşa'nın Meclise çağırılması uygun bulunmuş, durum Babıâli'ye telefonla bildirilmiştir. Ancak Kâmil Paşa, aldığı bu çağrıya cevaben "gensorunun reddetmesini rica ederek"[95], Meclise gelmeyi kabul etmiştir. Bazı kaynaklarda Kâmil Paşa'nın o gün Meclise gelmesi halinde, İttihatçı fedailer tarafından öldürüleceği iddia edilmiştir[96].

Daha sonra Kâmil Paşa'nın Meclise göndermiş olduğu; "13 Şubat 1908 (29 Kânunusani 1324) tarihli tezkerei aliyelerine cevaptır" başlıklı tezkiresi okunmuştur. Kâmil Paşa bu tezkeresinde, "Harbiye Nâzırının tebdilinin hal ve faslı ile uğraşmakta bulunduğumuz mesaili mühimmei hariciyemiz şiddetli baskısı altında olduğundan" bahanesini ileri sürmüş ve toplantının Çarşamba gününe ertelenmesini talep etmiştir[97]. Tezkerenin

---

94 **MMZC**, C. I, .s. 590.

95 **BDFA**, Doc No: 26, s. 109.

96 Süleyman Kani İrtem'in, Mehmet (Prens)Selahaddin'den aktardığı bir iddiaya göre, " Kâmil Paşa Kabinesine âdem-i itimat beyan olunduğu gün paşa mebusan dairesine gelmiş slaydı meclis kapı ve koridorlarına, Ayasofya Meydanına yerleştirilmiş İttihat ve Terakki eşkıya ve fedaileri tarafından katledilecekti. Bu cinayetin icrası Almanya'Nın İstanbul elçisi Baron Marscall ve Almanyalı Müşir Golç Paşa'nın gizli teşebbüs ve tertipleri neticesi olarak İttihar ve Terakkice tarafgirdi", diyerek İttihat ve Terakki'nin Kâmil Paşa'yı öldürmeyi planladığı söylemektedir. Kani İrtem ise, bu olayı iftara olarak kabul etmektedir.(İrtem, **a.g.e.**, s. 91)Bir başka iddiaya göre, görüşmeler sırasında "Mecliste ve lobilerde şiddetli olaylar meydana gelmiş: subaylar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarları mebuslara tabancalarını göstererek, onlara gözdağı vermişlerdir." denilerek, Meclis'te bulunan mebusların subaylar ve Cemiyete bağlı fedailer tarafından silah gösterilmek tehdit edildiğini iddia edilmektedir. (**B DFA**, Doc No: 26, s. 109). Subayların Meclisi Mebusan'a gelerek Mebusları silah ile tehdit etmeleri ile tam iki ay sonra patlak verecek olan 31 Mart (13 Nisan) İsyanı sırasında askerlerin Meclise gelerek aynı tarz altında Mebusları tehdit etmeleri büyük benzerlik göstermektedir. Burada şu yorum yapılabilir ki: 31 Mart İsyanı'nı yapan askerler Meclisi basma fikrini, 13 Şubat'ta Meclise gelerek istediklerini yaptıran İttihatçı subaylardan almış olabilir. Ayrıca 13 Şubat günü Kâmil Paşa Hükümeti'ni istemeyen İttihatçı subayların Mecliste bulunmalarını "Meşrutiyeti korumak" olarak değerlendirmelerine karşın, 13 Nisan günü Hüseyin Hilmi Paşa ve Hükümeti'ni istemeyen isyancı askerlerin "Hükümeti istemiyoruz" taleplerini, "irticai bir olay" olarak değerlendirmeleri gayet mühim ve dikkate değer bir ayrıntı olarak not etmek doğru olacaktır. Ayrıca İrtem eserinde, Kâmil Paşa'nın Meclise gelmeme nedenini daha sonra "cumartesi günü Rus elçisi Bulgaristan meselesi için müzakerelere gelecekti. Bunun için gidemedim" dediğini aktardıktan sonra İrtem, Kâmil Paşa'nın meclise gelmemesinin nedeninin "esrarı kendisiyle birlikte mezara götürmüştür" şeklinde yorumlamıştır. Bkz, İrtem, **a.g.e.**, s. 98.

97 **BOA**, Fon Kodu: Y.EE… KP, Dosya No: 86–32, Gömlek No: 3139; Hüseyin Cahit'e göre Kâmil Paşa'nın Meclise gelmemem nedeni şudur: "Bu ihtimal ki manevradan ibaretti.

devamında ise gazetelere haber olan “avcı taburlarını geri gönderme meselesine dayanılarak Harbiye Nâzırının değiştirilmiş olduğu söylentilerine” de değinerek, bu durumun gerçeğe uygun olmadığını söylemiştir[98].

Mecliste daha sonra eski Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa ve Bahriye Nâzırı Arif Hikmet Paşa’nın Meclis başkanlığına göndermiş oldukları cevaplar okunmuştur[99]. Ali Rıza Paşa, Kâmil Paşa’nın tezkeresine vermiş olduğu cevapta, Harbiye Nezaretinden istifa etmediği halde bir sebep bildirmeksizin Mısır Fevkalade Komiserliğine atandığını, bunun Kanunu Esasiye aykırı olduğunu ve “tarafı acizanemden hiçbir vechile kabul olunamayacağını” ifade ederek, Meclisten “kanunen tahtı teminde bulunan hukuku sarihamın muhafazasını” talep ederim demiştir. Daha sonra söz alan Berat Mebusu Yusuf Kemal Bey, Kâmil Paşa’nın Meclise gönderdiği tezkirede avcı taburları meselesinde yapmış olduğu izahatın “yalan” olduğunu iddia etmiş ve Sadrazam Paşa’nın imzasıyla Harbiye Nezaretine gönderilen tezkireden bahisle, “Üçüncü Ordudan dört taburu filan yere gönderiniz. Onların gitmesi, Üçüncü Orduda noksan zuhuruna sebep olur. Üçüncü Ordudan İstanbul’a celbedilen avcı taburlarını gönderiniz” demiştir[100]. Aynı konuda Gümilcine Mebusu İsmail Bey ise yaptığı konuşmada, “…dikkat buyrulmasını rica ederim. Kâmil Paşa gayet dolambaçlı bir ifade ile diyor ki: avcı taburlarının bazı bedbahtlar tarafından Yanya’ya gönderilmesi için kendi tarafından vaki olan teklifin Harbiye Nezareti tarafından reddedilmesi sebebi müfsidat olarak bazı müfsitler tarafından ortaya sürülüyor, efkâr-ı amme galeyana sürükleniyor. Şimdi burada kalalım. Birkaç günden beri hepimiz gazete okuyoruz. Şu zevatı kiram içinde gazeteler, Harbiye Nâzırı avcı taburlarının

---

Çarşambaya kadar gazetelerle efkârı hazırlamak ve mevkiini sağlamlaştırmak istediğine hükmolunabilir.” Yalçın, **a.g.m.**, s. 278.

[98] “… Dersaadette bulunan avcı taburlarının çıkarılmasına dair Sadaretten emir ita kılındığı ve bu emrin infazına vukûbulan muhalefet üzerine Harbiye Nâzırının tebdil edildiği rivayet olunmakta olup, bu **rivayetin** dahi mücerret mebusanı kiramın takdiratını şimdiden ihlal ve efkârı umumiyeyi bir galeyanı nâbecâya sevk etmek niyeti mefsedetkaranesine mebni olacağından, bu şayianın mugayiri hakikat oluğunu şimdiden beyan ederim” Bkz, **MMZC– I**. s. 591.

[99] Cevapların tam metni için Bkz, **MMZC**, C. I, s. 592.

[100] **MMZC**, C. I, s. 593.

gönderilmesine muvafakat etmediğinden dolayı azledilmiş yolunda bir fırka var mıdır?" , "…yoksa Harbiye Nâzırı, avcı taburlarının gitmesine muhalif olduğundan dolayı reddolunmuş, azlolunmuş yok. Bunu Kâmil Paşa kizb (yalan) olarak ihtira ediliyor. Bu, Kâmil Paşa'nın muhteracatındandır (uydurmasındandır)"[101] demek suretiyle, Yusuf Kemal Bey'i desteklemektedir. Gümilcine Mebusu İsmail Bey devamla, "Kâmil Paşa haklı ise elini öpelim, güvenelim, hayır değilse vatana karşı bin türlü his ile meşbu (dolu) olan adamı reddederim" diyerek, Kâmil Paşa'nın Meclise gelerek izahat vermesini ve bunun oylanmasını isteyerek, bu durumun artık, "milletin hukukunu muhafaza etmek" olduğunu belirtmiştir[102].

Gümilcine Mebusu İsmail Bey'den sonra söz alan Menteşe Mebusu Halil Bey ise yapmış olduğu konuşmasında, "öyle mesele oldu ki, zahirde (görünürde) pek ziyade su-i telakkiye (kötü düşüncelere) meydan verildi. İki tane Harbiye ve Bahriye ve Adliye Nâzırını çıkarmamış, Bahriye Nâzırını haberi olmaksızın azletmiş. Tabii bu, güzel bir silah oldu. 'Vay! Kâmil Paşa istibdadı iade, millete tecavüz ediyor' gibi herkesçe ahali arasında tahşi ezhan ettiler. Fakat düşünülürse Kâmil Paşa gibi 50–60 seneden beri efkârı hürriyet pervanesi olan bir adam böyle arz ettiğim gibi, 25 gün evvel buradan alkışlarla giden adam, ne olup da böyle bir hafta içinde birden bire en muhteran olan, en hürriyetperverane bir adam, müstebid oldu? Bu gibi şeyler tabii bir parça ehemmiyetsizlik verir" şeklinde konuştuktan sonra, Nâzırların azledilmesinden bahisle, "…gördüm ki, bu mesele de Kanuni Esasinin aleyhinde bir şey yok. Kanunu Esasiye tecavüz vaki değil. Kanunu Esasi dairesinde her yerde Nâzırlar, hükümdar gerek imparator olsun, gerek cumhur olsun, bunların vekilidir, vekilleri azl ve nasbetmek her devlette kabul edilmiş bir haktır, Hükümdara aittir. Bu, öteden beri biliriz ki, kuvvetler taksimine dair olan nazariyeleri teşkil eder. Kuvvetler yekdiğerinden ayrı olmalıdır ki, yekdiğerine tevafuk etmemelidir ki, kuvvetler arasında istibdat husule gelmeden hâsıl olsun." demiş ve devamla Nâzırların mebus

[101] **MMZC**, C. I, s. 595.
[102] **MMZC**, C. I, s. 596.

olmadığından bahisle, bunların atanması hususunun tamamen hükümdara ait olduğunu belirtmiş ve olayın aceleye getirilmemesini, Çarşamba gününün beklenmesini tavsiye etmiştir[103]. Bu konuşma üzerine Dranç (İşkodra) Mebusu Esat Paşa ise, tahririn ertelenmesinin doğru olmadığını beyan etmiştir[104]. Daha sonra söz alan Kırkkilise (Kırklareli) Mebusu Emrullah Bey ise, "Kanunu Esasiye bir darbe vurulduğunu" ifade ederek, "olay bununla kalmış olsaydı tahririn belki Çarşamba gününe ertelenmesine müsaade edebilirdik" diyerek, işin içine başka bir işin girdiğini ifade etmiştir.

Kırkkilise (Kırklareli) Mebusu Emrullah Bey'e göre, "Heyeti Vükeladan tereşşuh (sızan) etmiş bazı sözler" vardır. Sızan bu sözlerde, "Harbiye ve Bahriye Nâzırının askerlerimizin bir kısmını şey edecek, bunların hissi vatanperveresini tahdiş" edebileceğini ifade etmektedir. Belki bir tesadüftür, Emrullah Bey'in konuşmasının ardından Meclisi Mebusan'a, İstanbul'da bulunan 8 Zırhlı süvarinin kumandanlarının imzasıyla, nerdeyse meclisi tehdit eden bir yazı gelmiştir[105]. Gelen bu yazıya Meclisin tepkisi şu surette olmuştur. Ankara Mebusu Mahir Said Bey tepkisini, "asker siyasete katılmaz efendim" sözleriyle belirtmiş, Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Bey ise, "askerler, Meclisi Mebusana istida (dilekçe) vermekten memnu' mudur efendim?" sözleriyle olayın normal bir davranış olduğunu ifade etmiş, Ankara

---

[103] **MMZC**, C. I, s. 596–597.
[104] **MMZC**, C. I, s. 597.
[105] Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine
Maruzu çekerdir.
Merbutan huzuru âsafânelerine ve sureti musaddakası Sadareti Uzmaya takdim kılınan mufassal protestoda arz ve beyan edildiği üzere, Harbiye ve Bahriye Nâzırlarının şöyle bir zamanda ve bila sebep tebdilleri Meşrutiyete muvafık görülmeyeceği ve ileride şayanı teessüf ahvalin zuhur edecei anlaşılmasına binaen, her halde husûsâtı mâruzanın Meclisi Mebusanca nazarı dikkate ve ehemmiyete alınarak icabının âcilen bezli inayet buyurulmasını ehemmiyetle rica olunur. Ol babda… 29 Kânunusani 1324.
Abdülmecid Kruvazörü Süvarisi, Abdülhamid Kuruvazörü Süvarisi, Zırhlı Asarı Tevfik Süvarisi, Peyki Şevket Kruvazörü, Zırhlı Fethi Bülent Süvarisi, Zırhlı Mesudiye Süvarisi, Zırhlı Donanmai Hümayun Komodoru, Berki Satvet Kuruvazörü (hepsinin altında rütbe ve mühürleri vardır), Bkz, **MMZC**, C. I, s. 598–599.

Mebusu Talat Bey ise, “Selameti vatanı tehlikede gören her fert karışabilir.”[106] şeklinde tepkilerini dile getirmişlerdir.

Daha sonra söz alan İstanbul Mebusu Kozmiti Efendi, Sadrazamdan gelen tezkereden bahsettikten sonra, bahriye askerlerinden gelen mazbata ve İstanbul’da bulunan 40 tabur askerin en büyük subayından en küçük rütbeli askerine kadar Meşrutiyet’in devamının güvencesi olduğunu belirterek, istizahta acele edilmemesini ifade etmiştir[107]. Daha sonra söz alan İstanbul Mebusu Zehrap Efendi ise , “…diğer taraftan bir heyecandan, bir galeyandan bahsolunuyor, bu heyecan, hakikaten var mıdır? Ben şayanı muhakemedir.” dedikten sonra, “…Hele şu donanmanın süvarileri tarafından gelen varakayı anlamıyorum. Bunların kendileri burada hasbel hamiye hasbel vazife memur iken, kendi yedlerindeki kuvvetin senedi hiçbir kimsenin yedinde mevcut değil iken, kendileri nasıl gelip de diyebilirler ki heyecan var, asayiş muhtel olur? Beze kalkıp da asayiş muhtel olmak tehlikesindedir; bu sözü kendilerinden bize tefhim eylemesidir” dedikten sonra, “meşrutiyeti muhafazaya herkes kendi hesabına mecburdur” diyerek meşrutiyetin korunmasının sadece askere ait olmadığını belirtmiştir[108]. Meclis’te görüşmelere ara verildiği sırada Meclisi Mebusa Başkanlığına Kâmil Paşa’dan ikinci bir tezkere gelmiş, ilk tezkeresinde yer vermiş olduğu maddelerden bahsetmeyerek, “kaynağı bilinmeyen söylentiler, önemsiz olduğu gibi bugün hiçbir heyecan mevcut olmadığından” izahatını çarşamba günü vereceğini belirtmiştir[109].

Meclis’te konuşmalar tekrar başlamış; söz alan Sivas Mebusu Hüsnü Bey,” şimdi Nazım Paşa Harbiye Nezaretinde kaldıkça, onun için gerek Meclisi Mebusana, gerekse Meşrutiyet’e hiçbir tehlike olmadığını” belirterek, istibdat döneminde olduğu gibi “<mış>lara” kapılmamak gerektiğini ifade etmiştir[110]. Hüsnü Bey’den sonra söz alan Bolu Mebusu Habib Bey, Bahriye

---

[106] **MMZC**, C. I, s. 599.
[107] **MMZC**, C. I, s. 600–601.
[108] **MMZC**, C. I, s. 602.
[109] Tezkirenin tamamı için Bkz, **MMZC**, C. I, s. 603.
[110] **MMZC**, C. I, s. 604.

askerlerinin yollamış olduğu dilekçe ve avcı askerleri hususuna değinmiş ve Kâmil Paşa'yı suçlayarak, "ben, iki nokta-i nazardan söz söylemek istiyorum Bahriye Zabıtanının bu yolla bir mazbata ile Meclisi Mebusana müracaat etmeleri muvafık değildir, dediler. Vakıa bu, işin aslı muvafık olmayabilir ve olmaz da. Fakat bunlar meşru bir yol takip etmek istiyorlar. Zira diyorlar ki, başımıza konulmuş olan Hüsnü Paşa, devri sabıkta hafiyeliği ile vesair bir takım ahvali hususiyesiyle kötü bir yer kazanmıştır. Bu adam bu mevkiye gelmekte, biz asker olduğu için itaate mecburuz, borçluyuz. İtaat ettiğimiz halde donanmalarımızı Haliç'e hapsedecek[111]. Bir kuvvet kalmayacak istibdatın ihyasına vesile ile çalışacaklar. Bunun için biz bunu kumandan tanımayız. Zira biz tanırsak, itaate mecburuz diyorlar. Bundan dolayı vaki olan hareketlerinin bir hata gibi edilmesi lazımdır.

İkincisi de, Sadrazamın, bu gibi dolapları, fırıldakları çevirmeye neden dolayı mecbur olduğunu anlamak lazım. Ahvale bakılırsa, birkaç sebep var: Birincisi, burada bulunan avcı taburlarının, kışlaları münasebetiyle daima o civarda, Yıldız civarında manevra yapmaları. Zira bunların zabitleri vaktiyle vatan için, millet için ayağından çarığı çıkarmamış, dağda, bayırda yorulmak bilmez gayur, genç, hamiyetli adamlardan ibarettir. Bunlar milletlin yedirdiğini helal ettirmek için çalışmak istiyorlar. Bunun içinde civardaki arazinin ahvalinden istifade ile talim ve manevra yapıyorlar. Sadrazam, bunların bu manevralarını senet, bir hüccet makamında tutarak, güya Saray etrafındaki büyük manevraları bir suikasta müstenit imiş gibi göstermeye çalışıyor. Bunun için bu taburları buradan atmak yolunu düşünüyor. Bu vecihle Mabeyne yaranmak istiyor" , " ikincisi, donanmanın hareketidir. Zira donanma Marmara'ya gidip gelirken, ara sıra Beşiktaş'ın önünden geçiyor, yahut orada demir atıp yatıp duruyor. Evvelden beri zaten Padişahı 'donanma ve ordu aleyhinde bulunacaktır' diye korkuttuklarından, bunların şu vaziyette bulunmaları, Padişaha "Senin aleyhinde istimal edecekler" gibi bir senet

[111] Kazım Karabekir eserinde Hüsnü Paşa'dan donanma kumandanına şöyle bir tezkere geldiğinden bahsetmektedir. "Donanmanın tamirine ait raporları önderin. Biran evvel Haliç'e alıp tamire başlatacağız.", Karabekir, **a.g.e.**, s. 420.

makamında gösteriyor. İşte Çarşamba gecesi de Mabeyne bu yoldan söylemişlerdir ki «bunlar senin hal'ine çalışacaklardır»[112]"diyerek[113], Sadrazamın, Padişahı yanlış bilgilendirerek kendisine çıkar sağladığını belirtmiştir. Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey de, "… İşte bugün, büyük bir darbe karşısında bulunuyoruz. Heyeti Vükela, Meşrutiyete büyük bir darbe vurduğu gibi, Başvekilimiz bu Meclisi Mebusanın haysiyetine, izzetinefsine dokunacak büyük darbe, en büyük darbeyi vurdu. Bugün millet, bizi imtihan ediyor. Eğer bu imtihandan millet karşısında eseri zaaf ve cebanet gösterirsek, millet, bizi bednam edecektir" diyerek,[114] Kâmil Paşa'nın bu hareketiyle Meşrutiyete bir darbe vurmuş olduğunu belirtmiştir.

Ankara Mebusu Talat Bey, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tahta oturtulacağına dair dedikodulara karşı, "…demek ki İkinci Veliahd – Veliahd-ı Sânî tabirine de yoktur – Yusuf İzzettin Efendiyi iclas hakkındaki müfteriyatı Osmanlı İttihat Cemiyeti hiçbir vakitle kabul edemez. Bunu kat'iyyen ve şiddetle reddederim"[115] diyerek bu dedikoduların gerçeği yansıtmadığını ifade etmeyi uygun görmüştür. Bu tip haberler Avrupa basınında da çıkmıştır. Örneğin Paris'te çıkan Figaro Gazetesi bu söylentilere yer vermiştir[116]. Daha sonra 102 Mebus imzası ile Meclis Başkanlığına, Kâmil Paşa Hükümetine "âdem-i itimat" beyan eden bir karar verilmiş[117], bu karar üzerine oylama yapılıp yapılmayacağı üzerine tartışmalar sürerken, Meclis Başkanlığına Kâmil Paşa imzalı bir tezkere

---

[112] Aynı bilgiyi Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'de doğrulamaktadır. Bilgi için Bkz, **BOA**, Fon Kodu: Y..EE…, Dosya No: 94, Gömlek No: 40, Tarih: 19/M/1327,
[113] **MMZC**, C. I, s. 605.
[114] **MMZC**, C. I, s. 607.
[115] **MMZC**, C. I, s. 610. 30 Kânunusani) 1327(12 Şubat 1909 Cuma gecesi Mabeyin'e gelen Binbaşı Enver Bey(sonradan Paşa) ve Avcı Taburları Kumandanı Remzi Beyler, " Yusuf İzzettin Efendi hakkında deveran edip Terakki ve İttihat Cemiyetine itaf edilmek istenen şayiadan Cemiyetin biri ve azı olduğunu Padişah Efendimiz Hazretlerine ispat için Avcı Taburlarının Selamlık Resm-i Aliyesinde bulunmadığı ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin Zat-ı Hümayun-ı Şahane'ye karşı daima sadık bulunduğu hakkında" beyanda bulunmuşlardır. Bkz, **BOA**, Fon Kodu: Y.EE…, Dosya No: 94, Gömlek No: 40, Tarih: 19/M/1327; Sina Akşin'e göre de, Rıza Paşa ve Arif Paşa'da Yusuf İzzettin Efendi'yi tahta geçirmede yardımcı olacaktır. Akşin, **a.g.e.**, s. 167.
[116] Haber için bkz, **BOA**, Fon Kodu: Y.EE… KP, Dosya No: 34, Gömlek No: 3372.
[117] **MMZC**, C. I, s. 610.

gelmiş; Kâmil Paşa gönderdiği tezkerede," … galeyan-ı efkârdan dâhilen ve haricen husule gelecek vehametin mesuliyeti badilerine ait olmak üzere hemen bil'istifa Mühr-ü Hümayunu Zat-ı Şahanelerine arz ve takdim ile Meclis-i Mebusan'a hazırlamakta olduğum beyanatı matbuat vasıtasıyla neşr ve ilana mecbur olacağımdan bu babda cevab-ı âlilerine muntazır olduğundan"[118] diyerek, istifadan sonra çıkacak vahim olayların sorumluluğunun meclise ait olacağını belirtmiştir. Kâmil Paşa, tıpkı Mithat Paşa gibi düşünerek, "ben gidersem halk ayaklanır" kabilinden düşünmüş, Meclise karşı son kozunu tehdit olarak oynamış ancak başarılı olamamıştır.

Meclis'in yaptığı oylamada, Kâmil Paşa Hükümetine 207 oydan 8 kişi itimat oyu vermiş, 196 kişi itimatsızlık oyu vermiş ve Kâmil Paşa Hükümeti resmen düşmüştür[119]. Ahmet Rıza Bey oylama sonucunu bir tezkere ile Kâmil Paşa'ya bildirmiştir[120]. Böylece Kâmil Paşa'nın istifasından önce Meclis, Hükümeti düşürmüş ve aynı gece saat 4 dolaylarında (22.20) II. Abdülhamid'in huzuruna çıkan Meclis Başkanı Ali Rıza Bey ve Meclis İkinci Başkanı Talat Bey, Kâmil Paşa'ya Meclis tarafından 198[121] oyla itimatsızlık oyu verilmiş olduğunu belirterek, Padişah'tan Kâmil Paşa'nın yerine, "ehemmiyet-i ahaliye ve hariciyeye adamaya müsait" birinin Sadarete atanmasını talep ve rica etmişlerdir. Bunun üzerine II. Abdülhamid, düşen kabinede Dâhiliye Nâzırı olan Hüseyin Hilmi Paşa'yı Sadarete, kendisine istifasını veren Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin yerine de, Rumeli Kazaskeri olan Ziyaeddin Efendi'yi atamıştır[122].

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Gerard Lowther'in Londra'ya göndermiş olduğu 1908 Yılı Türkiye raporunda, Kâmil Paşa'nın sadareti boyunca "üç kuvvete karşı" başarılı olduğunu belirtmektedir. Büyükelçinin

---

118 **MMZC**, C. I, s. 610.
119 Oyların dağılımı için Bkz, **MMZC**, C. I, s. 613–614.
120 **BOA**, Fon Kodu: Y.EE..KP, Dosya No: 34, Gömlek No: 3367.
121 Herhalde oylamada geçersiz sayılan 2 oy itimatsızlık oyu olarak görülmüştür.
122 **BOA**, Fon Kodu: Y.EE.., Dosya No: 94, Gömlek No: 40, Tarih: 19/M/1327.

raporunda belirttiği üç kuvvet sırasıyla, “yetkilerine itiraz eden” Meclis; Avcı Taburlarını geri göndermeyi arzu ederek, “3. Kolordu’nun bir araya getirilmiş taburlarına karşı (Avcı Taburları kastediliyor) suçlandığı güvensizlik ve son olarak ta “genellikle Kâmil Paşa’nın işi olarak düşünülen, aslına bakılacak olunursa Hüseyin Hilmi Paşa tarafından kabaca planlanan, kanunla Meclise tanıtılan” basındır[123].

Böylece 5 Ağustos’ta Hükümete gelen Kâmil Paşa, 14 Şubat 1909’da Meclisin vermiş olduğu “âdem-i itimad” oyları ile düşürülmüş oluyordu. Kâmil Paşa’nın yerine sadarete atanan Hüseyin Hilmi Paşa, Rumeli Umumi Müfettişliğinde bulunmuş, Kâmil Paşa Hükümetinde Dâhiliye Nâzırlığı yapmış bir devlet adamıdır. İttihatçı olmasa bile, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne yakın olan Hüseyin Hilmi Paşa’nın sadarete getirilmesi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin hükümeti resmen ele geçirmiş olduğu söylenebilir.

f) Gazeteci Mehmet Samim Bey ve Hasan Fehmi Bey’in Öldürülmeleri ve Bunun Üzerine Yapılan Protesto Gösterileri

31 Mart İsyanı’na yaklaşırken Hasan Fehmi Bey’in Galata Köprüsü üzerinde kimliği belirsiz şahıs ya da şahılar tarafında öldürülmesi kamuoyunda büyük bir infiale sebep olacaktır. Ancak faili meçhul bir şekilde öldürülen sadece Hasan Fehmi Bey değildir. Buna benzer bir olay da; Ahrardan ve Mizancı Murad Bey’in hizmetinde bulunanlardan Mekteb-i Mülkiye mezunu ve Düyun-ı Umumiye’de memur olan Bakırköylü Zeki Bey’in sokak ortasında öldürmesi olmuştur. Hasan Fehmi Bey olayı ile benzer yanı ise katillerinin bulunamamış olmasıdır[124].

---

[123] Ayrıntılı bilgi için bkz, **BDFA**, Doc No: 26, s. 110.

[124] Süleyman Şefik Paşa’ya göre ise katiller bilerek yakalanmamıştır. Bkz. Süleyman Şefik Paşa, **Hatıratım; Başıma Gelenler ve Gördüklerim; 31 Mart Vak’ası**, (Çev: Hümeyra Zerdeci), Arma Yay., İstanbul, 2004. s. 163.

Süleyman Şefik Paşa'nın anılarında geçen Mehmet Samim Bey'in öldürülmesi olayı sanki 31 Mart İsyanı'nın bir kopyası gibi karşımıza çıkmaktadır. Şefik Paşa olayı şöyle nakletmektedir: "Yine Mart (Rumi) ayı içerisinde İttihatçıların muhalifi olan Mehmet Samim Bey Köprü üzerinde tabanca kurşunuyla alenen öldürülmüş, vuranların zabit olduğu bilindiği halde hükümet hiçbir harekette bulunmamış oluğundan, Samim'in cenaze alayına iştirak eden yüz binlerce halk dalgaları, cenazeyi Ayasofya Camii yanında bulunan Millet Meclisi önüne götürüp orada Millet Meclisine hitaben bu cinayetin failini isteriz. (Başı isteriz) [Yani Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa, Hüseyin Cahid, Talat, Cavid, Ahmet Rıza] diye bağırdılar. Hükümet bu nümayişe karşı da suskun kalmıştır. Özetle anlaşılıyordu ki memlekette bir galeyan vardır. İttihat hükümeti halkı memnun edememiş ve etmek kabiliyetinden de mahrumdu"[125]. Yukarıda bahsi geçen olay belki de Hasan Fehmi Bey'in ölümünün ardından meydana gelecek havanın bir habercisi gibidir.

Serbesti Gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi Bey, Teselya Yenişehir'den zengin bir Arnavut aileye mensuptur[126]. Abdülhamid devrinde Avrupa'ya kaçmış, daha sonra Mısır'a geçmiş, orada Mahmut Paşa'nın çiftliğinde hizmet görmüş[127] ve bu arada "Emel" isimli bir gazete çıkarmıştır. Hasan Fehmi Bey, mülkiye mezunu, aydın ve sevilen bir kişidir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a gelmiş ve o da muhalefet saflarına katılmıştır[128]. II. Meşrutiyet'ten sonra yurda dönen Hasan Fehmi Bey'in çalıştığı ilk gazete Hukuku Umumiye Gazetesi olmuştur. Gazetenin yazı işleri müdürü de Mevlanzade Rıfat'tır. Hukuku Umumiye İttihat ve Terakki yönetimine karşı çıkan gazetelerin başında yer almıştır. Hasan Fehmi Bey daha sonra

---

[125] Süleyman Şefik Paşa, **a.g.e.**, s. 165
[126] Osman Selim Kocahanoğlu, **Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı, 31 Mart Vak'ası ve İslâmcılık**, Temel Yay., İstanbul, 2001. s. 135; ayrıca bkz. **Sabah**, Nu: 7017, 8 Nisan 1909.
[127] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK Yay., Ankara, 1999. s. 83.
[128] Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 135

Serbesti Gazetesinin başyazarı olmuştur. 12 Kasım 1908'de yayına başlayan Serbesti Gazetesinin sahibi ve yazı işleri müdürü yine Mevlanzade Rifat'tır[129].

Hasan Fehmi Bey, çalıştığı her iki gazetede de İttihat ve Terakki ve Yıldız yönetimine karşı amansız bir basın mücadelesine girişmiştir. Hasan Fehmi Bey yazılarını muhalefet gazetesinin de üzerinde, İttihat ve Terakki ve Yıldız'a karşı çok ağır ifadeler ile doldurmuştur[130]. Enver Ziya Karal'a göre bu yazıların maksadı; Padişah'tan ve İttihatçıların düşmanlarından para koparmaktır. Hasan Fehmi Bey, İttihatçılara karşı sert yazılar yazmakla da yetinmeyerek, İkdam Gazetesi yazarlarında ve Ahrar Partisi üyelerinden Ali Kemal ile birlikte İttihatçılar aleyhine konferanslar vererek ve çirkin bir dil ile onlara hakaretler savurmakta idi[131]. Francis Mc Cullagh'a göre ise; Serbesti Gazetesi küfürbazlığı ile birçok düşman edinmiştir. Ancak, özellikle Ahmet Rıza'ya pek amansız saldırılarda bulunduğu içindir ki, genel olarak bir muhalefet gazetesi gözüyle bakılmıştır[132]. Şevket Süreyya Aydemir'e göre Hasan Fehmi Bey, ciddi bir insan, değerli bir gazetecidir. Muhalefette belki aşırıya gitmiştir ancak, nihayetinde bu bir basın mücadelesiydi. Şöyle ki Hasan Fehmi Bey'in yazıları, Derviş Vahdeti'nin Volkan gazetesindeki ölçüsüz, değersiz, demagojik tahrikler gibi sevimsiz değildir[133]. Nitekim Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinin, basında ve kamuoyunda bu kadar infial yaratmasının nedeni; basın mücadelesinin, silahlı mücadeleye döndürülerek kan akıtılmış olmasıdır.

Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi konusunda İkdam ve Sabah Gazetelerinde tafsilatlı bilgiler verilmiştir. Olay sırasında yaralanan Şakir Bey daha önce Hicaz Vilayeti içinde kaymakamlık yapmıştır. Hicaz Valiliği'ne

---

129 Hikmet Çiçek, Dr**. Bahaeddin Şakir; İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004. s. 86.

130 Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 83; ayrıca bkz, Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 135. Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi sırasında yanında olan Şakir Bey: "onlara kaç kere o kadar şiddetli yazı yazmayın diye ihtar ettim." diyerek yazıların dozajının kaçtığını ifade etmiştir. **Sabah**, Nu: 7017, 8 Nisan 1909.

131 Karal, **a.g.e.**, s.83.

132 Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 71.

133 Aydemir, **a.g.e.**, s. 132.

atanan Ferik Hadi Paşa'ya giderek, ondan Hicaz dâhilinde bir kaymakamlık talep etmek niyetinde olduğunu Hasan Fehmi Bey'e anlatmış ve kendisinin de tanınmış bir gazeteci olduğu için, beraber gitmeyi teklif etmiştir. Hasan Fehmi Bey ise, Hadi Paşa ile kendisinin tanışıklığının olmadığını; fakat Ergiri Mebusu Müfit Bey'in Hadi Paşa'yı çok iyi tanıdığını ifade etmiş ve bu işi ona arz edeceğini ve kendisiyle beraber Hadi Paşa'ya gitmenin doğru olacağını söyleyerek, olay günü buluşmak üzere sözleşmişlerdir.

Olay gecesi Şakir Bey, ezani saatle 12 sıralarında Serbesti gazetesi idare binasına gelmiştir. Hasan Fehmi Bey de Şakir Beyle beraber Hadi Paşa'ya gideceklerini gazete sahibi Mevlanzade Rıfat Bey'e ifade emiştir. Rıfat Bey de Hasan Fehmi Bey'e, "eğer geç kalırsanız Beyoğlu'nda bir otelde yatınız" diyerek, Hasan Fehmi Bey'e bir miktar da para vermiştir. Hasan Fehmi Bey ile Şakir Bey, saat 1.30 sıralarında gazeteden çıkmışlar, Karaköy köprüsünden Galata'ya geçerek tramvay vasıtasıyla Tepebaşı'na gitmişlerdir. Hadi Paşa, Tepebaşı'nda bir otelde kaldığı için Hasan Fehmi ve Şakir Beyler orada inmişlerdir. Hasan Fehmi Bey ve Şakir Bey otele gittiklerinde garsondan "Hadi Paşa'nın rahatsız olduğunu ve aşağı inemeyeceğini, Müfit Bey'in ise yattığını" öğrenmeleri üzerine; ertesi sabah erkenden otele tekrar gelmek üzere otelden ayrılmışlardır. Daha sonra Tokatlıyan Gazinosuna giderek birer çay içmek istemişler, fakat ayakkabılarının kirli olması nedeniyle Galatasaray Lisesi yanında buluna bir boyacı dükkânına girerek ayakkabılarını boyattıkları sırada Hasan Fehmi Bey Ahrar Fırkası Genel Sekreteri Nusreddin Ferruh Bey ile meşhur şair Celal Sair Bey ile ayaküstü konuşmuş, daha sonra Tokatlıyan Gazinosunda çay içen iki arkadaş Hasan Fehmi Bey'in arkadaşı Kâmil Beyle Britanya Otelinde biraz oturduktan sonra Kâmil Bey'de yanlarında olduğu halde Beyoğlu'nda bulunan Tünele doğru yürümüşlerdir.

Hasan Fehmi Bey Galata Köprüsüne yürüdükleri sıradai Şakir Bey'e, Serbesti Gazetesini daha güzel bir yere taşıyacaklarını ve bu konuda

açıklama yaptığı bir sırada köprü ücreti olan 20 parayı verip köprü üzerinde yürümeye başlamışlardır. Tam köprünün orta yerine, köprünün büyük ayaklarının bulunduğu yere geldikleri zaman, Hasan Fehmi Bey Şakir Bey'in sağ tarafında olduğu halde, bir anda sol taraftan silah sesleri işitilmiş ve Şakir Bey, silahın sesiyle birden bire sendelemiş ve arkasına baktığı sırada siyah kaput giymiş, yakasında kırmızı işaret bulunan[134], az kara bıyıklı bir şahsın silah atmakta olduğunu ve aynı zamanda "Mevlan! Mevlan!"[135] diye bağırdığını duymuşsa da, düğmelerinin parlamasından bu kişinin bir zabit olmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir[136].

Şakir Bey, Hasan Fehmi Bey'in vurulmasının ardından İstanbul yönüne doğru koşmuş, orada bulunan polis noktasına giderek olayı anlatmaya çalışmıştır. Ancak isminin Hakkı olduğu öğrenilen polis memuru, Şakir Bey'i tutuklayarak karakola götürmüştür. Karakolda Polislere arkadaşının yaralı olarak yatmakta olduğunu anlatmaya çalışan Şakir Bey, yanında polis memurları olduğu halde köprüye gelmişler ve polisler, köprüde Hasan Fehmi Bey'in yaralı olduğunu görmelerine rağmen Hasan Fehmi Bey ve Şakir Bey'i getirilen bir arabaya bindirerek Zabtiye Nezaretine götürürken[137] Hasan Fehmi Bey Mekteb-i Hukuk karşısındaki Molla Ferani Camii Şerifi önüne geldiği sırada yaralarının da tesiriyle araba içinde ölmüştür[138]. Hasan Fehmi Bey'in ölümü üzerine düzenlenen adli tıp raporu sonuncunda, Hasan Fehmi Bey'e atılan üçüncü kurşunun Hasan Fehmi Bey'in ölümüne sebep olduğu bildirilmiştir[139]. Zira kurşunlardan biri Hasan Fehmi Bey'in ciğerlerini parçalayarak kanın içeri akmasına sebep olmuştur. Yani Hasan Fehmi Bey iç kanama sonucu ölmüştür. Olay sırasında köprüde

---

[134] **İkdam**, Nu: 5341, 8 Nisan 1909.

[135] Bazı kaynaklarda ise bu ifade "Al Mevlan!" olarak geçmektedir. **Volkan**, Nu: 98, 8 Nisan 1909; ayrıca bkz, **İkdam**, Nu: 5341; Ecvet Güresin, **31 Mart İsyanı**, Habora Kitabevi Yay., İstanbul, 1969. s. 39–40.

[136] "Mecruh Şakir Bey'in İfadesi", **Sabah**, Nu: 7017, 8 Nisan 1909.

[137] **İkdam**, Nu: 5341, 8 Nisan 1909.

[138] **Sabah**, Nu: 7017, 8 Nisan 1909.

[139] Hasan Fehmi Bey'in ölüm raporunda bildirildiğine göre; "(…)kurşunlardan biri zavallı Hasan Fehmi Bey'in sağ kulağının altından girerek sol kulağı memesi üzerinden ve ikincisi sağ yanağından girip sol yanağından çıkmış ve üçüncüsü de yan tarafına değdikle dâhilde kalmıştır." **İkdam**, Nu: 5341, 8 Nisan 1909.

nöbette bulunan Hakkı Efendi isimli polis memurunun ifadesine göre olay şöyle gelişmiştir: "Hakkı Efendi işittiği silah sesleri üzerine köprüye doğru yürüdüğü sırada bir adamın koşarak geldiğini görmüş, gelen kişiyi derdest ettiğini (tutukladığını) ve tutukladığı kişiyi karakola götürdüğü zaman yaralı olduğunu ve arkadaşının vurulup köprü üzerinde kaldığını söylemesiyle karakolda mevcut diğer memurla beraber olay yerine gittiklerini ve kendisinin bundan başka gördüğünün olmadığını"[140] İfade etmiştir

Şakir Bey, Zabtiye Nezareti'nde iken, Serbestî Gazetesi sahibi Mevlânzade Rıfat Bey de nezarete gelmişti. O sırada nezarette bulunan Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Beyle karşılaşan Rıfat Bey, olayı Ahmet Rıza Bey'e anlatmış ve Ahmet Rıza Bey'den şu cevabı almıştır: "Şahsiyat ile uğraşanların akıbeti böyle olur"[141]. Bu cevap Rifat Bey'de, Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinde bir İttihatçı parmağı olduğunu düşündürmüştür. Ancak Hasan Fehmi Bey'in, Ahmet Rıza Bey hakkında yazdığı yazılar dikkate alındığında, bu sözün şahsi olduğu kanaati daha ağır basmaktadır.

11 Nisan tarihli Volkan Gazetesi'nde çıkan bir haber ilginçtir. "Cinayet Başka Bir Şekle mi Girecek?" isimli bir haberde, "...dünkü gazetelerin bir ikisinde mecruh Şakir Bey'in yarasının evvelce arkadan olduğu söylenirken, şimdi Gülhane Hastanesi müdürü ve sertabibi muallim Doktor Viting Paşa ile seririyyat-ı cerrahiye muallimi Doktor Orhan Bey ve Zabtiye Etibbasından Simon Beylerin vaki olan muayeneleri neticesinde Şakir Bey'in ön taraftan cerh edilmiş (yaralanmış) olduğunu tahakkuk etmiştir deniliyor"[142] demektedir. Bu haberin önemli tarafı, olaydan sonra yapılan tahkikatın değiştirilmeye çalışıldığıdır. İkdam Gazetesinin 8 Nisan ki sayısına göre haberde adı geçen doktorlardan Orhan Bey'in yapmış olduğu ilk

---

[140] **İkdam**, Nu: 5341, 8 Nisan 1909
[141] **Volkan,** Nu: 98, 8 Nisan 1909.
[142] **Volkan**, Nu: 101, 11 Nisan 1909.

muayenesinde, Şakir Bey'in arkasından yaralandığı şeklindedir[143]. Aynı doktorun iki ayrı rapor da farlıklı teşhisler koyması Volkan gazetesinin de dikkatinden kaçmamıştır.

Olayın basındaki ve toplumdaki yansımaları beklenenden daha büyük olmuştur. Zaten gergin olan hava iyice gerginleşmişti. Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinin, Avusturya-Macaristan prensinin bir Sırplı tarafından suikast vasıtasıyla öldürülmesi v I. Dünya Savaşı öncesi o gergin havayı ateşleyen olay olarak tarihe geçmesi gibi, 31 Mart İsyanını tetikleyen en önemli olay olarak görmek doğru bir değerlendirme olur.

Gerçekten de bu olay, 31 Mart İsyanı öncesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Kamuoyunun o günlerdeki düşüncesi, bu olayın İttihat ve Terakki cemiyeti tarafında yapıldığıdır. Şevket Süreyya Aydemir'e göre bu suikast çok çirkin, hem de yersiz ve ayrıca bu cinayetin zamanı da çok kötü seçilmiştir. Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesine tepkiler çok büyük olmuştur. Olaydan sonra yakalanamayan katili herkes, tam bir hüküm birliği ile İttihat ve Terakki'nin bir ajanı olarak kabul etmiştir. Bu kanaat daha ilk günden, bilhassa aydınlar, basın ve yüksek öğretim gençliği arasına yerleşmiştir[144]. Faroz Ahmad'da Hasan Fehmi Bey'in İttihat ve Terakki hakkında yazmış olduğu bir yazı sebebiyle öldürülmüş olabileceğini iddia etmektedir[145].

Vahdeti, Volkan Gazetesinde bu olayla ilgili ateşli bir yazı yazmıştır. Vahdeti, Hasan Fehmi Bey'i "Peygamberimizin büyük oğlu Hz. Hasan'a benzeterek" kendisini aşmıştır diyebiliriz. Vahdeti hangi ruh hali ile bu benzetmeyi yapmıştır bilinmez. Vahdeti bu benzetmeyi o dereceye getirmiştir ki; "Nedir bu, aranızdaki münasebet, Hasan? Sen o musun, yoksa o,sen"

---

143 **İkdam**, Nu: 5341, 8 Nisan 1909.
144 Aydemir, **a.g.e.**, s. 130.
145 Bunun nedenini Faroz Ahmet şu habere bağlamaktadır, "6 Mart'ta Serbestî gazetesinde yayımlanan bir belgede İttihat ve Terakki'nin eski rejimin yozlaşmış memurlarından şantaj yoluyla para alındığı iddia ediliyordu. Birkaç gün sonra aynı gazetede Temmuz İhtilalinin kahramanlarından Niyazi'nin İttihat Terakki'den istifa ettiğini yazdı. Ancak, Niyazi bu haberi derhal yalanmıştır." Bkz, Ahmad**, a.g.e.**, s. 68.

diyecek kadar ileri gitmiştir. Vahdeti bu yazısında, İttihat ve Terakki Cemiyetini "Yezidler" olarak nitelendirmiştir. Vahdeti'nin bu yazısında dikkat çeken bir ifade de, yine Hz. Hüseyin'i kastederek "O, Allah'ın emri bize biattir diyordu; sen de, Kanun-ı Esasi ki, şeraittir, vacibe-i zimmet, ona itaattir diyordun" demek suretiyle, Kanun-i Esasi'yi şeriat olarak gördüğünü belirtmektedir[146].

Hasan Fehmi Bey'in kimler tarafından öldürülmüş olduğu resmi olarak açıklanmamıştır. Ortada gezen söylentilere göre bu olayda 1925 yılında İzmir suikastında da adı geçecek olan İttihat ve Terakkinin silahşorlarından olduğu söylenen Abdülkadir'in ismi geçmektedir[147]. Bir kaynağa göre ise, Hasan Fehmi Bey'i öldüren gene İttihat ve Terakkinin fedailerinde olan Rizeli Laz Emin ve Üsküdarlı Vahit'tir. Bu iki kişi Meşrutiyetten önce katillikten dolayı müebbet hapise hükümlü iken, meşrutiyetin ilanından sonra genel aftan yararlanarak serbest kalmıştır[148]. 31 Mart İsyanı'ndan sonra yayınlanan Sıkı Yönetim Mahkemesi raporunda; II. Abdülhamid'in "Serbestî" gazetesinde aleyhinde çıkan yazılardan rahatsız olduğu ve Mevlanzade Rıfat Bey'i öldürmesi için Albay Halil Beyi memur ettiği ve bu yolda görüşmeler yaptıdığı şeklinde iddialarda bulunulmuştur[149]. Ancak Hasan Fehmi Bey'in ölümünde Sarayın etkili olup olmadığı kesin olarak belirlenememiştir.

Bu olayı bizzat yaşamış olan Refi Cevat Ulunay, bu hadisenin katili hakkında şu görüşlerde bulunmuştur: "…Köprü o esnada biraz tenha idi. Sonra herhalde katil fırsattan istifade edip kaçabilecek kurnazlıkta usta bir adamdı. O zaman Yakup Cemil'in isimi üzerinde durulmuştur[150].

---

[146] **Volkan**, Nu: 100, 10 Nisan 1909.
[147] Aydemir, **a.g.e.**, Dipnot 1.
[148] Mustafa Turan, **Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizlenmiş Bir Facia, Taşkışla'da 31 Mart Faciası**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966. s. 40.
[149] Bayar, **a.g.e.**, C. II, s. 407.
[150] Muammer Taylak, **Saltanat, II. Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri,** Başnur Matbaası, Ankara, 1969. s. 62.

Bu olayda en çok konuşulan konu, katilin nasıl olup da iki tarafı polis kontrolü olan bir yerden kaçırılmış olması meselesidir. Bu mesele hakkında en mantıklı bilgiyi Mustafa Turan'dan almaktayız. Turan'a göre katiller, olay yerinden bir sandal vasıtasıyla kaçmıştır[151]. Köprünün iki yanında nöbet tutan memurların ifadelerinde, olaydan sonra kimseyi görmediklerini ifade etmeleri, Mustafa Turan'ın tezini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca sabah gazetesinde yazıldığına göre "olay esnasında bir arabanın önünde sandık ve içinde bir iki zabit olduğu halde köprüden geçmekte olduğunu ve silahların patlamasından sonra, bu arda olayın ardından köprünün İstanbul kısmındaki karakol önünde görünerek İstanbul tarafına geçtiği polis memurlarının ifadesinden anlaşılmaktadır" iddia edilmektedir[152]. Görüldüğü üzere hem olayın kim tarafından yapıldığı, hem de yapan şahsın nasıl kaçtığı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Şu nokta çok önemlidir; tek görgü tanığı Şakir Bey'dir. Ve atılan 8 kurşundan sadece 1 tanesi Şakir Bey'e isabet etmektedir. Tabi ki bu husus kafaları karıştıran bir husustur. Şöyle ki, ortada tek şahidi olan bir katl olayı vardır. Bu olaydan birkaç gün sonra bir isyan çıkmaktadır. Bu konuda yapılan resmi tahkikatta, olayın faili veya failleri bulunamamıştır ya da kamuoyuna açıklanmamıştır.

Yaşanan bu olay Hasan Fehmi Bey'in sadece gazetecilik yönüyle değil, etnik kimliği ile de ilişkilendirilmek istenmiştir. Öyle ki bir Arnavut gazetesinde yayınlanan makalede, "…Hasan Fehmi Bey'in gazetesinde Arnavut halkının hukukunu savunduğu için vurulduğu" ifade edilmekle birlikte; "…bundan sonra kavmiyet için çalışan bütün Arnavutlara hücum etmeye başladılar" denilmek suretiyle, olay farklı bir mecraya çekilmek istenmiştir[153]. Hasan Fehmi Bey'in yakın arkadaşı ve vatandaşı olan Ergiri Mebusu Müfit Bey, mecliste yaptığı bir konuşmada, "Hasan Fehmi Efendi Arnavut'tur. İsmail Paşa da Arnavut idi. Ben, buna karşı protesto ederim. Hükümet onunda katilini meydana çıkarmalı. Ben, Arnavut ve Osmanlı olmak üzere

---

[151] Turan, **a.g.e.**, s. 40.
[152] **Sabah**, Nu: 7017, 8 Nisan 1909.
[153] Bilgin Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu**, İstanbul, 2004. s. 140.

bunu protesto ederim." [154]diyerek olayı sanki Arnavutlara karşı işlenmiş bir olay olarak göstermeye çalışmıştır.

Ahmet Emin Yalman olayı şu şeklinde yorumlamaktadır; "Hasan Fehmi Bey'in Mısır'daki Jön Türklerin arasında meziyetleriyle tanınmış, sevilmiş bir adam olması ve havanın zaten çok gergin bulunması, ortalığı allak bullak etmiş, umumî efkâr İttihadı Terakki'nin ve hükümetin aleyhine dönmüştür. …Hasan Fehmi'nin katlinin memlekete çok pahalıya mal olduğu ve 31 Mart karşı ihtilaline zemin hazırladığı muhakkaktır"[155]. Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinin kamuoyunda yarattığı huzursuzluk ve öfke, onun cenaze törenine de yansımıştır. İkdam'a göre cenaze töreninde 30–40 bin kişi toplanmıştır[156]. Hasan Fehmi Bey'in cenazesi olabildiğince şatafatlı kaldırılmıştır. Her şeyden önce cenaze reformcu olarak bilinen Sultan II. Mahmut'un türbesine gömmek için Padişah'tan izin alınmıştır[157].

Hasan Fehmi Bey'in cenazesinde toplumun tüm kesimleri yer almıştır. Ulema, resmi görevliler, İlmiye öğrencileri herkes orada bulunmuştur[158]. Ayrıca bu cenaze töreni İttihat Terakki'ye ve Hükümete karşı oluşan muhalefetin bir gövde gösterisi haline dönüşmüş[159] ve bu durum 31 Mart'ın yaşanacağının sinyallerini de vermiştir. Muhalefetin yapacağı bir mitinge Osmanlı Arnavut İttihat (Başkim) Kulübünün de iştirak edeceği ve azasından Sultan Mahmut türbesi karşısındaki Arnavut İttihat (Başkim) kulübünde toplanmaları Serbesti gazetesi aracılığıyla ilan edilmişti[160].

---

[154] **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, C. II,TBMM Basımevi, Ankara, 1982. s. 651.
[155] Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. I, Rey Yay., İstanbul, 1970. s. 93.
[156] **İkdam**, Nu: 1542 (9 Nisan 1909).
[157] Mc Cullagh'a göre, sadece bu olay bile, cenaze töreninin olağanüstü bir nitelik kazanmasına yetti. Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 71.
[158] Selim Sönmez**, Bediüzzaman Saidi Nursi'nin 31 Mart Olayındaki Tavrı**, Köprü Dergisi, sayı 78. Ayrıca bkz, Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 71.
[159] Karal, **a.g.e.**, s. 83.
[160] Çelik, **a.g.e.**, s. 140.

Bu olayın bir faklı tarafı da; Hasan Fehmi Bey'in ölümü üzerine kendisine ithaf edilen "Şehid-i Hürriyet" unvanının verilmesidir. Hasan Fehmi Bey'in bir "basın şehidi mi?" sorusunu soran Taylan Sorgun, bu konuda şu yorumu yapmaktadır: "Hasan Fehmi bir İngiliz ajanıdır. Bizim şehidimiz filan değildir"[161].

Francis Mc Cullahg ise eserinde, Hasan Fehmi Bey'in ölümünden sonra ortaya çıkacaklar hakkında dikkat çekici tespitler yapmıştır. Mc Cullahg; "…Hasan Fehmi, öylesine nefret ettiği cemiyet için ancak gömüldükten sonra gerçekten ürkütücü bir düşman oldu çıktı. Bedeninden kurtulan ruh sanki insanları, bedenindeyken etkilemediği kadar etkiler olmuştur." [162].

Olaylar böyle gelişirken 7 Nisan günü Ahrar, bu cinayet konusunu Meclis'e getirilmiştir. 25 Mart 1325 tarihli ve 53. toplantıda Ahmet Rıza Bey başkanlığında toplanan Meclise "Sualler ve İstizahlar" bölümünde, "Dersaadet Mebusu Zehrap Efendi ve rüfekasının (arkadaşlarının); Serbesti Gazetesi Başmuhabiri Hasan Fehmi Efendinin katli ve katilin yakalanamaması esbabının (sebeplerinin) Dâhiliye Nezaretine istizahına dair takriri" vermişlerdir[163]. İstizahın başında Hasan Fehmi Bey'in ölümünden bahsedildikten sonra; "…Serbesti Gazetesinin yevmi neşrinden beri (yayın tarihinden bu yana) takip ettiği mesleki siyasi ile şu katli feci arasında bir münasebet olduğunu aksi sabit oluncaya kadar kabul etmek zaruridir. Mücahedei siyasiyeden dolayı adam öldürmek kadar şanı Meşrutiyeti muhil ve cihanı medeniyette mevki-i haysiyet-i milliyemizi sektedar edecek bir hareket olamaz"[164] olayın aksi kanıtlanmadıkça siyasi bir olay olduğu vurgulandıktan sonra, "…dün gece atılan kurşunlar Serbesti Gazetesinin Başmuharririne atılmadı, bütün matbuata, bütün hürriyeti fikriye ve

[161] Çiçek, **a.g.e.**, s. 85.
[162] Mc Cullagh, **a.g.e.**,s. 71.
[163] **MMZC**, C. II, s. 651.
[164] **MMZC**, C. II, s. 651.

vicdaniyeye, bütün Osmanlı milletine atıldı. Bugün İstanbul'da asayişi cidden muhafazaya kafi bir Hükümet bulunmadığı, katilin derdest edilememesiyle (yakalanamamasıyla) büsbütün zahir oldu. Herkes tabancasını koynunda taşımalı mıdır? Fikren yekdiğeriyle muarız bulunan Osmanlıların mübarezei fikriyeyi (fikir kavgalarını) terk ile gece vakti hırsız gibi birbirinin yolunu bekleyip yekdiğerini katletmek düsturunu kabul edecek miyiz? Bütün mebuslarımızın bu vahim nazariyeyi redde müsâraat (girişme) ve bizimle ittihad edeceklerini kaviyyen memul (güçlü bir şekilde umut) ederiz. İki taraf da asker ve zabit ve ortasında bahriye nöbetçileri bulunan Galata Köprüsünün üzerinde ika edilmiş bu cinayetin faili, nasıl olup da derdest edilemediğinin ve bu ihafe (korkutma) rejimine karşı ne gibi tedabir ittihaz edeceğinin Dâhiliye Nezaretinden istizahını talep ederiz."[165] şeklinde sona eren bu açıklamada dikkati çeken nokta "asayişi cidden muhafazaya kafi bir Hükümet bulunmadığı " ifadesinin kullanılmasıdır ki, bu söz 31 Mart İsyanı sırasında isyancı askerler tarafından Hükümete yöneltilen suçlamaların başında gelecektir.

Daha sonra söz alan İstanbul Mebusu Zehrap Efendi konuşmasında vahşeti, medeniyetten ayıran şeyin yazıyla ve sözle yapılan kavganın yerine, silahlı kavgayı ve muhalefeti koymaktır" dedikten sonra, Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi sırasında "Al! Mevlan!" şeklinde bağırılmasının, olayın şahsa değil gazeteye karşı işlendiğini ve bu olayın sıradan bir cinayet olarak görülemeyeceğini ifade etmiştir[166]. Zehrap Efendi'nin ardından söz alan Biga (Çanakkale) Mebusu Arif ismet Bey, Zehrap Efendi'nin sözlerine katıldığını ifade ettikten sonra, Zehrap Efendi'nin matbuat hayatını bilmediğini belirtmiştir. Arif İsmet Bey, Hasan Fehmi Bey'in her ne kadar Serbesti Gazetesi'nin başyazarı olsa da, gazete sahibi Mevlanzade Rifat Bey'den izinsiz bir yazı dahi yazamayacağını, gazetenin sonunda Hasan Fehmi adının değil Mevlanzade Rıfat adının bulunmasından dolayı gazetede yazılanların sorumluluğunun Mevlanzade Rıfat'a ait olduğunu belirtmiştir. Akif İsmet Bey

---

[165] **MMZC**, C. II, s. 651.
[166] **MMZC**, C. II, s. 652.

konuşmasının devamında, "Şu halde mesele doğrudan doğruya Hasan Fehmi Efendi'ye ait değildir. Mevlanzade Rıfat Efendi'ye olmak lazımdır. Şimdi mademki bu arada Serbesti Gazetesinde birkaç muharrir ve sahibi imtiyazda vardır. Bunların hiç birisine taarruz olunmayarak Hasan Fehmi Efendi'ye taarruz vukua gelmesi, doğrudan doğruya mesele-i adiyeden (sıradan bir mesele) ibaret olduğundan şüphe yoktur" demek suretiyle olayın bir siyasi mesele değil adî bir katl olayı olduğunu belirtmiş[167] devamında olayın üzerinden daha 12 saat bile geçmediğini belirterek, olayın sıradan bir olay mı? Yoksa siyasi bir olay mı olduğunun anlaşılmasının zor olacağından bir kaç gün bekleme taraftarı olduğunu, eğer bu zaman zarfında meselenin siyasi bir olay olduğuna dair şüphe hâsıl olursa o zaman istizahı kabul ederiz" [168] şeklinde görüş bildirmiştir

Zehrap Efendi ve arkadaşlarının vermiş olduğu soruşturma önergesi görüşülmüş ve ekseriyetle kabul edilmiştir. Ancak burada önemli olan nokta kabul edilen soru önergesi 4 Nisan Cumartesi gününde görüşülmek üzere kabul edilmiştir. Bu erteleme kararı üzerine Erzurum Mebusu Varteks Efendi; "Öbür cumartesi mi? O vakte kadar neler olmaz." [169] şeklinde ilginç bir çıkış yapmıştır. Hasan Fehmi Bey'in cinayet haberi İstanbul'da duyulunca, Darülfünün (üniversite) öğrencilerinde büyük bir tepki yaratmıştır. Öğrenciler arasında gelişen bu tepkinin nedeni ise; İkdam Başyazarı ve Darülfünün'da tarih öğretmeni olan Ali Kemal Bey olmuştur. Ali Kemal Bey, Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinin ertesi günü Darülfünun'da derste son derece ateşli bir konuşma yaparak öğrencileri galeyana getirmiştir[170].

Ali Kemal Bey'in yaptığı konuşma üzerine Darülfünun öğrencileri ve yolda onlara katılan halk kitlesi, Babıâli önüne gelerek, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'dan Hasan Fehmi Bey'in katillerinin yakalanmasını istemişlerdir.

---

[167] **MMZC**, C. II, s. 652–653.
[168] **MMZC**, C. II, s. 652–653.
[169] **MMZC**, C. II, s. 655.
[170] Ali Kemal Bey'in konuşması için bkz., Yücel Aktar, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci olayları (1908-1918)**, İletişim Yay., İstanbul, 1990. s. 75-76.

Öğrenciler, Hüseyin Hilmi Paşa'dan "Hükümetin başı" olması nedeniyle Zabtiye Nâzırına talimat vermesini, şayet katil bulunamazsa görevden almasını ve yerine bu olayı çözecek birinin atanmasını istemişlerdir. Hüseyin Hilmi Paşa da burada toplanan öğrencilere gerekenin yapılacağı konusunda güvence vermiştir[171].

Babıâli'de toplanan bu kalabalık daha sonra, Meclisi Mebusan'a doğru yürümeye başlamıştır. Topluluk burada Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Rıza beyle görüşmüştür. Öğrencileri temsilen konuşan Burhan Felek; Meclisin birinci görevinin milletim hukukunu korumak olduğunu ifade etmiş ve Ahmet Rıza Bey'in önemli bir makamı işgal ettiğinden bahisle, "makamına yakışan bir güven göstermesini" ve Meclisin de bu konuda üstüne düşeni yapmasını istemiştir. Ahmet Rıza Bey ise buna cevaben, "Milletin arzusu bizim de arzunuza uyuyor. Hepimiz bir fikiriz. Bu katlin araştırılması hususunda hükümet görevini yerine getirmezse biz de kendimize düşen görevi yaparız. Başka bir şey elimizden gelmez. Biz yasama kuvvetiyiz. Tabii bir ilgisizlik görülürse bu ilgisizliğe karşı çıkarız. Ne yapmak lazım gelirse yaparız" şeklinde bir konuşma yapmıştır. Ayrıca Ahmet Rıza Bey, bir olay çıkmasını önlemek ve gerekirse öğrencileri dağıtmak için Zabtiye Nezareti'nden asker talep etmiştir[172].

31 Mart İsyanından kısa bir süre evvel yapılan bu protesto yürüyüşü, akıllara bu yürüyüş 31 Mart İsyanı'nın bir provası mıdır diye düşündürmektedir? Ancak Mülkiyeli Ahmet Halit Yaşaroğlu:" Çok bedbaht bir tesadüfle birkaç gün sonra 31 Mart Vak'ası çıktı. Bazı kimseler bu hadise ile o vak'a arasında bir münasebet aramak isterler. Fakat hepsi saf ve temiz memleket evladı olan bu gençlerden hiç birinin 31 Mart Vak'asıyla ilişkileri, ne

---

[171] Muammer Taylak, **Öğrenci Hareketleri**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969. s. 61.
[172] Bu arada olayı pencerede izleyen milletvekilleri arasında olan Dışişleri eski Bakanı Halil Bey'in öğrencilerle alay dercesine gülmesi tepkilere neden olmuş ve bir öğrenci: " – Namert, alçak; Ne gülüyorsun… Istırabımızla alay ediyorsun" diye bağırmış ve topluluğun yuhalaması sonucunda Halil Bey içeri çekilmiştir. Bu arada gelen güvenlik güçlerinin öğrencileri dağıtmadaki kararlılığı sonucunda öğrenciler dağılmak zorunda kalmıştır. Bkz, Aktar, **a.g.e.**, s. 76-77

de haberleri vardı. Bu hadise gençliğin, bir an içindeki şuursuz galeyanından ve hakiki hürriyet aşkından başka bir şeye dayanmıyordu." demektedir[173].

Yücel Aktar ise eserinde; "31 Mart Olayı'nın Üniversiteyle uzak yakın bir ilgisi olmadığı gibi, bir haftadan beri özgürlük adına toplantılar düzenleyip, gösteriler yapan öğrencilerin, temelde "Meşrutiyet" ve "Mektepli" anlayışını yıkmayı hedef alan bu gerici olaya karşı tepki göstermek konusunda herhangi bir düşünce ve eylemi yoktur[174]" şeklindeki görüşüyle, öğrencilerin ayaklanmada bir rolünün bulunmadığını ifade etmektedir. Şu noktayı da ifade etmek gerekir ki, münferit katılımlar 31 İsyanında da olmuştur. Bir kişi ya da grubun katılımını tüm Yüksekokul öğrencilerinin katılmış olduğu şeklinde söylememiz doğru olmaz.

1.6) 31 Mart İsyanı'ndan Önce Osmanlı Basınına Kısa Bir Bakış

Meşrutiyetin ilanıyla, 31 Mart İsyanı arasında geçen zaman süreci içerisinde Osmanlı basını tam bir özgürlük içerisinde olmuştur. Halkın Meşrutiyeti kavrama ve anlama gücünün zayıf olması halkın bilgisizliğinden ileri gelmektedir. Bu nedenle Meşrutiyet basınına düşen en önemli görevin, Meşrutiyeti halka hakkıyla tanıtmak ve halkı Meşrutiyet hakkında aydınlatmak olmalıdır. Ayrıca, Meşrutiyeti çeşitli saldırılardan koruması da beklenmelidir.

Çeşitli gazetelere göre, meşrutiyetin yararları şunlardır: 1) Çeşitli özürlükler tanınacaktır, 2) Bu sayede yolsuzluklar son bulacaktır, 3) Ticaret, tarım ve sanayi de büyük kalkınma başlayacaktır. Zira dünyanın en güçlü

---

[173] Taylak, **a.g.e.**, s. 64-65. Ayrıca bkz, Mücellitoğlu Ali Çankaya, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C. I, Ankara, 1954.
[174] Aktar, **a.g.e**. s. 79.

devletleri parlamento ile yönetilen devletlerdir, 4) Meşrutiyet düzeni sayesinde Osmanlı Devleti dünyada sevilen ve sayılan bir ülke olacaktır[175].

Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkede bir çok gazete yayın hayatına başlamıştır. Esen bu özgürlük havası için de, birbiri ardınca yayınlanan gazetelerde, Batı'dan yada Doğu'dan kaynaklanan her türlü düşünce, kamu oyuna rahatlıkla aktarılabilmiştir[176].

Süleyman Kani İrtem İstanbul'da çıkan gazeteleri 3 kısma ayırmaktadır: "Ona göre, 1- Cemiyet gazeteleri (resmî, gayrı resmî) 2- Hükümet veya istibdatçılar tarafından satın alınmış gazeteler 3- Tarafsız gazetelerdir. Cemiyet gazeteleri: Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin fikirlerini neşre vasıta olanlar Hukuk-ı Umumiye ve Serbestî gazeteleridir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin türlü meşru olmayan hareketlere engel olduğu için bunların yegâne düşmanı cemiyetimizdir. Hürriyetten canı yanmış istibdat erkânının emellerine uydurmak için bu gazeteler cemiyetimiz aleyhine yazı yazmağa mecburdurlar.

Ahrar Cemiyetinin fikirlerini neşre yasal olmayan şekilde İkdam hizmet ediyor. Volkan ve benzeri gazetecikler da bu hizmeti yapmaktadırlar. Volkan Ahrar'ında aleyhinde yazardı. İkdam gazetesi başyazarı Ali Kemal Bey esasen istibdat sayesinde Peşte şehbenderliğine atanmak için İstanbul'a gelmiştir. O sırada Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine bu büyük emelinden mahrum kalmış ve kendi itirafına göre II. Abdülhamid'den 280 lira almaya mecbur kalmıştır. Cemiyetimiz –İttihat ve Terakki Cemiyeti – hiçbir menfaate alet olmadığından hürriyet yüzünden amacına ulaşmak üzere Ahrar Partisine yönelmeye başlamış ve hükümetin meddahlığına (hükümeti övmeye) başlayarak bu sayede bir memuriyet almak istemiştir. Şimdi cemiyet sözü moda olduğundan Damat Mahmut Paşa'nın cenazesi geldiği günden beri

---

[175] Akşin, **a.g.e**, s. 128.
[176] Birici, **a.g.m.**, s. 384-387.

hesabına geldiği için meddahlığına giriştiği Âdem-i Merkeziyet ve haksız olarak Ahrar Cemiyetine girmiştir.

Hükümet veya müstebitler (istibdat taraftarları) tarafından satın alınmış gazeteler: Yeni Gazete sermayesinin büyük bir kısmı Sadrazam Kâmil Paşa'nın oğlu Said Paşa'nındır. Bu gazete de bu kişinin verdiği talimatı takip etmektedir. Mülazımlığa değil bahriye neferliğine bile gücü yokken amiral olan bu kişi bahriyeden çıkarılacağına emin olduğu için gerek Yeni gazete, gerek menfaatperest diğer gazeteleri para ile finanse ederek başına bela kesilen hürriyetin nigehbanı olan cemiyet aleyhine dil uzatmağa yönrlmiştir.

Tarafsız gazeteler: Bunlar ikiye ayrılır, birincisi Meşrutiyetten önce kurulup meşrutiyetten sonraya kadar gelebilen gazeteler, ikincisi yeni kurulanlardır. Meşrutiyetten önce kurulan gazeteler; Sabah, Tercüman-i Hakikat, Servet-i Fünun, Saadet'tir. Bunlar genellikle siyasi ortama göre hareket etmekte olup; Tercüman-ı Hakikat. oldukça tarafsızdır. Ekseriya hakkı, hakikati söyler. Şimdiye kadar cemiyet aleyhinde yalan, yanlış söz yazmamıştır. Saadet ise en tarafsız gazetedir.

Tanin gazetesi yazarlarından bir çoğu istibdat devrinde lekelenmemiş, namuslu, malumatlı, vatanperver kişilerdir. Daima cemiyetin aleyhinde bulunanlara karşı mücadele eder."[177].

Murat Bey'in kurucusu olduğu "Mizan" gazetesi 30 Temmuz 1908 tarihinde yayın hayatına başlamıştır[178]. Mizan gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir yayın organı olarak başlamış[179], ancak daha sonra Abdülhamid'e yaklaşmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine sert yazılar yazmağa başlamıştır. Kazım Karabekir'e göre, Murad Bey ve gazetesi Mizan

---

[177] İrtem, **a.g.e.**, s. 47-48.
[178] Karabekir, **a.g.e.**, s. 341.
[179] Bayar, **a.g.e.** C. I, s. 191.

sırf İttihat ve Terakki karşıtı oldukları için II. Abdülhamid'e yaklaşmıştır[180]. Gerçekten Mizan, 31 Mart'a giden yolda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amansız düşmanlarından ve muhaliflerinden biri olarak görülmüştür.

Mevlanzade Rıfat Bey Serbesti gazetesini sürgünden döndükten sonra kurmuş ve 12 Kasım 1908'de yayın hayatına başlamıştır[181]. Serbesti gazetesi de yayın itibariyle muhalif gazeteler arasında sayılmaktadır. Şöyle ki, gazete sermuharriri Hasan Fehmi Bey'in yazıları İttihat ve Terakki aleyhinde ve çok sert olmuştur. Kuvvetini gizli membalardan aldığı iddia edilen gazetelerden biri de Kozmiti Efendi'nin sahibi olduğu Sada-yı Millet'tir[182].

31 Mart İsyanında en büyük dâhili olduğu iddia edilen ve yazılarıyla da bunu destekleyen Volkan gazetesine geçmeden önce, Meşrutiyet'ten sonra – tespit edebildiğimiz kadarıyla – çıkan gazetelerin ismini zikretmek yerinde olacaktır. Yaptığımız araştırmada 34 önemli gazete tespit edilmiştir bunlar: Tanin, Hak, Şura-yı Ümmet, Milliyet, Hürriyet, İttifak, İttihat, Hak Yolu, Servet-i Fünun, Tasfir-i Efrkar, Mizan, Tanzimat, Serbesti, Hukuk-ı Umumuyye, Sada-yı Millet, Hilâl, Peyam, Alemdar, Yeni Gazete, İkdam, Volkan, Sırad-ı Müstakim, Byanü'l-Hak, Hikmet, Sabah, Tercüman-ı Hakikat, Takvim-i Vekai, Saadet, Osmanlı, Tüfek, Siper Saika, Silah, Top, Süngü ve Kurşun gazeteleridir. Ayrıca bu dönemde mizah dergileri de çıkmaktadır. Ahmet Rasim ve Hüseyin Rahmi Beyler "Boşboğaz" dergisini çıkarıyorlardı. "El-Üfürük" dergisi ise, Sarayı ve Ebulhüda'yı yerden yere vurmuştur. Bunun dışında Karagöz, İncili Çavuş, Geveze, Hokkabaz Dergileri oldukça revaçta ve çok okuna mizah dergileridir[183].

---

[180] Kazım Karabekir Mizan Gazetesi ile ilgili ayrıntılı bir bilgi vermektedir. Karabekir, **a.g.e.**, s. 341-353.
[181] Çiçek, **a.g.e.**, s. 86.
[182] Bayar, **a.g.e.**, s. 199.
[183] Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s.43.

Matbuatın ve siyasetin “Dinci” kolu içinde söz edilmesi gereken en önemli gazete, Derviş Vahdeti’nin çıkardığı “Volkan” isimli gazetedir. Vahdeti, Volkan gazetesinin çıkış tarihini 17 Aralık 1908 Meclis-i Mebusan’ın açılış gününe denk getirmeyi planladığı halde, bir hafta önce yani 11 Aralık 1908’de çıkarmak zorunda kalmıştır. Derviş Vahdeti bu öne alışını gazetesinin ilk sayısında şöyle açıklamaktadır: “’Volkan, milletin en büyük bayramı olan Meclisin açılış günü yayına girmesi düşünülmüşken, bugün İstanbul mebuslarının seçim günü olması yüzünden birçok siyasi çalkantıların meydana gelmesi, çevrilen dolapların ortaya çıkarılması için bu gün yayına başlamıştır”. Gazetenin ilk satırı, besmele, Allah’a hamd ve Peygamber’e salât ve selam ile başlamaktadır[184].

Gazetenin ilk nüshası incelendiğinde, Derviş Vahdeti’nin derhal muhalefetteki yerini aldığını görmekteyiz. Vahdeti, “Volkan pek küçüktür lâkin faaldir. Faal oldukça şahika-i cibâl-i matbûata kadar yükselecek, oradan lavlar saçacaktır. İkdam-ı insan kadar metin, sabah-ı kadar müşa’şa olacak, tanin-i rebab kadar inleyecektir. Zaman zaman da gürültüler koparacaktır”[185] sözleri ile matbuata çok iddialı bir giriş yapmıştır. Volkan gerçekten de “matbuat dağının tepesine” oturacaktır. Oturmasının nedeni de 31 Mart İsyanı’ndaki rolü olacaktır.

Vahdeti, gazetesini ne amaçla yayınladığını da ilk sayısında şöyle açıklamaktadır: "Volkan, halktan ayrılmaz, vicdana karşı hareket etmez. Bu yolda ölmek canına minnettir”[186]. Gerçek o ki belki de Vahdeti söylediği uğurda canını darağacında teslim edecektir.

Sina Akşin’e göre” Volkan koleksiyonu incelendiği vakit bu gazetenin sıradan dincilik yapan bir gazete olmadığı anlaşılır” tespitini yapmaktadır. Akşin’e göre Volkan’ın şu nitelikleri göze çarpmaktadır: “ 1) İslâmiyetçi nitelik,

---

[184] **Volkan**, Nu: 1,11 Aralık 1908.
[185] **Volkan**, Nu: 1,11 Aralık 1908.
[186] **Volkan**, Nu: 1,11 Aralık 1908.

2) Hürriyetçi ve Kanun-ı Esasi düzeninden yana nitelik, 3) İnsaniyetçi be medeniyetçi nitelik: Gazete "İnsaniyete hadim" diye tanıtılır. Vahdeti, evrensel barıştan yanadır. 4) Fedakârcı nitelik: Vahdeti eski sürgün ve kaçkınları korur. 5) Sabahattinci ve muhalif nitelik. 6) Osmanlıcı, İttihad-ı anasırcı görüşler"[187].

Vahdeti, Kıbrıslı olması sebebiyle Kâmil Paşa'yı daha 2. sayısından itibaren övmeye, yükseltmeye ve onun hakkında yazı yazmaya başlamıştır. Vahdeti, "Kâmil Paşa" isimli yazısında; Kami Paşa'nın Kıbrıslıların gururu olduğu gibi bütün Osmanlıların da onunla ne kadar övünseler az olduğunu belirtmektedir. Daha sonra Kâmil Paşa'nın hayatı ve siyasi fikri hakkında kendince bilgiler vermekte ve Kâmil Paşa'yı göklere çıkarmaktadır[188].

Vahdeti, hemşerisi Kâmil Paşa'yı her zaman korumuş ve kollamıştır. Mesela 14 Şubat 1909'da Kâmil Paşa Hükümeti'nin istifasından sonra Volkan gazetesi yayınladı haberlerle Kâmil Paşa'yı korumuş ve Kâmil Paşa hakkında diğer gazetelerce yazılan yazıları tekzip veya çürütmeye çalışmıştır[189].

Vahdeti, Volkan'ı çıkarmak konusunda hayli zorluklara uğramış, gazeteyi iki defa tatil etmek zorunda kalmıştır. Vahdeti gazete çıkarmaya başladığı ilk zaman yatırdığı parayı kaybettikten sonra bir takımkimselerden para edinme yoluna gitmiştir[190]. Vahdeti, para istemek için Yıldız'a da başvurmuştur. Mabeyin Başkâtibi Ali Cevat Bey, hatırlayamadığı bir gün Mabeyin'e, kısa sakallı, al yanaklı, dar ve açık renk paltolu bir adamın makamına gelerek, isminin Derviş Vahdeti olduğunu ve Rodos'ta ikamet etmekteyken İstanbul'a döndüğünü ve bir gazete çıkarmak arzusunda

---

[187] Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, AÜSBF Yay. No: 305, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970. s. 40–41.

[188] "Kâmil Paşa",**Volkan**, Nu: 3, 13 Aralık 1908.

[189] Bu haberler için bkz, "Kâmil Paşa yine Kâmil Paşa'dır", **Volkan**, Nu: 47, 16 Şubat 1909; "Ayıptır, Ayıp!", **Volkan**, Nu: 51, 20 Şubat 1909; "Bir Pir-i Siyasetimiz İçin", **Volkan**, Nu: 53, 22 Şubat 1909.

[190] Akşin, **31 Mart…,** s. 42.

bulunduğundan, Padişah'tan kendisine yardım talep ettiğini belertmektedir[191]. Ancak ne Cevat Bey, ne de Mabeynci Emin Bey vasıtasıyla bir şey elde edememiştir. Bir aralıkta Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'dan, hemşehriliğine güvenerek 30 lira istemiş, fakat o reddedilmemekle beraber savsaklanınca, Paşa'ya da oğluna da gücenmiştir[192].

Vahdeti, gazetesinde yayınlanmaya başlayan "İttihad-ı Muhammediyye Cemiyeti'nin Hakikati (317–327 Tarihi)" isimli yazı dizisinde, gazetenin ne yönde yayın yaptığı hakkında bilgiler vermektedir. Örneğin yazının çıkan ilk sayısında, " Volkan'ın birinci nüshasından tutup da en son nüshasına kadar okursanız, bütün içeriğinin hep İttihat-ı İslam (İslam Birliği), fikr-i ulviyet-karininden, bir cümlesini bile taklit etseniz ya insaniyete hizmet, ya teali-i Osmaniye'ye himmetten ibaret olduğunu göreceksiniz" demek suretiyle gazetenin ne yönde yayın yaptığını açıklamaktadır[193].

Volkan Gazetesi, 31 Mart'ın yaklaştığı günlerde yazılarını iyice ağırlaştırmıştır. Yaptığı en büyük hatalardan biri de, askerlerden gelen mektupları gazetede neşretmesidir. Vahdeti böylece, İstanbul'da bulunan askerleri bir şekilde kışkırtma yoluna gidecek, belki de isyanın patlak vermesinde gazeteler içinde en büyük rolü oynayacaktır.

Gazeteler bahsinde önemli bir olay da, 12 Mart 1909'da, Rıza Nur'un İkdam Gazetesinde çıkan, "Görüyorum ki İş Fena Gidiyor" adlı yazısı olmuştur. Rıza Nur yazısında, çıkarılacak olan Matbuat Nizamnamesini eleştirdikten sonra, bu nizamnamenin neden alelacele çıkarıldığını ve kendilerine 24 saat kala haber verdiğini eleştirmiştir. Daha sonra kendi sebeplerine dayanarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Hükümet içinde, Hükümet" olmasını eleştirdikten sonra: "…Bir Cemiyetin vücudunun kalkması taraftarı değilim. Bütün şubelerini fesh ile Manastır ve Selanik'e çekilmesini

---

[191] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 45-46.
[192] Akşin, **31 Mart…,** s. 42.
[193] Yazının devamı için bkz, **Volkan**, Nu: 66–70, 7–11 Mart 1909.

hakiki vatanperver sıfatıyla talep ediyorum. Bunda ısrar ederim” [194]diyerek, tek çarenin İttihat ve Terakki’nin Manastır ve Selanik’e çekilmesi olacağını ifade etmiştir.

1.8) Derviş Vahdetî ve İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti

Derviş Vahdeti 1869 yılında Kıbrıs’ta doğmuştur[195]. Asıl adı Derviş’tir, “Vahdeti” lakabını Diyarbakır’da bulunduğu sırada Ziya Gökalp vermiştir[196]. Derviş Vahdeti çıkardığı Volkan Gazetesinde, “Halife-i İslam Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup Yahud Maraz-ı Millet” adlı yazısında, kendi hayatını anlatmıştır. Babasının adı Mustafa Ağa’dır. Babası Kıbrıs’ta ayakkabıcı esnafındandır. Fakir bir aileye mensup olduğu anlaşılan Derviş Vahdeti, 4 yaşındayken okula başlamış, 5 yaşında Kur’an’ı hatmetmiş, 14 yaşında da hafız olmuştur. Derviş Vahdeti Medrese’ye devam etmiş, Arapça olarak biraz sarf, nahiv ve biraz da fıkıh görmüş; bu ara Nakşibendî tarikatına girmiştir. 16 yaşındayken annesini, 17 yaşındayken de babasını kaybetmiştir.

Derviş Vahdeti hayatını anlatan yazısında, gördüğü tahsili şöyle anlatmaktadır: “Bir hafız biraz dini kitaplar okumuş bir derviş”. Kendi ahlakını ise: “Amentü billâhiye inanmak, Padişahı Halife-i Resûlullah bilmek, en zayıfında kırk bir veli kuvveti olduğunu teslim etmek. Ez-zarurat tubihu’l-mahzurât kâide-i fıkıhiyyesiyle açlıktan helâk olacak bir adam için hınzır (domuz) eti yemek, bir cebir tahtında bir adam öldürmek ve bunlardan insana bir mesuliyet-i maneviyeye terettüp etmeyeceği mesağ-ı şer’iyyesini öğrenmekten” ibaret olduğunu söylemektedir. Daha sonra Derviş Vahdeti

---

[194] 12 Mart 1909 Cuma günkü nüshasından iktibasla, **Volkan**, Nu: 74, 15 Mart 1909.

[195] **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Kişiler, Dönemler, Akımlar, Yapıtlar**, C. IV, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983. s. 1730; Ayrıca bkz, Ali Cevat, **a.g.e**, index “Vahdeti” maddesi. Hasan Ali Yücel eserinde Derviş Vahdeti’nin doğum yılını 1870 olarak vermektedir. “Vahdeti Diyarbakır’da sürgün iken serseri hayatını gören Ziya Gökalp tarafından lâtife kabilinden kendisine takılmış “Lâhutî” lakabının değiştirilmesiyle İstanbul’a gelip Volkan gazetesini neşre başladığı sırada ortaya çıkmıştır.” Bkz, Hasan Ali Yücel, **Hürriyet Gene Hürriyeti**, TTK Yay., Ankara, 1960. s. 183.

[196] Bkz, Yücel, **Aynı yer.**

yabancı dil öğrenmeye karar vermiş ve buna karar vermesinide şöyle ifade etmiştir: “Ahlak-ı müktesebem üzerindeki birinci inkılâp”. Vahdeti, Kıbrıs’ın en büyük camii olan Ayasofya (Selimiye) camiinde müezzinlik yapmış ve bu sırada Mizan gazetesiyle tanışmıştır[197].

Vahdeti, Kıbrıs ile İstanbul arasında münasebet artınca, İstanbul’a gelerek, iki ay burada kalmış ve İstanbul’a geri dönmüştür. Kıbrıs’a dönünce Larnaka’daki bir kilisede İngilizce öğrenmeye başlamıştır. Ancak bir müddet sonra, ders bahanesiyle kilisedeki vaaza devama mecbur edilmesi üzerine, dersleri terk etmiştir[198]. Kıbrıs’ta Hürriyet, Meşveret ve Mizan gazetelerini okumaya başlamıştır. 1890 yıllarında II. Abdülhamid yönetiminden kaçıp, hürriyet için Paris’e veya Mısır’a giderken Kıbrıs’tan gelen gençlere elinden gelen yardımı yapmış ve Avrupa’da çıkan hürriyetçi gazeteleri, gizlice Kıbrıs’ta dağıtmıştır. Vahdeti’nin bu Jön-Türk taraftarlığı ve hürriyetçiliği beş sene kadar sürmüş ve adının “Con Türk”e çıkmasına sebep olmuştur[199]. Derviş Vahdeti, kendi tabiriyle “tebdil-i câme” etmiş, yani hoca elbisesinden sıyrılarak Hükümet memuru olmuştur. Vahdeti’deki bu değişiklik daha da ileri gitmiş, Hükümet’in resmi davetnamesiyle[200] kraliçe namına verilen balolarda redingotlu, eldivenli bir adam olarak katılmış ve yine kendi ifadesiyle “medeni(!)” olmuştur[201].

Vahdeti bir ara, Padişah’a dil uzattığı iddiasıyla yakalanarak yargılanmıştır. Yeteri kadar İngilizce öğrendikten sonra ilmiye kıyafetini çıkararak, İngiliz idaresinde memur oldu. Çok çalışarak memuriyetinde yükselmiştir. Bu devrede de hürriyetçi aydınların yayınlarını takip ederek

---

197 **Volkan**, Nu: 17, 10 Ocak 1909.
198 Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 13-14.
199 **Aynı eser**, s. 15.
200 Kıbrıs’ın o devirde İngiliz idaresindedir.
201 **Volkan**, Nu: 18, 11 Ocak 1909.

onlara bağlanmış ve Kıbrıs'a gelen ve oradan geçenlere yardım edip, yayınları dağıtmıştır[202].

Vahdeti 1902'de tekrar İstanbul'a gitmiştir. Bir süre boş gezdikten sonra parasız kalınca, Dâhiliye Nâzırı Memduh Paşa'ya yazdığı bir dilekçe üzerine himaye görerek 400 kuruş maaşla Muhacirin Dairesi'nde memuriyete başlamıştır. Burada kendisine verilen mübeyyizlik (katiplik) görevini kendisine uygun görmediği için yazdığı bir şikâyet dilekçesi üzerine tevkif edilmiştir. Ailesinden habersiz olarak Mehterhane'de otuz dört gün tutuklu kalmıştır[203]. Memduh Paşa'yı yazdığı jurnal ile padişaha şikâyet eden Vahdeti, bu hareketi yüzünden[204] ailesi ile birlikte Diyarbakır'a sürülmüş ve orada üç buçuk yıl kalmıştır[205]. Vahdeti Diyarbakır'da Ziya Gökalp ile iyi ilişkiler kurmuş ve onun görüşlerinden etkilenmiştir[206].

Derviş Vahdeti gittiği Diyarbakır'da, sesi güzel olduğu için ud çalıp, düğünlerde ve içki meclislerinde hem içmiş, hem de şarkı söylemiştir. Derviş Vahdeti, girmiş olduğu "Bektaşi babası" kılığı ile Diyarbakır'dan kaçmışsa da, Birecik'te yakalanmıştır. O sırada Siverek Kaymakamı olan Kadri Üçok, Vahdeti'nin yakalandıktan sonraki halini söyle anlatmaktadır: "Kısa bir zaman geçmişti, Hükmet dairesine bir Bektaşi babası getirdiler. Sırtında hayderi, başında keçe terki, belinde tığ-bend ve boynunda teslim taşıyan bir Bektaşi babası. Baktım, bu kıyafetin içinde Hafız Derviş."[207]

Derviş Vahdeti II. Meşrutiyet'in ilanından sonra serbest kalmış ve Kıbrıs'a geri dönmüştür[208]. Kıbrıs'taki mallarını satarak İstanbul'a dönen Vahdeti, eski işine girmek istemiş ancak kabul edilmemiştir. İttihat ve Terakkiden de beklediği ilgiyi göremeyen Vahdeti, bu Cemiyetten ayrılanların

---

[202] Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 15.
[203] Zekeriya Kurşun – Kemal Karaman, "Derviş Vahdeti", **DİA,** C. IX, İstanbul, 1994. s. 198.
[204] Yücel, **a.g.e.**, s.185.
[205] Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 25.
[206] Kurşun-Karaman, **a.g.m**, s. 198.
[207] Yücel, **a.g.e.**, s. 186.
[208] Yücel, **a.g.e.**, s. 186.

kurduğu Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne girmiş, fakat kendi ifadesine göre onların fesatçılık yaptığını görünce, üç gün sonra buradan da ayrılmıştır[209].

Vahdeti, Volkan'ı çıkarmak konusunda hayli zorluklarla karşılaşmış, gazeteyi iki defa tatil etmek zorunda kalmıştır. Vahdeti gazete kurmaya başladığı ilk zaman yatırdığı parayı kaybettikten sonra, bir takım kimselerden para edinme yoluna gitmiştir[210]. Vahdeti, para istemek için Yıldız'a da başvurmuştur. Mabeyin Başkâtibi Ali Cevat Bey; hatırlayamadığı bir gün Mabeyin'e, kısa sakallı, al yanaklı, dar ve açık renk paltolu bir adamın makamına gelerek, isminin Derviş Vahdeti olduğunu ve Rodos'ta ikamet etmekteyken İstanbul'a döndüğünü ve bir gazete çıkarmak arzusunda bulunduğundan Padişah'tan kendisine yardım talep ettiğini belirtmiştir[211]. Ancak Vahdeti, ne Cevat Bey, ne de Mabeynci Emin Bey vasıtasıyla bir şey elde edememiştir. Vahdeti bir ara Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'dan, hemşehriliğine güvenerek 30 lira istemiş, fakat bu isteği reddedilmemekle birlikte savsaklanınca, Paşa'ya da oğluna da gücenmiştir[212]. Vahdeti'nin kurduğu Volkan gazetesinin çıkışını 17 Aralık 1908 Meclis-i Mebusan'ın açılış gününe denk getirmeyi planladığı halde, bir hafta önce, yani 11 Aralık 1908'de çıkarmıştır[213]. Volkan Gazetesi 11 Aralık 1908'de başladığı yayın hayatını, gazetenin kapatıldığı gün olan 20 Nisan 1909'a kadar sürdürmüştür. 110 gün süren bu yayın hayatında, Vahdeti, belki de ilk sayısında başına gelecekleri biliyor gibidir. Vahdeti, "Volkan halktan ayrılmaz, vicdana karşı hareket etmez. Bu yolda ölmek canına minnettir"[214] demiştir.

Derviş Vahdeti, çıkarmış olduğu Volkan Gazetesiyle birlikte siyasete karışmış ise de, basın yoluyla siyaset yapmıştır. İbrahim Alaettin Gövsa'ya göre bu gazete, halkın taassubunu tahrik ediyor ve inkılâpçıları yani İttihat ve

---

209 Kurşun-Karaman, **a.g.m**, s. 198–199.
210 Akşin, **a.g.e.,** s. 42.
211 Ali Cevat , **a.g.e.**, s. 45-46.
212 Akşin, **31 Mart…,** s. 42.
213 **Volkan**, Nu:1, 11 Aralık 1908.
214 **Volkan**, Nu:1, 11 Aralık 1908

Terakki'ye mensup kişileri dinsizlikle itham ediyordu[215]. Derviş Vahdeti kurmuş olduğu "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti" ile siyaset arenasındaki yerini almış, beklide o sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti ile girişmiş olduğu siyasi çekişmenin etkisi ile olacak, bu Cemiyetin ismine bir nazire olarak, kurmuş olduğu partiye İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ismini vermiştir.

Vahdeti, Cemiyetin kuruluşunu 23 Kânunusani 1324 (5 Şubat 1909) tarihindeki gazete ilanı ile duyurmuştur[216]. Vahdeti kurduğu İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin amaçlarını yayınlamış olduğu "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Hakikati" adlı yazı dizisinde açıklamaya çalışmıştır[217]. Vahdeti ilk yazısında: "Volkan'ın birinci nüshasından (sayısından) tutup da en son nüshasına kadar okursanız, bütün mündericatın (içeriğinin) hep İttihad-ı İslam, fikr-i ulviyet-karininden, bir cümlesini bile tetkik etseniz ya insaniyete hizmet, ya Teali-i Osmaniyete himmetten ibaret olduğunu göreceksiniz." demek sureti ile kurmuş olduğu partinin amacını açıklamaya çaçlışmıştır.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin resmi kuruluşu 16 Mart 1909 olarak alınmıştır[218]. Zira Volkan Gazetesi'nin 16 Mart tarihli nüshasında İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin nizamnamesi yayınlanmıştır[219]. Nizamnamede Cemiyet'in başkanı, Hz. Muhammed olarak gösterilmiştir. Cemiyet, 26 kişilik bir kurucu heyet tarafından kurulmuştur[220]. Nizamnamenin 3. Maddesi'nde

[215] İbrahim Alaettin Gövsa, "Derviş Vahdeti" Maddesi, **Meşhur Adamlar, Hayatları-Eserleri**, (Haz.: Sedat Simavi), İstanbul, 1933–1935. s. 329.
[216] "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti", **Volkan**, Nu: 36, 5 Şubat 1909.
[217] Bkz **Volkan**, Nu: 66–67–68–69–70, 7–11 Mart 1909.
[218] Tarık Z. Tunay'a eserinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyetinin kuruluş tarihini 23 Mart 1325 – 5 Nisan 1909) olarak vermektedir. Tarık Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859–1952)**, İstanbul, 1952. s. 261.
[219] "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnâmesi", **Volkan**, Nu: 75, 16 Mart 1909.
[220] Kurucu Üyeler Şunlardır: "1- Saadetlü SIyadetlü Fazl Paşa Hazretleri, 2- Şeyh Feyzullah Efendizade reşadetlü Mehmet Sâdık Efendi, 3- Bayezid derisamlarından faziletlü Mehmet Emin Hayretî Efend, 4- İbnünnafi' Ahmet Es'ad Efendi, 5- Şeyh el-Hac Mehmet Emin Efendi, 6- Karagümrük Cami-i şerifi ikinci imamı Nevşehirli Hafız Mehmet Sabri Efendi, 7- Bandırma nâibi faziletlü Şevket Efendi, 8- Beziüzzaman Said-i Kürdî ibni Mirza, 9- Hırka-i Saadet-i Hazreti Nebevi Kethüdası atûfetlü Hacı Hayri Beyefendi, 10- Evrak-ı Hümayun ser-veznedarı saadetlü Reşit Efendi, 11- Debre-i Bâlâ redif kumandanlığından münhasıl Ferik Rıza Paşa, 12- Volkan muharrirlerinden Fârukî Ömer Şevki Efendi, 13- Tarikat-ı Halvetiyyeden Şeyh Seyyid Müslim Penah Efendi Dârendevi, 14 Binbaşı Refik Beyefendi, 15- Kadirî Şeyhi

Cemiyetin amacı açıklanmıştır. Buna göre, 1- Memalik-i Hilafette ve diğer beldelerde muhtelif İslam unsurlarının ahlâki ve içtimai terakkisinin yegane vasıtası olan Kur'an-ı Kerim'in ilâ nihaye devamını temin için gerekli gayreti göstermek. 2- Bütün Müslümanların siyasi ve içtimai faaliyetlerini birleştirmek ve Şer'i Şerif ve Kanunu Esasî ile müeyyed olup Darülhilâfe'de teessüs eden meşveret usulünü muhafaza eylemek. 3- Memalik-i Osmaniye'de kanunların Mecelle[221] ahkâmına şamil olması gibi, fıkıh kitaplarından istinbat edilerek bir de Ceza Kanunu ve diğer kanunları meydana getirerek, ileride Meclis-i Mebusan'a arzedip kabul edilmesine çalışmak. 4- İttihat-ı Muhammedi ve Meclis-i Mebusan hakkında lüzum eden meseleleri görüşmek üzere şer'i şerif dairesinde yapılacak toplantılarda, cemiyete mensup ulemâ, meşâyih ve siyasiyyûn tarafından hutbeler ve nutuklar iradiyle müzakerelerde bulunmak. 5- Cemiyete ait toplantı mahallinde fuzara-i mensubîn tarafından dinî, ahlâkî, siyasî ve içtimaî konularda vaazlar vermek. 6- Cemiyetin fikirlerini yaymak için gazete ve risale gibi Türkçe, Arapça, Farsça ve sair lisanlarda neşriyat yapmak ve toplantılar düzenlemek. 7- Bu gün âlem-i İslamı taarruzlardan korumak ve lüzum görüldükçe dışarıdaki İslam beldelerine vaizler göndermek[222].

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Meclis-i Mebusan'da bir gruba sahip olamamışlardır. Bununla birlikte, gerek Mebuslar, gerekse Âyan içerisinde İslamcı fikir cereyanına taraftar Mebus, Şeyhülislam, Sadrazam ve Bakanların bulunacağı muhakkaktır, ancak bunlar İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyeleri içinde olmamışlardır. Tarık Z. Tunay'a göre; İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile onun yayın organı Volkan'ın, Mebusan üzerinde iki

---

reşüdetlü Veli Mehmet Efganî Efendi, 16- Muciz derasiamlarından faziletlü Ahmet Nazif Efendi, 17- Feriklikten mütekaid Hacı İzzet Paşa, 18- Sivas vilayeti nakibüleşraf kaymakamı Seyyid Abdullah el-Haşimi el-Mekki Efendi Hazretleri, 19- Memurinden İhsan Bey, 20- Memurinden Hayri Bey, 21- Fatih Derasiamlarından Divrikî Kadızade faziletlü Abdullah Ziyaüddin Efendi, 22, Şeyh Yunus Dergâhı post nişini Şeyh Ali Efendi, 23- Beylerbeyi Cami-i şerifi vaizi Hacı Kazım Efendi, 24- Şeyhzade Hacı Mehmet Efendi, 25- Müderrislerden Tevfik Efendi, 26- Volkan Muharriri Derviş Vahdetî.", Bkz, **Volkan**, Nu: 75, 16 Mart 1909.

[221] Mecelle için ayrıntılı bilgi için bkz, Osman Öztürk, **Mecelle**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1973; **Açıklamalı Mecelle**, Hikmet Yay., İstanbul, 1973.

[222] Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 105.

bakımdan tesir etmek istedikleri görülmüştür. Birinci tesir, hukuki sahaya aittir ve kanunun vazıının mehaz olarak Şeriatı olması isteniştir. Nitekim Kütahya vesair yerler uleması bu hususu müşterek bir dilekçe ile Mebusan'dan istemişledir[223]. Sırf İttihad-ı Muhammediye has olmayan bu dilek, Kanunu Esasinin 1909 tadilatında maddeleştirilmiştir. Diğer tesir ise; tamamen fiilidir ve bizzat Meclislerin ve kabinenin teşekkülü ile alakalı olmuştur. Bu bakımdan ulema sınıfının baskısı söz konusu olmuştur[224].

Derviş Vahdeti'nin, Volkan'da yayınlamış olduğu haberlerden de anlaşılacağı üzere Vahdeti sadece Hükümeti ya da Mebusan'ı hedef almamış, askeri ve orduyu da kendi tarafına çekme çabası içine girmiştir. Örneğin Vahdeti'nin yazmış olduğu "Alaylı-Mektebli Zabitanla Askerler" adlı yazısında; Hassa Nizamiye Beşinci Alay efradından gelen mektupta bazı zabitanın askerlere ağza alınmayacak küfürler ettikleri ve kötü muamelede bulduklarının belirtildiğini beyan etmektedir. Bu yazıda genel olarak Alaylı ve Mektepli subayların birlik ve beraberlik içinde olmaları gerektiği ve ikisinin de zor şartlar altında yetiştiğinden bahsedilmektedir. Ancak yazının satır aralarında yer alan şu ifadeler askeri tahrik etmekten başka bir mana taşımamaktadır: "Yalnız bir zabitin aşçılığını, çocuğunun pisliklerini yıkamak gibi hıdemat-ı hususiyyelerini ifa etmeye mecbur değilsiniz, angaryalarda istihdam olunamazsınız. Bir zabitin re'y-i hodiyle dayak yiyemezsiniz, sövülemezsiniz. Bunlar bir takım haksızlıklardır ki, yapmadığınız için kimsenin sizi ne tekdire, ne de tahkire hakkı yoktur... Dikkat edelim ki, Avrupa'dan gelmiş dört tane herif-i naşerif, bizi Avrupalıların bazı münasebetsiz ahlakıyla mütehallık edemesinler. Mesela kadınlarımız tedricen çarşaflarını atmak yahut bir Müslüman hürdür, diye meyhaneler, kerhaneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan vermeyelim." [225].

---

[223] Bkz, **Volkan**, Nu: 63, 4 Mart 1909.
[224] Tunaya, **a.g.e.**, s. 263.
[225] **Volkan**, Nu: 82, 23 Mart 1909.

Yine Volkan gazetesinde çıkan "İttihad ve Terakki Cemiyeti" başlıklı yazıda şöyle denilmektedir; "Asker bütün manasıyla asker olmalı. Askerlik için ölmeli. Yoksa Avrupa'da frenkleşerek avdet etmiş dört tane sarhoş için askerlik ediyorsa ve onların vatanperveriz dediklerine inanıyorsa, vay bu milletin haline. Askerler! Millet, sizden bu dakikada hizmet bekliyor. Düşününüz, inanınız! yapınız!"[226] sözleriyle yine askeri etki altına alma çabalarını sürdürmüştür.

Volkanın aynı nüshasında çıkan, M. Bedreddin Örfi tarafından kaleme alınan "Millet, Asker" başlıklı yazıda; şunları ifade etmektedir: "Bir müddetten beri vasıl-ı sem-i teessüf olan bir şey var ise o da askerimizin -İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne münkad olduğu- avazeleridir. Bahusus en ziyade lisanda deveran eden Avcı Taburu'dur. Bu nasıl fikr-i fasid, bu nasıl akl-i kasid! Ancak ehl-i izan ve sahib-i basiret ve kiyaset olanlarca meçhul değildir ki asker hiçbir vakit hiçbir cemiyete merbut olmaz ve olmasını mesleğine asla yakıştırmaz… Asker de milletin gösterdiği şu hizmete karşı temin-i istirahat, selamet-i millet uğrunda feda-i vücud, canla mukabele-i bilmisil eylemeğe zimmetdardır… İmdi millet kimdir asker kimdir sualline, millet askerdir asker de milletin ciğer-kuşesidir" [227] demek sureti ile askerlerin, İttihat-ı Muhammemdi cemiyetine sempati göstermeye çabalamıştır.

Yine 28 Mart 1909 tarihli Volkan'da çıkan ve Beşinci Alay Namına imzalı "Nidâ-yı Mazlûme" adlı mektupta Derviş Vahdeti'ye şöyle hitap edilmektedir: "Ey bütün ehl-i imânın hüsn-i teveccühüne mazhar olan Derviş Vahdeti!". Yazının devamında, Beşinci Alay'daki bazı askerlerin başka alaylara dağıtılmasından şikayet etmişledir. Yazıda devamla: "O, zavallı Türk askeri; o uyur aslanlar, evvelki devirler gibi, yalnız kurşun atmağa, kılıç kullanmağa, top ateşlemeye, atına binip de düşman aramağa alışmakla kalmıyorlar, ordularımız eli kalem tuta erler yetiştiriyor, hele şu Meşrutiyet ki: cihadımız, mevcudiyetimiz sayesinde teessüs edilmiştir; cerideler ki; lisan-ı

---

[226] **Volkan**, Nu: 81, 22 Mart 1909.
[227] **Volkan**, Nu: 81, 22 Mart 1909,

umumi makamına kaim, muharrirler de âlim olmuştur, bu matbuattan, biz mi müstefid olmayacağız?

Demek istiyoruz ki: Arkadaşlarımızı bizden ayıranlar, acaba, ne sebebe mebni ayırmışlardır? Kanuna mı riayet etmediler? Şeriatı mı tanımadılar? Ne yapmışlarsa, duymamız, bilmemiz lazım değimlidir? Allah bizi şeraite, kanuna karşı gelen askerden eylemesin! Amirlerimize itaat, boynumuzun borcu olduğunu, hamd olsun biliriz. Lakin ruhumuza sıkıntı verecek, cevr-ü cefaya mahal yoktur. Alay-ı mezkurun umumen İrrihat-ı Muhammedî Cemiyeti'ne iştirak edecekleri ifade-i şifahiyyeleri iktizasından olduğu maruzdur"[228] diyerek cemiyete katıldıklarını açıklamışlardır. Derviş Vahdeti'nin bu mektuba verdiği cevap ise gayet ilginçtir. Vahdeti, "O halde Cemiyetimize dâhilsiniz, biz kâffe-i asâkirimizi bu cemiyete zahir biliriz."[229] demek suretiyle, bütün Osmanlı askerinin zaten Cemiyet üyesi olduğunu ve bu katılmanın da "dini" olduğunu ifade etmiştir[230].

Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, Volkan'da çıkan bu haberler üzerine 29 Mart 1325 (11 Nisan 1909) tarihli 24 Numaralı "Umum Ordu Emri"nde şu ifadelere yer vermiştir: "Kânun-i Esasînin ilâniyle meşrutiyet-i idarenin tarih-i tesisinden beri muhtelif nâm ve isimlerle bir takım cemiyetler teşekkül ettiği ve bunların ekseriya cühelâ (cahil) ve edânî-i nâs (aşağılık kimseler) tarafından teessüs edilmekte bulunduğu görülmekte ve şu günlerde ise "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti namıyla bir cemiyetin daha teşkil edilerek bir takım sâde-dilânın (safların) bu cemiyete dâhil olmakta bulunduğu işitilmektedir" muhtac-ı izah olmadığı üzere heyet-i umûmiyye-i İslâmiyye şerîat-i mutahhara-i Ahmediyye üzere müesses olup ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebinde bulunduklarından bunun hiçbir vechile tegayyür (bozulması) ve tezelzüle (sarsılmaya) uğraması mümkün olmadığı halde mahza (ancak) ezhân-ı umumiyyeyi (genel kanaati) tahriş etmek ve sâde-

---

228 **Volkan**, Nu: 87, 28 Mart 1909.
229 **Volkan**, Nu: 87, 28 Mart 1909.
230 **Volkan**, Nu: 87, 28 Mart 1909.

dilân-ı ahali ve cühelâyı iğfal eylemek (yanlış bir iş yaptırmak) ve İslâm beynine nifak ve tefrika düşürmek ve bu suretle maaazallahu teâlâ "irticâiyyun ve zulm ü istibdad erbabına avdet ve kuvvet vermek maksadıyla teşekkül etmiş olmaları melhûzdur.

Bu gibi cemiyetlere gerçi efrâd-ı askeriyye meyânında sem'-i itibar edeceklerin mevcudiyetine ihtimal verilemezse de bazı iğfâlata kapılmak ihtimalâtına binaen şeriat ahkâm-ı celilesiyle mübeccel (ulu) ve mukaddes olan hizmet-i askeriyyede bulunan asâkir-i İslâmiyyenin ancak farziyyeti nass-ı celil-i Furkan'dan mestûr âyât-ı kerime ile ehâdis-i nebeviyye mûcebince mefrûz olan salât-ı hamsenin edâsı, padişahımıza, âmirlerimize itaat ve inkiyad (boyun eğme) ile dünyevî ve uhrevî nâil-i ecr ü mesûbât olmaları ve cümlemizin muhafaza ve ibkasına (devamına) yemin ile mükellef bulunduğumuz meşrutiyet-i idareye hizmetle hilâfında hareket edenler ukubât-ı samedaniyyeye (Allah'ın cezasına) düçar olacaklarından, "zinhar bu gibi cemiyetlere havale-i sem-i itibar etmeyip" vazife-i mukaddese-i askeriyyeleriyle mükellef olmaları ve Kanûn-i Esâsî ahkâm-ı celilesinin huzurunda fedâ-yı cana her an hazır ve âmâde bulunmaları lüzûmunun alay ve taburlara eimmeleri (imamlar) taraflarından "sıkıca" efrâd-ı askeriyyeye vaz-ı nasihat suretiyle tefhim ettirilmesi (anlattırılması) tâmimi tavsiye olunur"[231].

Açık bir şekilde görüldüğü üzere; Mahmud Muhtar Paşa, II. Meşrutiyetin ilanından sonra bir kısım cahil ve vasıfsız kimseler tarafından çeşitli cemiyetler kurulduğunu, bunlardan birinin de İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti olduğunu belirtmektedir. Mahmud Muhtar Paşa'nın üzerinde durduğu iki önemli nokta vardır. Bunlardan birincisi, İslamiyet'in sağlam temellere dayandığı, bundan dolayı bozulmasının ve sarsılmasının imkânsız olduğunu belirterek, İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin faaliyetlerinin sadece ayrılık ve nifak getireceği üzerinde durmasıdır. İkincisi ise; askerlerin dinen

---

[231] **Volkan**, Nu: 106, 16 Nisan 1909.

mukaddes sayılan askerlik hizmetini yapmak, üzerlerine farz olan beş vakit namazı eda etmek, padişaha ve amirlerine karşı itaatkâr davranmak ve Kanun-i Esasi'yi canları pahasına müdafaa etmekle vazifeli olduklarının bildirilerek, bu tür cemiyetlere kulak asmamaları bildirilmiştir. Mahmud Muhtar Paşa'nın bahsetmiş olduğumuz bu emrine karşılık Derviş Vahdeti, 31 Mart Vakası'ndan üç gün sonra Volkan Gazetesi'nin 16 Nisan 1909 tarihli nüshasında Mahmud Muhtar Paşa'ya cevap niteliğinde "Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri!" başlıklı bir makale yayınlamıştır[232].

---

[232] "Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri! Peder-i vâlâ-güheriniz, Rusya hududunda vatanı müdafaa ederken maiyetinde bulunduğu söylenen Kürt İsmail Paşa ki: okuyup yazmaktan mahrum idi. Her nerede bir muzafferiyat, galibiyet görülmüşse merhumun taht-ı kumandasında kıtaat-ı askeriyyede idi. Bunu söyleyen ben değilim. Efkâr-ı umumiyedir. İşte Kürdistan kıt'ası ahalisi! Bu kavm-i necib, gerek pederiniz gerek merhum müşarünileyh haklarında inşâd ettikleri destanlar, bugün Kürdistan'ın düğün mahallerinde aşiret muharebeleri esnasında okunmakta ve o destanlarla akvam-ı ekrâda, şecaat, cenabet, diyânet, ihanet dersleri verilmektedir. Yine o Kürd İsmail Paşa'nın Diyarbekir'de meydana getirdiği mebâni-i emîriyye orada evvelce hüküm-ferma olan hükümetsizliği izale ederek, mevcudiyet-i Osmaniyyeyi bütün mâna-yı celâletiyle enzâr-ı yar ü ağyarda ispat etmiştir. Yine o Kürd ismail Paşa Diyarbekir şehrinin şerkından cereyan eden Dicle nehrinin şarkındaki sath-ı mâili üzerinden cetveller küşâdiyle yüz metre irtifaında bulunan mahallere kadar o koca Dicle'ye bir mecra açarak milyonlarla dönüm tarlaları, pirinç tarlalarını iskan edecek ve memleketine bu yüzden nice menafi te'min edecek iken her nedense azledilmiş ve merhum müşarünileyh o fikr-i umran-perverânesini icraya muvaffak olamamış idi. Bunları ona yaptıran hep millete, vatana karşı beslediği sadakat ve o sadakat da ancak dinin kendisine bahşeylediği itikad ve hamiyet saikasiyle idi. İşte sizin o 'umum'da nazar-ı istihkarla bakdığınız İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti mensubîn,, yine sizin dediğiniz gibi bir takım sâde-dilân değil, selâmet-i millet ve vatanı, İttihâd-ı Muhammedî'de bu dinî olan cemiyet-i mukaddese de arayan hamiyetkârân ve dindarân-ı millettir. Sizin nazarınızda muhakkar olan o sâde-dilân bizim nazarımızda en büyük kumandanlardan yüz bin kere evlâdır. Payidar olsun İttihâd-ı Muhammedî Cemiye-i mukaddesesi! Paşam! O 'umum'un aşağılarında -Maazallahu teala- 'irticaiyyun ve zulm ü istibdad erbabına avdet ve kuvvet vermek maksadiyle teşekkül etmiş olmaları melhûzdur' deniliyor. 29 Mart sene 325'te devr-i sâbık-ı sânînin hedmiyle bir inkılâb-ı şer'î meydana getiren asâkir-i İslamiyye ve osmaniyye kimlerdir, bilir misiniz? İşte o sizin mürteci zannetiğiniz İttihâd-ı Muhammedî Ceniyet-i mukaddesesi uğrunda canlarını bir paraya bile saymak küçüklüğünde bulunmayan arslan yavrularıdır. Fakat bunlar acaba müretteb bir şey mi idi? Haşa! Onu tertib eden kuvve-i kahire-i mâneviyye idi ki, o askerlerin gönüllerinde bir âteş-i aşk olup, onları cayır cayır, yakıyordu. Ah paşam! O kuvve-i kâhire-i mâneviyyenin ne olduğunu bilmiş olsan ve İttihâd-ı Muhammedî'nin de o nurla yanıp kavrulmakta ve daima hakikate doğru hatveler atmakta bulunduğunu takdir buyurmuş olsan, sen de hemen bu cemiyetin sancakdârı olmağı canına minnet bilirsin, lâkin çi sûd! Eyâ Mahmud Muhtar Paşa! Sen ki Yunan muharebesinde hakiki bir asker olduğunu aldığın nişân-ı gaza ile isbat etmiş bir genç kumandansın, bir şanlı askersin. Sana bu şan elvermedi mi ki, bir cemiyete, lâkin evvelki Yıldız Cemiyeti'ne rahmet okutan devr-i sâbık-ı sânî heyetine dehâlet ederek şân-ı askerîni, az kaldı lekedâr ediyordun. Siz bir merkez kumandanı idiniz, lâkin atmakta olduğunuz hatveler, hep yanlış cihetlere doğru idi ki, biz onları uzaktan uzağa seyrediyorduk. Belki siz o atılan hatvelerin sizi nereye doğru çıkaracağını bilmiyordunuz. Ve ancak aldığınız emri icra ediyordunuz. Fakat

Mahmud Muhtar Paşa, 31 Mart Vakası'ndan birkaç gün sonra Selanik'te bulunan Yeni Asır Gazetesi'ne verdiği demeçte de; İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti üzerinde durmuş, cemiyetin tahrikleri ve buna karşı kendisinin almış olduğu tedbirleri şu şekilde ifade etmiştir: "İttihat-ı Muhammedi adı altında kurulmuş bulunan birliğin gizli amacını saptamak için bu birliği yöneten kişilerin sadece geçmişini bilmek yeterliydi. Bu cemiyetin, asker önünde subayların saygınlığını ve etkisini yok etmek için askerin dinsel duygularını sömürmek yoluyla, elinden geleni ardına koymadığı ne zamandır görülebilirdi. Bu tehlikeli propagandaya karşı ben, askerin bu sinsi kışkırtmalardan korunabilmeleri ve kendi değer yargılarını kendileri verebilecek duruma gelmeleri amacıyla subaylara ve imamlara zaten gereken talimatı vermiş bulunuyordum."[233]. Mahmud Muhtar Paşa, "Maziye Bir Nazar" adlı eserinde, 31 Mart İsyanı'nın arkasında İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin bulunduğunu belirtmiş ve bu cemiyet hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: "Cemiyet-i Muhammediye yüce namı altında kulakları dolduran cahillerden oluşmuş bir fesat yayıcı kitlenin şeytanca tahrikleri eseri olarak, askerin de irtica alet olup ön ayak olması isyan ateşini alevlendirdi."[234] demek suretiyle İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin olaydaki mesuliyetini anlatmaya çalışmıştır.

Olay sırasında Maarif Nâzırı olan Abdurrahman Şeref Efendi'ye göre 31 Mart İsyanı'nın çıkışında "Fırka rekabetleri" önemli rol oynamıştır[235]. Gerek İttihat ve Terakki Parti ile Ahrar Partisi arasındaki çekişme, gerekse

---

gayretullah yine zuhur ederek öyle bir inkılâb-ı şer'i meydana geldi ki, dost sürûrundan, düşma kahrından gözyaşları döktü. İşte sizin mürteci zannetiğiniz cemiyetin sancakları idi ki, bundan da kat'iyyen haberimiz yok iken, Meclis-i Mubusan meydanındaki şanlı askerlerin arasında temevvüc edip duruyordu. Artık, o melhuz olan irticanın adem-i imkânını zât-ı âli-i kumandanîleri dahi takdir buyurmuş olduğunuza bizim şüphemiz kalmamıştır. Şüphe yoktu ki, bilcümle asâkir-i şâhâne İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i mukaddesesinin âza-yı tabiîsi ve halifeleri ki, bizim de padişâh ve halifemizdir be cemiyetin bil-istihkak ve ber-mûceb-i şer'-i şerîf Reis-i Zişânının (s.m) vekildir. Baki hu. —VAHDETİ" **Volkan**, Nu: 106, 16 Nisan 1909

233 Yeni Asır Gazetesi'nden nakleden Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 81.

234 Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri**, (Haz.: Erol Kılınç), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999. s. 112.

235 **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi; II. Meşrutiyet Olayları (1908–1909)**, (Haz.: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), TTK Yay., Ankara, 1999. s. 161.

Fedakaran Cemiyetinin faaliyetleri, İstanbul'daki siyasi havanın gerilmesine neden olmuştur. Derviş Vahdeti'nin kurduğu İttihat-ı Muhammedî Partisinin de bu rekabete karışması ile siyasi ortam daha da gerilmiştir. Vahdeti'nin askerler üzerinde kurmak istediği baskı, 31 Mart İsyanının çıkışındaki en önemli nedenlerden birisi olarak görülebilir.

II. BÖLÜM

31 MART İSYANI'NIN ÇIKIŞI VE GELİŞMESİ

2.1) İsyan Öncesi Hükümete Yapılan Uyarılar ve İsyanın Çıkış Belirtileri

Hükümet, 31 Mart İsyanından önce bir isyan olabileceği konusunda birkaç kez uyarılmıştır. Yapılan bu uyarılara örnek verecek olursak; örneğin II. Abdülhamid, 31 Mart İsyanından önce askerler arasında büyük bir fitne salındığını haber aldığını ve bir ihtilalin kopmasının, özellikle de askerin bu işlere karışmasının hem kendisi için, hem devlet için çok tehlikeli gördüğünü anlatmaya çalışmıştır. II. Abdülhamid bu durumu Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya da bildirdiğini ve hatta bir gece Harbiye Nazırı ile Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'yı Saraya çağırdığını ve Sadrazamla beraber durumu uzun uzun görüşmeler yaptıklarını; Sadrazam ve diğerlerinin "bu durumun ağırlığını kabul ettiklerini ve gerekli tedbirleri alacaklarını" söylediklerini ifade etmiş ve hükümeti olası bir ihtilal teşebbüsüne karşı önceden uyardığını belirtmiştir[1].

Hükümeti bir isyan çıkabileceği konusunda Mahmut Muhtar Paşa ve Ethem Paşa tarafından da uyarılmıştır. Ethem Paşa, Genelkurmay Başkanı (Erkan-ı Harbiye Reisi) Ahmet İzzet Paşa'yı konağına davet ederek İttihad-ı Muhammedî Cemiyetinin yayın organı olan "Volkan" gazetesinin sahibi ve yazarı olan Derviş Vahdeti'nin kışkırtıcı yazılarının orduyu baştan çıkarabileceğini söylemiştir. Bu fevkalade önemli bu konu da Hükümetin dikkatini çekmesini tavsiye etmiştir. Yapılan bu uyarı üzerine Ahmet İzzet Paşa da hemen harekete geçmiş; Harbiye Nazırı Rıza Paşa ile Mebusan Meclisi Reisi ve Meşrutiyet inkılâbının sayılı liderlerinden olan Ahmet Rıza Bey'i görmüş ve "meclis'ten salahiyeti alarak" bu felaketli gidişin önüne

---

[1] İsmet Bozdağ, **Abdülhamid'in Hatıra Defteri (Belgeler ve Resimlerle)**, Kuran Yay., İstanbul, 1975. s. 110.

geçilmesi lazım geleceğini "bir mütalaa olarak" kendilerine bildirmiştir. Bu mütalaayı, Harbiye Nazırı Rıza Paşa sadece iyimser bir tebessümle karşılamıştır[2]. Ayrıca Ahmet Rıza Bey'in girişimiyle bir gece Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın konağında bir toplantı yapılmıştır. Yapılan toplantıda İstanbul basınının durumu tartışılmıştır.

Ahmet Rıza Bey'in de hazır bulunduğu toplantıda, zararlı yazıların önüne geçilmesi için her hangi bir tedbir alınmasının doğru olmayacağına dair bir karar verilmiştir. Çünkü, basında çıkan bu yazıların Meşrutiyetin bir gereği olduğu görüşü ağır başmıştır. Ahmet İzzet Paşa, Ahmet Rıza Bey'den aldığı haberi hayret ve teessüfle kaydettikten sonra: "bu hal zaaftan başka neye hamlolunur?" demiştir[3].

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın evinde yapılan toplantı da alınan karar sırasında veya karardan az sonra; Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, Harbiye Nazırı vasıtasıyla Sadrazam Paşa'ya bir tezkere göndermiş ve derdini anlatmaya çalışmıştır. Gönderilen bu tezkerede özet olarak şunlar ifade edilmiştir: "2. Tümen'e mensup bazı erlerin, İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti'ne girmek için müracaatta bulundukları Volkan gazetesinde okunmuştur[4]. Erlerin yazıları, bu gazeteyi idare edenler tarafından tahrif edilmiştir. Gazetelerin, ordunun disiplinini bozacak kötü neşriyatta bulunmaları caiz değildir. Esasen İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti, İslâm arsında "tefrika" sokmakla meşguldür. Kutsal olan askeri terbiye ve ahlakın korunması lazımdır. Orduyu hususi maksatlarına âlet etmek isteyen basına karşı "kanunî bir had" tayin olunmalıdır."[5].

Mahmut Muhtar Paşa'nın bu uyarılarını, Süleyman Şefik Paşa'ya da iletmiştir. Şefik Paşa'nın yayınlanan anılarında, Mahmut Muhtar Paşa'nın

---

[2] Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. I, Nehir Yay., İstanbul,1992. s. 62–63.
[3] Celal Bayar, **Ben De Yazdım**, C. I, Baha Matbaası, 2. Baskı, İstanbul 1967. s. 217–218.
[4] "Varaka" adlı yazı bkz, **Volkan**, Nu: 90, 31 Mart 1909.
[5] Bayar, **a.g.e.**, s. 218-219.

Volkan ve Serbesti gazeteleri hakkında yapmış olduğu uyarı şöyle anlatılmaktadır: "İstanbul'da bazı garazkârane, bazı uydurma sözler neşrediliyor ve muhalif gazeteler de halkın fikrini bozuyor. Binaenaleyh kışlaya, Volkan ve Serbestî gazetelerinin girmesini men etmek lüzumu ortaya çıkıyor. Bu gibi gazeteler cahil askerlerin fikirlerini bozabilir." şeklinde konuşması, Şefik Paşa'nın dikkatini çekmiş ve Mahmut Muhtar Paşa'ya, "Paşa hazretleri, bir şeyler mi var? Ne olur beni aydınlatın?" sorusuna karşı Mahmut Muhtar Paşa, "Bir şey yok. Tedbir olarak hareket etmek, tedbirli ve uyanık bulunmak lazım" cevabını vermiştir. Şefik Paşa aldığı bu cevap üzerine, "Peki ama Volkan ve Serbestî gazetelerinin kışlaya girişini men etmek doğru değil. Bir kere bu menin imkânı yoktur ve kışlaya girmesini men etsek bile dışarıdan alırlar. İkinci olarak bu men değil askeri zabiti bile meraka sevk eder. Acaba bu gazeteler ne yazıyorlar ki kışlaya giriş men olunuyor. Merak güdüsüyle bunları okumaya bir istek duyarlar. Bu uyuyanı uyandırmaktır." cevabını vermiştir[6]. Mahmut Muhtar Paşa bu hassasiyetini Hükümete ve diğer asker arkadaşlarına da iletmiş olmasına karşın, özgürlüğü bahane ederek bu uyarıların göz ardı edilmesi, önemli bir hata olmuştur. Ve bu önemli hata Hükümetin sükûtuna ve Osmanlı Devleti'nin 1 ayına mâl olmuştur.

Yusuf Hikmet Bayur, 31 Mart İsyanı çıkmadan önce İstanbul'daki askerler arasında da kulaktan kulağa hükümetin ve subayların kâfir oldukları, şeriatı kaldıracakları ve kendilerini de kâfir yapacakları sözlerinin işlenmekte olduğunu belirtmektedir[7]. 14 Nisan tarihli İkdam gazetesinde yayınlanan "Hâdisenin Esbabı" adlı yazıda; birtakım subayların, askerlere şu şekilde bir emir verdiği iddia edilmiş, emirde: "Hocalarla katiyen görüşmeyeceksiniz. Askerlikte diyanet meselesi aranmaz. Allah'tan başka kimse tanınmaz. Padişah ve efrad-ı ahali İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elindedir" demek suretiyle; askeri, dini vecibelerinden yoksun bıraktığı, bazı askerlerin bu emir

---

[6] Süleyman Şefik Paşa, **Hatıratım; Başıma Gelenler ve Gördüklerim; 31 Mart Vak'ası**, (Çev.: Hümeyra Zerdeci), Arma Yay., İstanbul, 2004. s. 164.
[7] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, k. 2, TTK Yay., Ankara, 1983. s. 182.

üzerine olayı Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya ilettiğini, Hilmi Paşa'nın böyle bir şeyin söz konusu olmadığına dair askerlere teminat verdiğini[8] ifade ederek isyanın bu olay üzerine çıktığını ifade etmektedir.

Ayrıca, Derviş Vahdeti'nin kurmuş olduğu İttihadı Muhammedi Cemiyeti'nin ülkenin her tarafında örgütlendiği gibi askerî birliklerden de bu cemiyete katılımlar olduğuna dair, Harbiye Nezareti'nden bütün komutanlılara bir telgraflar çekilmiştir. Harbiye Nezareti'nden 5. Ordu Komutanlığına çekilen şu telgrafta onlardan biridir:

"Harbiye Nezareti'nden gelen 23 Mart sene 325 (1909) tarihli şifreli telgraf. Çok gizli ve aceledir.

Bu günlerde İstanbul'da ve illerle ilçelerde kurulan İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne bazı askerî birliklerinde katılmış oldukları haber alınmıştır ve Debre'deki birliklerde son zamanda meydana çıkan bir uygunsuzluğun, bazı telkinlere dayandığı hissedilmektedir.

Bu olayların vatan ve millet için doğuracağı ağır sonuçlar meydanda olup haldeki hepimiz Muhammedî şeriatına katılmakla şereflenmiş kimseler olduğumuzdan erlerin bir takım fesat taşıyıcı emellerle meşgul edilerek subaylarının elinden ve kontrolünden çıkarılmasına yarayacak teşebbüslerin ve telkinlerin yapılmasına kesin olarak meydan verilmemesi en mühim bir madde olduğundan ve zaten erlerin ve subayların ve bütün ordunun her türlü tesirlerden ayrı olarak meşrutiyetin ve meşruluğun icrası vasıtası

---

[8] İkdam'a göre, "Cumartesi günü bütün askere zabitan (subayları) tarafından: Hocalarla katiyen görüşmeyeceksiniz. Askerlikte diyanet meselesi aranmaz. Allah'tan başka kimse tanınmaz. Padişah ve efrad-ı ahali İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elindedir." diye emir vermişler, bu emri haber alan bazı zevat Bâb-ı Âli'ye gelerek Sadrazam Paşa'ya müracaat etmişler, bu tebligatın doğru olup olmadığını, şayet doğru ise bunun – asker arasında – fena bir tesir yaratacağını ve bu emrin geri alınmasını teklif etmişlerdir. Bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, Zabtiye Nazırı Sami Paşa da hazır olduğu halde, şunları söylemiştir: Meşrutiyet dilmek içindir. Dilim düşünce Meşrutiyet de düşer." demek suretiyle bu durumu reddetmiştir." **İkdam**: Nu: 5347,14 Nisan 1909.

bulunmaması vatanın biricik selamet ümidi bulunduğundan gerekli kovuşturma ve araştırmanın yapılması ve haber alınan hakikat ile bağlantı derecesinin incelenerek meydana çıkarılması ve buna benzer telkinlerin ordu safları arasında hiç kimseye yapılmaması için orduca gereken bütün kuvvetli ve engelleyici tedbirlerin geniş ve tam yetki ile uygulanması ve yerine getirilmesi ve durumun bildirilmesi ehemmiyetle tavsiye olunur"[9]. Harbiye Nezareti'nden gelen bu uyarı mesajına cevaben, 5. Ordu Kumandanı Müşir Osman Paşa dikkate değer şu telgrafı çekmiştir:

"Harbiye Nezaretine: Cevap 23 Mart sene 325 (1909) (tarihli telgrafa),

Askerlik âleminin bütünlüğünün ve birliğini bozucu hallerin sadık kimselerin kalplerinde bıraktığı üzüntü izlerini anlatmağa yeterli söz bulmaktan acizim. Bunları mürekkeple değil kanlı göz yaşları ile yazıyorum. Ben, Manastır'daki memuriyetimden Selanik'e döndüğüm sırada gerek Manastır gerek Selanik'te şahidi olduğum acayip askeri haller, o dakikada vatanın ikbal ve istikbali endişesiyle gönlümü kanatmıştı.

Subaylarımızın büyük kısmı asil askerî görevlerinin dışında işlerle meşgul gördüm. Yani birçoğu politikaya kapılmış, birçoğu da tiyatro ve gazino eğlencelerinde ve birçoğu da kulüpler kurarak nutuk çekme hevesinde ve bir kısmı da görevinin dışında şeylere karışma ve bunu şerefine uygun zanneder havasında buldum. Bu tehlikeli hallerin şimdi ve gelecekte doğuracağı tehlikeyi yanık bir dille gerekenlere daha o zaman söyleyerek asıl göreve dönmeyi hatırlatmakta kusur etmedim.

Şam olaylarına dair

---

[9] Mithat Sertoğlu, "31 Mart Olayı'na Işık Tutan Belgeler", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 35, Aralık 1999. s. 45–46.

Bir müddet sonra beşinci ordu Müşirliği ile Şam'a geldim. Burada da aynı halleri gördüm. Kulüpler, tiyatrolar, dernek kurularak hükümet işine karışmalar pek ileri gitmiş, kışlalardan subaylar boşalmış, görevler, talim, yönetmelik ve askeri itaat kaybolmuş ve unutulmuş, erler yalnız başlarına bırakılmış, kurmaylardan ve öbür sınıflardan birçok subaylar kendi keyiflerince hükümette vazifeler bulmuş, Valiyi hükümleri altına almak suretiyle asılları kaldırıp atılarak kimi Jandarma kumandanlığını, kimi Polis müdürlüğünü üzerine almış, kimi ellerinde bayraklar ve sancakla gece toplantılarında nutuk çekmeğe kalkışarak şunun bunun azli, uzaklaştırılması, din ve mezhep işlerine karışma gibi mesleğimize asla yakışmaz işlerle meşgul görülmüştü.

Kısaca, Osmanlı tarihindeki (istemezük) olayının diğer şekli hâsıl olmuştu. Hamdolsun ki bu fena hallerin ortadan kaldırılması için askerlik namus ve gayretini rehber ittihaz ederek doğru yolu terkedenlerin bazısı öteye veriye dağıtılıp ve kesin şekilde unutulmaya yüz tutmuş olan vazife başına davet edip subayları ve erleri mümkün olduğu kadar ahali arasında, hükümet işlerinden kışlaya çekmeğe muvaffak olmak suretiyle orduya vücud ve ruh vermeye çalıştım ve çalışmaktayım. Bununla beraber, bu derece çığırından çıkmış işlelerin bir anda mükemmel hale gelmesi adeta imkânsız olup bir taraftan himmet, bir taraftan da büyüklerin yardım ve arka çıkmaları mevcut oldukça yavaş yavaş kötülüklerin giderileceği ve işlerin iyi şekle sokulacağı açıktır. Ancak bu bölgede de kurulduğu söylenen İttihatt-ı Muhammedî Cemiyeti'nin şimdilik görünüşte askerin zihinlerini bulandırma işaretine şahit olunmuyorlarsa da ırk bağı ve Arapların askerlikten korkmaları gibi manevi sebeblerin tesiriyle bozulmaları da ihtimal içinde bulunduğundan bütün ordular için hatırıma gelen bazı vazgeçilmez lüzumlu şeyleri arz ediyorum:

1- Esasen mümkün ve duruma uygunsa, er maaşlarının on kuruşa indirilmesi, fakat her ay ödenmesi.

2- Erlerin zamanında değiştirilmesi itaatlerini kuvvetlendirmek için pek mühim olduğundan bu hususun ihmal edilerek askerî canından bezdirmemeğe devamlı şekilde itina olunması ve terhis işinin genel surette ve bir anda yapılması.

3- Eski zamanda olduğu gibi, büyük ve küçük rütbeli subaylar gönülden birlik ve hepsi bir tarafta olarak kışlalarında oturup askerin yemelerine, içmelerine, giyinmelerine ve hizmetlerine dikkat ve nezaret etmeleri.

4- Büyük ve küçük rütbeli subayların alenen içki içmemeleri ve erlere de frakı taşıtmamaları.

5- Şu sıra nutuk çekme merakı pek artmış olup nutuk sırasında şarap, şampanya kadehlerini elleriyle kaldırmak gibi şeylere halkımızca alışılmış olmadığından erlerin mütaasıp gözleriyle kötü gören şu halin, hatta elde su bardaklarıyla tatbikinin caiz görülmemesi, kısaca alafrangalık eğilimin mümkün olduğu kadar sınırlandırılması.

6- Burada askeri binalar az ve noksanları çok fazla olmasından dolayı erlerin toplu olarak talim ve terbiyesi gibi büyük faydalar meydana gelemediğinden, hâlbuki devlete ait pek çok ve pek kıymetli arsalar terkedilmiş halde kalarak satılsa belediye hem fazlayla kışla ve hastane gibi askeri binalar vücuda suretiyle asker perişanlıktan kurtulmuş ve hem de yerlerine halk tarafından derhal evler dükkânlar gibi oturulacak ve gelir sağlayacak yerler yapılarak vergilerinden devlet hazinesi istifade edecek ve buralarda çalışacak kimseler ücret alarak faydalanabileceklerinden bunun her halde meydana getirilmesi.

7- Bir de, her ordunun taburları mümkünse ırk ve milliyet gözedilerek yüzde yirmi beşinin yerli İslam ve yirmi beşinin öbür milletlerden

(Hıristiyanlardan asker alınıncaya kadar civar vilayetler ahalisinden) ve yüzde ellisinin mutlaka Anadolu Türk halkından olarak teşkiline dikkat olunması.

İşte, bu gibi tedbirlerle kötülülükler ortadan kalkar ve beklenen iyi işler vücuda gelir. Ordularca izale edilmesi emredilen ve hatırlatılan acı haller hususunda buraca elden gelenin yapılmamasının düşünülemeyecekse de bu şiddetli icraatın ve nizam doğurucu kayıtların uygulanması sırasında bir müddetten beri kendi başlarına ve başı boş harekete eğilimli olan bazı subayların gönülleri kırılacağından ve bundan hoşnut olamayacaklarından türlü türlü şikâyetler ve iftiralarla zihinleri bulandırmağa kalkışmaları emsali dolayısıyla delillerle sabit görüldüğü için buraların şimdiden malum olması ve arz edilenlerin kabulü ve ona göre geniş yetki ve tam izin verilmesi, sadakat dolayısıyla arz olunur./ Yazıyla Yazıldı Fî 28 Mart sene 325 (9 Nisan 1909)”[10]

31 Mart İsyanı çıkmadan az önce, ilk olarak II. Abdülhamid’in Harbiye Nazırı ve Hassa Kumandanı’nı çağırarak bir olay olacağının açıkça görüldüğü doğrultusunda bir uyarı yapması; bunun ardından Ethem Paşa ve Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa’nın Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve kabinesini, çıkabilecek olayların önünün alınması yönündeki yaptığı uyarılarının; Hükümet tarafından pekte dikkate alınmamış olduğu dikkat çekmektedir.Yine isyanla ilgili 5. Ordu Kumandanı Müşir Osman Paşa’nın yapmış olduğu uyarılar ise dikkat çekicidir. Osman Paşa’nın yaptığı uyarılarda, erlerin, aksine subayların askerlik mesleği dışında işlerle uğraştığını ve askeri disiplinde kopmuş olması daha mühim bir haldir. Çünkü askeri disiplin altına alacak subayları komutanlarıdır. Subayların disiplinden uzak olduğu bir ordu da, erlerin çıkaracağı bir karışıklıktan da erlerin değil subayların büyük ölçü de mesul tutulması gerekmektedir.

---

[10] Sertoğlu, **a.g.m**, s. 46–47.

2.2) İsyanın Başlaması ve İsyancıların Meclis-i Mebusan Önünde Toplanışı

İkdam gazetesinin 14 Nisan tarihli sayısına göre isyancı askerler, ezanî saatle 8.00'a (günümüz saatiyle 02.45[11]) doğru kışlalarından çıkmaya başlamışlardır[12]. Sabah Gazetesi ise olay saatini 9.00 (03.45) olarak vermiştir[13].

Olay sırasında Beyoğlu Tophane Kışlası'nda bulunan Halis Özçelik'in anılarında anlattığına göre, Tophane binası içinde askerler arasında bir hareketlenme olmuş, ellerinde silahları olduğu halde avcı taburlarına mensup bir takım askerler[14] koğuşların kapısına dayanarak içerdeki askerlere: "Kalkın hâbı gafletten, diye haykırıyorlardı, sancak çatık, şeriat istemeye çıktık davranın!" diye hitap ederek askerleri isyana davet etmişlerdir[15]. İsyancı askerler, kışlada bulunan subayların bir kısmını ağaçlara bağlamış, bir kısmını da hapsetmişlerdir. Kışladaki tüfekli nöbetçilere, subayların yerlerinden kalktıkları takdirde tereddüt etmeden vurmalarını emretmişlerdir[16]. İçeride bunlar olurken, dışarıda ise ellerinde yeşil sancaklar olduğu halde[17] bir takım hocaların: "Ey kahramanlar, şeriat elden gidiyor, ne duruyorsunuz?" demek suretiyle askerleri isyana teşvik ettikleri iddia

---

[11] Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, AÜSBF Yay. No: 305, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 31.
[12] **İkdam**, Nu: 5347,14 Nisan 1909.
[13] **Sabah**, Nu: 7023,14 Nisan 1909. Hüseyin Hilmi Paşa'da, Padişah'a sunmuş olduğu istifa namede, isyanın çıkış saatini 9 olarak vermektedir. Bkz, Ali Cevat, **İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi; II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, (Haz.: Faik Reişt Unat), TTK Yay., Ankara, 1991. s. 90–92.
[14] Mustafa eserinde şu bilgiyi vermektedir: "bu güne kadar 31 Mart Vak'ası hakkında yazılan eserlerde yalnız üçüncü ve dördüncü avcı taburlarından bahsedilmiş, hiçbir yazar Taşkışla'nın içine girmemiştir. Hâlbuki kışlada avcıların birkaç misli kadar fazla hassa ordusu askerleri vardır. Bunlar hassa ordusunun ikinci fırkasına mensup yedinci ve sekizinci alayların taburlarıyla mızıka bölükleri, nümune ve istihkâm bölükleri bir de askerî hapishane vardı", Mustafa Turan, **Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Bir Fâcia; Taşkışla'da 31 Mart Faciası**, Üçdal Neşriyat, İstanbul. s. 49.
[15] Halis Özçelik, "31 Mart Vak'asını Biz Çıkardık", (Haz.:İlhan Tarsus). **Tercüman**, 1955. Tefrika No: 7 (31 Ağustos 1955).
[16] Yunus Nadi, **İhtilal ve İnkılab-i Osmanî**, Dersaadet, İstanbul, 1325. s. 34 Bkz, Ecved Güresin, **31 Mart İsyanı**, Habora Kitapevi Yay., İstanbul, 1969. s. 44.
[17] Vahdeti, 4 Nisan 1909 günkü Volkan'da Cemiyet Üyelerinin yeşil sancaklar (bayraklar) ile sokaklarda dolaştıklarını belirtmektedir. Bkz, "Menkabe-i Celile-i Cenâb-ı Peygamberi", **Volkan**, Nu: 94, 4 Nisan 1909.

edilmektedir[18]. Bazı askerlerin ise, isyana “sırf asker arkadaşlarımın hatırı hoş olsun” diyerek katılmış olduğu iddia edilmektedir[19].

Mustafa Turan, olayın çıkışı hakkında eserinde bir takım iddialarda bulunmaktadır[20]. O’nun İddiasına göre, isyanı çıkaran İttihat ve Terakki Cemiyeti’dir. Turan, 31 Mart günü Taşkışla’ya bir Paşa’nın beraberindeki subaylar eşliğinde geldiğini, Paşa’nın askerlere hitaben “Şevketli Padişahımız Efendimizin Fermanı Hümayunlarını okuyacağını ve bunu can kulağı ile dinlemelerini” söylediğini; okuduğu fermanda, Padişahın, askerlerin artık eski şapkalar yerine, Avrupa’dan getirtilen şapkaları takılacağını ve bu durumun dinen bir sakıncası olmadığını söyleyerek bir şapkada kendisi takmıştır[21]. Turan’a göre fermandaki mühür, II. Abdülhamid’e aittir. Turan’a göre, orada bulunan ‘Paşa ve mahiyeti’[22] de gerçek değildir. Turan, okunan bu fermanda şapka konusunun işlenmesini de şöyle açıklamaktadır: “Fakat o günün dinî

---

[18] Güresin, **a.g.e.**, s. 44.

[19] Özçelik, **a.g.m**, Tefrika No: 7 (31 Ağustos 1955).

[20] Turan eserinde 12 Mart 1325 Cuma günü yaşadığı ilginç bir olaydan da bahsetmektedir. Şöyle ki, 12 Mart 1325 Cuma günü her zaman olduğu gibi askerleri Cuma Selâmlığına götürdüklerini, dönüşte Taşkışla’ya geldiklerinde her koğuşta sarıklı sakallı bir takım hocalar bulduklarını ve Bu hocaların selâmlığa gitmeyip de kışlada kalmış olan askerlere nasihat verdiklerini gördüklerini; bunun nedenini sordukları zaman kendilerine, “hassa ordusu kumandanlığının emriyle askerlere dinî öğüt vereceklerini” söylemişlerdir. Turan, askerde bir hiyerarşi bulunduğunu, gelen bir emrin üst kademeden dümen askerlerine kadar bildirilmesi gerektiğini söylemektedir. Taşkışla’da üç yüze yakın koğuşun bulunduğunu, buna göre bir hayli hocanın gelmiş olduğunu belirttikten sonra, “bazılarına bu vazife için ücret alıp almadıklarını” sorduklarını, cevaben “medreselere gelen memurlar tarafından şimdilik bir haftalık olarak birer buçuk altın lira aldıklarını ve münavebe (nöbetleşe olarak) bu vazifeyi Taşkışla ve Beyoğlu topçu kışlalarında yapmak üzere görevlendirildiklerini” söylemişlerdir. Turan, burada önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. O nokta ise, “verilen bu emirden kışladan sorumlu kumandanlardan hiç birinin haberlerinin olmamasıdır. Nizamiyedeki nöbetçiler emirsiz kuş bile uçurmazken, bu hocaların grip çıkmaları mürettep (tertip edilmiş) facianın çok ustaca tertiplendiğinin en bariz örneğidir” diyerek olayın bir tertipten ibaret olduğunu belirtmektedir” bkz, Turan, **a.g.e.**, 1966. s. 48–49.

[21] Turan’ın iddiasına göre fermanda şunlar yazmaktadır. “Rumeli’nin Balkan ufuklarında kara bulutlar dolaşıyor, vatanın mukadderatını tehdit ediyor, bu kara bulutlar hayra alâmet değildir. Siz asker evlatlarım bu yurdun bekçilerisiniz, siz olmazsanız bu vatan müdafaa edilmez, 600 senelik ecdadımız bu yolda canlarını kanlarını vermişlerdi. Ben irade ediyorum, düşmanla çarpışırken onları daha iyi görebilmeniz için yeni bir başlık giyeceksiniz, bunda dinî hiçbir mahzur olmadığına dair Şeyhülislam’dan fetvasını da aldım, ulülemre itaat vacibdir” bkz, Turan, **a.g.e.**, s. 49-50.

[22] “Meğer fermanı okuyan paşa ve maiyetindeki zabitler sahte üniformalar giydirilmiş isyanı hazırlayan ve tertipleyen mühim şahsiyetlerdi. İçlerinde Cemiyetin tanıdığın Bahaeddin Şakir, Midhat Şükrü Beylerle Ömer Naci Bey vardı. Fermanı okuyan bir paşaydı, bu fermanın sahte olup sunî bir isyan maksadıyla tertiplenmiş olduğu akla gelmezdi.” Turan, **a.g.e.**, s. 50.

taassup ve inançlarına göre Müslüman'a şapka giydirmek barut fıçısına ateş atmak gibi bir şeydir" demektedir[23]. Turan'ın anılarının devamında ise, bu sahte heyetin, Taşkışla ve Beyoğlu Topçu kışlalarında da bu fermanı okuduklarını ve bu sırada da çavuş, başçavuş kılığında askerleri teşvik için askerin arasına bir hayli casus soktuklarını, heyetin kışlalardan gitmesiyle bu casusların faaliyete geçerek, isyanı çıkardıklarını iddia etmektedir[24]. Ancak askerlerin isteklerinin içinde "şapka istemeyiz" diye bir talep bulunmadığı için, öne sürülen bu iddianın zayıf kaldığını söyleyebiliriz. Ancak Abdurrahman Şeref Efendi'de bu konu hakkında eserinde Mustafa Turan'ı doğrulayan bazı bilgiler vermektedir[25].

İsyancı askerler, gece ezanî saatle 8.00 (02.45)'den itibaren kışlalarından çıkarak Meclis-i Mebusan'ın önüne gelmişlerdir[26]. O sırada Sultanahmet ve Ayasofya Meydanlarında toplanan isyancı askerlerin sayısı hakkında, bir kaynağa göre 3 bin[27], bir diğer kaynağa göre 5–6 bin[28]

---

[23] Turan, **a.g.e.**, s. 50.
[24] "Bunlardan Ömer Naci Bey kışla avlusunda bir istihkâm aranası üzerinde bağırmaya başladı: Hey… Asker kardeşler geliniz toplanınız sizlere diyeceklerim var, sizler Müslüman değimlisiniz? Bizleri anamız babamız dinî uğruna askerlik yapmak için göndermedi mi? Şapka giymek ne demek? Dinî mübini İslam'ın evlatlarını düpedüz gâvur yapacaklar, ne duruyorsunuz? Bütün ecdadımız bu uğurda canlarını kanlarını verdiler. Müslümanlık elden gidiyor, dönüp avcı askerlerine size söylüyorum, gâvur olmak için mi hürriyet yaptınız, sizin vazifeniz hem Hürriyeti hem de dinimiz olan Müslümanlığı muhafaza etmek değil mi? Ne duruyorsunuz hep beraber Mebusan meclisine gidelim derdimizi anlatalım, diye askerlerin arasına karışmış olan casuslarda askerleri tahrik ettiler bir anda kızılca kıyamet koptu" (Turan, **a.g.e.**, s. 50-51). Bu iddiayı destekleyen bir başka iddia ise şöyledir: " …Geyikli Baba dediği Niyazi Bey'in akrabasından, yine edebiyat öğretmeni (dostum merhum) Albay Öğretmen İsmail Erdoğan'ın şu itirafını da bize hatırlattı: " - …Henüz yeni zabit çıkmış çiçeği burnunda birer mülazım (teğmen) idik. İttihatçılar, bize de nefer elbisesi giydirdiler. (Cahillerin birleşerek yaptıkları bir isyanmış gibi gösterilen 31 Mart fesadını er esvabı giydirilmiş İttihatçı subayların idare ettiği ve gerisinde İngiliz – Siyon parmağı bulunduğunu… Ayrıca bu vakanın Sultan Hamid'i devirerek – sonunda – İmparatorluğumuzu yıkmak hedefi güttüğü böylece sabit olmuştur) 31 Mart Hadisine karıştık, fakat bu katılmamıza mükâfat olarak, terfii zamanı beklemeden bir üst rütbeye terfii ettik. Bir rütbe kıdem aldık", Ahmet Kabaklı, **Temellerin Duruşması**, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul, 1990. s. 137.
[25] "Harbiye Nezaretince serpuş-ı askeriyenin değiştirilmesi mevzuu bahis olup Avrupa Fabrikalarından gönderilen numunelerin müşabeheti hasebiyle bize şapka giydirecekler deyü beynel asker bir guft-i gunun meydana çıkması…" bkz, **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi; II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, (Haz.: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), TTK Yay., Ankara, 1999. s. 158.
[26] **İkdam,** Nu: 5347,14 Nisan 1909.
[27] Akşin, **a.g.e.**, s. 32.
[28] Güresin, **a.g.e.**, s. 44.

civarında olduğu belirtilmiş; olay sırasında meydanda bulunan Onbaşı Halis ise meydanda asker ve sivil on bini aşkın insanın toplandığını belirtmiştir[29]. Saidi Kürdî ise eserinde, çıkan bu hareketin başlangıcı hakkında şu bilgileri vermektedir:" iki-üç dakika uzaktan izlediğini ve askerin isteklerini duyduğunu ifade ettikte sonra çıkan isyanla ilgili olarak şu yorumu yapmıştır: "Fakat yedi renk süratle çevrilse yalnız beyaz görüldüğü gibi; o ayrı ayrı matlaplardaki fesadatı binden bire indiren ve avamı anarşilikten kurtaran ve efrat elinde kalan umum siyaseti, mucize gibi muhafaza eden Lafz-ı Şeriat yalnız göründü. Anladım iş fena; itaat muhtel, nasihat tesirsizdir. Yoksa her vakit gibi yine o ateşin söndürülmesine teşebbüs edecektim. Fakat avam çok; bizim hemşehriler gafil ve safdil; bende bir şöhret-i kazibe ile görünüyorum. Üç dakikadan sonra çekildim. Bakırköy'e gittim"[30].

Beşiktaş'ta Kılıçali Kışlası ve Taşkışla'da bulunan bütün askerler, yanlarında hiçbir subay olmadığı halde saat 11.00 'da(5.45[31]), tabur tabur İstanbul tarafına geçmeye başlamışlar ve Sultanahmet meydanında toplanarak orada bulunan isyancı askerlere katılmışlardır[32]. Meydanda bulunan birkaç avcı neferi, meydana yeni gelen alaylara yol göstermeye başlamış, mümkün mertebe bir sıraya dizilmeleri ve meydanda yer tutmaları için gayret etmeye çalışmışlardır[33] . Bu arada bir asker; Bahriye Nezaretine giderek, Bahriye Silah Endaz Taburlarıyla İstanbul tarafına geçirmiştir[34]. İsyancı askerler, köprüden geçerken kedilerini teskine ve kışlalarına geri göndermeye çalışan zabit İlyas Efendiyi köprü üzerinde öldürmüşlerdir[35]. Bu olay 31 Mart olayının ilk öldürme vakası olacaktır. İkdam gazetesinde bu olaya ayrı bir başlık ayrılmıştır. Gazetede, İlyas Efendi'nin öldürülmesini şöyle anlatılmaktadır: "Sabahleyin mumaileyh köprübaşında bir araba üzerine

---

[29] Özçelik, **a.g.m**, Tefrika No: 7.
[30] Bediüzzaman Said Nursî, **Divan-ı Harb-i Örfî**, Yeni Asya Neşriyat, Kelebek Matbaası, İstanbul, 1993. s. 31–32.
[31] Akşin, **a.g.e.**, s. 32.
[32] **İkdam**, Nu: 5347,14 Nisan 1909.
[33] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 7.
[34] **İkdam**, Nu: 5347, 14 Nisan 1909.
[35] Süleyman Kani İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu; Abdülhamid'in Selanik Sürgünü**, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003. s. 146.

çıkarak askere karşı nutuk irad etmekte iken avcı taburuna mensup iki asker mumaileyhin beyanatını dinlemişler, daha sonra zabite hitaben: "Zabit Efendi, siz yanlış söylüyorsunuz. Bizim maksadımız Kanun-ı esasi dairesinde şeriatın tatbikidir." demeleri üzerine İlyas Efendi belinden revolverini çıkarıp askere ateş etmiştir. İlyas Efendinin silahından çıkan mermiler konuşan askerin alnına ve orada bulunan bir hamalın dizine isabet etmiştir. Bunun üzerine orada bulunan diğer askerler son derece sinirlenerek ve galeyan içinde İlyas Efendiyi bir mermi ile göğsünden ve kasatura ile de başından yaralamış ve sonrada öldürmüşlerdir" [36].

Bu arada Meclis-i Mebusan binası isyancı askerler tarafından ablukaya alınmış, içeriye giriş ve çıkışlar engellenmiştir[37]. Meclis binasının sarıldığı sırada, ezanî saatle 11.00 (05.45)'de Yıldız'da bulunan beşinci, yedinci ve üçüncü alaylar[38], yedinci alayın bandosunun: "Ey gaziler yol göründü yine garip sineme" marşı eşliğinde Dolmabahçe'ye inmiş, daha sonra İstanbul tarafına geçerek Sultanahmet meydanında toplanan askerlere katılmışlardır[39].

Sultanahmet Meydanında toplanan isyancı askerleri kumanda eden askerler şunlardır; isyanın başkumandanı Avcı Dördüncü Taburunun Üçüncü Bölüğü Birinci Çavuşu Erzurumlu Yaşar oğlu Hamdi Çavuş'tur[40]. Hamdi Çavuş'un baş muavini görevini ise Tophane Sanayi Alayı Onbaşılarından Halis (Özçelik) yürütmekteydi[41]. Hamdi Çavuş'un diğer yardımcıları ise 4. Avcı Taburu Tüfekçi ustalarından Çavuş Arif ve oğlu Çavuş Mehmed'dir[42].

---

[36] **İkdam**, Nu: 5347,14 Nisan 1909.
[37] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 7.
[38] **İkdam**, Nu: 5347,14 Nisan 1909.
[39] Turan, **a.g.e.**, s. 51.
[40] İrtem, **a.g.e.**, 145. Şevket Süreyya Aydemir, "Ayaklanmanın bir yönetici kadrosu ve bir liderinin olmadığını" ifade etmektedir. Bkz, Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, Remzi Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul, 1976. s. 135.
[41] Özçelik, **a.g.m**, Tefrika No: 7.
[42] İrtem, **a.g.e.**, s. 145.

Ayasofya Meydanında, hocalardan ve isyancı askerlerden bir takım kişiler, etrafta bulduklar sandalye ve taburelerin üzerinde çıkarak, etraflarında bulunan asker ve halka konuşmalar yapmaya başlamışlardır. Yapılan bu konuşmalar genellikle dinin elden gittiği, şeriatın hâkim olması gerektiği şeklinde olmuştur. Bu arada mektepli subayların orduyu Frenkleştirmeye çalıştıkları ve bütün bunların İttihat ve Terakki Cemiyetinin başı altından çıkmış olduğu, din hükümlerinin ayaklar altına alındığı gibi sözler durmadan orada bulunan halka ve askerlere karşı tekrar tekrar söylenmiştir[43].

Bu arada yabancı elçiliklerin önüne, birer ikişer asker yerleştirilmiş ve ahaliye hitaben: "Korkmayın, telaş etmeyin, askerlerin size bir ziyanı dokunmaz. Asker namus, can ve mal muhafızıdır"[44] gibi sözlerle, isyanın halka zarar vermeyeceğini ifade etmeğe çalışmışlardır. Ayrıca Yunus Nadi bu konuda ; "gerek Beyoğlu'nda, gerekse İstanbul tarafında Müslim ve gayrı Müslim herkese ciddi teminatlarda bulunulduğu ve hatta yabancı elçiliklerin kapılarına ikişer üçer nefer bırakılmasının unutulmadığı bile güvenilir bir şekilde rivayet olunuyordu" demektedir[45].

Ayasofya Meydanı'nda bulunan isyancı askerler saat 11.00 (05.45)'e doğru havaya birkaç el yaylım ateşi açmışlar, buna müteakip "Yaşasın asker!" diye defalarca bağırmışlardır. Bu olayı haber alan bütün halk, akın akın Ayasofya Meydanına doğru gelmeye başlamıştır[46]. Bu arada İstanbul'un güvenliğini sağlamak üzere sokaklarda askerler ve polisler birlikte devriye gezmeye başlamışlardır[47]. Bu sırada bütün dükkânların kepenkleri örtülmüş veya kapatılmış[48], dairelerdeki memurlar kaçmışlardır. Halk, askerleri

---

[43] Güresin, **a.g.e.**,s. 44.
[44] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 34. Ayrıca Bkz, Akşin**, a.g.e.**, s. 32.
[45] Nadi, **a.g.e**., s. 34.
[46] **İkdam** Nu: 5347,14 Nisan 1909.
[47] Akşin, **a.g.e.**, s. 32.
[48] Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı (Hayat-ı Hususiye ve Siyasiyyesi)**, İstanbul, 1327. s. 1182.

görünce ya bağırmaya başlıyor, ya da arka sokaklardan evlerine gitmeye başlamışlardır[49].

Bir takım isyancı askerler, Lazkiye Mebus Emin Arslan Bey'i Hüseyin Cahit Bey'e benzeterek meydanda süngü darbeleri ile öldürmüşlerdir[50]. Ancak Zabtiye Nezareti tarafında yapılan araştırmada Emin Arslan Bey'in "Meclis-i Mebusan önünde ictima eden askerler tarafından atılan kurşunlarla kazaen yaralanarak öldüğünü" açıklanmıştır[51].

Görüleceği üzere, Meclis önünde gösteri yapan isyancı avcı tabur askerleri, gelişen olaylar karşısında, Ayasofya Meydanında hâkimiyeti ellerinden kaçırmışlar ve isyan eden askerlerin yaptıkları türlü taşkınlıklara karşı da elleri kolları bağlı hale gelmişlerdir[52]. Artık isyan esas amacından sapmış gibi görünmektedir. Meclis önünde işlenen ikinci cinayet Adliye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürülmesi olmuştur. Nazım Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Kabine üyelerini Saraya çağırması üzerine, yanında Topçu Ferik Gürcü Rıza Paşa olduğu halde Saraya gitmek üzere yola çıkmıştır. Ancak Galata Köprüsü üzerine geldikleri sırada isyancı askerler tarafından durdurulmuş ve Meclise göndermiştir[53]. Nazım Paşa Ayasofya Meydanına geldiği sırada isyancı askerler tarafından Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'e benzetilerek öldürülmüşlerdir[54]. Halis Özçelik'in anılarında, Rıza Paşa'yı, askerlerin köprü üzerinde yakaladığını ve Hamdi Çavuş'un emrini almak için Ayasofya

---

[49] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 8 (1 Eylül 1955).
[50] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 8.
[51] **B.O.A**, Fon Kodu: ZB, Dosya No: 628 (Ek–7), Gömlek No: 30. Halis Özçelik önünde gerçekleşen bu olayı şöyle nakletmektedir: "Sultanahmet Meydanında ilk karşılaştığım vakit, Lazkiye Mebusu Emin Arslan Bey'in yakalanıp oraya getirilmesi ve sımsıkı bağlanıp yere yatırılması oldu. Etrafında birkaç kişi toplanmış, süngülerini uzatmış, öldürmeğe hazırlanıyorlardı. Adamcağız kabahati olmadığını, yanlış yere ve haksız yere kendisine eziyet ettiklerini bana anlatmaya çalıştı. Ama etrafındaki askerler "Hüseyin Cahit'tir, mürtettir, temizleyelim" diye tepinip duruyorlardı. Engel olamadım adamı orada süngülerle delik deşik ettiler." demektedir. Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 8.
[52] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 8.
[53] Akşin, **a.g.e.**, s. 54. Süleyman Şefik Bey'e göre ise Nazım Paşa'yı Padişah meclise göndermiştir. Cemal Kutay, **31 Mart İhtilalinde Abdülhamit**, Nilüfer Matbaası, İstanbul, 1977. s. 118.
[54] **İkdam**, Nu: 5347,14 Nisan 1909.

Meydanına getirdiğini; kendisinin bu durumu görerek, askerlere sert bir şekilde bağırarak: "Savunun ulan! Bu Paşa ne mektepli zabittir, ne de dinsizdir. Dini bütün, namazında niyazında adamdır." Dediğini ve Rıza Paşa'yı ellerinden kurtardığını anlatmaktadır[55].

Sultanahmet Meydanında asayişi sağlamak artık kolay olmayacaktır. Avcı taburu askerlerinin yapılan taşkınlıklara katılmaması ve bu durumun engellemeye çalışması, belki de çıkabilecek daha büyük bir faciaları engellemiştir. Bir ara Sultanahmet Camii minarelerine bir iki askerin tırmandığı görülmüş ve minareye tırmanan bu askerlerin minareden ezan okumaya başladığı görülmüştür. Yaşanan bu olayın, orada toplanmış olan bu şuursuz kalabalığı daha fazla galeyana getirebileceğini anlayan Hamdi Çavuş, yardımcılarından Nazım Çavuşu oraya göndererek askerleri indirmiştir.

Divanyolu tarafında, Saat 14.00 veya 15.00'a doğru birkaç yüz hoca (Fatih Medresesi hocaları) sarıkları ucuna Kur'an-ı Kerim sardıkları halde, ellerinde siyah ve yeşil bayraklar olduğu halde Sultanahmet Meydanına gelmişlerdir. Halis Özçelik'e göre bu hadise halkı büsbütün çileden çıkarmıştır. Özelik yaşanan bu olayı, yaşanan her türlü kötülü anası olarak" görmektedir[56]. Ayasofya Meydanı'na gelen bu kalabalık, "Ahmet Rıza'yı, Hüseyin Cahit'i görüp de vurmayan kâfirdir! Dinsiz mektepli zabitleri, Kur'an-ı azimüşşanı inkâr edenleri görüp de vurmaya kâfirdir! Dini-i Mübin-i İslam'ı yere seren, gâvur icadı usul ve kanunları vatanımıza sokmak isteyen mürtedleri görüp de vurmayan kâfirdir!" diye bağırmaya başlamıştır. Meydanda toplanan bu hoca grubu, daha sonra büyük bir gürültüyle Sultanahmet Meydanı'nı tekbir sesleri ile inlemeye başlamıştır. İsyanın elebaşlarından olan Arif Efendi ve oğlu Nazım Çavuş, gelen hocaları karşılamışlar, ellerini öpmüşler ve bu hocaları Hamdi Çavuş'un yanına götürmüşledir. Halis Özçelik'in şu tespiti gayet önemli ve vahimdir; "bu arada

---

[55] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 8.
[56] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 8.

birisi ‘yürüyün’ dese İstanbul’da taş taş üstünde kalmazdı. Ama hocaların tekbiri devam ettiği müddetçe, bizim (yürüyün) dememize hacet kalmayacak, olmadık felaket baş gösterecekti.” demek suretiyle gelen bu hoca grubunun meydandaki kalabalığı nasıl etkilediğini ifade etmektedir[57]. Yine Özçelik’e göre, Meydandaki askerlerin fikri, “mahalle aralarına dalıp gözlerine kestirdikleri insanları, kendi muhakemelerine ve hükümlerine göre, süngüden geçirmektir.”[58]. Görülüyor ki meydanda bulunan bu başıbozuk askerlerin önü alınamasaydı, İstanbul’da daha büyük bir facia yaşanması olası görünmektedir. Hamdi Çavuş, Sultanahmet Meydanı’na gelen bu hoca grubunu tekin etmiş ve kendilerinin her emrini yerine getirileceğine dair kendilerine söz verilmiştir. Daha sonra gelen bu kalabalık hoca grubu dağılmaya başlamış, ama çoğu da dağınık şekilde meydanda kalmıştır[59].

Halis Özçelik, Arif Efendi ile oğlunun olayın ilk günü askerler arasında büyük bir gayret ile çalışmakta olduklarını ifade etmektedir. Hatta bu çalışmanın, Hamdi Çavuşu kızdırdığını ve Hamdi Çavuş’un Arif Efendi ve oğlunu şu şekilde uyardığını aktarmaktadır: “Fazla ileri gitmeyin, sonra baş edemeyiz. Allah korusun devletin başına iş açarız. Kaş yapayım derken göz çıkarırız. Hele biraz geride durun, işi bana bırakın. Sonunda dediğiniz, istediğiniz olmazsa beni bacaklarımdan ağaca asın”[60]. Yine olayın ilk günü bazı askerler kendi başlarına gizli araştırmalar yapmış, Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit Bey’in peşine düşmüşlerdir. Evleri, Tanin Matbaası ve eşleri ve dostları aranmış; ancak Hüseyin Cahit ve Ahmet Rıza Beyler bulunamamıştır[61]

---

[57] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 8.
[58] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 8.
[59] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 8.
[60] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 9 (2 Eylül 1955).
[61] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 9.

2.3) İsyan Sırasında Halkın Tutumu

31 Mart İsyanında "yaşasın şeriat" çığlıkları atan halk ile Meşrutiyet'in ilanından sonra "Yaşasın Meşrutiyet, kahrolsun istibdad" diye bağıran halkın aynı olduğu düşünülürse, şuursuz halk kitlelerinin önlerine geleni alkışladığı ve o yönde hareket ettiği açıkça görülmektedir.

Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde, neredeyse İstanbul'un her köşesinde bir hatibin etrafında toplanan halk kitlelerinin, hatibin," Vatandaşlar! 33 seneden beri hain bir idarenin, zalim bir istibdadın, kahrı altında inleyen..." şeklinde başlayan konuşmalarını heyecan içinde dinlediği ve konuşmanın sonunda "Yaşasın Hürriyet, kahrolsun İstibdad! Yaşasın Niyaziler, Enverler!" şeklinde tezahürat ettikleri görülmüştür. Cuma Selamlığında, II. Abdülhamid'i gördüğü zaman "Padişahım Çok Yaşa!" diyerek karşılayan yine aynı halk olmuştur. Gerçi yığın psikolojisi bakımından bu hallerin izahı mümkündür. Çünkü sokak kalabalıkları, esen rüzgârlara göre dalgalanırlar. Sokak kalabalıları şuurlu, yani bilinçli bir şekilde hareket etmezler. Sokak kalabalıkları unutkan, kaypak, hem uysal, hem hiddetlidir. Ama bütün hallerinde başında gördüğü efendiye, yani otoriteye baş eğmek hali onun en güçlü içgüdülerinden biridir.

Ancak yığın psikolojisinde çelişkiler, tezatlar da vardır. Bu gün lanetlediğini; yarın baş tacı edeceği gibi, bugün baş tacı ettiğini de, yarın lanetle anabilir. Bu çelişkileri; zamana göre, şartlara göre özet olarak esen rüzgâra göre değerlendirmek en doğrusu olacaktır[62].

İsyancı askerler kışlalarından çıkarken, sokaklarda, bir sürü sivil ahali, hamallar, keçe külâhlılar, bahriyeliler ve lacivert, kara elbiseli Anadolu askerleri ve bir sürü halk kitlesi yollara düşmüşlerdir. Yol kenarında bulunan insanlar kaldırım kenarına dizilmiş, pencerelerinden sarkmış, yollarda geçen

---

[62] Aydemir, **a.g.e.**, s. 100–105.

askerleri seyretmişlerdi. Birçokları da galeyana gelerek bir nağra atmış, alaya karışıp yürümeğe başlamışlardır [63].

Günlük işlerini yapmak için vapurlarla İstanbul tarafına geçmekte olan halk, yaşanan bu olayları endişe ve merak içinde karşılamıştır. Yunus Nadi, çıkan bu isyanın halk arasında şöyle hikâye edildiğini bildirmektedir: "Halk arasında bu isyan ile ilgili oluşan ilk kanaat, isyan eden bu askeri ayaklanmaya itenlerin avcı askerleri olduğundan ibaret olmuştur. Avcı taburları askerleri, geceleyin ya da sabaha karşı kışlada bulunan subaylarından bazılarını ağaçlara sararak ve bazılarını hapsederek nöbetçilere, yerlerinden kalkarlarsa tereddüt etmeden vurmak emri vermiş, bir taraftan da kendi başlarına Ayasofya Meydanı deyip çıktıkları, bir taraftan da ikişer üçer kişilik müfrezeler hazırlayarak bütün karakol ve kışlalara göndererek herkesi bu harekete teşvik ettikleri ve hala da bu emval üzere devam etmekte bulundukları"[64] halk arasında konuşulmaktadır. Hatta bir kısım ahali, İstanbul tarafında duyulan kurşun seslerinin, ne amaçla atlığına dair bir yorum da bile bulunamamıştır. Çünkü bir ihtilal çıkabileceği kimsenin aklına gelmemiştir. Halk, şehirde bulunan avcı taburlarının, irticaya hizmet edebilecek olanları her dakika mahvedileceğine inanıyordu. Bütün ahali merakta idi. Halk arasında ağızdan ağza bir 'şeriat' lafı dolaşıyor, halk arasında 'asker şeriat istiyor" şeklinde sözler dolaşmaya başlamıştır[65]. Bir takım ahali ise, bu isyanın Avcı Taburları tarafından hükümet aleyhine yapıldığını birbirlerine anlatıyorlardı [66]. Halkın isyana bakış açısını daha iyi anlamak için, Cumhuriyet dönemi Milli Eğitim eski Bakanlarından Hasan Ali Yücel'in o yıllara dair anılarında, babasının ifade etmiş olduğu şu cihet gayet önemlidir: "Asker, şeriat istiyormuş. Bu nasıl şeriat isteme? Asker, silah ister, top ister. Şeraitin ne olduğunu nereden bilecekler?"[67] demiştir. Gerçekten de ahali çıkan bu olayların ne olduğunu tam olarak kavrayamamıştır. Halk, çıkan

[63] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 7.
[64] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 33–34.
[65] Osman Nuri, **a.g.e.**, s. 1182.
[66] Ahmet Cevat Emre, **İki Neslin Tarihi**, Hilmi Kitapevi, İstanbul, 1960. s. 134.
[67] Hasan Ali Yücel, **Hürriyet Gene Hürriyet**, TTK Yay., Ankara, 1960. s. 189.

bu ayaklanmanın nasıl bir fikir ve nasıl bir amaç üzerine ortaya çıktığını merakla birbirlerinden sormağa başlamıştır[68]. Görüleceği üzere halk olayın ne olduğunun bile farkında değildir. Ancak Halis Özçelik'in olay günü bir kısım ahalinin Ayastafenos taraflarına kaçtıklarını ifade etmesi ve kendilerinin buna bir mana veremediklerinden bahsetmiştir. Daha sonra anlaşıldığına göre Ayastafenos taraflarına kaçan bu halk kitlesinin, Selanik'ten gelecek olan Hareket Ordusu'nun, oradan geleceğine dair bir haber almış olabilecekleri sonucunu düşündürmektedir[69].

Ayasofya Meydanında asker kadar halkta toplanmıştır. Halk şuursuz bir şekilde sanki bir tiyatro izlermişçesine meydana gelen olayları izlemekle yetinmemişler; arada askerlere tezahürat yaparak olaya kendilerince dâhil olmaya çalışmışlardır.

2.4) İsyanın Elebaşları: Hamdi Çavuş ve Yardımcıları

31 Mart İsyanı'nın elebaşlarından olan Hamdi Çavuş, Doğan Avcıoğlu'na göre Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa tarafından bulunmuş ve beslenmiştir. Avcıoğlu Abdülhamid'in Hatıra Defteri adlı eserin 136 ve 137'inci sayfasından yaptığı alıntıda, Abdülhamid Hamdi Çavuş hakkında: "Hamdi Çavuş adlı Arnavut'u bulan ve para veren de Kamil Paşazade Sait Paşa idi" demektedir[70].

Avcıoğlu'nun verdiği bilgiye göre Hamdi Çavuş Arnavut'dur. Süleyman Şefik Paşa ise eserinde, isyan sırasında Ayasofya Meydanı'nda neler olduğunu öğrenmek için yolladığı subayından aldığı tafsilatta Hamdi

---

[68] **Sabah**, Nu: 7023, 14 Nisan 1909.

[69] Özçelik anılarında, "birkaç saat sonra sandallarla, yelkenlilerle, araba ve hayvanlarla Bakırköy sırtlarına, Ayastafenos sırtlarına yayıldıkları haberini aldık ya, Hamdi Çavuş aldırmadı. Meğer ahali, hareket ordusunun o taraftan geleceğini biliyormuş da haberimiz yokmuş. Bu iş anca 3 gün sonra anlaşılmıştır", Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 8.

[70] Doğan Avcıoğlu, **31 Mart'ta Yabancı Parmağı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969. s. 69–70.

Çavuş'un Ankaralı olduğunu ifade etmektedir[71]. Hamdi Çavuş hakkında en detaylı bilgiyi arkadaşı olduğunu söyleyen, hemşerisi ve isyan sırasında baş muavini olan Halis Özçelik'ten öğreniyoruz. Halis Özçelik Hamdi Çavuş hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Avcı taburlarından birinde Hamdi Çavuş adında, Erzurumlu bir hemşerim vardı. Daha geldiklerinin haftasında İstanbul kışlalarını taramış, Erzurumlu aramıştı. Çabucak anlaşıp kaynaştık kendisiyle. Bu adam orta boylu, pos bıyıklı, yirmi beş yirmi altı yaşlarında, mert bir askerdi. Cahildi, Kur'an yazısını bile okuyamazdı. Ama dini bütündü. Allah dedi mi, gözleri iri iri açılır, sanki Allah'ını inkâr eden varmış gibi, etrafa dik dik bakmağa başlardı. Küçüklükten beri yokluk içinde büyümüş, tıpkı benim gibi, çekmediği cefa kalmamıştı. Sık sık buluşur, Azapkapı'da küçük bir meyhaneye giderdik. Bir okka rakı içerdi her oturuşta. Hızlı da para tutardı. Nereden, nasıl, bilmem. Arada Cuma Namazı için fasıla verir, ağzımızı yüzümüzü yıkar, çoğu kere Tophane camiine, ya da Ortaköy caminde namaz kılardık.

Çok düşünceli adamdı doğrusu, Hamdi Çavuş. Memleketin halinden, ahvalinden söz açar, olur olmaz mekteplilerin akıllarının ermeyeceği bahislere dalardı. Bilhassa padişaha karşı gelen, hürriyet ve Meclisi Mebusan isteyen adamlara diş biliyordu. Hele din-i İslam'ın akaidini, şeriat-ı garra-i Muhammedi'yi terk ederek Avrupa usullerinin memlekete sokulmasını isteyenlerin adarını diş gıcırdıları arasında anlatıyor, sövüp sayıyordu.

—Ne demek, diyordu. Padişahımız efendimiz hazretlerinin hilafeti ve saltanat-ı seniyeleri bir tarafa itilecek, bu gâvurlar başımıza geçip bizi idare edecekler, öyle mi? Tövbe vallahi, tövbe... Silahı kapar tek başıma en ileri gelen on tanesini, yarım saat içimde temizlerim. Sonra Yıldız'a koşar, huzuru şahaneye yüz sürer, iste geldim padişahım, ister as, ister kes, derim. Gidi godoşlar sizi!

[71] Süleyman Şefik Paşa, **a.g.e.**. s. 170.

O zamanlar Babıâli caddesinde Ahmet Cevdet beyin (İkdam) gazetesiyle Nuruosmaniyede Hüseyin Cahit beyin Tanin gazetesi çıkıyordu. (İkdam)ın Sermuharriri Ali Kemal'di. Ayrıca (Serbesti), (Volkan), (Sabah) adındaki gazetelerde intişar etmekteydi. (Tanin) gazetesinde çıkan baş makaleler Hamdi Çavuş'u çok kızdırdı. Hüseyin Cahit adı ile Ahmet Rıza adı hiç dilinden düşürmezdi. Ahmet Rıza beyin Meclis-i Mebusan'da irad ettiği nutuklara ve gazetelere sık sık verdiği demeçlere o kadar öfkelenirdi ki, eline geçseler bu iki adamı çiğ çiğ yiyecekti.

Bu sözlerden siz Hamdi Çavuş'un geveze, atak bir adam olduğu neticesini çıkarabiliriz. Hâlbuki yanlıştır. Hamdi Çavuş, başı önüne eğik, sessiz kendi içine kapanmasını seven bir askerdi. Amirlerine saygı ile bağlıydı. Tabur da o kadar itibarı vardı ki, zabiti de, askeri de, içten sevgi ile bağlanmışlardı ona. Rumeli'de çetelere karşı yapılan savaşlarda gösterdiği başarıya mükâfaten çavuşluğa terfi ettirilmişti. Aşağı yukarı sekiz yıllık askerdi:

—Bu gidişle ömrümüzün sonuna kadar ocakta kalacağız galiba, derdi. Hamdi Çavuş'a askeri ayaklandırma emri nereden geldiğini, doğrusu, bilemiyorum. Bana açık açık bir şey söylememişti. Belki kendisi de, vakanın yirmi dört saat evvel, böyle bir işe girişeceğinden haberdar değildi.“[72]

Halis Özçelik, isyanın diğer elebaşları olduğu söylenen Tüfekçi ustası Arif ve oğlu Mehmed hakkında da şu bilgileri vermektedir: “Hamdi Çavuş'un taburunda bir baba-oğlu vardı. Baba, taburun tüfekçi ustasıydı. Adı Arif Efendi, oğul başçavuştu. Adı Mehmet! Bunlar, Hamdi Çavuş'un en yakın arkadaşlarıydı. Arif efendi okumuş, yazmış adamdı. Sırasına göre, kışlanın camisinde kürsüye çıkar, askere vaaz ederdi. Elinden hadis kitapları düşmezdi. Gazeteler sabah sabah okur, etrafa da dinletirdi. Hamdi Çavuş'un Cahit Bey'in başmakalelerini satırı satırına bilmesi, onun sayesindedir.

[72] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 5 (29 Ağustos 1955).

Yaman adamdı doğrusu Arif Efendi... Asılırken bile gık demedi. Öyle boynunu verdi, Allah'ına kavuştu. Asıl mesele şu… Ama iyi kulak ver… Arif efendi, Sultan Hamid'in muhasiplerinden Halil Bey'le sıkı sıkı temastaydı. Bu Halil beyin Arif Efendi üzerinde büyük tesir ve nüfuzu vardı. Vebal altında kalmayayım amma, Arif efendinin para hususunda en küçük bir para sıkıntısı çekmemesinin ucunu, ben bu Halil beye bağlıyorum. Haftada, on günde bir Arif Efendi Yıldıza gider, oradaki dairelerden birinde oturduğunu söylediği Halil beye misafir olurdu. Bazen gece yatısına da kaldığı vaki imiş. Ben Hamdi Çavuşu ziyaret için Taşkışla'ya gittikçe, hemen her seferinde, Arif ile oğluna görürdüm. Kahve ocağına oturur, çay içerdik. Derden tepeden görüşürdük. Sonra biz gezmeye çıkardık. Bir iki defa Başçavuş da geldi bizimle Azapkapıya, ama sonra caydı. Belki hoşlanmadı bizden. Ya da kendi başına göreceği işler vardı. Şurasını kaydedeyim ki, beraber bulunduğu, yiyip içtiği kimselerden hiç birine para verdirmezdi Başçavuş. Elini avcı yeleğinin çukur cebine bir saldı mı, çil çil altınlar çıkardı.

Bu isyan işinde Arif Efendi ile oğlu akıl hocalığı ettikleri bence muhakkaktır. Gerçi günü gelip ipe çekildiklerine göre, bu fikir pek ucuz bir fikirdir ama muhasip Halil Beyle sıkı temas meselesi, pek o kadar yabana atılacak şey olmaması gerektir."[73]

Yukarıda da anlaşılacağı üzere isyanda ikinci planda duran Arif Efendi ve oğlu Mehmet, Saray Muhasiplerinden Hali Beyle sıkı ilişkileri göz önüne alındığında isyanın tertipleyicisi olma ihtimalleri daha kuvvetlidir. Bu ifadelerden çıkan ise, olayın asıl kahramanı Hamdi Çavuş olmasına karşın, Arif ve Mehmet Efendiler olayın asıl tertipçileridir. Hamdi Çavuş'u askerin ona duyduğu güvenden ötürü kandırmışlar ve onu olayın baş aktörü yapmışlardır. Olayın görünmeyen kahramanları bu baba oğludur.

[73] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 5–6 (29-30 Ağustos 1955).

2.5) İsyan Sırasında Harbiye Nezareti'nde Meydana Gelen Olaylar ve Bu Olaylar Karşısında Mahmut Muhtar Paşa'nın Tutumu

31 Mart günü, Harbiye Nezareti nöbetçi yaverlerinden Mustafa Bey, Yıldız'dan Beşiktaş'a doğru inerken Kabataş'a yaklaştığı zaman avcı askerlerinin isyana başladığını görmüştür. İsyancı askerleri gören Mustafa Bey geri dönerek Gümüşsuyu, Beyoğlu üzerinden asilerden önce Galata Köprüsünden geçip hava aydınlanırken gördüklerini Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya iletmiş ve daha sonra da Hassa Ordusu Mahmut Muhtar Paşa'nın Kadıköy'deki evine haber göndermiştir[74]. Harbiye Nazırı'da saat 5'te (ezani 10.30) Mahmut Muhtar Paşa'ya iş başı yapması emrini içeren bir telgraf göndermiştir[75]. Mahmut Muhtar Paşa'ya göre , "bu ayaklanmayı akşamdan haber alan bir süvari liva kumandanının keyfiyeti ordu kumandanına haber vermek için süratle davranacağı yerde Harbiye Nazırına bilgi vermekle iktifa etmesi" belki de isyanın başlangıçta bastırılamamasına sebep olmuştur[76].

Mahmud Muhtar Paşa kendisine yollanan telgrafı ancak saat 7'de alabilmiştir. Gönderilen telgrafta şöyle denilmektedir: "Derhal görevinizin başına gitmenizi tavsiye ederim." Bu telgrafın hemen arkasından, Zabtiye Nazırı ve Birinci Ordu İkinci Fırka Komutanı Cevad Paşa'dan gelen telgraflarla, Dördüncü Avcı Taburu'nun, iki piyade kıtasının da katılmasıyla sabah erkenden ayaklandığı, başlarında subayların olmaksızın Galata köprüsünü geçtiklerini ve Ayasofya Meydanı'nda, Meclis binasının önünde toplandıklarını haber almıştır. Mahmut Muhtar Paşa derhal Kadıköy'den 7.30'da (ezani 01.00) kalkan vapura binip Galata Köprüsü'ne ulaştığında yakındaki Aziziye Karakolu'na giderek orada görevli nöbetçi subayıyla alay kumandanını yanına çağırır ve onlara "askerlerini sıkı gözetim altında"

[74] İ. Nuri Sır, "31 Mart'ın Gizli Tarafları", **Tarih Dünyası**, C. III, S. 24 (1 Eylül 1951). s. 1031. ayrıca bkz, **Son Vak'anüvis …**, s. 150.

[75] Akşin, **a.g.e.,**, s. 32.

[76] Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri**, Yay. (Haz.: Erol Kılınç), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999. s. 113

bulundurmalarını emretmiş ve aynı zamanda da bir makineli tüfek bölüğünün ve bir top bataryasının Seraskeriye'ye doğru yola çıkarılması ve oraya gitmek için de Haliç'i, eski Köprüden (Unkapanı Köprüsü) geçmeleri emrini vermiş ve saat 8.30'a (ezani 03.00) doğru Harbiye Nezareti'ne ulaşmıştır.[77]

Mahmut Muhtar Paşa, Nezarete gelmeden önce, sabah ezani saatle 03.30 (9:00)'da Harbiye Nezareti'nden Davut Paşa Kışlasına bir telgrafname çekilerek süvari askerlerinin hemen yetiştirilmesi emredilmiş ve süvari askerleri Harbiye Nezareti'ne saat 04:00 (10:25)'de gelmiştir. Süvari askerlerinden seçilen 20 kadar asker başlarında Rum asıllı Yüzbaşı Romilus İsparti olduğu halde Gedikpaşa'daki asilerin üzerine sevk edilmiştir[78]. Buraya sevk edilen süvarilerin komutanının Rum asıllı Yüzbaşı Romilus İsparti olması kötü bir rastlantıdır[79]. Süvari kıtası Harbiye Nezareti'nin Bayezid Kapısı'ndan çıkarak isyancıların üzerine ilerledi. Fakat saldırılara karşı gelmek için önceden belirlenen yerlere yerleşmiş asiler[80] İsparti Efendi'yi vurmadan önce, "İslâmın üzerine gâvur sürüyorlar" demişler ve mavzerlerinden çıkan kurşunlar kıta komutanı Yüzbaşı Isparti Efendi'nin vurularak ölmesine neden olmuştur[81]. Mevlanzade Rıfat'a göre bu hadise Mahmud Muhtar Paşa'nın bir başarısızlığı ve sorumsuzluğu olarak değerlendirerek, şeriat isteriz diyerek ayaklandırılan, tam anlamıyla dinî taassupları tahrik edilmiş olan bir askere karşı itaat altına almak için gönderilen bu askerî birliği Hıristiyan bir komutana teslim etmenin uygun olmadığını, bu durumun şeriatın kaldırılacağına inandırılmış, dinî bir tutuculukla kandırılmış olan askerin duygularının bütün bütün bozulmuş olduğu ve hatta yeniden yayılan teşvikçilere etkili bir sermaye olduğunu ve

[77] Francis Mc Cullagh, **Abdülhamid'in Düşüşü**, (Çev.: Nihal Önol), İstanbul Kitaplığı, İstanbul, 1990, s. 75.
[78] **İkdam** Nu: 5347, 14 Nisan 1909.
[79] Osman Selim Kocahanoğlu, **Derviş Vahdetî ve Çavuşların İsyanı 31 Mart Vak'ası ve İslâmcılık**, Temel Yay., İstanbul, 2001. s. 148.
[80] Mevlanzade Rifat, **31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi**, (Haz.: Berîre Ülgenci), Pınar Yay., İstanbul, 1996. s. 44.
[81] Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 148.

Harbiye Nezareti'ndeki askerin de asilere katılmasında -yegane değilse de- başlıca nedenlerden biri olduğunu belirtmektedir[82].

Daha sonra yapılan tahkikatta Süvari Yüzbaşısı Romilus İsparti'yi öldüren kurşunu atan kişinin Dördüncü Avcı Taburu'nun Birinci Bölüğü mürettebatından İzmirli Saim bin Hacı Mehmet Ali olduğu anlaşılmıştır[83].

İsyancı askerler, İsparti Efendi'yi öldürdükten sonra, süvari askerlerine hitaben: "Şeriat isteyen asker kardeşlerimize hücum etmek, adeta kafir olmaktır. Siz de din iman yok mudur? Siz peygamber şeriatı istemez misiniz?" gibi kışkırtıcı telkinleri süvari askerlerine görev duygusunu kaybettirmişler ve bu şekilde askerin maneviyatı sarsılmış ve askerler tekrar Harbiye Nezareti bahçesine çekilmişlerdir. Bu sırada isyancılar arasında bulunan ve mülazım ilen ihraç edilmiş alaylı subaylardan Kamil Ağa, Yüzbaşı İsparti'yi öldüren İzmirli Saim'i alnından öperek kutlamıştır[84].

Harbiye Nezareti'nin önünde bunlar olurken içeride Hassa Ordusu Kumandan'ı Mahmud Muhtar Paşa ne yapacağına karar verememiştir. Yanında Erkan-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa olduğu halde, hükümetten sabırsızlıkla beklemiş olduğu silah kullanma emri de bir türlü verilmemiştir[85]. Hükümet kendilerine istedikleri emir yerine: "Şeyhülislam Efendinin Bâb-ı askeriye gittiği" şeklinde oyalayıcı bir cevap vermiştir[86]. Sadrazam Hüseyin

---

[82] Mevlanzade Rifat, **a.g.e.**, s. 52–53.
[83] "Dördüncü Avcı Taburu'nun Birinci Bölüğü mürettebatından İzmirli Saim bin Hacı Mehmet Ali'nin geçen Mart'ın otuz birinci günü müsellahen Mecli-i Mebusan önündeki usat ile birlikte bulunmakta iken rüfekası bagiyyesinden birkaç kişi ile Beyazıd civarında Parmakapı'ya gelerek orada kendilerini itaate davet eden Süvari Yüzbaşılarından Romilus İsparti Efendi'yi tüfenk mermisiyle katl ü itlaf eylediği sabit olduğundan askeri ceza kanununu doksan altı 96'ıncı maddesine tatbiken idamına dair Birinci Divan-ı Harb-i Örfi'den verilen mazbatanın gönderildiği beyanıyla icrası icabını hadisi Hareket Ordusu Kumandanlığı'nın tezkeresi melfufiyle arz ve takdim kılınmağla sadır olacak İrade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahî'nin mantuk-ı celilesi inhaz-ı olunacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkim kılındı efendim.
Fî 13 Cemaziyelahir 1327 Fî 18 Haziran 1325. Sadrazam Hüseyin Hilmi ". **BOA,** Fon Kodu: İ..AS.. Gömlek No: 1327/C–36 Dosya No: 86 Tarih: 15/C/1327 (Hicri).
[84] Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 148.
[85] **Son Vak'anüvis….** s. 152; Ayrıca bkz., Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 147-148.
[86] **Son Vak'anüvis…,** s. 152.

Hilmi Paşa "tedabir-i hakimane" ile düzeni yeniden sağlamaktan başka yola gitmenin "müşkül ve gayr-i caiz" olmasından bahsederek ayaklanmanın başında, bunu zorla bastırmaya niyetli olmadığını göstermiştir[87]. İsyanı bastırmakla resmen mükellef olan Sadrazam ve Dâhiliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa, Bâbıâli'ye kapanıp kalmışlar ve kararlı bir tavır göstermemişlerdi[88].

Ahmet İzzet Paşa anılarında, "bu sırada Harbiye Nezareti önünde toplanan halk, yüksek sesle askeri coşturup durduklarından durumun vahameti ve böyle devam ederse bizim askerin bile öbür tarafa katılması tehlikesi açıkça görüldüğünden, Sadarete; ya Şeyhülislam Efendinin bir an önce gönderilmesi veyahut buradaki askerlerin hareketine izin verilemesini istirham eden bir pusula gönderdim. Fakat ne Şeyhülislam, ne de bir cevap geldi[89]". Buradan anlaşılacağı üzere hükümet Harbiye Nezareti'nde Ahmet İzzet Paşa ve Mahmut Muhtar Paşa'yı, isyanı bastırmaya yönelik bir harekât yapmalarını önlemek için, Şeyhülislam gelecek diyerek oyalamışlardır. Şeyhülislam o sırada Ayasofya Meydanı'nda isyancı askerlerin isteklerini dinlemekle meşgul olduğu için, Harbiye Nezareti'ne gelmeyecektir.

Mahmud Muhtar Paşa Harbiye Nezareti'ne geldiği sırada Harbiye Nazırı'ndan bir mektup almış, aldığı bu mektupta askerler arasında egemen olan ruh hali anlatılmış, tümen komutanlarının askerleri oyalamak amacıyla talim yaptırmaları için emir verildiğinden bahsedilerek Mahmud Muhtar Paşa'nın Bâb-ı Ali'ye gelmesi istemişti. Mahmud Muhtar Paşa, Harbiye Nazırına gönderdiği cevabî mektupta, askerlerine güvendiğini ve beklediği birlikler gelir gelmez harekete geçebileceğini, kendisinin Bâb-ı Ali'ye

---

87 Akşin, **a.g.e.**, s. 34.
88 Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, 2. Baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2000. s. 128.
89 Ahmet izzet Paşa, **a.g.e.**, C. I, s. 64.

gelmesinin sakıncalı olacağını ve tüm nazırların Harbiye Nezareti'ne gelmeleri gerektiğini yazmıştır[90].

Ayaklanan isyancı askerlerden bir kaçı, talim alanına girmeyi bile başarmış, orada şeriat adına, askerlerden bazılarını kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Bu propagandaya son vermek isteyen Mahmud Muhtar Paşa ön saftaki askerlerin yanına giderek ateş açmalarını emretmiş, ancak askerler biran için tereddüt içinde kalırlar ve duraksarlar ancak sonunda emri dinleyerek ateş etmişler, açılan ateş sonucu hiç kimse yaralanmamıştır[91].

Harbiye Nezareti önüne gelen isyancı askerler, burada bulunan askerleri ihtilale davet etmişlerdir. Fakat Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın tedbiri ile Harbiye Nezareti'nin dört kapısı kapatılmış, oralara mitralyözler yerleştirilerek gelen bu isyancı askere red cevabı verilmiştir. Halktan bir takım kişiler demir parmaklıklar üzerine çıkarak Nezaretin kapılarını açtırmak istemişlerdir[92]. Hatta bazı ahalin de içeriye "Volkan" gazetesi attıklarının görüldüğü İddia edilmiştir[93].

Mahmud Muhtar Paşa hiç durmaksızın sağa sola talimat ve emirler yağdırmış, askerlerin ayaklananlara katılmalarını önlemek için elinden geleni yapmıştır. Mahmut Muhtar Paşa, isyancı askerlerin bütün tehditlerine karşın, parmaklıklara tırmanmak isteyen kalabalığın nezarete girmesini önlemeye çalışmış ve taşkınlık yapan bu kişilerin üzerine ateş açtırmadan önce son bir önlem olarak bir tulumba getirterek kalabalığın üzerine su sıktırarak parmaklıklar önündeki insanları biraz geriletmeyi başarmıştır[94].

---

90 **Son Vak'anüvis…**, s. 150-154.

91 Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 78; Sina Akşin'e göre, askerler kısa bir süre kararsızlık geçirdikten sonra havaya ateş ederek, kumandanlarının emirlerini kayıtsız şartsız dinlemeye hazır olmadığını belli etmiştir. Akşin, **a.g.e.**, s. 36.

92 Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 42-43.

93 Falih Rıfkı Atay, **Batış Yılları**, İstanbul, 1963. s. 34.

94 Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 79; Ahmet izzet Paşa, **a.g.e.**, s. 64.

Ancak kalabalık halk Nezaret'i çevreleyen demir parmaklıkları kırmağa teşebbüs etmişlerse de, içeriden dışarıya şiddetli bir yaylım ateşi icrasıyla ahali ve askerden birçok ölü ve yaralı verilmiştir[95]. O sırada yanındaki askerle beraber Beyazıt'a gelmekte olan Hamdi Çavuş'un başyardımcısı Onbaşı Halis olayı şöyle anlatıyor: Beyazıt'ın köşe başını, leblebiciler sokağının dirseğini döner dönmez, şiddetli bir yaylım ateşiyle karşılaştık. Hassa Ordusu askerleri nezareti çeviren parmaklıklı duvar arkasına mevzi almışlar, bizi kurşunla karşılamağa hazırlanmışlardı[96]. İsyanı bastırma işi Hükümet'in İstanbul'da kalan tek dayanağı olan Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'ya düşmüştür. Paşa'nın daha önceki davranışlarıyla, kendisinin böyle bir işi yapmaktan çekinmeyecek bir kumandan olduğu gayet iyi bir şekilde bilinmektedir[97].

Saat 12.30'a doğru (ezanî 06.00) 5'inci Alay'ın 3'üncü Taburu'nun ve 7'inci Alay'ın 2. Taburu'nun İstanbul'a gitmek için Zincirlikuyu'dan ayrıldığını ve askerlerin aralık vermeksizin köprüden geçmeyi sürdürdüğünü haber alan Mahmud Muhtar Paşa, kabineye ve Meclis Başkanına telefon etmiş, Haliç'in iki yakasındaki ulaşımı kesmek ve böylelikle Beyoğlu'ndaki askerlerin İstanbul'da bulunan asıl isyancılar kalabalığına katılmasını önlemek amacıyla, köprülerin açılmasını ve zaman yitirmeden, başlatılacak saldırı konusunda zaman yitirmeden karar vermelerini istemiştir.

Bu isteğe karşılık olarak Mahmud Muhtar Paşa'ya Meclis Başkanı'nın ve Harbiye Nazırı'nın istifa etmiş oldukları ve "bu istifaların her türlü güçlüğü sona erdireceğinden" bahsedilerek hiçbir hal ve şartta kuvvet kullanılmasına izin verilmeyeceği bildirilmiştir[98]. Mahmut Muhtar Paşa'nın ısrarla kuvvet kullanmak istemesine karşın, Hükümet olayın Nazırların istifası ve

---

95 Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 43.
96 Özçelik, **a.g.m**, Tefrika No: 7.
97 Akşin, **a.g.e.**, s. 35.
98 Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 80.

Şeyhülislam'ın isyancılara vereceği öğütlerle bastırılabileceği düşüncesinde ısrar etmiştir.

Öğle saatlerine doğru Harbiye Nezaretine Vefa yönünde bulunan kapıdan bir top bataryası ve Beyoğlu'ndan gelen bir maksim tüfeği kıtası da Harbiye Nezareti bünyesine dâhil olmuştur. Mahmud Muhtar Paşa bu son gelen kuvvetleri, Nezaretin Beyazıt kapısı önüne, kalabalığa karşı yerleştirilmiştir. Mahmut Muhtara Paşa'nın telgrafla çağırmış olduğu 1. Süvari Livası (tugayı)'da yardıma gelmiş, gelen bu süvari grubunun Beyazıt yönünden gerçekleştirmiş olduğu bir saldırı ile meydanda bulunan kalabalığı dağıtmayı başarmıştır. Paşa daha sonra V. Süvari Tugayı yardıma çağrılmış ve Mahmud Muhtar Paşa'nın en fazla güvendiği I. Avcı Taburu'nu da Beyazıt Meydanı'na açılan sokak başlarını tutmakla görevlendirilmiştir[99].

Ahmet İzzet Paşa anılarında yukarıda anlatılan olayı şu şekilde aktarmaktadır: "Güya Meşrutiyeti korumak üzere Rumeli'den getirilen avcı taburları ilk olarak Meclis-i Mebusan'ı ve onlardan güç alan halk da Harbiye Nezaretini kuşattılar. Sabahleyin Babıâli'de toplanan vekiller heyeti beni çağırarak, Harbiye Nezaretine gelip, oradaki askeri silah başına itmiş olan Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın göstereceği saldırı ve şiddet, sıkıştırılan ve savunmasız olan mebusların telefine sebebiyet vereceğinden ve Şeyhülislam Efendi halka nasihat için Harbiye Nezareti'ne gönderileceğinden, bu zatın gelişine kadar her türlü harekete engel olmak göreviyle Harbiye Nezaretine sevk ettiler. Şeyhülislam, Bâyezid kapısı kuşatılmış olduğundan ancak, Süleymaniye kapısından içeri girebilip keyfiyetini Mahmut Muhtar Paşa'ya bildirmekle beraber, kendimde parmaklıklardan halka nasihat etmek istedimse de işe yaramadı"[100] .

---

[99] **Aynı eser**, s. 79.
[100] Ahmet izzet Paşa, **a.g.e.**, C.I, s. 63-64; Bkz, **Son Vak'anüvis…**, s. 152.

Mahmud Muhtar Paşa bazı meclis üyelerine ve Ahmet Rıza Bey'e ulaşarak böyle gevşek davranılmasının sonuçlarının pek tehlikeli olacağını bildirmiş, Maliye Nazırı Rıfat Paşa'ya[101] - bir görüşe göre ise Maliye Nazırı Rıfat Paşa'ya[102] - da zor kullanmak suretiyle, kısa zamanda bu eylemi bastırabileceği konusunda güvence vermiştir[103]. Hatta Harbiye Nazırı Rıza Paşa, "şehir haricinde olsa, dört tabur ile değil, bir taburla dahi erbab-ı kıyam üzerine varmak vaciptir. Mamafih vükela tasvip eyler ise mesuliyeti deruhte ile vur emrini verelim"[104] demiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi Hükümet, sadece Mahmur Muhtar Paşa'ya değil, Harbiye Nazırına da istediği yetkiyi vermemiştir.

Zaman geçtikçe durum kötüleşiyor, Beyoğlu tarafında bulunan asker, isyancılarla birleşmek üzere peyderpey İstanbul tarafına geçmekte olduğu gibi, köprüleri tutmak için Harbiye Nezareti'nden gönderilen tabur ve mitralyöz bölüğü, tesadüf ettikleri asli askerlere katılıyordu[105]. Mahmud Muhtar Paşa emrinde bulanan askerlerin isyancılara katılmasını önlemek için elinden geleni yapıyor askerle bizzat ilgileniyordu. Harbiye Nezareti içinde Mercan Kapısı'na yakın yerleştirilmiş piyade kıtasının isyancılara katılmak üzere kapıya yaklaşmaları ve bunlara 1. Süvari Bölüğü'nün de iştirak etmeleri ve başlarında bulunan subayların yetersiz kalarak kaçmaya başlamaları üzerine askerlerin arasına girip onları çevresinde toplayarak onlara nasihatte bulunup tekrar görev yerlerine dönmelerini sağlamıştır. Bununla birlikte asker

---

[101] Akşin, **a.g.e.**, s. 36; Mc Cullahg, **a.g.e.**, s. 80.
[102] Adurrahman Şeref Efendi'ye göre Mahmut Muhtar Paşa, Maliye Nazırı Rıfat Bey'le görüşerek eylemi bastıracağı yönde teminat verdiğini söylemektedir." Bkz, **Son Vak'anüvis…**, s. 153. Hariciye ve Maliye Nazırlarının karışmasının nedeni, İki nazırın da isminin Rıfat olmasından kaynaklamaktadır. Ancak bu konuda Abdurrahman Şeref Efendi'nin daha doğru bilgi vereceği kanaatindeyiz. Çünkü kendisi o sırada hükümetin yapmış olduğu görüşmede Maarif Nazırı olarak bulunmaktadır. Ancak bir kaynakta Maliye Nazırının eski Varidat-ı Umumiye Muhasebecisi Mehmet Ziya Paşa olduğu belirtilmektedir. Midhat Sertoğlu, "Yeni Belgelerin Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid Han Tahttan İndirildiği Gün Sadrıâzam Kimdi?", **Milli Kültür Dergisi**, S. 69, Ankara, Şubat 1990. s. 50. İkdam Gazetesi'nde de Maliye Nazırı olarak Rıfat Bey gösterilmektedir. **İkdam**, Nu: 5347 (14 Nisan 1909).
[103] Akşin, **a.g.e**, s. 36; Mc Cullahg, **a.g.e.**, s. 80; **Son Vak'anüvis…**, s. 153.
[104] **Son Vak'anüvis…**, s. 154.
[105] Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 64.

arasında huzursuzluk iyiden iyiye artıyor ve süvarilerin ayaklananlardan yana çıkarak kışlalarına dönmek istedikleri bildiriliyordu. Bununla beraber Mahmud Muhtar Paşa, subaylardan aldığı bilgilerden, askerin homurdanmaya başladığını, artık hiçbir yerden ve kimseden emir almayacaklarını ve eve gitmek istediklerini ifade etmeye başladıkları öğrenir. Bu durum karşısında Mahmud Muhtar Paşa süvarileri daha fazla alıkoyamayacağına kanaat getirerek, küçük küçük kıtalar halinde kışlalarına göndermeye başlamıştır[106].

Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiye Nezareti'nden ayrılmasından sonra iyice başsız ve subaysız kalan maiyetindeki askerler kısa bir süre asi askerlerle birleşmiştir[107]. Geceye kadar isyana katılmayan ve Harbiye Nezareti'nde bulunan I. Nişancı Taburu da asilerle birleşmiş ve bu suretle Hassa birlikleri hemen tamamen isyana dâhil olmuş ve gece sabaha kadar eğlence için yaylım ateşi yapmışlardır[108].

Mahmud Muhtar Paşa'nın Hassa Ordusu kumandanlığı süresi içersinde, ordudan bin dört yüz kadar alaylı subay ihraç edilmiştir. 31 Mart Vak'ası esnasında ayaklanan askerlerin istekleri arasında orduyla ilişiği kesilen bu alaylı subayların tekrar orduya dönmesi de yer almıştır. Hem bu açığa çıkarılan alaylı subayların intikam alma isteği hem de Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiye Nezareti'nde ve diğer kışlalarda isyanın dışında kalan askeri, isyancılara karşı kullanmak istemesi isyancılarının öfkesini üzerine çekmesine sebep olmuştur[109]. Mektepli subay avına çıkan isyancı askerler, Mahmud Muhtar Paşa'nın Moda'da bulunan konağını (Mermer Konak) kuşatmışlar, Hassa Ordusu Kumandanlığı'ndan istifa etmiş olan Mahmud Muhtar Paşa'nın hapsedilmek üzere teslim olmasını istemişlerdir[110]. Konağın

---

106 Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 96.
107 Mevlanzade Rifat, **a.g.e.**, s. 55.
108 Bayar, **a.g.e.**, C. II, s. 402.
109 Mevlanzade Rifat, **a.g.e.**, s. 52.
110 İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, İstanbul Kitapevi, İstanbul, 1942. s. 254.

etrafını saran isyancılar bir kolağasının önderliğinde hareket etmişlerdir. Bu kolağası, Süleyman Şefik Paşa'ya bir er göndererek Paşa'dan bir katır topu istemiştir.

Süleyman Şefik Paşa bu durum karşısında durumu Harbiye Nazırı'na bildirmek üzere Harbiye Nezareti'ne gitmiştir. Çıkmadan önce de askerlere Padişahtan emir almaya gittiğini, buna göre hareket etmeleri gerektiğini ve kendisini beklemelerini söylemiştir. Ancak Nazır burada olmadığı için Mahmud Muhtar Paşa'nın yerine atanan Yaver Paşa'ya anlatmıştır. Harbiye Nazırı Edhem Paşa'ya da bir kâğıt yazarak Mahmud Muhtar Paşa'ya ilişilmemesini "amir bir irade-i seniyyenin" telgrafla hemen kışlaya tebliğini rica ederek kışlaya dönmüştür. Kendisini kışlada bekleyen askerlere padişahın selamı olduğunu ve iradenin akşam geleceğini söyleyerek askeri dizginlemiştir[111]. Konağın etrafında bin beş yüze yakın asker toplanmakla birlikte, her ne kadar Süleyman Şefik Paşa, kendisinden talep edilen top isteğini geçiştirmişse de, askerler bir şekil bir top da bulmuştur[112].

Burada toplanan Selimiye Kışlası askerleri, birkaç kez kapıyı kırarak içeri girmeyi ve Mahmud Muhtar Paşa'yı yakalamaya teşebbüs etmişse de, Paşa'nın ailesi Mısır Hidiv ailesine mensup olduğu için bu teşebbüs engellenmiştir. Paşa durumun tehlike arz ettiğini görerek kaçmaya karar verir, bahçe kapısından çıkması mümkün olmadığı için bahçe duvarından bitişikteki evin bahçesine atlar. Buranın sahibi olan bir Fransız'ın yardımıyla da komşusu İngiliz asıllı William Whittall'in evine saklanmıştır. Bu durumu bilmeyen bazı kişiler Paşa'nın hayatı hakkında şüpheye düşmüşlerdir. Mahmud Muhtar Paşa'nın babası Gazi Ahmet Muhtar Paşa, telgraf ile direk olarak II. Abdülhamid'e müracaat ederek, "oğlunun tahlisi (kurtarılması) çaresine serian bakılmasını" talep etmiş ve sarayın teşebbüsleri ile çıkarılan bir ferman ile Mahmud Muhtar Paşa'nın evi önündeki askerler dağılmaya

---

[111] Süleyman Şefik Paşa, **a.g.e.**, s. 172-174.
[112] Danişmend, **a.g.e.**, s. 254.

başlamıştır[113]. 1 Nisan günü Mahmud Muhtar Paşa yabancı arkadaşları vasıtasıyla Avrupa'ya kaçırılmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesinden sonra tekrar İstanbul'a dönecektir[114]. Dr. Bahaeddin Şakir ise Mahmut Muhtar Paşa'nın Pire'ye gittiğinden bahsedilmektedir[115].

2.6) Olaylar Karşısında Meclisi Mebusan ve Olaylar Karşısındaki Tutumu

Meclis-i Mebusan, isyan eden askerler tarafından ablukaya alınmıştır. Meclisi kuşatan askerler, içeriden kimsenin çıkmasına ve ya içeriye kimsenin girmesine izin vermemiştir. Meclis'e ilk gelen mebuslar, İsmail Kemal arkadaşı Müfit[116] ve Muş mebusu İlyas Sami Bey ile Üsküp Mebusu Mahir Sait Bey olmuşlardır.

Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal (Tengirşenk) hatıralarında Meclis-i Mebusan'a gelişini şöyle anlatmaktadır: "Taksim'den bir arabaya binerek Cağaloğlu'ndaki Mebusan Kulübüne geldim. Burada askerin ayaklanarak Meclisi Mebusanı sarmış olduklarını öğrendim. Orada bulunan arkadaşlara: "Meclise gidelim, meseleyi anlayalım" dedim. Sayılarını ve kim olduklarını şimdi hatırlayamadığım birkaç mebusla beraber yola çıktık. Yerebatan yolunun o zaman çatal olan ucundan Ayasofya Meydanına çıkılan yerde silahlı askerler vardı. Bize:" yasak!" dediler. Biz: "Mebusuz. Meclise vazifeye gidiyoruz" dedik. "Öyleyse haydi geçin" dediler. Ayasofya Meydanına geldiğimiz zaman meydanın etrafının askerlerce çevrildiğini gördük. Ayasofya camiinin kaldırımının sonuna vardığımız sırada oradaki sebilden yeşili,

---

113 Bir başka iddiaya İngiliz Büyükelçisinin saraya müracaatı üzerine ferman çıkmıştır. Danişmend, **a.g.e.**, s. 254

114 **Son Vak'anüvis…**, s. 167.

115 Hikmet Çiçek, **Dr. Bahaeddin Şakir; İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004. s. 91

116 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK Yay., Ankara, 1999. s. 87.

kırmızılı meşin ceket giymiş biri çıktı. Meydana doğru gitti. Bu adamın Volkan gazetesini çıkaran Derviş Vahdeti olduğunu sonradan öğrendim. Meclis salonunda toplandık 30–35 kişi vardık"[117].

Yunus Nadi'ye göre Meclise gelebilen Mebuslar, İsmail Kemal, Rıfat, Sait, Yusuf Kemal, Mehmet Arslan Bey, Emrullah ve Hayrulah Efendi ile birlikte daha on beş kişinin daha olduğunu söylemektedir. Ecvet Güresin[118] ve Şevket Süreyya Aydemir'e[119] göre ise Mecliste 30–40 kadar milletvekili toplanmıştır.

Mecliste gelişen olayları, mebuslar tarafından, askerlerle meclis arasında irtibat memuru olarak seçilen Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey'in anılarından öğreniyoruz: "Askerin neden ayaklanmış olduğunu, ne istediklerini birbirimize soruyorduk. Bir süre böyle geçti. Başka arkadaşlar gelmiyordu. Nihayet her türlü sorumluluğu üzerimize alarak iş görmeğe karar verdik. Evvela içimizden Halep Mebusu Mustafa Efendi'yi o gün için başkan seçtik. İçimizde meclis başkanlarından kimse olmadığı gibi İttihat ve Terakki liderlerinden de kimse yoktu. Kayseri Mebusu pek saygıdeğer bir zat olan Hoca Kasım Efendiyi (askerlerin) ne istediklerini öğrenmek için aşağıya askerlere gönderdik. Gitti, biraz sonra geri döndü: "Ne istediklerini onlarda bilmiyorlar" haberini getirdi. Bana gizlice: "Bunlara silahtan başka bir şey fayda etmez" dedi. Ben ön sırada oturuyordum. Karşımda kürsünün hizasındaki sırada Berat Mebusu İsmail Kemal Bey güney Arnavutluk mebuslarından biri ile – mecliste bulundukları için – Türkçe konuşuyorlardı. Çavuşların sabahleyin kendisine geldiklerinden bahsediyordu. Benim dinlediğimi sezince lakırdıyı değiştirdi ve Arnavutça konuşmaya başladı. Mevcut arkadaşlar İstanbul mebusu Ahmet Nesimi Bey ile beni meclisle askerler arasında irtibat memuru seçtiler. Bir ara askerlerden: "ifademiz var"

---

[117] Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967. s. 111.
[118] Güresin, **a.g.e.,** s. 47.
[119] Ömer Akdağ, "Bir İttihatçının Gözüyle Adım Adım 31 Mart Olayı", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 190, Ekim 2002. Bk, Dipnot 8.

diye birkaç kişi geldi. Onları meclis salonuna almamak için birinci şube odasına gittik. Mebuslar oturdular. Asker namına geldiklerini söyleyen murahhas çavuşlar ayakta sıra ile dizildiler. Ben mahsus çavuşlara yakın bir yerde oturdum. Başkan: "ne istiyorsunuz?" diye sordu. Çavuşlar: "Şeriat istiyoruz" dediler. O sırada kanunu esasi değiştirme layihası basılmıştı. Esbabı mucibesini de Elmalı Hamdi Efendi yazmıştı. Mevcut mebuslardan Kosovalı Süleyman Efendi besmele ile başlayan bu layihayı göstererek: "bizde şeriat ahkâmını tatbikten başka bir şey yapmıyoruz. Bakın yazdığımız kanun layihası – okuyarak – bismillah ile başlıyor" dedi. Çavuşlardan biri: "bizim askeri nizamnamede besmele ile başlar ama Almancadan tercüme edilmiştir" dedi. Bir çavuşun bu bilgisine şaşırdım. Sonradan bu gencin çavuş kıyafetine girmiş bir yüzbaşı – hem de Almanya'da tahsil etmiş bir yüzbaşı – olduğunu öğrendik. Asılanlar arasında idi. Mebuslar konuşurken "sarıklılardan bir heyet içeri girmek istiyor" dediler. Çavuşlar: " biz hoca. Sarıklı falan tanımayız. Onların bir sıfatı yoktur." Dediler. Daha olayın başlangıcında askerlerle sarıklıların beraber olmadığı anlaşılıyordu[120]. Çavuşların hepsi çekildikten sonra biz tekrar meclis salonuna geçtik[121].

---

[120] Yusuf Kemal Bey'in ifade ettiği gibi askerlerin isyanın ilk safhasında sarıklı ve hocalarla ilişkisi yoktur. Bu ifadeyi destekleyen bir bilgiyi olay sırasında Hamdi Çavuş'un başyardımcısı olan Onbaşı Halis'in anılarından öğreniyoruz: "Yalnız ilk gün, halkı büsbütün çileden çıkaran bir hadise meydana geldi ki, onu her türlü fenalığın anası saymak lazımdır. Bakın anlatayım: Biz, aç bilâç, anamızdan emdiğimiz süt burnumuzdan gelircesine, bütün o havaliyi dolaşırken, ikindiye doğru, Divanyolu tarafından velveleli tekbir sesleri gelmeye başladı. Bir de baktık, birkaç yüz hoca, sarıkların ucuna Kur'an-ı Kerim sarmışlar, karalı, yeşilli bayraklar çekmişler, hep bir ağızdan müthiş bir gürültü ile höykürerek, geliyorlar. En öndekilerin sözleri iyice işitilebiliyor: - Ahmet Rıza'yı, Hüseyin Cahit'i görüp de vurmayan, kâfirdir! Dinsiz mektepli zabitleri, Kur'an-ı azim-üşşan'ı inkâr edenleri görüp de vurmayan kâfirdir! Din-i Mübin-i İslâm yerlere seren, gâvur icadı usul ve kanunları vatanımıza sokmak isteyen mürtedleri görüp de vurmayan kâfirdir! Sonra arkasından, gök kubbeyi inleten bir sesle, tekbir getirmeye başlıyorlardı. Arif ve oğlu hemen bunlara karşı çıktılar, elerine sarılıp öptüler, doğru Hamdi Çavuş'un yanına getirdiler. Adamlar durmuyorlar, seslerini kesmiyorlardı. Derken ahali de tekbire başladı, koca meydan güm güm inledi. Askerde heyecen son haddine gelmişti. Biri: "- Yürüyün!" deyiverse, Allah âlem, İstanbul'da taş taş üstünde kalmazdı. Ama hocalarının tekbiri devam ettiği müddetçe, bizim (yürüyün) dememize hacet kalmayacak, olmadık felaket baş gösterecekti. Karanlıkta basıyordu ama bu keyfiyet umum bir kıtalin manzarasını daha kanlı hale getirmekten başka netice vermezdi. Askerin fikri, mahalleler arasına dalıp gözüne kestirdikleri insanları, kendi mahkemelerine ve hükümlerine göre süngüden geçireceklerdi. Neyse, Hamdi Çavuş'un sayesinde hocalar teskin edildi, kendilerinin her emirlerini yerine getireceğimize dair söz verildi. Fatih medresesinde oturdukları anlaşılan bu sarıklı ulema, birer ikişer dağılmaya başladılar. Ama

Yusuf Kemal Bey birinci şubede Meclise gelen çavuşlar ile konuşurken, Meclis salonunda bulunan az sayıdaki mebuslar da, mecliste görüşme açılıp açılmayacağını tartışmaya başlamışlardır. Bu sırada olup bitenleri Bağdat Mebusu ve Tanin yazarlarından Babanzade İsmail Hakkı Bey öğreniyoruz: "Görüşme yapılsın mı, yapılmasın mı? Tartışmaları sürerken o sırada meclise yeni gelmiş olan İsmail Kemal Bey: 'Bugün ülkede şu hazır bulunan birkaç kişiden baka bir güç yoktur. Ulusal egemenlik bütünüyle bunlara geçmiştir. Buna dayanarak, bütün devlet gücünü alarak ve sorumluluğu alarak görüşmemizi gerçekleştirelim' demiştir.

Her şeyden önce, durumu özelliklerinin ne olduğunun, hükümetçe ne gibi önlemlerin alındığının telefonla sorulması kararlaştırıldı. Ahmet Nesimi Bey telefona gönderildi. Mahmut Muhtar Paşa ile de konuşulmuş; o da buyruğu altında bulunan asker gücünün miktarını bildirmiştir. Bu arada İsmail Kemal Bey ısrarla meclisin hükümete güvensizlik oyu vermesini istemiştir. İsmail Kemal Bey daha da ileri giderek: "hemen buradan bir kurul Padişahlık sarayına gitsin; meclisin kararını Padişah Hazretlerine sunsun, başka bir kabinenin kurulması gerektiğini önersin" demiştir.

Bu düşünce, çok kişiye yumuşak gelmiştir. Sonradan gelmiş olan Hallacyan Efendi ile Varteks Efendiler protesto ettiler. Ben de o protestoya katıldım. Görüşmeler bu karışıklıktayken askerlerden oluşan özel heyet ikide bir, yapılmış yarılara karşın Meclise girmiş ve, "Harbiye Bakanlığında arkadaşlarımızdan birkaçı öldürüldü; kan döküldü. Bu tarafa saldırırlarsa kan dökülecek. Bir karara varınız, sonra karışmayız ha!" diye gözdağı vermişler

birçoğu da dağınık şekilde yine meydanda kalarak neticeye intizar ettiler." (Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 8.) Yukarıdaki bilgiye dayanarak şu sonucu çıkarmak mümkündür. İsyanın çıkış anında ve isyancıların ilk isteklerinde sarıklıların ve hocaların askere bir tesiri olmamıştır ya da asker hocaları ve sarıklıları kendi işlerine karıştırmamıştır. Buna benzer bir yorum ise Sina Akşin tarafından yapılmıştır. Akşin, isyancıların isteklerinin, bazı kaynaklar tarafından çeliştiğinden bahsederek. "…Olabilir ki hükümet olayla ilgili bilgilerin, ayaklanmanın siyasal yönünden habersiz askerlerden almıştır", Akşin, **a.g.e.**, s. 45. Olaylar da gösteriyor ki ayaklanmaya sonradan siyasal bir kimlik verilmiştir.

[121] Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 111- vd.

ve üyelerin ısrarı ve ricası üzerine bu isyancı Meclis salonundan çıkmışlardır"[122].

Tengirşenk anılarında Meclis'teki durumu şöyle anlatmaktadır: "Endişe içinde vakit geçiriyorduk. Meydanda beyaz sarıklılar – çoğu genç olmak üzere – çoğalıyordu. Bir ara: Fetva emini geliyor" dediler. Hemen ben salon dışına çıktım. O zaman fetva emini elinde bir Kur'an-ı Kerim, arkasında hocalar geliyordu. Ben kendisine: "Aman efendi hazretleri bu askeri dağıtın" diye ricada bulundum. "Kimsenin kimseyi dinlediği yok oğlum" demiştir. Daha sonra gelen hocalar meclise girmişlerdir"[123]. Meclise gelen hocalar arasında Beyazıt İmamlarından Ahmet Rasim Efendi ve Temyiz üyelerinden Haydar Efendi'de bulunmuştur[124].

Meclise gelen hocalar adına konuşmayı Ahmet Rasim Efendi yapmıştır. Rasim Efendi konuşmasında; kızların mektebe gitmesinin şeriata aykırı olduğunu, Mebuslar Meclisine diyecek bir şeylerinin olmadığını, fakat mebusların dindar olması gerektiğini; Hüseyin Cahit Bey'in şeriat üzerine yazdığı makalelerle kimseyi kandıramayacağı, ayrıca Mebuslar Meclisi içinde isimleri kendilerinde saklı birçok dinsizin olduğu ve Avrupa'dan bir çekincelerinin olmadığını ve Avrupa'nın bize karışamayacağı ifade etmiştir[125].

---

[122] Babanzade İsmail Hakkı Bey'den naklen; Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasi Anılar,** (Haz.: Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 1976. s. 82 vd.

[123] Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 113.

[124] Yalçın, **a.g.e.**, s. 85.

[125] Yalçın, **a.g.e.**, s. 86. "kendilerine silahlı erlerin de refakat ettikleri bu heyet arasında bulunan Beyazıt Camii hocalarından Rasim Efendi Meclis kürsüsüne çıktı. Mebuslara, müzakere salonunu dolduran asileri göstererek "Bunlar diyor ki…" diye söze başladı: "İslam şeriatının iki çeşit hükmü vardır, biri şahıslara, diğeri ictimaî heyetlere aittir. Fertler kendilerine ait olan şerî vazifeyi her yerde, her vakit kendi kendilerine ifa edebilirler. Namaz, oruç, hac vesaire gibi dinî farzların ifa edilmekte olması ile ictimaî hükümler yerine getiriliyor denilemez. Fıkıhın "ukubat" kısmı ve "hadd-i şerî" tatbik olunmadıkça sair hükümler – muamelat kısmı – tanınmadıkça, kanunlar fıkıh kitaplarından alınmadıkça, bu askerler sükûnet bulamazlar. Hıristiyanlar da bizim ancak fıkıh esaslarından alıp yapacağımız kanunlara uymaya mecburdurlar. Çünkü bu memlekette ekseriyet Müslüman'dır." Hoca Efendi, kız liselerine de «Şer-i Şerife» aykırı olduğu tezini ileri sürdükten sonra, davasının esasına gelmiş, "Asker Namına Söylüyorum" diye sözlerine şu şekilde devam etmiştir: "Millet Meclisi'ne itirazları yoksa da, Meclis-i Mebusan ve kabine dindar adamlardan teşekkül

Rasim Efendi konuşmasını yaptığı sırada bir grup asker silahlı olduğu halde meclis salonuna girmiştir. Askerlerin meclis salonuna girmesine hayli sinirlenmiş olan Hallacyan Efendi: “Kabe-i hürriyete silahla girilir mi? Çıkın dışarı!!” diye bağırmış, askerlerin salona girmesiyle kendini kaybeden Hallacyan Efendiyi, Vartkes Efendi ve Kastamonu Yusuf Kemal Beyler zorlukla yatıştırmışlardır.

Meclis salonunda en arkada duran sakallı, yaşlı bir binbaşı sıraların üzerine çıkarak[126], Meclise, Meşrutiyete ve İttihat ve Terakkiye ağır sözler söylemiş[127]; bu hareketiyle de mebusları kışkırtma ve Meclis salonunda bulunan erleri galeyana getirmeye çalışmış ve salonda bulunan erler ağlamaya başlamışlardır. Çünkü bu sakallı binbaşı, yaşlılığıyla birlikte, şeriat uğruna canını feda etmeğe hazır olduğunu söylemiş, bu etkili konuşmanın ardından, binbaşının askerlere neden öncülük ettiği birkaç dakika geçmeden anlaşılmıştır. Çünkü konuşmasının sonunda, açığa çıkarılmış olduğunu, çoluk çocuk sahibi bulunduğunu, haksızlığa uğramasının şeriata uymadığını

---

olunmalıdır. Bunlardan (asi askerlerden) bir ferdin bile cezalandırılmaması lazımdır. Böyle bir şeye katiyen gidilemez”. Cahil ihtilalciler, özet halinde naklettiğimiz bu beyanatın manasını anlamışlar mıydı?” Bayar, **a.g.e.**, C. I, s. 149; “Rasim Hoca isyancı askerlerin ne istediklerini anlatacak, Melis de ona göre karar alacaktı. (…) Rasim Hoca coşmuştu. Karşısında Osmanlı Milletvekilleri varı, etrafında 15 silahlı asker duruyordu. Dışardan sesler geliyordu. Üstelik Halep Milletvekili Mustafa Ağa gibi, Arnavut Milletvekillerinden İsmail Kemal Bey gibi taraftarlar, Hoca Vasfi Efendi gibi dililer kendisine güvenle bakıyorlardı. Devam etti: “Yeni yetişme bazı kimseler var. Maalesef milletvekilleri içinde de var. Bunlar, Hıristiyanlara kuvvetli görünmek için memleketi gâvurlaştırmak istiyorlar. Yeni Kız Lisesi bu maksatla açılmıştır. Mektepte Fransızla İslam kızı bir arada okuyacak. Kardeş olacakmış… Bu fikir İslam Hıristiyan, Hıristiyan da İslam olsun demektir. Şeriata aykırıdır böyle okumak. Bunlar İslam birliği yerine Osmanlı birliği kurmak istiyorlar. Hâlbuki fikirlerde uygunluk olmazsa birlik olmaz. Osmanlılık nasıl olurda çeşitli unsurları birleştirebilir? Asker tarafından söylüyorum: Meclis-i Mebusan ve Vekiller Heyeti dindar adamlardan meydana gelmeli diyorlar ve isimler de söylüyorlar. Bu askerlerden hiçbirisinin cezalandırılmaması lazımdır. Böyle şeye kat’iyyen gidilmez” Güresin, **a.g.e.**, s. 48-49. Enver Ziya Karal ise Hoca Rasim’in söylevini şu maddeler etrafında toplamıştır:

1.Osmanlı Hükümeti bir İslam hükümeti olduğu için Müslümanlığın hükümleri yürütülmektedir; kanunlar din kitaplarından çıkarılmalıdır.

2. Askere namaz için vakit bırakılmalıdır.

3. Okul programlarına din dersi konulmalı ve İslam adetlerine aykırı olan tiyatrolar kaldırılmalıdır.

4. Müslüman kızlarla Hıristiyan kızlar arasında arkadaşlık olmaz, bu küfürdür.

5. Mebuslar ve kabine üyeleri dindar adamlardan oluşmalıdır. Karal, **a.g.e.**, C. IX, s. 88.

[126] Yalçın, **a.g.y.**

[127] Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 113.

anlatmıştır. Bu arada salonda bulunan askerler üzüntülerinden, mebuslar umutsuzluk ve öfkelerinden ağlamaya başlamışlardır[128].

Hoca Rasim'den sonra kürsüye çıkan İsmail Kemal Bey, ayaklanmanın kabinenin taraf tutucu davranışlarından ve dar görüşlüğünden doğduğunu açıklamaya çalışan bir konuşma yapmıştır. İsmail Kemal Bey konuşmasına devam ederek, "günün koşuları içinde ulusal egemenliğin Meclis'teki mebuslara geçmiş olduğunu ve kabineyi düşürmek konusunda karar verilmesi gerektiğini" anlatmıştır[129].

Bu sırada bazı askerler Meclisi terk etmeye başlamışlardır. Ancak orada bulunan bazı çavuşlar: "Ne yapacaksanız yapınız ve çabuk olunuz. Çünkü merkez kumandanı Mahmud Muhtar Paşa Seraskerkapısı'ndan bize karşı gelmekte olduğu söyleniyor." diyorlar ve Mahmud Muhtar Paşa'nın olası bir müdahalesinden korktuklarını ifade etmişlerdir[130].

Yukarda ki askerlerin ifadeleri bize olayın Mahmud Muhtar Paşa'nın emrindeki askerlerle Sultanahmet yakınlarına gelip de, isyancı askerlere gözükmesinin bile isyancı askerlerin dağılmasına yeteceği göstermektedir. Çünkü Mahmud Muhtar Paşa'nın Seraskerkapısı'ndan çıkıp isyancıların üzerine geleceği duyumu bile, askerlerin korkmasına yetmiştir.

Askerlerin Meclisten çıkma niyetinde olmadığını anlayan Kengri (Çankırı) Mebusu Tevfik Efendi, Meclis'te bulunan askere hitaben: "Bize güveniniz varsa bizi yalnız bırakın, yoksa siz gelip oturun, biz çıkalım" demesi ve epeyce ricadan sonra askerler ve hocalar meclis salonun dışına çıkmışlardır.

---

128 Yalçın, **a.g.e.**, s. 86.
129 Karal, **a.g.e.**, s. 88.
130 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 113.

Bu arada mecliste mebuslar arasında tekrar Hükümete güvensizlik oyu verip vermeme tartışması başlamıştır. Bu bağlamda Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, kabinenin bu eyleme yol açan önemsizliğinin kabineye güvensizlik oyu vermek için yeterli neden olabileceğini ifade etmiş, bu görüş üzerine Ankara Mebusu Talat Bey: "Boş yere acele etmeyin. Aslında şimdi haber aldım ki Hilmi Paşa istifasını vermek üzere saraya gitti" demiş ve oy itibariyle karar sayısı olmayan bir meclisin güvensizlik bildiremeyeceğini ifade etmiştir.

Lütfi Bey ise kabineye istifa etmesi gerektiğini önermeyi teklif etmiş ve bu bağlamda uzlaşma aranmasını ifade etmiştir. Babanzade İsmail Hakkı ise; "…Aslında maddi gücü bozulmuş olan hükümet hakkında güvensizlik oyu verirsek manevi gücü de yok olur; böylece ülke büsbütün hükümetsiz kalarak çorba olur. Buna göre, kesin ve acele bir tehlikeyi Ayasofya meydanından gidermek isteniyorsa, bildirilen istekleri kabineye duyurmakla yetinelim" demiştir. Ancak sağlıklı düşünme yeteneği hiç kimse de kalmamıştı. Sonuçta istifa gereğinin önerilmesine çoğunlukla karar verilmiştir.

Babanzade İsmail Hakkı Bey'e göre, bu karara karşı olan mebuslar şunlardır: Habib Efendi, Vasfi Bey, Ali Osman Efendi, Hallacyan Efendi ve kendisidir[131].

Meclis'te alınan kararlar, Hükümet'e ulaştırılmak istendiyse de, Meclis ile Hükümet temasa gelememiştir. Bunun üzerine meclis, kendi içinde bir heyet seçmiş ve seçilen bu heyet meclisin almış olduğu kararları, Hükümete bildirmesi öngörülmüştür. Heyette Berat Mebusu İsmail Kemal Bey, Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey'in de dâhil olduğu sekiz kişilik mebus heyeti[132], alınan kararı hükümete iletmek için harekete geçmiştir. Bu heyette

---

[131] Yalçın, **a.g.e.**, s. 87.

[132] Bazı eserler bu heyetin içinde Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi'nin olduğunu ifade ediyorlar. Bk, Bilgin Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, İstanbul, 2004. s. 142; Yalçın, **a.g.y**; Ayfer

yer alan Yusuf Kemal Bey anılarında gelişen olayları şöyle aktarmaktadır: "Seçilen heyet Meclisten çıkıp merdivenlerden inerken, Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi'nin yukarı da Ayan Dairesinde olduğunu haber almışlardır. Bu haberi alan heyet: "Gidelim evvela onunla konuşalım" demiştir. Ancak bu sırada berat Mebusu İsmail Kemal Bey kendiliğinden bizim heyetin başkanlığını yapmaya başlamıştır. Ziyaeddin Efendi telgrafhanede olduğunu heyet telgrafhaneye gitmiştir. Ziyaeddin Efendi: "Belki Sadrazam saraydadır" demesi üzerine heyet oradan çıkmıştır.

Yusuf Kemal Bey devamla, "seçilen heyetle beraber sofaya ilerlerken kendileriyle ara sıra görüştüğüm çavuşlardan birkaçı beni durdurdular: "ben Ethem Paşa'nın"; öbürü:" ben falan paşanın"; öbürü de: "ben filan paşanın sadrazam olmasını istiyorum. Babaya söyle!" diye silahların süngüleri bana dönmüş olduğu halde beni tazyik ediyorlar ve yolumdan alı koyuyorlardı. Benimde artık canım burnumun ucuna gelmişti. Ben askerlere: "Askerler, size bu silahları benim gibi bir silahsıza karşı çevirmek ve ondan padişahın işine karışmayı istemek için mi verdiler? … Verin o silahı benim elime de ondan sonra cevabımı görün!!) diye bağırdım. İleriden bir çavuş koşarak geldi ve oradakilere: "Ulan, bırakın efendiyi gitsin!..." dedi. Bu gelen çavuşun, çavuşları idare eden ele başlardan meşhur Hamdi Çavuş olduğunu sonradan öğrendim" demiştir[133].

Yusuf Kemal Bey daha sonra Ayasofya Meydanından geçmek suretiyle bir arabaya binerek Yıldız Sarayı'na ulaşacaktır. Ancak kendisiyle beraber çıkan heyeti askerler meydanda durdurup geri gönderecektir[134].

Özçelik, **Sahibini Arayan Meşrutiyet, Meclis-i Mebusan'ın Açılışı 31 Mart ve 1909 Adana Olayları**, Tez Yay., İstanbul, 2001. s. 77.
[133] Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 113-114.
[134] Çelik, **a.g.e.**, s. 142.

2.7) İsyancı Askerlerin İstekleri

Meydanda bulunan isyancı askerler Meclise gelerek, orada bulunan mebuslara isteklerini bildirmişlerdir. Bu noktadan hareketle, askerlerin Meclis-i Mebusana olan güvenlerinin hala sarsılmamış olduğunu görülmektedir. İsyancı askerlerin Meclise sunmuş olduğu isteklerinin gazetelerde ve yayınlanan eserlerde farklı şekillerde tezahür ettiğini görülmektedir. Kesin bir ifadeyle, ortak bir istekler tablosu oluşturulamamaktadır. Buna göre aşağıdaki istekler genel manada kabul edilen isteklerdir.

İsyancı askerlerin Şeyhülislam Efendi'ye Ayasofya Meydanında vermiş oldukları istek listesi ise şöyledir: "1-Şeriat-ı garrâ-yı Muhammediyye'nin icrası, 2- Bu hareketlerinden dolayı mücâzât ve mu'âtebe olmayacaklarına dair kendilerine memhur sebet itası, 3- Harbiye Nazırı Rıza Paşa ile Meclis-i Mubusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in azilleri, 4- Zabitlerin tebdili, 5- Şeriat-ı garra'nın iş bu muvaffakiyetten dolayı toplar endahı ile icra-yı şehrayın edilmesi"[135]. Hüseyin Hilmi Paşa ise, Mabeyn Başkâtipliğine yolladığı bir telgrafta, askerin isteklerini şöyle sıralıyor: "1- Şeriatın icra edilmesi, 2- Zabitlerinin tebdil olunması ve top endahtiyle icray-i âyin olunmasını ve yedlerine bu maddelere dair bir varaka-i memhure verilerek temin edilmeleri talep edilmiştir. Harbiye ve bahriye Nazırları da nazd-i acizide olup diğer Vükelanın vürudlarına intizar olunmaktadır."[136]

Bir Mebus tarafından İkdam Gazetesi'ne gönderilen ve gazetede yayınlanan isyancı askerlerin istekleri, söyle sıralanmaktadır: "Askerin yegâne arzusu, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Beyle Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'yı ve Harbiye ve Bahriye Nazırlarını azlettirmekten ibaretti." dedikten sonra, "Kamil Paşa'nın sadarete, Nazım Paşa'nın Harbiye

---

[135] **Son Vak'anüvis ….** s.151.
[136] Ali Cevad, **a.g.e.**, s. 90.

Nezaretine tayinini talep etmişlerdir."[137] şeklinde son bulmuştur. Aynı gazete 15 Nisan ki nüshasında bu talepleri tekrar ve faklı bir biçimde yayınlamaktadır[138].

Buna benzer bir istek tablosu da Süleyman Şefik Bey'in 31 Mart Notlarından elde ediyoruz. Süleyman Şefik Bey, Ali Cevat Bey'in Mebusan önünde isyancılara yapmış olduğu konuşmadan sonra askerlerin "İstemezük" demeye başladığını ve "Savunma Bakanını İstemeyiz!", "Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'yı istemeyiz!", "Donanma Bakanını istemeyiz", "Selanik'ten gelenleri istemeyiz", "Ahmet Rıza Bey'i istemeyiz"[139] şeklinde taleplerini dile getirdiklerini nakletmektedir.

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Selanik'te çıkan Tanin özel sayısında çıkan anılarından anlaşıldığına göre belki de isyancıların ilk istekleri şöyledir: 1- Şeriatın uygulanması, 2- Sadrazamın, Harbiye Nazırlarının, Hassa (I. Ordu) Kumandanı Muhtar Paşa'nın, 2. Fırka Kumandanı Cevat Paşa'nın, Taşkışla Kumandanı Esat Bey'in azilleri, Ahmet Rıza'nın başkanlıktan istifası, 3- davranışlarından ötürü[140] hiçbir neferin kılına dokunulmaması.

Yunus Nadi eserinde isyancı askerlerin isteklerini şu şekilde sıralanmıştır: 1- Kabinenin kâmilen sükûtu manasına olarak, Hüseyin Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Rıza Paşa'yı istemedikleri, 2- Volkan'ın yazdığı beş kişinin mübadeti, tabir-i diğerle Mebusundan Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit, Talat Beylerle Şura-yı Ümmet sahib-i imtiyazı Bahaeddin Şakir Beylerin uzaklaştırılmaları ve Mebusan reisi başkası olsun, 3- şeriat isteriz, 4- başlarındaki mektepli zabitlerin tebaiyeti ve tebdilleri. Alaylı zabitandan açığa

---

[137] **İkdam**, Nu: 5347, 14 Nisan 1909.
[138] 1- Hükümetin Kâmilen sükûtu, 2- Mebuslardan Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit, Rahmi, Talat Beylerin mübaatı, 3- Ahkâm-ı şeriatım tamamı tatbiki, 4- Alaylı zabitanın açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin iadeleri. İkdam, Nu: 5348,15 Nisan 1909.
[139] Kutay, **a.g.e.**, s. 125–126.
[140] Yalçın, **a.g.e.**, s. 83.

çıkarılarak mağdur edilenlerin iadeleri, 5- hareket-i vakıadan dolayı hiçbir ceza ve mesuliyete maruz tutulmayacaklarının temini[141].

Yusuf Hikmet Bayur, eserinde isyancı askerlerin isteklerini söyle sıralamıştır:" 1- Şeriat isteriz, 2-İslâm kadınları Beyoğlu'na gitmesinler, 3- Harbiye Nazırı ile Mebusan Reisini istemeyiz, 4-Heyet-i Vükela değişsin, 5- bu olay dolayısıyla Padişahın affı çıksın ve cezalandırılmayalım, 6- subaylarımız değişsin ve İstanbul'dan başka yere gönderilsinler, 7- yüz pare top atılarak şenlik yapılsın, 8- bunlar yerine getirilmedikçe dağılmayız[142].

Yukarıda vermiş olduğumuz istekleri dikkatle incelediğimizde, birkaç madde haricinde diğerlerinin değişiklik gösterdiğini görmekteyiz. Örneğin İkdam Gazetesi'nde çıkan istek listesinde bulunun Bahriye Nazırının değiştirilmesi talebi diğerlerinde gözükmemektedir. İsyancıların Mahmut Muhtar Paşa'yı istemedikleri anın, Ali Cevat Bey'in Meclis önünde isyancılara hitap ettiği sırada[143] geldiğini göz önünde tutarsak isyancıların isteklerinin sonradan yönlendiği kanısına varabiliriz. Ayrıca İkdam Gazetesi ve Süleyman Şefik Bey'in listelerinde bulunan Bahriye (Donanma) Nazırını istememe meselesinin diğer listelerde bulunmaması da büyük bir eksikliktir. Çünkü Ali Kabuli Bey'in öldürülmesi sırasında, askerler, Ali Kabuli Bey'in emri donanma kumandanından aldığı belirtilmektedir[144]. Ayrıca verilen ilk istekler, askerlerin kendi istekleri olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Çünkü bu listelerde genellikle askeri makamlar istenilmemektedir. Bu istekler gösteriyor ki, olayın ilk saatlerinde askerler, kışkırtıcı takımının etkisinden uzaktır istekleri saftır ve olay siyasal bir havaya bürünmemiştir.

Sina Akşin'e göre, İkdam'da çıkan talepte af şartının olmaması ve Babanzade İsmail Hakkı Bey'in listesinde Harbiyeli Subaylara dair bir madde

[141] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s.36.
[142] Bayur, **a.g.e.**s. s. 185.
[143] Ali Cevat, **a.g.e.**. s. 52.
[144] Bkz, "Ali Kabuli Bey'in Öldürülmesi" bölümü.

bulunmamasının eksiklik sayılabileceğini ifade etmiştir[145]. Dikkat çeken bir diğer noktada İkdam Gazetesi'nin 14 Nisan ki nüshasında yayınlanan isteklerin arasında "Kamil Paşa'nın sadarete, Nazım Paşa'nın Harbiye Nezaretine tayinini talep etmişlerdir" maddesi yer almasına karşın, 15 Nisan ki nüshasında bu maddenin yayınlanmamasıdır. Görülüyor ki asker sonradan fikrini değiştirmiştir. Çünkü Ahrarcı Mevlanzade Rifat'ın kitabında verdiği listede de Kamil Paşa'nın sadarete, Nazım Paşa'nın da seraskerliğe yani Harbiye Nezaretine getirilmesi isteniyordu[146]. Buradan da anlaşılacağı üzere Ahrar'ın Kamil Paşa'nın sadarete getirilmesini istemesine karşın, askerlerin isteklerinde böyle bir maddenin bulunmaması Ahrar için yani muhalefet için önemli bir tersliktir.

İkdam'ın haberine göre askerler, Meclis önüne gelen Şeyhülislamdan da: "bir heyet-i vükelanın teşkiline sadr-ı esbak Kamil Paşa'nın memur edilmesini ve Nazım Paşa'nın Harbiye Nezaretine tayin olunmasını talep" ettiklerini belirtmektedir. Şeyhülislam Ziyaettin Efendi askerlerin taleplerini dinledikten sonra sakin olmalarını, isteklerini Padişaha bildireceği yönde sözler söyleyerek askeri teskine çalışmıştır.

2.8) Hükümet'in Olay Sırasındaki Tutumu ve İstifası

Hükümet, İstanbul'da bir ayaklanma çıkacağı haberini 30 Mart günü almıştır. Avcı Taburu çavuşlarından biri Mart'ın 30'uncu günü Harbiye Mektebinin manej[147] kısmında bulunan süvari bölüğüne giderek nöbetçi ere çavuşlarıyla görüşmek istediğini söylemiştir. Gelen süvari çavuşuna "biz yarın sabah silahlı olarak Sultanahmet Meydanında toplanıp şeriat isteyeceğiz, siz de geliniz. Fakat zabitlerinize hiç bir şey söylemeyiniz" dedikten sonra oradan ayrılmıştır.

---

[145] Akşin, **a.g.e.**, s. 45.
[146] Mevlanzade Rifat, **a.g.e.**, s. 62.
[147] At eğitiminin yağıldığı yer.

Durumun önemini anlayan süvari çavuşu durumu bölük subayına bildirmiş; bölük subayı da durumu rapor halinde bir üst makama bildirmiştir. Rapor, askeri silsileyi takip ederek ancak yatsa namazı sırasında Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın evine gelmiştir. Ali Rıza Paşa'nın konağındaki şifre memuru olayın vahametini anlayıp raporu Ali Rıza Paşa'ya bildirmiştir. Ali Rıza Paşa bu rapordan bahseden bir tezkerenin İkinci Fırka kumandanlığına gönderilmesini istemiş ve bu görevi de nöbetçi yaveri Kaymakam Mustafa Bey'e vermiştir. Mustafa Bey yanına tezkereyi alarak Yıldız'daki İkinci Fırka Kumandanlığına doğru hareket etmiştir.

Bundan sonra gelişen olayları Mustafa Bey'in ağzından öğrenmemiz daha uygun olacaktır: "Yıldız'daki İkinci Fırka Kumandanlığı dairesine vardığım zaman, vakit hayli ilerlemiş ve Fırka kumandanı uyumuş bulunuyordu. Kumandan paşayı görmek istediğimi ve kendilerinin uyandırılmasını, nöbetçi subayına söylemdim. Daha önce makam seraskeri başyaveri bulunduğum için, Fırka kumandanı Cevat Paşa ile tanışıklığımız vardı. Biraz sonra yatak odasına girdiğim zaman, Paşa beni: "Hayrola Mutafa Bey, gel otur bakayım" sözü ile karşıladı.

Harbiye Nazırının tezkeresini tevdiden ve kahve, sigara içerek hayli görüştükten sonra, dönmek için müsaade istedim. Cevat Paşa: " Nazır Paşa hazretlerine hürmet ederim, müsterih olsunlar, böyle bir şey olmaz!", demesi üzerine bir cevap yazılması ricasında bulundum. Ve yazılan cevabı alarak yola çıktım. Normal bir yürüyüşle Dolmabahçe'ye kadar gelip Kabataş'a yaklaştığım sırada, gecenin sessizliği içinde kulağıma bir asker yürüyüşü aksetti. Biraz daha ilerleyince, süngü takmış avcı taburu askerlerinin, çavuşlarının idaresinde olduğu halde Galata istikametine doğru gitmekte olduklarını gördüm ve o anda vaziyetin vahametini kavradım.

Taburun arkasından atlı bir zabitin geldiğini gören bir çavuş beni durdurarak, nereden gelip nereye gittiğimi sordu. Vazifeden döndüğümü ve

Nezarete gitmekte olduğumu bildirmekliğim üzerine, çavuş amirane bir tavırla: "Geriye dön, İstanbul tarafına gidemezsin" diyerek, beni ileriye devamdan alı koydu. Bende münakaşaya girmeyerek ve çavuşun sözünü hüsn-ü telakki etmiş görünerek, atımın başını çevirdim. Biraz aheste yürüyüşten sonra, Dolmabahçe'den Gümüşsuyu ve Beyoğlu tariki ile atı dörtnala sürmek suretiyle asi askerlerden evvel köprüyü geçip Beyazıt'a geldim. Harbiye Nazırını uyandırıp gördüklerimi anlattığım zaman, ortalık ağarmaya başlamıştı."[148].

Bu arada Cevat Paşa'dan Harbiye Nezaretine saat 5.45 sıralarında çekilen bir telgrafla olay doğrulanmıştır. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa Harbiye Nezaretine bir yaver göndermiş; yaver Nezaretteki askerlerin bir şeyden haberleri olmadığını anlayınca nöbetçilere, subayların kışladan ayrılmamalarını ve kışla kapılarının kapatılıp dışarıdan kimseyle temas kurmaları konusunda nöbetçi subayı uyartmıştır. Ayrıca durumu öğrenmek için Ayasofya Meydanına da bir yaver gönderilmiş, orada bulunan askerler "askerler – Arnavud lisanıyla – Harbiye Nazırını istemediklerini söyleyerek yaveri iyi karşılamamışlardır. Ali Rıza Paşa bu durum karşısında bizzat Ayasofya Meydanına gidip askerlere nasihat etme fikrinden vazgeçmiş ve sadrazam ile yapmış olduğu haberleşmeden aldığı telgraf üzerine erkenden Babıâli'ye gelmiş ve Hâssa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa ve Ekan-ı Harb Reisi İzzet Paşalara telgraf çekerek Bâbıali'ye çağırmıştır[149]. İzzet Paşa'nın Bâb-ı Âliye gelmesine karşın Mahmut Muhtar Paşa ise saat 8.45'te direk Harbiye Nezaretine gitmiştir[150].

Hüseyin Hilmi Paşa İsyan haberini saat 04.45 sıralarında almış[151] ve saat 6.30 sıralarında da saraya bir telgraf çekerek Padişahı olaylar hakkında

---

[148] Sırma, **a.g.m.**, s. 1013,1031.
[149] **Son Vak'anivüs…,** s. 150**.**
[150] Mc Cullagh, **a.g.e.**, s.75.
[151] **İkdam**, Nu:5347, 14 Nisan 1909;**Son Vak'anüvist…**, s. 150;. Sina Akşin, Hüseyin Hilmi Paşa'nın, isyanı saat 6.45'te Saraya bir telgrafla bildirdiği söylemektedir (Akşin, **31 a.g.e.**, s. 33). Bu bilgiden hareketle Hüseyin Hilmi Paşa'nın isyanı 6.30 sıralarında öğrendiği tahmin

bilgilendirmiştir[152]. Hüseyin Hilmi Paşa isyanı öğrenir öğrenmez Babıâli'ye gelerek, Kabineyi toplamış ve müzakereye başlanmıştır[153]. Ali Rıza Paşa kabine üyelerine gece yaşanan olaylardan ve yazışmalardan bahsetmiş ve Kabine'yi bilgilendirmiştir.

Gece yarısı saat 2.30'a doğru isyancı askerler Şeyhülislam Efendi'yi konağından kaldırmışlar ve Ayasofya Meydanına götürmüşlerdir. Ayasofya Meydanında toplanan isyancı askerler, Şeyhülislama özet olarak şu isteklerini iletmişlerdir[154]: "1- Şeriat-ı garrâ-yı Muhammediyye'nin icrası, 2- Bu hareketlerinden dolayı mücâzât ve mu'âtebe olmayacaklarına dair kendilerine memhur sebet itası, 3- Harbiye Nazırı Rıza Paşa ile Meclis-i Mubusan reisi Ahmet Rıza Bey'in azilleri, 4- Zabitlerin tebdili, 5- şeriat-ı garra'nın iş bu muvaffakiyetten dolayı toplar endahı ile icra-i şehrayın edilmesi"[155]. Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi bu istekleri Bâb-ı Âli'de toplantı halinde bulunan hükümete bildirmiştir.

Şeyhülislam'dan askerlerin isteklerini öğrenen Hükümet, bu istekleri müzakere etmeye başlanmıştır. İlk olarak askerin, "şeriat-ı gara-i

---

edilebilir. Sabah Gazetesine göre ise, askerlerin Şeyhülislam'dan istekleri şunlardır: "1- Beyan ettiğimiz evsaf (vasıflardaki) ve ahlakta olan zabitlerimizin tebdili, 2- Hükümetin şeriat ve hakkaniyet ve müsavat (eşitlik) dairesinde icra-i harekât etmesi hususundaki kendilerine teminat-ı kat'i verilmesi, 3- Millet-i Osmaniyenin bila-tefrik cins ve mezhep selamet ve saadetleri hususunda temini zımnında ictima eylediğimizden bu hallerin şer-i şerife muvafık ve mutabık olduğuna dair kendilerine bir sened itası." **Sabah**, Nu: 7023, 14 Nisan 1909.

152 Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 48

153 **İkdam**, Nu. 5347, 14 Nisan 1909.

154 Sabah Gazetesine göre, askerlerle Şeyhülislam arasında şu konuşma geçmiştir: " Efendi Hazretleri siz şeriatın icra ve ifasına memur ve hepimizin büyüğüsünüz. Size evvelce şeriat ve hakkaniyet dairesinde idare olunacağımızdan bahseylerlerdi. Hayli müddetten beri yapılan muamelata bakarak aldandığımızı hiss eyledik. Bazı zabitlerimiz namaz kılmamıza vesair umur-ı diyanetimize hakkıyla riayet ettirmiyorlar. Anladığımız bu yoldaki hal ve hareketleriyle bizim meşhur cihan olan selamet-iğ diniyemize zaaf vererek menfaatlarına hizmet etmektir. Bunun için böyle zabitanı istemeyiz. Bil'fikir şu efendi dahi zabitimizdir. (yanlarında bulunan bir mülazım efendiyi irase eyleyerek) lakin anlattığımız gibi değil. Biz milletle beraber milletli uğrunda ölmeye bile hazır ve amadedir. **Sabah**, Nu: 7023, 14 Nisan 1909.

155 **Son Vak'anivüs…**, s. 151**.** Hüseyin Hilmi Paşa ise, Mabeyn Başkatipliğine yolladığı bir telgrafta askerin isteklerini şöyle sıralıyor:" şeriatın icra edilmesi, zabitlerinin tebdil olunması ve top endahtiyle icray-i âyin olunmasını ve yedlerine bu maddelere dair bir varaka-i memhure verilerek temin edilmeleri talep edilmiştir. Harbiye ve bahriye Nazırları da nazd-i acizide olup diğer Vükelanın vürudlarına intizar olunmaktadır." Bkz, Ali Cevad, **a.g.e.**, s. 90.

Muhammediyenin tamamen uygulanması" isteği hükümetçe ele alınmış; "şeriatı cümlemiz isteriz. Askere bu yolda nasihat edilmek suretiyle ikna ve teskin olunması lazımdır" şeklinde karara bağlanmıştır. İkinci istekleri olan; "bu hareketten dolayı mücazat ve mu'atebe (olaydan dolayı kendilerinin sorumlu tutulmayıp, ceza verilmemesi) olunmayacaklarına dair kendilerine memhur senet verilmesi" hakkında ise hükümet şu kararı vermiştir, "bu hareketten dolayı askerlerin hiçbir zaman mücazata(suçlanmaya) duçar olmayacakları. Fakat güzel güzel kışlalarına avdet etmelerini kendilerine Kabine tarafından oy birliği ile" uygun bulmuşlardır. Askerlerin üçüncü ve dördüncü istekleri ise "Harbiye Nazırı Rıza Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in azilleri ve zabitlerin tebdili nazik ve mühim görülerek askere karşı nasihat edilerek ve gerektiği takdirde hafif vaatler ile isyanının daha da vahim bir hale gelmemesine" karar verilmiştir. Beşinci istek olan top atılma isteğinin ise, "şuanda yapılabileceği uygun görülmüştür"[156] şeklinde karar verilerek, isyancıların isteklerini karşılamaya çalışmışlardır.

Hükümet olay günü Ahmet İzzet Paşa'yı Babıâli'ye çağırarak, Harbiye Nezaretine gidip, oradaki askerleri silah başına itmiş olan Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın göstereceği saldırı ve şiddet, sıkıştırılan ve savunmasız olan mebusların telefine sebebiyet vereceğinden ve Şeyhülislam Efendi halka nasihat için Harbiye Nezaretine gönderileceğinden, bu zatın gelişine kadar her türlü harekete engel olmak göreviyle Ahmet İzzet Paşa'yı Harbiye Nezaretine sevk etmişlerdir[157].

Harbiye Nezareti'nde geçen olayları işlerken de değindiğimiz üzere Hükümetle, Harbiye Nezareti'nde bulunan Erkan-ı Harb Reisi İzzet Paşa ve Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa arasında telefon görüşmeleri

---

156 **Son Vak'anüvist…**, s. 151-152.
157 Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 63–64.

yapılmış; Hükümet, Mahmut Muhtar Paşa'nın istediği askere karşı harekât iznini vermemiş ve Şeyhülislamın beklemeleri talimatı verilmişti[158].

Hükümet toplantı halinde olduğu sırada Bâb-ı Âli'nin önünde halk toplu halde yukarıya doğru çıkmakta ve kalabalık her geçen dakika daha da artmaktaydı. O sırada pencereden halka bakan Evkaf Nazırı Halil Hâmade Paşa: "zavallı ahali kendi mahvına gidiyor, Mısır'da da böyle şeriat isteriz diye kalkıştılar, nihayetinde vatanı gâib ettiler, korkarım ki burada da böyle olmasın"[159] diyerek endişesini dile getirmiştir.

Toplantıya geç kalan Hariciye Nazırı Rıfat Bey de, Beyazıt Meydanının boş olduğunu ve Mahmut Muhtar Paşayla orada görüştüğünü ve Paşanın kendisine, "isyancıların mutlaka vurulması gerektiğini, tereddüt ve tehir olunursa meselenin vahim olacağını ve hemen kendisine vur emrinin tebliğ olunmasını ısrarlı bir şekilde söylediğini" kabineye bildirmiştir[160]. Babıâli'de bulunan Ahmet Rıza Bey de, askerin bu hareketinin "Meşrutiyete ve Kanunu Esasiye karşı bir ihtilal hareketi olduğunu"[161] belirterek askere karşı silah kullanılmasını teklif etmiş; ancak bu teklif başta Sadrazam olmak üzere diğer hükümet üyeleri tarafından reddedilmiştir.

Hükümetin neden askeri kuvvet kullanmak istemediğini Hükümet'te Maarif Nazırı olan Abdurrahman Şeref Efendi şöyle ifade etmiştir: "Gerek Beyazıd Meydanında ve gerek Meclis-i Mebusan önünde toplanmış olan isyancı askerler ve halkın sayısı binlere vardığı için bir defa silah kullanıldığı zaman, çok kan akacağı ve seyirci olan halktan da birçok masum insanın ölebileceği ve İstanbul'da bugünkü şartlarda on-onbeş bin serseri bulunup, bunların çıkan olayları fırsat bilerek; Beyoğlu ve İstanbul'da çeşitli yağmalara cüret edebilecekleri ve böylece şeriat isteyen askerin bu suretle "kahr ve

---

[158] Şeyhülislam Harbiye Nezaretine hiçbir zaman gelmeyecektir. Çünkü Şeyhülislam Beyazıd yerine, Meclisi Mebusan'a gitmiştir. Bkz. **Son Vak'anüvis…**, s. 152-153.
[159] **a.g.e.**, s. 153.
[160] Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 80
[161] **Son Vak'anüvis….**, s. 153.

temkili" memlekete ve gerek orduda hayal kırıklığı ve moral bozukluğu yaratacak olmasından ve mesuliyet gayet büyük olup, kanlı vükela diye milletin gözünde lanetle karşılanmaktan"[162] korktukları için asker kullanılmaktan çekindiklerini belirtmişlerdir. Hüseyin Hilmi Paşa da, Harbiye Nezareti'nde bulunan askere dahi güvenmediğini belirtmektedir[163].

Hükümet adeta Bâb-ı Âli'ye kapanmıştır. Dışarıda ne olup bittiğini ancak dışardan gelen kişilerden öğrenebiliyorlardı. Ezanî saatle 6.30 (13.15) sıralarında Arif Efendi isminde bir polis memuru Babıâli'ye gelerek, Ayasofya Meydanının adeta mahşer yerine döndüğünü ve her ne kadar önemli bir olay olmamışsa da heyecan ve galeyanın pek ziyade arttığını ve Şeyhülislam Efendi'nin Meclis-i Mebusan'da bulunup çıkmak ihtimalinin olmadığını ve isyancıların Sadrazam ve Harbiye Nazırı ve Meclis-i Mebusan Reisi ve Hassa Kumandanı'nın (Taşkışla Kumandanı Miralay Esad Bey) istemediklerini haber vermiştir. Bu haber üzerine Hükümet ani bir kararla istifa etmeye karar vermiştir. Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi Hükümet'e: "biz bu işin üstesinden gelemeyeceğiz. Aczimiz zahirdir. Bizi de istemiyorlar. Bu halin temadisi vahameti artırıyor. Padişah müdahale etmedikçe önü alınamayacaktır. Vazifemiz başında ölmekten çekinmeyiz fakat kendimizi feda etmekle de derde deva olamayacağız. Onun için hükümeti sahibine teslim edelim. O meydana çıksın, mesele derhal hal olunur ve bir faciaya meydan verilmemiş olur"[164] demek suretiyle hükümetin ne kadar aciz bir halde olduğunu belirtmektedir. Hükümet kendi görevini yapmadığı gibi, olayın bastırılmasını da Padişaha havale etmiştir. Ahmet Rıza Bey bu istifaya karşı çıkmış, bir ara telefonu eline alarak Harbiye Nezaretiyle – muhtemel ki Mahmud Muhtar Paşa'ya istediği emri verecektir – görüşmek istemiş, ancak Hükümet üyeleri Ahmet Rıza Bey'e mani olmuşlardır.

[162] **Son Vak'anüvis…**, s. 153–154.
[163] Mc Cullah, **a.g.e.**, s. 83.
[164] **Son Vak'anüvis…**, s. 154.

Hükümetin istifası telgraf yoluyla Yıldız'a bildirilmiştir. Hükümetçe, Sadrazam, Harbiye Nazırı ve Maarif Nazırı'nın Saraya giderek Hükümet'in istifasını ve olaylar hakkında Padişaha bilgi verilmesi; diğer Nazırların ise Babıâli'de kalarak, daha önce alınan karar üzerine Harbiye Nazırlığı ve Meclis-i Mebusan ile haberleşmeleri ve Saraydan kendilerine gereken talimatın telgrafla verilmesi kararlaştırılmıştır. Sadrazam, Harbiye Nazırı ve Maarif Nazırı saat 7.00(13.45) sıralarında Bâb-ı Âli'den çıkarak araba ile Sirkeciye ve oradan da Bahriye Nazırı'nın İstimbotuyla Beşiktaş'a ve Beşiktaş'tan araba ile Saray-ı Hümayuna gitmişlerdir[165]. Burada Yunus Nadi'nin önemli bir tespiti vardır. Yunus Nadi, Hüseyin Hilmi Paşa'nın karayolu yerine deniz yolunu seçmesinin isabetli olduğunu, çünkü zaten askerlerin zaten Hüseyin Hilmi Paşa'yı istemediklerini; şayet arabasında süvari olarak biraz gitse Yıldız'a kadar gidemeden asker tarafından öldürüleceğini ve olayın birde sadrazam kanıyla lekeleneceğini söylemektedir[166]. Yunus Nadi bu şekilde görüş bildirirken, Abdurrahman Şeref Efendi ise, yollarda ahaliyi sakin ve bize karşı saygılı gördük, Sadrazam geçerken ayağa kalkarak selama durdular. Hatta Hüseyin Hilmi Paşa'nın, "dünkü kadar yollarda selam vermedim" diyerek ahalinin Hüseyin Hilmi Paşa'ya karşı herhangi bir kötü hareketinin olmadığını belirtmiştir[167].

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa yanında Harbiye Ali Rıza Paşa ile Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi olduğu halde Yıldız Sarayı'na gelmişler ve; "Kabinenin bizzarure ve bilmecburiyye istifa eylediğini" belirten istifalarını sözlü olarak II. Abdülhamid'e sunmuşlardır. Ancak Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey, II. Abdülhamid'in istifayı yazılı olarak istediğini belirtmiş, bunun üzerine Sadrazam ve iki Nazır tarafından istifa metni yazılarak imzalanmış ve Cevad Bey'e verilmiştir[168]. Hüseyin Hilmi Paşa

---

[165] **Son Vak'anüvis…**,s.155; Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 36-37.
[166] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 37.
[167] **Son Vak'anüvis…**, s. 155.
[168] Bugün hudûs edip tafsilâtı kabinenin mazbatasında derdest-i arz bulunan esbâb-ı mühimme-i mahalliyeden dolayı Hey'et-i Vükelâ selâmet-i memleket nâmına arz ve takîm-i istîfâya mecbur olduğundan ve diğer rüfekay-ı ubeydâniyemizin vürûdalarını müteakib mazbata imza ve atabei ulyây-ı mülû-kâneye ref'ü i'lâ kılınacağından yeni kabinenin teşkili

istifayı Meclis-i Mebusan'da bulunan Şeyhülislam Efendi'ye, Harbiye Nezareti'nde bulunan Harbiye Reisi İzzet Paşa'ya ve Dâhiliye Müsteşarı Adil Bey vasıtasıyla da Babıâli'de bulunan diğer Hükümet üyelerine telgraf ile tebliğ etmiştir[169]. Ayrıca telgrafta "…esbâb-ı mucibe-i mezkurede bulunan Hey'et-i Vükela'nın hemen Saray-ı Hümayuna azimetleri" istenmiş ve Babıâli'de bulunan Nazırlar bu telgraf üzerine derhal arabalarına binerek Yıldız Sarayına gitmişlerdir. O sırada Nafıa Nezaretinde bulunan Ticaret ve Nafıa Nazırı Gabriyel Efendi'ye de sadaret yaverlerinden biri gönderilerek, olay hakkında bilgilendirilmiş ve Gabriyel Efendi'de derhal Yıldız Sarayı'na gitmek üzere yola çıkmıştır[170].

Diğer kabine üyeleri de birer ikişer Saraya geldikleri için yeni bir istifa mazbatası hazırlanıp onlar tarafından da imzalanarak Padişaha takdim edilmiştir. Olayların çıkışı ve gelişimi hakkında en doğru olması muhtemel bulunan bilgileri kapsadığı için bu istifa mazbatasını aynen aşağıda sunuyoruz: "Bugün ale's-sabah saat 09:00'dan (03:45) sonra Taşkışla'daki askerlerden bir avcı taburu ile diğer taburlardan kendilerine mütefekkiran iltihak eden efrâd, meyanlarında zabitleri olmadığı ve müsallah bulundukları halde Sultanahmed Meydanı'na ve Meclis-i Meb'usân'ın önünde ictima ederek Şeri'at-ı Celile-i Muhammediyye'nin icray-ı ahkamını talep etmekte oldukları ve diğer kıtaât-ı askeriyelerinden de müteaddid taburların peyderpey bunlara iltihak eyledikleri zaıta ile cihat-ı saireden vürûd eden mâlûmattan müsteban olması üzerine hemen Bâbıâli'ye azîmet ve Meclis-i Vükelâ'yı ictimâa davet ile ittihaz olunacak tedâbirin müzâkeresine müsarâat olunmuştu. Zat-ı Valay-ı Şeyhülislam meydan-ı mezkûre gidip istintak-ı maksad ve icrây-ı nasihat etmiş ise de şer'iât-ı garranın infâz olunacağı ve b

---

hizmetinin hizmetinin şimdiden emr ü ferman buyrulacak bir bendeye tevdi' buyurulmasını niyâzına müsârat olunduğu mühât-ı ilm-i âlîy-i cenâb-ı mülû-kaneleri buyruldukta ol bâbda ve kastıba-i ahâlde emr ü ferman hazreti veliyyü'l emir efendimizindir.

Sadrıâzam	Harbiye Nazırı	Maaif Nazırı
Hüzeyin Hilmi	Ali Rıza Paşa	Abdurrahman

Sertoğlu, " Yeni Belgelerin…", s. 49.

169 **Son Vak'anüvist…**, s. 155. Telgaraf ezani saatle 09:45'te(15:45) Bâb-ı Âli'ye gönderilmiştir. **İkdam**, Nu: 5347, 14 Nisan 1909.

170 **İkdam**, Nu: 5347, 14 Nisan 1909.

hareketlerinden dolayı bir gûne muâmele ve mücâzât olunmayacağı ve taburların da müstahdem zâbitân tebdil ve Dersaâdet'ten ihrac ve yüz pare top endihati ile şehrâyîn icrâ edileceğini taraf-ı Şeyhülislamî'den bir varaka-i memhûre ile kendilerine te'min olunmadıkça dağılmayacaklarını beyân etmişlerdir. Müzakeratın cereyan ettiği esnada yekdiğerini müteakip alınan haberler mâlümü'i-asâmî çend tabur ile Tophane Sanayi Alayları'nın dahi heyeti müctemiaya fevc fevc iltihak etmekte bulunduklarını gösteriyordu. Bu dürlü ahval-i gayr-i muntazıra ve fevka'l-adaye karşı ittihaz olunacak tedâbir iki nevi' olup birincisi kuvay-ı kâfiye-i askeriyeye cem'iyetin dağıtılması ve ikincisi hey'et-i müctemianın makaasıd ve matalib-i sahihaları sûret-i kat'iyyede bir daha taayyun ve tahakkuk ettikten sonra vesail-i hakimane ve mülayimane ile gailenin teskini suretlerinden ibaret görülür. Asker aleyhne cebr ü şiddet is'mali bâhusus bu zemân ve mekânda bi'l-vücuh muvâfık-ı maslahat olmayacağı gibi, böyle bir tedbir-i şeididin sünûf-ı ehâliye su-i sirayet ve derûn-ı memlekette bulunan yabancılarla serserîlere bais-i fırsat ve cesaret olarak hudâ nekerde hadisâd-ı elîmeyi intac etmesinden pek ziyade endişe edildiği cihetle isti'amâl-i cebr ü silahtan bi't-tevakk'î Şeyhülislamı müşarünileyhin cemi'yet nezdine azimetle tekrar nasâyip-i lazımayı icrâ eylemesi kararlaştırılmış ve bu dairede taşebbüsat ve tedâbire devam ve i'tina olunmuş ise de semerât-ı matluube hâsıl olmayıp Hey'et-i Vükelanın tebdili ve ahkam-ı şeriyenin tenfizi ve hareket-i vakıalarından dolayı haklarında avf-ı âli-i cenâb-ı Pâdişâhînin südûru ve taburlarındaki zâbitânın tebdilleri ve zâbıtân-ı mümaileyhimin Dersaadet'ten ihracları hususları katiyen taleb ve teklif eyledikleri taraf-ı Şeyhülislâmîden ve bazı Meb'ûsân caniblerinden iş'ar ve ifade edilmiş ve Heyet-i Hazıra-i Vükelâ mevki-i iktidarda bulundukça mes'elenin sûret-i hasenede tesviyesine iman olamayacağı tahakkuk etmiş olduğundan selamet-i memleket namına istifa-i übeydâniyemizin takdimine müsaraât olunduğu muhât-ı ilm-i ali-i enab-ı mülûkânaleri buyruldukta ol bâbda ve kastıba-i ahvalde emr ü ferman veliyyü'l- emr efendimizindir"[171]. Yukarda verdiğimiz istifa metni 31 Mart

---

[171] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 90-92; Sertoğlu, **a.g.m**, s. 49-50; **Son Vak'anüvist…**,s.179-180.

İsyanı'nın çıkışından, Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesinin istifasına kadar geçen süreci kısaca ve belki de en doğru şekilde anlatan belgedir.

Bu istifa metni üzerine kabinenin istifası kabul edilmiş, aynı gün yeni kabineyi kurması için, Meşrutiyet'in Birinci Said ve İkinci Kâmil Paşalar kabinelerinde Hariciye Nazırı olarak bulunup tarafsızlığı ve son derece dürüstlüğü ile tanınmış olan Ahmet Tevfik Paşa görevlendirilecektir.

Diğer Hükümet üyeleri saraydan ayrılmış, Hüseyin Hilmi Paşa ve Ali Rıza Paşa Saray'da kalmışlardır. Ali Rıza Paşa, askerin kendisini öldürmek için şiddetle aradığı kişilerin başında gelmektedir. Bunun için Ali Rıza Paşa'yı saklamak için, Saray önüne getirilen üstü kapalı sivil bir araba ile, Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Bebek'te bulunan yalısına gönderilmiş, bir gece orda kaldıktan sonra ertesi akşam yine araba ile Bebek'ten Gedik Paşa'ya evine gönderilmiş ve evi güvenlik altına alınmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa ise, koruma altında Yıldız Sarayı'ndan çıkartılarak Şişli'deki evine gönderilmiştir. Paşa ertesi gün isyanın şekline bakarak kendini güvende hissetmemiş olacak ki ve Bahriye Mirlivası Said Paşa (Kâmil Paşa-zade) tarafından evinin önünde bir gösteri yapılması ihtimalini de göz önüne alarak, komşusunun evine gitmeyi uygun bulmuş ve bir hafta boyunca yerini sürekli değiştirmiştir. II. Abdülhamid tarafında Hüseyin Hilmi Paşa'nın güvenliği için, Başkâtibi Ali Paşa'nın evinde kalması için Hüseyin Hilmi Paşa'yı aratmışsa da, Paşa meydana çıkmamıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın aranmasının sebebi ise, bir suikasta uğramasını engellemek için, belki de Sadaret teklif edilmek için ya da ortalığın nasıl yatıştırılacağın sorulması için olabilir[172].

Hükümetin olay sırasındaki tutumunu değerlendirecek olursak, Hükümet olayın başlangıcında korkak ve basiretsiz davranmıştır[173]. Yukarıda da görüleceği üzere, isyan haberi 30 Mart günü alınmasına karşın Hükümet

---

[172] **Son Vak'anüvist…**, s. 169.
[173] Bayar, **a.g.e.**, C. I, s. 219-220.

ve askeri yetkililer tarafından hiçbir etkin önlem alınmamıştır. Hükümetin Maarif Nazırı Abdurrrahman Şeref Efendi eserinde; "askerin bu hareketi zamanıyla haber alınamayıp da bu kadar gaflet gösterilmesi şayan-ı dikkat ve bir mahcubiyet sebebidir. En önce bunu Harbiye Nazırı (Rıza Paşa) tasdik etti. Ve herkesçe üzüntüyle karşılandı. Çünkü hükümet için cehalet pek büyük idi" [174]demektedir. Abdurrrahman Şeref Efendi'nin yaptığı bu açıklama, Hükümet adına yapılmış bir özeleştiri niteliğindedir.

Yunus Nadi ise eserinde: "Hareketin meydana gelişi zaten kabinen istifasına yetmiş olup, Hüseyin Hilmi Paşa'nın iktidardan çekileceği açık açık görülmekte idiyse de Şeyhülislam Efendi'nin tebligatıyla olayın vahameti ve ciddiyeti bir hatada anlaşılarak yeni bir kabine teşkil edilinceye kadar Hükümeti idare etmekte dahi imkânsızlık görmüşledir "[175] Yunus Nadi'nin ifadelerinden anlaşılan, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hükümeti bir an evvel bırakma eğiliminde olduğudur.

Mahmut Muhtar Paşa ise, hükümetin bu yöndeki tutumunu ayaklanmadan birkaç gün sonra, Yeni Asır gazetesinde çıkan bir mülakatında söyle değerlendirmektedir: "Entrikaların ve kişisel nefretlerin kışkırttığı bir hareket, elbetteki güçlü ve ileri görüşlü bir hükümeti pek korkutamazdı. Ama çoğu bunalım anlarında görevini yerine getirmek için gereken enerjiden yoksun, korkaklardan oluşmuş Kabine bu kargaşada huzursuzluğun çok yüksek boyutlara olaşmasına ve daha çekirdekte kolayca yok edilebilecekken inanılmaz derecede büyüyüp yayılmasına izin vermiştir.

Ayaklanmanın daha başlangıcında Taşkışla Garnizonu'nun oynadığı rolü haber almış bulunan Harbiye Nazırlığı, Nezaret'in talim sahasına hemen güçlü bir piyade, süvari ve topçu birliği toplasaydı: ve eğer zaman yitirmeden veya Birinci Ordu Kumandanı gelir gelmez böyle bir durumda alınması gerekli

---

[174] **Son Vak'anüvist…**, s. 150-152.
[175] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 37.

askerî önlemleri almış olsaydı, kalabalık toplanmadan önce Meclis Binası'nın önünde birikmiş buluna isyancıları kuşatması son derece kolaydı. Öte yandan, eğer Kabine durumun gerektirdiği yönde eyleme geçmek konusunda neredeyse felce uğramış olmasa, yetersiz kalmasaydı, Babıâli'de oturacak yerde Harbiye Nezaretinde Toplanırdı. Harbiye Nezareti'nde ve hükümete bağlı birliklerin koruması altında durumu rahatça gözden geçirme ve gereken kararları soğukkanlılıkla alma olanağını da bulmuş olurdu.

Ve bu durumda Kabinece alınması gerekecek ilk karar, elbette ki, derhal sıkıyönetim ilan etmek Ordu Başkomutanı'na tam yetki vermek olacaktı. Herhangi bir başka hareket tarzı benimsemenin bir yanılgı olacağı apaçık ortadadır"[176]. Mahmut Muhtar Paşa sözleriyle hükümetin acze düştüğünü, verdiği yanlış karar ve korkak davranışıyla isyanın büyümesinde önemli bir rol oymadığını belirtmektedir.

Yukarıdaki bilgilere dayanarak şunu diyebiliriz ki, Hükümet hem kendisine yapılan uyarıları göz ardı edip gerekli tedbirleri almamış; hem de Mahmut Muhtar Paşa'nın görevini yapmasını engellemekle isyanın daha da büyümesinde bir numaralı sorumlusu olacaktır. Söyle ki Mahmut Muhtar Paşa bu isyanın daha önce alınacak önlemlerle bastırılacağına inandığını belirtmektedir[177].

---

[176] Mc Cullag, **a.g.e.**, s. 82.

[177] "Bu ayaklanma çoktan öngörülebilirdi. İttihat-ı Muhammedî adı altında kurulmuş bulunan birliğin gizli amacını saptamak için bu birliği yöneten kişilerin sadece geçmişini bilmek yeterliydi. Bu cemiyet'in, askerler önünde subayların saygılarını ve etkisini yok etmek için askerin dinsel duygularını sömürmek yoluyla, elinden geleni ardına koymadığı ve zamandır görülebilirdi. Bu tehlikeli propagandaya karşı ben, subaylara ve imamlara zaten gereken talimatları vermiş bulunuyordum, askerlerin bu sinsi kışkırtmadan korunabilmeleri ve kendi değer yargılarını kendileri verebilecek duruma gelebilmeleri amacıyla. Ama bu olaylar şunu gösteriyor ki, 'alaylı' subayların yerine, yavaş yavaş komuta görevine getirdiğim eğitim görmüş subaylar, ne yazık ki, ne askerin ruh halini incelemek için, ne de kendilerini askere sevdirip saydırmak için herhangi bir çaba harcamamışlar ve üstelik askerin moralini yıkan dış entrikalara verilmesi gereken önlem derecelerini de anlayamamışlar. (Mahmut Muhtar Paşa sonradan böyle bir bildiride bulunduğunu inkâr etmiştir.) Bkz., Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 81-82.

2.9) Rumeli'den ve Anadolu'dan Hükümet'e ve Padişaha Gelen Telgraflar ve Değerlendirilmesi

14 Nisan 1909 tarihinde Tevfik Paşa Kabinesinin resmen göreve başlaması üzerine, Anadolu ve Rumeli vilayetlerinden Padişaha ve Sadarete bu durumu kabul etmediklerine dair telgraflar çekilmeye başlamışlardır. Telgraflara geçmeden önce, gönderilen telgrafların içeriklerinin özelliklerine bakmak yerinde olacaktır. Önce şunu belirtmek gerekir ki gönderilen bu telgraflardaki üslup genellikle tehditkâr bir üsluptur. Telgraflarda hem Padişah, hem de Kabine çeşitli şekillerde tehdit edilmektedir. Ayrıca II. Abdülhamid'in "Meşrutiyeti ilga edip (kaldırıp) mutlakıyet ve istibdadı geri getirmiştir" iddiaları işlenmektedir. Ayrıca bu telgraflarda, "Meclisi Mebusan'ın fesih olunduğu" ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın meşru olan kabinesinin Padişah tarafından görevden alındığı ve yerine Meşrutiyete aykırı olarak atandığı" ; "Tevfik Paşa Kabinesini mülevves[178] ve cani" olarak itham etmişler ve en önemlisi "bütün mebusların öldürüldüğü" de gönderilen bu telgraflarda iddia edilmiştir[179].

Örneğin 2 Nisan 1325 tarihinde "Bulgar Müttahid Milli Fırkası Merkez-i Umumisi" imzasıyla Selanik'ten Padişaha çekilen telgrafta, Kanunu Esasi'ye yapılan taarruzun "istibdadın iadesi ve idamesini[II. Meşrutiyet öncesi devrin tekrar geri getirilmesi ve devam ettirilmesi]" gösterdiğini ve bunu protesto ettiklerini belirtmekle birlikte, "ilan edilen hürriyetin" yani Meşrutiyetin canları pahasına geri alınması uğrunda canlarını bile vermeye hazır olduklarını belirtmişlerdir[180]. Yine Kılkış[181] Bulgar Demokrat Kulübü ve Kılkış Bulgar Meşrutiyet Kulübü tarafından Avrethisarı'ndan "Huzur-ı Padişahîye" başlığı ile gönderilen telgrafta, "Meşrutiyete Muhalif ve gayrı meşru olarak kurulan kabineye i'timadımız olmadığından bu kabineyi kat'iyyen tanımayacağımız

---

[178] Kirli
[179] Danişmend, **a.g.e.**, s. 53.
[180] Telgrafın metnine bakmak için, bkz., Danişmend, **a.g.e.**, s. 41.
[181] Selanik'te bir kasabanın adı.

gibi, ettiğimiz ahd ü misak üzerine meşrutiyetin hilafına vukua gelen (meşrutiyete karşı meydana gelen) her türlü ahvale karşı" bütün varlıklarıyla müdafaa edeceklerini ifade ettikten sonra, "Şayet Meclisi Mebusan'ın i'timadına mahzar olan bir kabine" iş başına gelmezse "Zat-ı Şahanenizi bir hükümet-i meşruta padişahı olarak saymayacağız" tehdidinden bulunduktan sonra, bütün ahali ve ordu ile İstanbul'a yürüyecekleri kararlaştırılmış olduğu ve Mebuslara yapılan saldırılardan dolayı lazım gelen adaletin uygulanmasını istemekteyiz" şeklinde bir tehdit telgrafı göndermişlerdir. İsmail Hami Danişmed, Bulgarların göndermiş olduğu bu telgrafları şu şekilde değerlendirmektedir,"Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Bulgaristan prensliği o sırada Rusların himayesiyle istiklalini ilan edip krallık şeklini almış olmak itibariyle, İttihat ve Terakki'nin Makedonya'daki Bulgar cemiyetleriyle elbirliği etmesi Türk tarihi bakımından herhalde hoş bir vaziyet değildir" [182].

Usturumca'dan ve Petriç'ten[183] çekilen bir telgraflarda[184] da, Müslüman, Rum ve Yahudi ahalinin ortak imzası bulunmaktadır. Bu telgrafta da diğeri iki telgrafta bulunan ifadeler yer almaktadır. Burada dikkat çeken nokta, telgrafların sanki aynı elden çıkmış gibi aynı noktalara temas etmesidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik Merkez-i Umumisinden 2 Nisan 1325 tarihinde Padişaha çekilen telgrafta ise, "Padişah, İftihar ediniz! Bir irtica mel'anetiyle binay-ı Meşrutiyet hadim ve Hükümet-i müstebidde ikame edildi.[Bir irtica laneti ile Meşrutiyet binası yıkıldı ve istibdat hükümeti kuruldu]" şeklindeki ifadeyle, Meşrutiyetin yıkılmasından II. Abdülhamid sorumlu tutulmaktadır. Telgrafın devamında "Mülevves bir İstanbul halkı" ifadesi kullanılarak bu olayda İstanbul haklının da parmağı olduğu ima edilmekte ve gene yukarıdaki telgraflar gibi Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin tekrar kurulması için İstanbul'a yürüneceği tekrarlanmaktadır[185]. Ağustos İttihat ve Terakki Cemiyetinin Padişaha çekmiş olduğu telgrafta II.

[182] Danişmend, **a.g.e.**, s. 42.
[183] Usturumca: Köstence – Selanik, Petriç: Serez – Selanik, Nuri Akbayır, **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2003. s. 164 – s. 132.
[184] Telgrafın metni için bkz, Danişmend, **a.g.e.**, s. 42-43.
[185] Telgrafın tam metni için bkz, Danişmend,**a.g.e.**, s. 44-45.

Abdülhamid açıkça ölümle tehdit edilmektedir. Telgrafta: "Eski kabine güya galeyan neticesi olarak istifa etmiş, Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey tebdil de edilmiş, gûyâ bundan da Mabeyn'in malumatı yokmuş! Otuz dört senedir bizi Mabeyn'in yalanlarıyla aldattığınız yeter! Artık milletin böyle aşikâr kizbe aldanacak zamanı geçti. Eski kabine yerine geçmeli, Ahmet Rıza Bey makamına getirilmeli ve illa ölümden ölüm beğenmeli vesselam"[186].

Yine 3 Nisan 1325 tarihinde Padişaha çekilen "Umum Asker Namına: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Yanya Vilayeti Heyet-i Merkeziyesi" imzalı telgrafta, "Tevfik Paşa kabinesinin Meşrutiyete aykırı olarak iş başına geldiği ve kabinenin "cinayetle mülevves" olduğu yani "eli kanlı" olduğunu ve "İstanbul'da canavarlara layı bir hareket-i akurane (kudurma hareketi) ile vatanın değerli şahsiyetlerinin öldürüldüğü ve yaralandıkları haber alınmıştır" denilerek yeni kurulan kabineyi tanımadıklarını bildirmektedirler. Telgrafta gene İstanbul'a yürüneceği gibi klişe ifadeler yer almaktadır[187]. Yine 3 Nisan 1325'te İştip'ten[188] gelen bir telgrafta, 31 Mart İsyanının başlamasındaki başlıca nedenlerden biri olarak anılan "İttihat-ı Muhammedî" cemiyeti ile "Ahrar" Fırkalarından bahsedilmektedir. Telgrafta, "Dersaadetteki (İstanbul) "İttihat-ı Muhammedî" ile "Ahrar" fırkalarının tesvilatına kapılarak meşrutiyeti yakıp yerine idare-i sabuıka-i müstebiddeyi iade etmek maksad-ı hainanesiyle şûriş ikaa' eden askerlerin ve bunlarla beraber ön-ayak olan edaninin …[İstanbul'daki "İttihat-ı Muhammedî" ile "Ahrar" partilerinin aldatmalarına kapılarak meşrutiyeti yıkıp yerine aski idareyi yeniden getirmek gibi haince kastı ile karışıklık çıkaran asker ve bunlara ön ayak olan alçaklar]" şeklinde başlayan telgrafta, yine yukarıdaki telgraflar gibi kabineyi tanımayacakları gibi klişe ifadeler yer almaktadır[189]. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumisinin Selanik'ten Padişaha 2 Nisan 1325 tarihinde gönderdiği şu telgraf içeriği bakımından ilginçtir. Telgrafta, Cemiyet resmen bazı kişilerin kellesini istemektedir. Telgraf aynen şöyledir:"asker ve ahaliyi

---

[186] Danişmend, **a.g.e.**, s. 45.
[187] Telgrafın tam metni için bkz., Danişmend , **a.g.e.**, s. 46.
[188] Üsküp – Kosova
[189] Telgrafın tam metni için bkz, Danişmend , **a.g.e.**, s. 47.

ihtilale tehrik ve teşvik ile vak'a-i feciayi ikaa' eyleyen İkdam sahibi Ahmet Cevdet, Ali Kemali, Mevlan-zade Rıfat, Mizancı Murad, Yeni Gazete sahibi Abdullah Zühdi, Volkan muharriri Vahdetî, Hacı Hakkı, sabık Manastır askeri alay müftüsü Mustafa Şevket ve Kamil-Paşazade Said Paşa nâm eşhas-ı melune ile Zat-ı Şahanelerince mâlûm olmak lazım-gelen avanelerinin İzzet gibi firarlarına meydan verilmemesi için milletçe bunların muhafazası kefalet-i Seniyyelerine tevdi edildiğinden İstanbul'a gelindikte kendilerini Zat-ı Şahanelerinden istenilecek ve teslim alınacağı maruzdur"[190]. Bu telgrafla İttihat ve Terakki Cemiyeti kendilerine muhalif olan yazarların tutuklanması görevini millet tarafından Padişaha verildiğini ve İstanbul'a gelindiği zaman bu kişilerin Padişahtan isteníleceğini ifade etmektedirler.

Yukarı da Padişaha gelen telgraflardan birkaç örnek verdikten sonra şimdi de Tevfik Paşa'ya yani Kabineye gelen telgraflara bakmakta fayda var. Selanik üzerinden sevk edilen Poliniz mahreçli ve "Umum Ahali ve İttihat ve Terakki Cemiyeti" imzasıyla Sadarete gönderilen bir telgrafta Kabineye ve Padişaha "müstebit" gözüyle bakılacağını ve milletin "hain-i vatan-ı millet olanların kanlarını bila-ifade-i vakt dökmeğe yemin etmiştir" gibi tehdit dolu ifadelere yer verilmektedir[191].

Ayrıca yukarıda Dâhiliye Nezareti ve Mabeyn'den vilayetlere ve ordu komutanlıklarına gönderilen telgraflarla vilayetlerin durumdan haberdar edildiklerini belirtmiştik. 3 Nisan 1325 tarihinde Tepedelen'den[192] Sadarete çekilen bir telgrafta İstanbul'da, Meşrutiyet ve Kanunu Esasi'ye önemli bir darbe vurulduğu ve istibdat devrine dönüldüğü, Mebusların İstanbul'dan kaçmaya zorlandığı haberleri ortaya atıldığı için halkın büyük bir heyecan içinde olduğunu belirtmektedir. Telgrafın devamında ise "Meşrutiyetsi hükümeti kabul etmeyeceklerin ve gerçek durumun acilen ve seri bir şekilde vatanın selameti ve emniyeti için rica edilir" deniliyor. Telgrafın diğer

---

[190] Telgrafın tam metni için bkz, Danişmend , **a.g.e.**, s. 49.
[191] Telgrafın tam metni için bkz, Danişmend , **a.g.e.**, s. 50.
[192] Yanya'da bir kasaba.

suretinde ise, "Kulüp ve cemiyetlerden (burada kastedilen kulüp ve cemiyetler İttihat Terakki'ye bağlı kulüp ve cemiyetlerdir) gelmekte olan ve birbirlerinin aynı olan telgraflar kulûb-i nâsa(insanların kalbinde) büyük bir heyecan getirdiği halde dünkü telgrafname-i çakeremle arzolunduğu üzere bunların tekzibi için hükümetten sarih bir emir gelmemiş" deniliyordu. Buradan da anlaşılacağı üzere Hükümetin ve Sarayın valiliklere ve komutanlılara yollamış olduğu bilgilendirme telgrafları gönderildikleri yerlerde hasıraltı olması ihtimaldir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin valiliklere yollamış olduğu telgraflar yönetici ve halk üzerinde o kadar tesir yaratmıştır ki, Hükümetin ve Mabeyn'in yollamış olduğu telgraflar bile etkisiz kalmıştır. Şöyle ki 4 Nisan Günü Tekirdağ Mutasarrıfı Reşat Bey'in Sadarete çekmiş olduğu telgraftaki ifadeleri yukarıdaki bilgiyi doğrulamaktadır. Reşid Bey Sadarete gönderdiği telgrafta, "bugün burada bulunan ümera, subaylar, memurlar ve halkın önde gelen kişileri İttihat ve Terakki Kulübünde toplanarak il idare meclisini davet etmeleri üzerine bir heyetle buraya gidildi. İstanbul'daki olayın bir irtica olayı şeklinde kabul edildiği ve meşruti idaremizin sallandığını ateşli bir ifadeyle açıkladıkları ve hükümlerini korumaya yemin içtikleri "Kanun-i Mukaddes-i Esasi" uğruna fanlarını vermek için hazır bulunduklarını açıklamalarına karşın cevap olarak Sadaretten gelen telgraf münasip bir dille bildirilmişi ise de subaylar mektepli arkadaşları hakkında rivayet edilen saldırılar ve bu suretle subaylar içine saçılan nifak tohumları bir keyfi müdahale şeklinde bulunduğundan bu durumu şiddetle protesto ettiklerini" bildirmekle birlikte, olayla ilgili vilayetlere gönderilen bilgilendirme telgraflarının yetersiz olduğunu ifade etmektedir[193].

3 ve 4 Nisan 1325 tarihlerinde Sadaret Makamına çekilen iki telgraf, Tevfik Paşa'ya ve Sadaret çalışanlarına karşı ağır hakaret ve tehditler içermektedir. Telgrafta Tevfik Paşa'ya hitaben, "Yalancı" ve "Alçak" sıfatları

---

[193] Telgrafın tam metni için bkz, Danişmend , **a.g.e.**, s. 58-60.

kullanılmıştır. 3 Nisan'da İpek İttihat ve Terakki cemiyeti tarafından Sadarete çekilen bir telgrafta cemiyet Tevfik Paşa'yı,"kafasını koparılmakla" tehdit edilmekte ve çekilmesini istemektedir. 4 Nisan'da yollanan ikinci telgrafta ise "Onsekizinci Fırka Kahramanları ve İpek Fedaileri" imzasıyla Sadarete çekilen tegrafta ise, Tevfik Paşa'ya ağır hakaretlerde bulunulmaktadır. Telgraf bozuk bir Türkçe ile yazılmakla beraber adeta sokak dili ile yazılmıştır. Telgrafta dikkati çeken en önemli nokta bu kahramanların (!) "Hükümet-i leimanenizi İstanbul surundan karice câri olmadığını elbette kendiniz de anladınız. Sizi açlıktan öldürmekte elimizde, ateş, kurşun ve bıçakla icray-ı mücazatınız da yedimizdedir[cezalandırmak elimizdedir]" şeklinde ağır bir tehdit savurmuşlardır[194].

3 Nisan 1325 tarihinde "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Vilayet Heyet-i Merkeziyyesi" imzasıyla Sadarete çekilen bir telgrafta ise, yine kabineyi kabul etmediklerini yinelemekle birlikte, "Edirne, Selanik, Kosova, İşkodra ve Yanya ile müttefikan iki güne kadar bir karar-ı kat'i vermezseniz hükümet-i merkeziye ile olan irtibatımızı da kat'iyyen keseceğiz" demek suretiyle istedikleri yapılmadığı takdir de, Osmanlı Devleti'nden

---

[194] "Der'aliyyede Yalancı Sadr-ıa'zam

Başvekâlet mevkiini telvis etmeyerek hemen çekiliniz. Millet seni kat'iyyen istemiyor. Kanun-i Esasi dairesindeki evvelki hâl iade edilmediği takdirde ordu ile beraber hareket ediyoruz. Padişaha da işi yazdık. Akıllı davranınız. Millet namusunu temizlemek için hain kafası koparmaktan lezzet alır, o surette ikmal-i namus eyler. / 3 Nisan 1325
Osmanlı İttihat ve Terakki

Cemiyeti İpek Heyeti
Merkeziyyesi"

"Makam-ı Sadarette Bulunan Alçağa

Size 2 Nisan 1325 tarihli telgrafımıza yirmi dört saat mühlet verilmişti. Henüz vücud-i rezilanenize telvis ettiğiniz makamlardan çekildiğinize dair iş'ar vuku'bulmadı. Bundan çok memnun olduk: Bari tertib edeceğimiz cezaya bu suretle istihkakınızı kendiniz tasdik etmiş oldunuz. İhtimal ki orada bulunan bir takım kerhaneci evlatları ilk telgrafımızı vermediler; onları alınız, okuyunuz, ta ki vebal bizde kalmasın! Okumadığınız takdirde Allah'ın laneti, ananızın donu başınıza geçsin! Okumayanlar, telgrafları vermeyenlerin kâffesi kerhaneden yetişmiş deyyus-i a'zamdırlar. Telgrafları vermeyen alçaklar er-geç kendilerini yok bilsinler! Hükümet-i leimanenizi İstanbul surundan karice cari olmadığını elbette kendiniz de anladınız. Sizi açlıktan öldürmekte elimizde, ateş, kurşun ve bıçakla icray-ı mücazatınız da yedimizdedir ey namussuzlar! / 4 Nisan 1325
Onsekizinci Fırka Kahramanları ve İpek Fedaileri", telgrafın tam metni için bkz, Danişmend, **a.g.e.**, s.63-64.

ayrılacakları tehdidinde bulunmaktadırlar[195]. Yine 3 Nisan'da Frizovik ve Yakova'dan Sadarete çekilen iki telgrafın harfiyen aynı olması, bu telgrafların tek merkezden çıktığının açık bir kanıtı olarak değerlendirebiliriz[196].

2 Nisan'da Dranç'tan Sadarete çekilen telgrafta, "bazı sefiller tarafından Meclisi Mebusana feci saldırılarda bulunulduğu" ifade edilerek halkı teskin etmek için Hükümetten acilen konu hakkında bir açıklama yapılması istenilmektedir. Aynı tarihte "Umum Draç Livası ahalisi" adına İttihat ve Terakki Cemiyeti Heyeti tarafından Sadarete çekilen telgrafta, Hükümetin yapmış olduğu açıklamanın doğru olmadığı belirtilmektedir. Görülüyor ki İttihat ve Terakki Cemiyeti Heyeti, Hükümetin göndermiş olduğu açıklamadan haberdar olduğu halde, Dranç'ta bulunan halkın bu telgraftan haberdar olmaması; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Hükümetin yollanış olduğu açıklamaları halka aktarmadıkları ortaya çıkmaktadır. İsmail Hami Danişmed'e göre İttihat ve Terakki'nin bu tür bir yol izlemesinin nedeni, "31 Mart Vak'asından istifade ile İstanbul üzerine yürüyüp devleti eline kat'i suretle" karar vermiş olmasıdır[197].

Grebene'de Sadarete çekilen bir telgrafta kabineyi protesto ettiklerini belirttikten sonra, "protestomuzu kan ile temin edeceğiz" ifadesi ile Sadrazam Tevfik Paşa açıkça tehdit edilmiştir[198]. Hasankale'den Sadarete çekilen telgrafta Tevfik Paşa, "Hariciye Nazır-ı Sabıkı"[199]; Edremit'ten çekilen telgrafta ise "Makam-ı Sadareti İşgal Eden"[200]; Ödemiş'ten çekilen telgrafta ise "Deraliyyede Tarafdaran-ı İstibdadın Sadrazam"[201] olarak nitelendirilmektedir.

195 Danişned, **a.g.e.**, s. 65-66.
196 Telgrafların metni için bkz, Danişmend, **a.g.e.**, s. 66-67.
197 Danişmed, **a.g.e.**, s. 70.
198 Telgrafların metni için bkz, Danişmend, **a.g.e.**, s. 71.
199 Danişmend, **a.g.e.**, s. 73.
200 Danişmend, **a.g.e.**, s. 74.
201 Danişmend, **a.g.e.**, s. 75.

Yine Kırşehir İttihat ve Terkakki Cemiyetinden Zabtiye Nezaretine çekilen bir telgrafta: "Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Doktor Nazım'ı hayatta olup olmadıklarına dair" haber beklediklerini; "zerre-i vücutlarına halel gelmiş ise beherine yed-i binlerce vücut" alacaklarını belirtmişlerdir[202]. Zabtiye Nezareti tarafında Kırşehir İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne çekilen telgrafta, "Ahmet Rıza, Hüzeyin Cahit ve Doktor Nazım Beyler ber-hayattır."[203] demek suretiyle Kırşehir İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne teminat verilmiştir.

Yukarıda görülen telgrafların genel içeriklerine baktığımız da, bu telgraflarda Tevfik Paşa Kabinesinin Meşrutiyete aykırı bir şekilde kurulduğu ve Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesinin de zorla istifa edildiği iddia edilmektedir. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesinde de Maarif Nazırı olan Abdurrahman Şeref Bey, Tevfik Paşa Kabinesinde de aynı görevi sürdürmekle beraber; 3 Nisan'da toplanan Meclisi Mebusan'da Maarif Nazırı sıfatı ile yaptığı konuşmada, "Efendim, Heyeti Cedide-i Vükela (yeni kurulmuş kabine), Meşrutiyet dairesinde teşekkül emiştir"[204] şeklindeki ifadesi ile "Kabinenin Meşrutiyete aykırı kurulduğu" iddiasını çürütmektedir. Ayrıca zorla istifa ettirildiğini iddia eden Hüseyin Hilmi Paşa ve kabinesinin kendi isteği ile istifa ettiği yine Abdurrahman Şeref Efendi tarafından çürütülmektedir. Abdurrahman Bey eserinde Ayasofya'dan Hükümete gelen haberler sonunda "heyet-i vükelanın hemen istifaya karar verdiğini" ifade etmekle birlikte, bu istifada bir zorlama ve baskının olduğunu ifade etmemektedir[205]. Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa'da Tevfik Paşa'dan "Sadaret teklifini her halde kabul etmesini" rica etmiştir[206].

Abdurrahman Şeref Bey Meclisi Mebusan'da yapmış olduğu konuşmada, "Yalnız heyecanlı vakitler olduğu için bir takım havadisler

---

[202] **BOA**, Fon Kodu: ZB, Dosya No: 332, Gömlek No: 23.
[203] **BOA**, Fon Kodu: ZB, Dosya No: 628, Gömlek No: 38.
[204] **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, C. 3, TBMM Basım Evi, Ankara, 1982. s. 21.
[205] Bkz., **Son Vak'anüvis …**, s. 154-155.
[206] Tevfik Paşa'nın kâtipliğinde bulunan Ali Şevki Bey, bu olayı Tevfik Paşa'nın bizzat kendisinin ifade ettiğini söylemektedir. bkz., Danişmend, **a.g.e.**, 36.

çıkmış. Usulü Meşrutiyete darbe vuruluyormuş. Bunların kat'iyyen aslı ve esası yoktur" demek suretiyle, Meşrutiyetin ayakta olduğunu ifade ediyor[207]. Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey'de 4 Nisan'da Mecliste yapmış olduğu konuşmada,"Ufacık bir hadise cereyan etti, velev büyük bir hadise telakki edilsin" sözleriyle olayın büyütüldüğünü ifade etmektedir[208]. Bu sözler, telgraflarda ifade edilen Meclisi Mebusan'ın susturulduğu ya da, kapatıldığı sözlerinin de bir hurafeden ibaret olduğunun açık bir kanıtı olarak ortaya çıkmaktadır.

2.10) İsyan Sırasında Yıldız'ın Tutumu ve Ali Cevat Bey'in Ayasofya Meydanı'na Gelmesi

II. Abdülhamid ve Saray halkı ayaklanmayı, ezanî saatle 12.00 (sabah 6.30) sıralarında, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Mabeyne gönderilen bir telgrafla öğrenmişlerdir[209]. O yıllarda İstanbul'da telefon yaygın olmadığı için isyan haberi Yıldız'a biraz geç ulaşmış, Saray isyan haberlerini zamanında alamamıştır[210].

Olay gecesi sarayda bulunan kişilerden olan ve sarayda yaşanan olaylara şahit olan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu, olay gecesi Yıldız'daki durumu şöyle anlatmaktadır: "…Dışarıdan alınan haberler dolayısıyla gece yarısına doğru sarayda bir telaş başlamıştı. Babam ne olduğunu anlamak için Başkâtibi istemiş, herkes ayağa kalkmıştı. 'Asker gidiyor… Asker şeriat istiyormuş' sözleri cereyan ediyordu. Kurşun sesleri işitiliyordu, herkesi bir korku sarmıştı. Sarayın üst katına çıkıp dürbünle bakıyor, fakat bir şey göremiyorduk. Babamın dairesine gidip geliyorduk. Fakat bir şey anlamaya imkân yoktu. Babam da bir hareme geliyor, bir selamlığa çıkıyor, Başkâtip ve Mabeyincilerden Rıza Bey'le[211] görüşüyor,

---

[207] **MMZC**, C. III, s. 21
[208] **MMZC**, C. III, s. 40.
[209] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 48.
[210] Aydemir, **a.g.e.**, s. 135–136.
[211] Mabeynci Rıza Paşa.

olanı anlamaya çalışıyordu. Hareme girip bizi gördükçe, ‘Korktuğum odu. Yorgan kavgası demiyor muydum? İşte başladı’ diyor, çok meyus bir halde bulunuyordu”[212] demek suretiyle sarayın ve dolayısıyla Abdülhamid’in olaydan haberdar olmadığını ifade etmektedir. Abdülhamid’in Başkâtibi Cevat Bey’de anılarında aynı doğrultuda bilgiler vermektedir[213].

II. Abdülhamid isyanın neden dolayı çıktığını, 2 saat gecikme ile sabah saat 12.00(06.45) sıralarında Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yıldız’a yollamış olduğu bir telgrafla öğrenmiştir. Telgrafı II. Abdülhamid’e veren Başkâtip Ali Cevat Bey, Padişah’ın “pek ziyade merak ve telaş” içinde olduğunu söylemektedir. Ali Cevat Bey, II. Abdülhamid’in gereken tedbir ve nasihat görevinin yapılmasını, ayrıca olaylar hakkında kendisine ara ara bilgi verilmesini emretmiş; Ali Cevat Bey’i de bu işi takip etmekle görevlendirmiştir. Meclis-i Mebusan’da bulunan Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi’ye de bir telgraf çekilerek, bir kötülük meydana çıkmaması için askere nasihat vermesi söylenmiştir[214].

1 Nisan günü Volkan gazetesinde çıkan bir haber gayet dikkat çekicidir. Volkan gazetesinde Derviş Vahdeti II. Abdülhamid’e hitaben kaleme aldığı yazıda, “Bugün, Meşrutiyetimizi refetmek, Meclis-i Mebusan-ı Osmanîyi kapatmak yed-i kudret-i şahanenizdedir [bugün, meşrutiyeti yüceltmek ve Meclisi Mebusanı kapatmak kudreti sizdedir]” dedikten sonra, II. Abdülhamid’e şu tavsiyede bulunmaktadır; “Meclis-i Mebusanı bir dakika dahi kapatmak fikrini, şayet zat-ı âli-i cenab-ı cihanbanilerine telkin edecekler bulunursa, o gibilere hain-u dün ü vatan nazarıyla bakınız! [Meclisi Mebusanı kapatma fikrini size aşılayacaklar olursa, onlara din ve vatan haini gözüyle bakınız]” demek suretiyle Meclisi Mebusan’ın kapatılması fikrine karşı olduğunu beyan etmiştir. Derviş Vahdeti yazısının devamında, yeni kurulacak

---

[212] Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)**, Selçuk Yay., Ankara, 1984. s. 141–142.
[213] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 56.
[214] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 48.

Hükümetin, "…ne İttihat ve Terakki, ne de Ahrar Fırkasına mensup olmamasına fevkalade dikkat" edilmesini II. Abdülhamid'e telkin ederek, Hükümetin "tarafsız bir Hükümet " olmasını istemiştir[215].

Mecliste toplanan Mebuslar, gelişen olaylar hakkında Hükümetle görüşmek istemiş, fakat hükümetle bir türlü temasa geçilememiştir. Hükümeti bulup görüşmek üzere Mecliste oluşturulan bir heyet, Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi'nin "belki Sadrazam saraydadır" demesi üzerine Yıldız Sarayı'na gitmek üzere hareket etmişlerdir. Ancak yola çıkan heyetten sadece Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey Saraya ulaşabilmiştir. Yusuf Kemal Bey saraya geldiğinde Dranç Mebusu Esat Paşa ile Ergiri Mebusu Müfit Beylerinde Sarayda olduğunu görmüştür. Yusuf Kemal Bey bu ikili ile biraz konuştuktan sonra Mebus Heyeti'nin gelip gelmediğini öğrenmek üzere Mabeyin dairesine gitmişlerdir. Mebuslar Mabeyin odasına gittiklerinde içeride Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ve Hariciye Nazırı Gabriyel Nuradunkyan Efendi'nin orada olduğunu görmüşlerdir. Yusuf Kemal Bey, Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanına giderek meseleyi anlatmış, bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, "o heyet Ayasofya Meydanından dışarı çıkamamış, Âyân Dairesindeki telgrafhaneye dönmüş. Oradan İsmail Kemal Bey askerlerin isteklerini zatı şahaneye arzetti ve kabulüne iradeyi seniyye şeref sadır oldu" demek suretiyle Yusuf Kemal Bey yoldayken olan olayları anlatmıştır[216]. O sırada oturdukları yere açılan bir kapıdan Mabeyinci Nuri Paşa içeri girmiş ve Mebusların kimler olduğunu sormuş[217], içeride bulunan üç kişilik Mebus heyetinin başkanlığını Dranç Mebusu Esat Paşa kendiliğinden üstüne almıştır[218]. Nuri Paşa, II. Abdülhamid'in yanından geliyormuş, Abdülhamid gelenlerin kimler olduğunu öğrenmek istemiş. İçeride olunan mebuslar teker teker kendilerini tanıtmıştır. Daha sonra Esat Paşa, II. Abdülhamid'e iletilmek üzere Nuri Paşa'ya şunları

---

[215] Yazı için Bkz, "Halife-i İslâm Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup", **Volkan**, Nu: 104, 14 Nisan 1909.
[216] Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 113–115.
[217] Bayur, **a.g.e.**, s. 186
[218] Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 115.

söylemiştir: "Efendimiz lütfedip de kendileri Meclise teşrif buyursalar hiçbir mesele kalmaz" demiş, bu sözleri içeri ileten Nuri Paşa, "Olmaz… Buyurdular" şeklindeki cevabı[219] içeriye iletmiştir[220]. Bunun üzerine Esat Paşa, "öyle ise saltanat arabalarından biriyle gidip bu iradeyi tebliğ etmemize müsaade buyursunlar" demesi üzerine, Nuri Paşa tekrar içeri gererek teklifi II. Abdülhamid'e iletmiş ve "ona da olmaz buyurdular" şeklindeki cevabı[221] Esat Paşa'ya iletmiştir[222].

Saraya gelen bu heyetten ayrı olarak Sabah Gazetesi'nin başyazarı Süleyman Tevfik Bey'de Yıldız Sarayına gelmiştir. Süleyman Tevfik Bey, Ali Cevat Bey'in odasına girmiş ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifa ettiğini ve yerine Tevfik Paşa'nın Sadrazam olduğunu öğrenmiştir. Süleyman Tevfik Bey'de Mecliste olanları Ali Cevat Bey'e anlatmış, bunun üzerine Ali Cevat Bey II. Abdülhamid'in yanına giderek duyduklarını anlatmıştır. II. Abdülhamid, yeni istifa eden Hüseyin Hilmi Paşa'nın da onayı ile askerlere hitaben yazdığı bir fermanı Başkâtip Ali Cevat Beyle asker arasında bulunan Şeyhülislâm'a göndermiştir[223]. Ali Cevat Bey'in elinde Padişah'ın yazdırmış olduğu fermanın müsvettesi olduğu halde, Süleyman Şefik Beyle beraber odasına gitmiştir. Süleyman Şefik Bey'e göre, bu ferman "o kadar karışık bir ifadeyle" yazılıştır ki, "o bilgisiz, yüzde doksanının okuma-yazması olmayan, aldatılmış askerlerin hatta softaların bu bildirinin manasını" anlaması dahi imkânsızdır.

Süleyman Tevfik Bey, Ali Cevat Bey'e köprü üzerinde görmüş olduğu "genç subayların suçsuz naaşlarını" hatırlatmış ve "kim kimi affediyor?" demesi üzerine Ali Cevat Bey, "siz sadece geçtiğiniz yolda olanları görmüşsünüz. Hastaneleri bile basmışlar, doktorları öldürmüşler" şeklinde bir

---

219 Tengirşenk, **Aynı yer**

220 Yusuf Hikmet Bayur II. Abdülhamid'in, "beni parçalatmak istiyorlar" cevabı verdiğini aktarmaktadır. Bkz, Bayur, **a.g.e.**, s. 186.

221 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 115.

222 Yusuf Hikmet Bayur II. Abdülhamid'in "saltanat arabasına kardeşimi (Veliaht Mehmet Reşat Efendi) bindirip padişah ilan etmek istiyorlar" cevabı verdiğini aktarmaktadır. Bkz, Bayur, **a.g.e.**, s. 186.

223 Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 49; Bayur, **a.g.e.**, s. 187;

cevap vererek, durumun gördüğünden ve düşündüğünden daha vahim olduğunu ifade etmiştir[224]. Süleyman Tevfik Bey, Ali Cevat Beyle konuştukları sırada içeriye Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal bey ile Ergiri Mebusu Müfit Beylerin girdiğini ifade ederek, Yusuf Kemal Bey'in yaşanan olaylara II. Abdülhamid'in Başkomutan sıfatıyla derhal müdahale etmesini istediğini ifade etmiştir[225].

Ali Cevat Bey, Meclisten gelen Yusuf Kemal Bey, Sarayda bulunan Mebuslar Esat Paşa ve Müfit Beyler ve Sabah Gazetesi Başyazarı Süleyman Tevfik Bey yanlarında olduğu halde Meclise doğru hareket ederler. Saraydan çıkan arabalarda, Ali Cevat Bey ve Esat Paşa ve Süleyman Tevfik Bey bir arabada; Yusuf Kemal Bey ile Müfit Beyler ise diğer arabaya oturmuşlardır[226]. Meclise giden iki arabada da, üzerlerinde tören üniforması bulunan birer padişah yaveri oturmuş, arabacıların yanında da birer borazan çavuşu oturmuştur[227]. Heyet, sokakta bulunan halk yığınları ve Meclis Binası önündeki askerlerin arasından güçlükle geçerek[228] saat 14.00'de Meclis binasının önüne gelebilmiştir[229]. Ali Cevat Bey, Meclis Binası önündeki isyancı askerler elindeki fermanı okumak için kürsü haline getirilmiş bir arabanın yıkıntıları üzerine çıkmak zorunda kalmıştır. Ali Cevat Bey'in yanında bulunan Halis Efendi isminde bir ders hocası, "askerlerin, Padişahın buyruğunun manasını tam olarak anlayamadığı" şeklindeki uyarısı üzerine, ferman askerlerin anlayacağı bir şekilde Süleyman Tevfik Bey tarafından sadeleştirilmiş ve Ali Cevat Bey tarafından askerlere okunmuştur.

---

[224] Kutay, **a.g.e.**, s. 122–123.

[225] Yusuf Kemal Bey şu konuşmayı yapmıştır. "Bu müdahale padişahın esas görevi olmak gerekir. Çünkü Anayasa Başkumandanlığın saltanat makamında olmasında ısrar etmiştir" Bkz, Kutay, **a.g.e.**, s. 123.

[226] Süleyman Tevfik Bey'in anılarında kendisinin orda olduğunu belirtmesine karşın; ne Ali Cevat Bey, ne de Yusuf Kemal Bey'in anılarında arabaya binenlerin arasında Süleyman Tevfik Bey'in ismi zikredilmemektedir. Karşılaştırma için Bkz, Kutay, **a.g.e.**, s. 123, Ali Cevat, **a.g.e.**, 49, Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 115.

[227] Kutay, **a.g.e.**, s. 123-124.

[228] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 50.

[229] Danişmend, **a.g.e.**, s. 35.

II. Abdülhamid yayınladığı fermanda, Hükümetin istifasının kabul edilmiş olduğunu ve yeni kabinenin teşekkül etmiş olduğunu, askerlerin yaptıkları bu gösteriden dolayı hiçbir şekilde cezalandırılmayacağı ve Af çıkarıldığı; devletin zaten İslâm devleti olup bundan sonra şeriata bir derece daha dikkat edileceği ve askerlere iç rahatlığı ile kışlalarına dönmesini ve halkında ilerine güçlerine dönmelerini, bunu açıklamaya da "zat-ı sami-i meşihatpenahileri" yani Ali Cevat Bey'i tayin ettiğini ve iş bu fermanın Meclis-i Mebusan'da basılarak ilan edileceğini beyan etmiştir[230]. Padişah'ın yayınlamış olduğu ferman, isyancıları okşayacak bir dil ile yazılmıştır[231]. Fermanda "Meşrutiyet ve "Kanuni Esasi" sözcüklerine yer verilmemiş olmasına karşın II. Abdülhamid fermanda, istibdat devrinde kullanmış olduğu "Zillüllah" sözcüğü kullanılmış olması, bazı çevrelerce II. Abdülhamid'in yine eski istibdat dönemine yönelme eğiliminde olduğu kanısını uyandırmıştır. Ancak II. Abdülhamid bu fermanla, askerleri yatıştırmayı amaçladığı ve ona göre bir dil kullanmış olduğunu düşünmek daha doğru olur.

Ali Cevat Bey daha sonra yanında bulunan kişilerle beraber Meclis binasına da bulunan telgraf odasına gitmişler, yeni Harbiye Nazırının acele bir şekilde atanması için Şeyhülislam Efendi ile beraber Padişah'a bir telgraf göndermişlerdir. Telgraf odasında Ali Cevat Bey ve Şeyhülislamla birlikte, Berat Mebusu İsmail Kemal Bey, Halep Mebusu Rıfat Ağa bulunmuştur. Ali Cevat Bey, Saraya çekmiş olduğu telgrafın cevabının gelmemesi üzerine sıkıntıdan Meclis koridoruna çıkmış, etrafı koridorda bulunan asi askerler tarafından çevrilmiş ve bir asker yanına gelerek subaylarının kendilerine küfür ederek, dövdüğünden yakınmıştır[232].

---

[230] Fermanın tamamı için bkz, **Takvim-i Vekai**, Nu: 181**,** 1 Nisan 1325; **İkdam**,Nu: 5347, 14 Nisan 1909. Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 49.
[231] Karal, **a.g.e.**, C. IX, s. 89.
[232] Ali Cevat Bey olayı şöyle anlatmaktadır: "Hemen asiler etrafımı aldı. Lisanından Anadolulu olduğu anlaşılan arslan suratlı bir babayiğit asker, "Babalığa söyle. Bizim ırzımıza, dinimize sövüyorlar, dövüyorlar. Vallahi günahtır, bize acısın" demesi üzerine, "kim dövüyor, kim sövüyor?" dedim. Sıyam haliyle kendisine vaktiyle bir tokay aşk etmiş olduğum daire-i kitabet kahvecilerinden olup o gün beraberimde bulunan Hsan Ağa'yı göstererek "Oğlum

II. Abdülhamid akşama doğru isyancıların başı olarak bilinen Hamdi Çavuş'u telefon başına çağırtmış ve onunla görüşmek istemiştir. O sırada Hamdi Çavuş'un yanında bulunan Halis Özçelik o anı şöyle aktarmaktadır: "Hamdi Çavuş haberi alır almaz irkildi, beti benzi attı ve kekelemeye başladı ve "-ben mi? Padişahımız efendimiz benimi istiyorlar? Ben nasıl konuşurum onunla? Ben kimi ki? Ben huzur-u şahaneye nasıl çıkarım? Olacak iş değil! Olacak iş değil!" şeklinde bir tepki gösterdiğini ifade etmiştir. Hamdi Çavuş'un telefon başına gitmemesi üzerine Avlunya Mebusu İsmail Kemal Bey'le, Ergiri Mebusu Müfit Beyler Hamdi Çavuş'u telefon başına getirmek için hayli uğraşmış, hatta o ara Ali Cevat Bey'de Hamdi Çavuş'u ikna etmeye çalışmış ve başarılı olamamışlardır[233].

Saat 12.00, yani bugünkü saatle 18.25 sırasında[234] Tevfik Paşa'nın Sadarete, Gazi Ethem Paşa'nın da Harbiye Nezareti'ne getirildiğine dair bir irade saraydan gelen bir subay vasıtasıyla isyancıların elebaşı olarak görülen Hamdi Çavuş'a iletilmiştir[235].

2.11) Tevfik Paşa Hükümeti'nin Kurulması

Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesinin çekilmesinden sonra yâda çekileceğinin belli olmasından sonra Sadaret makamına kimin getirileceğine dair bazı söylentiler çıkmıştır. Bu söylentilerden birisi, 14 Nisan günü İkdam Gazetesi'nde yayınlanmıştır. İkdam'a göre II. Abdülhamid, Sadarete eski Sadrazam Kâmil Paşa'yı, Harbiye Nezaretine de Nazım Paşa'yı

---

bak, ben de şu adamı dövdüm. İnsan büyüğünden, zabitinden bazı kere dayakta yer. Bahusus ne zararı var" demekliğim üzerine kafasını öne uzatarak "sana kurban olayım ağam, sen gözümün üstüne vur. Zararı yok. Bizi dövenler küçük küçük çocuklardır. Hem de ağızları küfürle doludur. Dinimize, imanımıza küfrediyorlar. Günah değil mi?" demiştir. Bkz. Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 52.

[233] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika Nu: 9 (2 Eylül 1955).

[234] Bkz, **Son Vak'anüvis…**, s. 156.

[235] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika Nu:9.

atayacaktır[236]. Bazı kaynaklarda ise Sadaret makamının İsmail Kemal Bey'e teklif edildiği iddia edilmektedir[237]. Ancak bu söylentilerin iddiadan öteye geçmemektedir. Nitekim II. Abdülhamid, saat 13.30'a doğru Hükümetin Mabeyne telgrafla istifasını bildirmesinin hemen ardından, Sadaret makamına getireceği kişiyi önceden düşünmüş olacak ki, Tevfik Paşa'yı[238] Yıldız Sarayı'na çağırtmıştır[239]. Olasıdır ki Tevfik Paşa da, Hüseyin Hilmi Paşa ile aynı saatlerde Yıldız sarayına gelmiştir.

Tevfik Paşa'nın Sadareti kabul etmesinin ardından, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın yerine askerlerin saygı duyduğu bir isim olan Ehtem Paşa atanmıştır. Abdurrahman Şeref Efendi bu iki atamanın da saat 18.25[240] civarında gerçekleştirdiğini ifade etmiştir[241]. Anacak Süleyman Tevfik Bey anılarında, Edhem Paşa'nın saat 14.00'ten önce atandığına dair bilgiler vermektedir. Süleyman Tevfik Bey Yıldız Sarayına gitmeden önce Harbiye Nezareti'nin önüne geldiğini ve bu sırada Divan yolundan, Beyazıd

236 **İkdam**, Nu: 5347, 14 Nisan 1909.
237 Karal,**a.g.e.**, C. IX, s. 90.
238 1845 yılında Üsküdar'da doğmuştur. Tevfik Paşa, Kırım hanzadelerine mensup soylu ve zengin bir aileden gelmemektedir. İlk tahsilinden sonra askerî okula devam etmiş, ancak daha sonra askerlikten vazgeçerek Babıâli Tercüme Odasına girmiştir. Liyakat, sebat ve çalışkanlığı sayesinde kısa zamanda yükselmiş ve 1872 yılında Hariciye Nezareti'nde çalışmaya başlamıştır. 1895 yılına kadar Roma, Viyana, Berlin, Atina ve Petersburg elçiliklerinde ikinci kâtip ve maslahatgüzar olarak çalışmıştır. On dört yıl gibi uzun bir süre hariciye nazırı olarak hizmet eden Tevfik Paşa, II. Abdülhamid'in de güven ve takdirini kazanmıştır.1908'de Tevfik Paşa'ya, Hariciye Nazırlığı ile beraber Ayan üyeliği de verilmiş, ancak 1909 Şubat ayında Kâmil Paşa'nın istifası üzerine Tevfik Paşa'da nazırlık görevinden ayrılmıştır. "Ahmet Tevfik Paşa" Maddesi, (Haz.: Kemal Beydilli), **DİA**, C.II, İstanbul, 1989. s. 139–140. Ahmet Tevfik Paşa'nın hayatı için ayrıca Bkz. Şefik Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Ata Ofset, İstanbul, (t.y.).
239 Tevfik Paşa'nın kâtibi Ali Şevki Bey'in, Paşa'nın iki oğluna yazığı mektupta, "…Alaturka saat üçü bulduğu halde, babandan henüz hiçbir haber yoktu."ifadesinden, Tevfik Paşa'nın Saraya 15.00'ten daha önce çağırıldığı göstermektedir. (Bkz, Danişmend, **a.g.e.**, s. 32.) Sina Akşin, Tevfik Paşa'nın Saraya ,"istifa öğleden sonra saat 16'ya doğru kabul olunduğuna göre Tevfik Paşa'da herhalde o sırada Saraya çağırılmıştı" şeklinde ifade eden Sina Akşin'in yanıldığı nokta, Hükümetin istifasını yazılı olarak verdiği saati hareket noktası olarak alması olmuştur. (Akşin, **a.g.e.**, s. 56–57.) Hükümet, Sina Akşin'in belirttiği gibi saat 14.00 civarında saraya gelmiş ve yazılı istifasını hazırlamasının ardından istifası II. Abdülhamid tarafından kabul edilmiştir. Yukarıda Tevfik Paşa'nın kâtibi Ali Şevki Bey'in, Paşa'nın alaturka saat ile öğlen 3'te konağında olmayıp Sarayda olduğunu söylemesi yukarıdaki tezimizi kuvvetlendirmektedir.

240 Ezani saatle 12 civarı.
241 **Son Vak'anüvist…**, s. 156.

Meydanına sapan dönemeçte bir kalabalığın belirdiğini ve ortalarında "Doru bir ata binmiş" Edhem Paşa'yı gördüğünü ifade etmektedir. Edhem Paşa'nın Harbiye Nezareti önüne geldiği sırada: "Ateşi kesin! Yeni Savunma Bakanı Mareşal Gazi Edhem Paşa Hazretleri geldi. Kapıyı açın, Tek başına içeri girecek" şeklinde emir verildiğini ve "içeride piyade birliklerini kumanda eden Mahmut Muhtar Paşa'nın ilerlediğini ve yanında yaverleri ile içeri giren Edhem Paşa'yı selamladığını" gördüğünü iddia etmektedir[242]. Süleyman Şefik Bey, gördüğü bu olaydan sonra saraya Ali Cevat Bey'in yanına gittiğini ifade etmektedir. Ancak Ali Cevat Bey Ayasofya Meydanında askerlere karşı II. Abdülhamid'in fermanını okurken askerler, Harbiye Nazırını istemediklerini belirtmeleri üzerine Ali Cevat Bey'in askerlere, Harbiye Nazırının azledildiğini askerlere iletmiş olduğunu, ayrıca Mahmut Muhtar Paşa'nın yerine de Yaver Paşa'yı atandığını söylediğini iddia etmektedir[243]. Halis Özçelik ise anılarında, akşam serinliği bastığı zaman Hamdi Çavuş'u Saraydan aradıklarını ve II. Abdülhamid'in, "asilerin reisiyle görüşmek istediğini" söylendiğini, ancak Hamdi Çavuş'un, "Ben mi? Padişahımız Efendimiz beni mi istiyorlar? Ben nasıl konuşurum onunla? Ben kimim ki? Huzur-u Şahaneye nasıl çıkarım? Olacak iş değil? Olacak iş değil?" diyerek reddetmiş olduğunu ve o sırada Mecliste bulunan Avlonya Mebusu İsmail Kemal Bey ve Ergiri Mebusu Müfit Bey'in, hatta Ali Cevat Bey dahi Hamdi Çavuş'u II. Abdülhamid ile görüştürmeyi başaramadığını ifade etmiştir. Hamdi Çavuş konuşmayınca, Saraya, Tevfik Paşa'nın istendiği bildirildiğini ve aradan üç saat geçtikten sonra Babıâli'den at üstünde bir sakallı subayın geldiğini ve Hamdi Çavuş'u aradığını ve Hamdi Çavuş'a, "Tevfik Paşa hazretleri sadaret makamına getirildiler. Edhem Paşa hazretleri Harbiye Nazırı oldu, birazdan buraya gelecekler"[244] dediğini söylemektedir.

Tevfik Paşa 14 Nisan sabahı Sadarete atanması ile ilgili çıkacak "Sadaret Hatt-ı Hümayunu"nun hazırlanmasıyla ilgilenmiş, ancak II.

---

[242] Kutay, **a.g.e.** s. 122–120.
[243] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 52.
[244] Özçelik, **a.g.m**. Tefrika No: 9.

Abdülhamid, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının kendisi tarafından atanmasını isteyince, Tevfik Paşa bunu reddetmiş ve II. Abdülhamid'e, "Kanunu Esasiye mugayir olan bu şart ile Sadareti hiçbir zaman kabul etmeyeceğini" ifade etmiş ve bunun üzerine Padişah ısrarından vazgeçerek Tevfik Paşa'nın istediği şekilde ferman çıkmıştır[245]. Fermanda dikkati çeken nokta, olay günü Ayasofya Meydanında okunan fermanda "Kanunu Esasi" den bahsedilmemiş olmasına karşın, Tevfik Paşa'nı sadaret fermanında "Kanunu Esasinin muhafazası" istenmesi Tevfik Paşa'nın Kanunu Esasiye olan bağlılığını göstermektedir[246]. Süleyman Kani İrtem'e göre, yayınlanan Hattı Hümayunda "şeriat yasalarına bir kat daha riayet olunması ve Kanuni Esasi'nin muhafazası" gibi kabinenin de renksizliği[247] göze çarpmaktadır" tespitini yapmıştır. Yine İrteme göre: "Kurulan bu kabine o kadar zayıftır ki, hangi taraftan üfürülse yıkılacaktır. Çünkü kurulan kabine hiçbir kuvvete dayanmıyordu. Ne Abdülhamid'e, ne Meclis'e, ne asi kuvvete, ne basına ve ne de halka dayanıyordu"[248]. Kurulan bu Hükümet gayet tarafsız ve hiçbir partiye veya kuruluşa da yakınlığı yoktur. Ancak Tevfik Paşa kabineyi oluştururken Ahrar'a yakın olan İsmail Kemal Beye Adliye teklif etmiş, ancak İsmail Kemal Bey bu teklifi kabul etmemiştir. İsmail Kemal Bey kendisine teklif edilen Adliye Nazırlığını kabul etmiş olsaydı, bu hareket Tevfik Paşa'nın tarafsız olmadığını ve Ahrar taraflı bir siyaset izlediğini göstermiş olacaktı. Ayrıca Tevfik Paşa Dâhiyle Nezaretini de Hüseyin Hilmi Paşa'ya teklif etmiş, fakat Hüseyin Hilmi Paşa, "yeni kabinede herhangi bir vazife kabul etmekle hayatını tehlikeye atmış olacağını"[249] söyleyerek bu teklifi reddetmiştir.

---

[245] Fermanın metni için Bkz, **İkdam**, Nu: 5348, 15 Nisan 1909. Ayrıca, İkdam Gazetesinde yayınlanan fermanda kabine üyelerine yer verilmemesi de dikkat çekicidir.

[246] Bkz, **Takvim-i Vekai**, Nu: 182, 2 Nisan 1325; Volkan, Nu:105, 2 Nisan 1325.

[247] "İngiliz Büyükelçisi Elçisi Gerard Lowther, kurulan bu hükümeti "renksiz" olarak nitelendirmektedir" Bkz, **British Dokcuments on Foreing Affaird: Reports and Papers From The Foreing Office Confidential Print (BDFA)**, (Ed.: BOURNE, K. ve D. C. WATT) Part, I, Series B, Volume 20, The Otoman Empire Under The Young Turks. 1908–1914, University Publications Of America, 1985. Doc No: 26, s. 111.

[248] İrtem, **a.g.e.**, s. 177.

[249] Danişmend, **a.g.e.**, s. 36.

Tevfik Paşa Kabinesi şu kişilerden oluşmuştur: Harbiye Nezaretine Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyari Ayandan Müşir Edhem Paşa, Hariciye Nezaretine İbkaen (tekrar) Rıfat Paşa, Maliye Nezaretine Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Nuri Bey[250], Adliye Nezaretine Şuray-ı Devlet Reisi Sabık Hasan Fehmi Paşa, Maarif Nezaretine İbkaen Abdurrahman Şeref Bey, Ticaret ve Nafia Nezaretine İbkaen Gabriyel Noradunkyan Efendi, Orman ve Maden ve Ziraat Nezaretine İbkaen Mavrokordato Efendi, Evkaf-ı hümayun Nezaretine İbkaen Hamade Paşa, Dâhiliye Nezareti Vekâletine Vekalet Müsteşarı Adil Bey ve Bahriye Nezaretine de Şuray-ı Bahriye Reisi Hacı Emin Paşa atanmışlardır. Yeni kabineye baktığımız zaman eski kabineden 5 kişinin yerlerini koruduğu görülmektedir[251].

Tevfik Paşa hükümete geldikten sonra Mabeyin Başkâtipliğinden Osmanlı İmparatorluğunun bütün vali ve kumandanlarına hitabene bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta İstanbul'a bulunan bilcümle askerin "avcı taburları ile beraber" çıkardıkları bir umumi galeyan üzerine "Hüseyin Hilmi Paşa'nın tahtı riyaseti altında bulunan heyet-i vükelânın" hep birlikte istifa ettiğini ve bunun üzerine kendisinin Sadaret Makamına atandığını ve kurulan bu Kabinenin gayet tarafsız kişilerden oluşan bir Kabine olduğunu; bununla beraber Kanunu Esasi'nin kısmen de olsa hükümlerinin değiştirilmesi yolunda bir teşebbüsün olmadığını ve olması ihtimalinin dahi bulunmadığı; Mebusan Meclisinin toplantı halinde olduğu belirtildikten sonra, "Bu arada avcı taburları ile beraber bilumum asâkir tarafından vukua getirilen bu hadisenin taşraya başka suretle aksettirilmesi" hususu belirtilmiş ve daha sonra, kurulan yeni kabinenin "suret-i teşekkülüne dair yanlış neşriyat ve işaatta bulunulması muhtemel olduğu" gibi yanlışlara düşülmemesi konusunda taşradaki vilayetler uyarılmış ve Kanunu Esasinin bir harfine dahi dokunulmadığı ve şeriat hükümlerinin halen yürürlükte olduğu ve uygulanmasına azami dikkatin

---

[250] Tevfik Paşa Nuri Bey Hakkında: "Bu zât Tekaüd Sandığı ve Borsa Müdürüdür ve iyi bir maliyecidir" demektedir. Danişmend, **a.g.e.**, s. 34.

[251] **Takvim-i Vekai**, Nu: 182, 2 Nisan 1325; **Mizan**, Nu: 126, 2 Nisan 1325.

gösterildiği ve bu hususun muhafaza edilmesi görevini Tevfik Paşa'ya verildiği belirtilmiştir[252].

Ayrıca Dâhiliye Nezaretinden Vilayetlere gönderilen bir başka telgrafta ise, hükümet değişikliğinden söz edilmeyerek, İstanbul'da bulunan askerlerin subaylarından şikâyetçi olduğu ve isyan eden bu askerlerin bu nedenden ötürü Sultanahmet Meydanında toplandığından bahisle subaylarının bazılarını "ahval ve hareketlerinden ve verdikleri talimatlardan na-hoşnut olduklarından" bahis ile değiştirilmesini ve şeriat hükümlerine biraz daha riayet edilmesi gibi istekleri Padişah tarafından uygun görüldüğünü, bunun üzerine askerlerin kimseye bir zararları dokunmadan kışlalarına döndüklerini açıklatıldıktan sonra; askerin hoşnutluğunu göstermek için "havaya atılan silahların" yanlış anlaşılması ihtimalinden uzak olmadığından yalan haberler ve duyumlar meydana geldiği halde derhal "tashihi ve tekzibi" ve askerlerin uygun yolda temin ve gönlünü hoş tutma ile endişe ve heyecan uyandırılmasına" meydan verilmemesini ve asayişin muhafazasını istemekte oldukları bildirilmiştir [253]. Sina Aksin'e göre, "Padişah'ın askeri affeden iradesi subayların değişmesini söz konusu etmiyordu. Bu yanlışlık değilse, Âdil Beyin ve hükümetin, tasarlanan subay değişikliklerini Padişaha mâletmek çabansın bir sonucu" sayılabileceğini ifade etmiştir[254].

Ayrıca Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'da bütün elçilikler bir tamim göndermiş; gönderilen bu tamimde, ajansların olayları büyüttüklerinden ve askerin ileri sürmüş olduğu şikâyetlerin karşılanmış olduğunu ve ırk, din, milliyet farkı gözetmeksizin herkesin can ve malının titizlikle korunduğu bildirilmiş; sayıları pek az bazı kimselerin başına gelenler, daha çok kaza sonucuydu ve alınan tedbirlerle asayişin korunabileceği belirtilmiştir[255].

---

[252] Danişmend, **a.g.e.,** s. 55-56.
[253] **Takvim-i Vekai**, Nu: 183, 3 Nisan 1325.
[254] Akşin, **a.g.e.**,s. 61.
[255] Akşin, **a.g.e.**, s. 62.

Görülüyor ki Hükümet ve Saray, olayların İstanbul dışındaki kötü yansımalarından çekinmektedir. Yukarda Anadolu ve Rumeli'de bulunan valilere yollana telgraflar incelendiği zaman, İstanbul'da meydana gelen olayların Anadolu ve Rumeli'ye yanlış aksettirilmesinden korkulduğu görülüyor. Ancak gerek İttihat ve Terakki gerekse diğer vilayetlerden Sadarete ve Mabeyne, Meşrutiyet'in kaldırıldığına dair haberler alındığı ve bunun kabul edilemeyeceğini ifade eden telgraflar gelmeye başlamıştır. Hükümet ve Saray, bu endişeyi yok etmek için vilayetlere teskin edici telgraflar göndermek zorunda kalmıştır.

1.12) Meclis-i Mebusan'ın Toplanması ve Meclis'te Yapılan Görüşmeler

Meclisi Mebusan olayın çıktığı gün (13 Nisan), 30–40 milletvekilinin gelmesi ile toplanmış gözükmektedir. Ancak o güne ait Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri bulunmamaktadır. 15 Nisan (Rumî 2 Nisan) günü gazetelere, Meclisi Mebusan Kâtipleri Abdülaziz Mecidi ve Nesim Mazilyan imzası ile Milletvekillerini toplantıya çağıran bir ilan verilmiştir[256]. Meclisi Mebusan 3 Nisan (16 Nisan) 1325 tarihinde en yaşlı üye sıfatı ile Ali Naki Bey başkanlığında toplanmıştır. Yapılan birinci celse görüşmeleri gizli olmuş ve Meclisi Mebusanca yayınlanacak beyanname üzerine görüşmeler yapılmıştır.

Birinci celsenin gizli görüşmesinin sonunda Meclisi Mebusan tarafından "Mebusan Beyannamesi" adıyla bir beyanname yayımlanmıştır. Yayımlanan beyannamenin metni şöyledir: "Evlad-ı vatan olan efrad-ı askeriye-i Osmaniye, zaten birkaç günden beri efkâr-ı umumiyede hissolunan asâr-ı şikâyata, şeriat-ı mutaharra-i Muhammediyeye tamami-i tevessül

[256] "Bu günkü Perşembe günü encümenlerle müzakere suretiyle iştigal olunmayıp müzakere-i umumiye akdedileceğinden, Mebusan-ı kiramın Meclisi Mebusana gelmeleri aza-yı mevcude namına talep olunur." Bkz, **Takvim-i Vekai**, Nu:182, 2 Nisan 1325.

talebini ve hidemat ve intizamat-ı askeriyeye müteallik bazı şikayatı mahsusalarını terdif ederek bunların is'afını ve cümleye emniyet bahşolunacak bir Sadrazam ve Harbiye Nazırının tayini ile Heyet-i Vükelanın tecdit ve teşkili lüzumunu ve her halükarda idare-i umuru Devlet için ahkâm-ı münfe-i şeriyyenin düsturu azam ittihazını ve her halde ittihad-ı ârâyı milletle teessüs eden İdare-i Meşrute-i Meşrutanın devamı meriyyetini kendilerinin ve babalarının vekili umumileri bildikleri mebusana müracaatla talep etmişlerdir.

Heyet-i Mebusan derhal içtima ederek metalib-i vakıayı kabulle vermiş oldukları karar üzerine Heyet-i Vükela istifa etmiş ve bu nümayişte bulunanlar haklarında Meclis-i Mebusanın kararına iktiran eden affı âliye dair şeref-sadır olan İrade-i Seniyye-i Hazreti Padişahî tebliğ ve tebşir edilmiş olduğu cihetle, kemal-i itminan ve sürurla kışlalarına avdet etmiş ve bu suretle de efradı askeriyemiz mütehalli oldukları meziyeti intizam ve itaati ibraz eylemişlerdir.

Heyeti Mebusan, bu vakıanın ehemmiyeti fevkaladesini takdir ederek, deruhte etmiş olduğu vazife-i asliye-i mühimmesini zaten iptidai ictimaından beri iltizam eylediği gibi mesleki kavim veçhile bundan böyle dahi şeriat-ı garra-i Ahmediyyenin ahkâmı celilesine ve cümle evladı vatanın hukuk ve menafi-i umumiyyesini zamin olan Kanunu Esasi ahkâmı meşruasına tevfik ederek ifaya ve umum mebusan fikren ve vicdanen müttehit olarfak memleketin muhtaç olduğu terakki ve saadetin istihsaline hasrı nazarı ihtimam eyleyeceğinden, bâdezin asayiş-i memleketi muhtel gösterecek muamelata mübaderetten içtinap eylemeleri bilcümle asker ve ahali kardaşlarımıza selameti vatan namına tavsiye ve beyan olunur"[257] şeklinde okunan beyannamenin okunmasının ardından, Karesi Mebusu ve Meclis Kâtibi Abdülaziz Mercidi Efendi Meclise, "Yeni Kabinenin teşekkül etmiştir"

---

[257] **Takvim-i Vekai**, Nu: 183, 3 Nisan 1325.

şeklinde ek bilgi vermesinin ardından, beyanname oya sunulmuş ve oybirliği ile kabul edilmiştir[258].

Mebusan Beyannamesinden anlaşılacağı üzere bu beyanname askeri ve halkı yatıştırmak amacı ile hazırlanmıştır. Beyannamede askerlerin şikâyetleri olduğundan bahisle, isteklerini sıraladıktan sonra bu isteği, "kendilerinin ve babalarının[259] vekil-i umumileri bildikleri Mebusana müracaatla talep etmişlerdir" denilmektedir. Bu söz askerin Mebusan Meclisine çok güvendiklerinin ve isteklerini bu yüzden Meclisi Mebusana bildirdiklerini ifade etmektedir. Bu durum askerin sadece Meclise güvendiğini göz önüne koymakla beraber, Meşrutiyetin ve Meclisin bir tehlike altında olmadığının da bir kanıtı olarak görülebilir. Askerler, kendilerince var olduğuna inandıkları bir takım siyasî, askerî ve sosyal taleplerini Meclise ileterek; bu taleplerinin Meclis tarafından çözüleceğine inanmaları ve onlara güvenmeleri olayın ilginç yanıdır. Beyannamenin diğer kısmında ise, Meclisi Mebusan'ın konunun önemini anlayarak, olayın çıktığı gününden itibaren toplantı halinde bulunduğunu ve şuanda da toplantı halinde bulunduklarını beyan edilmektedir[260].

Beyannamenin okunmasının ardından İkinci celsede, "yeni teşkil olunan Kabine namına Maarif Nazırı Abdurrahman Efendi"nin mecliste mebuslara karşı bir konuşma yapmıştır. Abdurrahman Şeref Efendi'nin yapmış olduğu konuşmada dikkati çeken nokta, "Heyet-i Cedide-i Vükela" yani yeni kurulan kabinenin "Meşrutiyet dairesinde teşekkül ettiğinin" ifade etmesidir. Abdurrahman Şeref Efendi, "yeni kurulan bu kabinenin pazartesi günü Meclise gelerek hükümet programını açıklayacağını" söyledikten sonra şöyle devam etmiştir; "Yalnız heyecanlı vakitler olduğu için. Bir takım havadisler çıkmış. Usulü Meşrutiyete darbe vuruluyormuş. Bunun katiyen asıl

---

[258] **MMZC**, C. III, s. 20–21.

[259] Ayfer Özçelik esrinde, "babalarının" ifadesinin II. Abdülhamid yani Padişah manasında kullanıldığını belirtmektedir. Ancak burada "babalarının vekil-i umumisi"den kastedilen 1876'da kurulan Meclisi Mebusan olması gerekir. Bkz, Ayfer Özçelik, **a.g.e.**, s. 183.

[260] **MMZC**, C. III, s. 20–21.

ve esası yoktur. Zaten Meşrutiyetin muhafazına kâffemiz ahd ve kasem etmişiz. Ömrümüzün son gününe kadar bunu muhafaza edeceğiz. Onun için hükümetimizden korkunuz olmasın. Size teminat veriyoruz". Abdurrahman Şeref Efendi'nin, "hükümetimizden korkumuz olmasın" sözlerinden hoşlanmayan Halep Mebusu Nafi Paşa, "Millet sayesinde hiçbir korkumuz yoktur" şeklinde konuştuktan sonra, "korku sözünü geri almalı" diyerek Abdurrahman Şeref Efendi'yi uyarmış, Abdurrahman Şeref Efendi'de sözünü geri aldığını beyan etmiştir[261].

Meclisi Mebusan toplantısının üçüncü celsesinde, "31 Mart hadiselerinde Cebeli Lübnan eşrafından Lazkiye Mebusu Mehmet Arslan Bey'in şehadeti" konusu görüşülmeye başlanmıştır. Lazistan Mebusu Ahmet Bey, Meclis tarafından Lazkiye Mebusu Mehmet Arslan Bey'in ailesine bir "taziyename" yazılmasını teklif etmiş, Beyrut Mebusu Rıza Es-Sulh Bey bu teklife karşı çıkmış ve taziyenamenin Babıâli tarafından yazılmasının uygun olacağını belirtmiştir. Daha sonra Meclise verilen bir teklifte, Mehmet Arslan Bey'in cenazesinin memleketine gönderilmesi sırasında bir Mebus Heyetinin hazır bulunması teklif edilmiş; yapılan konuşmalarda Cumartesi günü saat 4:00 (10.25)'da Gülhane Hastanesinde tüm Mebusların iştirak etmesi kararı verilmiştir[262].

Meclisin bu üçüncü ve son celsesinde, önce Ahmet Rıza Bey'in Meclis Başkanlığından istifası[263] ve yerine yeni başkanın seçilmesi konusu gündeme gelmiştir. İstifanamenin okunmasının ardından yeni Meclis Başkanı seçimine geçilmiştir. Seçim "her rey pusulasına üç isim yazılması" usulü ile yapılmıştır.

---

[261] **MMZC**, C. III, s. 21.
[262] **MMZC**, C. III, s. 22.
[263] Ahmet Rıza Bey'in Meclis Başkanlığından istifa ettiğine dair Meclise yollamış olduğu istifa namesi Dâhiliye Nezareti Vekili Adil Bey tarafından Meclise sunulmuştur.
"Meclisi Mebusan Başkitebetine
Evrakı Havadiste görülen istifaname sureti leffen takdim kılınmıştır. Dâhiliye Nezareti Vekili Adil. "Ömrümü şimdiye kadar vatanımın saadetine vakfettiğim gibi, mademki aleyhimde bir fikir hâsıl olmuştur, Meclisi Mebusan Riyasetinden istifa etmek suretiyle de vatanıma hizmet etmeyi muktezayı hamiyeti vatanperveri addederim. Ahmet Rıza", **MMZC**, C. III, s. 23; **İkdam**, Nu: 5347,14 Nisan 1909.

Yapılan seçime göre oylamaya 188 mebus katılmıştır. Oyların dağılımı ise şöyledir; Halep Mebusu Mustafa Efendi 93 oy, Canik Mebusu Nail Bey, 82 oy, Berat Mebusu İsmail Kemal Bey 68 oy, Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Efendi ise 54 oy almıştır. Ancak yapılan oylamada oy çoğunluğu sağlanamadığı için olacak, seçimlerin Cumartesi günü tekrar yapılacağı bildirilmiş, bazı mebuslar buna karşı çıkmışsalar da oylama Cumartesi gününe kalmıştır[264].

Aşağıda "Alaylı Subaylar" imzasıyla meclise gönderilen telgrafa geçmeden önce Alaylı-Mektepli subaylara arasında meydana gelen sürtüşme hakkında bilgi vermenin uygun olacaktır. Orduya yeni bir çehre kazandırmak için yapılan düzenlemelerde; alaylı subayların saygı ve rolleri azaltarak, mektepli subayların orduya hâkim olmalarını sağlamak için yapılan tensikat (düzenleme), alaylı subayların kadro dışı bırakılmasıyla sonuçlanmıştır. Fakat mektepli subaylar, alaylı subayların ordu için faydalı olmadığı düşüncesiyle orduda mektepli subayların sayılarının arttırılmasını istemişlerdir. Bu durum sadece alaylı subayları değil, subay olarak kalmak isteyen erbaşları da tedirgin etmiştir[265].

Daha 1908'de, II. Meşrutiyetin başlarında, askerlerin Meşrutiyet rejimine bakışı bu sorunu beraberinde getirmiştir. Subayların, özellikle de mektepli olanların kendilerine biçtikleri görev, siyasal güçlerindeki artışa paralel olarak modern ve profesyonel bir ordu oluşturulması yönünde olmuştur. Alaylı subaylar ise, mekteplilerin üstünlüğünün kendilerinin orduda sürekli olarak alt konuma iteceği görüşünde olmuşlardır. Nitekim Meşrutiyeti ilan ettiren mektepli subaylar, orduda mevcut olan alaylı subayların çoğunluğunu sadakatsizlikle değilse bile, itaatsizlik gerekçesi ile ordudan tavsiye ederek, bu subayları kendilerinden uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramayacak bir süreci oldukça erken sayılacak bir zamanda başlatmışlardır. Hassa Kumandanı Birinci Ferik Mahmut Muhtar Paşa'nın da kabul ettiği gibi,

---

[264] **MMZC**, C. III, s. 23.
[265] Ayfer Özçelik, **a.g.e.**, s. 184.

Meşrutiyetin yeniden kurulmasından sonra Hassa Ordusu emrindeki 1400 alaylı subay görevden uzaklaştırılmıştır. 1908 Kasım ayı ortalarında çıkan alaylıların tavsiye edileceği söylentileri ile beraber, bazı alaylı subaylar protesto gösterileri yapmaya başlamışlardır. Yapılan bu protesto gösterilerinin yenilenmesini önlemek amacıyla, Hassa Ordusu'na bağlı 1. Süvari Tümeni Kumandanı bir Tuğgeneral ve hepsi alaylı olan çeşitli rütbelerden dört subay tutuklanmış ve görevden alınmıştır. Bundan sonra, mektepli ve alaylı subayları ayıran uçurumun alaylıların içinden çıktığı erleri de etkilediği söylenebilir[266].

Ordu içinde Prusya modeli uygulanarak yapılan ağır talimler ve sert ve disiplinli tavır, bu duruma alışkın olmayan erler arasında şikâyetleri artırmıştır. Bu şikâyetler daha çok İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı gösterilmektedir. Çünkü mektepli subayların büyük bir çoğunluğu Cemiyet mensubu subaylardır. Meşrutiyet öncesinde genç ve küçük rütbeli subayların, siyasi sebeplerle kendilerinden daha kıdemli subaylara karşı tavırları ve orduya hâkim olma istekleri, ordudaki hiyerarşik yapıyı da sarstığı görülmektedir[267]. İşte bütün bu huzursuzluk ve şikâyetler neticesinde 31 Mart İsyanının çıkması ve bu isyana da erlerin ön ayak olması beklenen bir durum olmuştur.

Yukarıda alaylı-subaylı çatışmasının nedenlerini açıkladıktan sonra Dersaadet Mebusu Zehrap Efendi'nin, kendisine posta yolu ile geldiğini iddia ettiği ve I. Ordudan 2000, II. Ordudan 3000, III. Ordudan 700, IV ordudan 1300, V. Ordudan 179, VI. Ordudan 802 ve VII. Ordudan 101 imza ile Meclise gönderilen telgrafın tarihi yoktur. Görüleceği üzere telgrafta imza yerine rakamlar vardır. Çekilen bu telgrafın doğruluğunu teyit etmek bile güçtür, onun için telgrafa şüphe ile yaklaşmak bilimsel açıdan doğru bir değerlendirme yapmak için gereklidir.

---

[266] M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi, Siyaset, Askerler ve Osmanlının Çöküşü**, (Çev.: Mehmet Moralı), Alkım Kitap Evi, İstanbul, 2005. s. 195.
[267] Ayfer Özçelik, **a.g.e.**, s. 184.

Zehrap Efendi tarafından Meclise sunulan ve “Milletimizin âdil vekillerine bir istirhamatta bulunacağız” şeklinde başlayan telgrafta, Meşrutiyet’ten bu yana alaylı subaylara karşı kütü fikirler beslendiği ifade edildikten sonra, bu cümle şu şekilde açıklanmaktadır: “Yani, mektepli ve alaylı zabitan arasında eskiden ekilen nifak tohumları şu sıralarda yeşermeye başladı ve Meclis-i Âlice de bilindiği üzere bizde bu mukaddes vatanın bendelerinden bulunuyoruz.

Mektepli silah arkadaşlarımızdan bazıları, her ne fikre menbi ise, bize karşı nazar-ı hakaretle bakıyorlar. Bu da sırf asker Nazırlarımızın gizli maksadlarına müsteniddir. Bunlardan bir süre önce, taburların kadroları düzenlendi. Alaylı subayların %80’i kadro dışına çıkarıldı, geri kalanları da birer birer kadro dışına çıkarılmaya başlandı. Ve şimdi de sızlanmalara mahal vermemek için imtihan yapılarak, güya imtihanda liyakat kesbedilmemiş diyerek bütün alaylı zabitlerin kadro dışına çıkarılacağı açıkça görülüyor.

Bunun üzerine, mektepli subaylar gibi olacakları vaat edilmiş, kadro dışında kalan arkadaşlarımızdan emekliliği hak etmiş olanların, hakkaniyet çerçevesinde emekli edilmeleri ve bunlara verilecek emekli maaşlarının da 500’den az olmaması şartıyla talep ederiz.

Emekliliği hak etmiş olanların da, şayet lüzumlu oldukları düşünülüyorsa, onlara da kıdemine göre 500 – 1200 lira arasında ikramiye verilmesi ve bir daha askere alınmaması şarttır.

Yukarıdaki doğru ifadelerimiz, Harbiye Nazırı Hazretleri tarafından yalandır deyip reddecek olursa, ondan dahi şu yolla muhterem Meclisimizden teminat verilmesini talep ediyoruz:

1- Öncelikle orduda ve İstanbul'da bulunan askeri komisyonlarına ve askeri mecliste alaylı subaylardan da çeşitli üye bulundurulması ve bu üyeler de mülazım-ı saniden (teğmen) Ferik (tümgeneral) rütbesine kadar.

2- Orduda Harbiye Nezareti tarafından orduda alaylı, mektepli ayrımı yoktur şeklinde resmi tebligatta bulunulsun. Hepsi bir vatan evladıdır ve bu yolda (evrakı havadis) ve ilanı 3–5 ve 6 ve 7'nci ordulara tayin olunacak subayların hepsi alaylı subaylardan tayin edilmeyip, eşitlik üzere tayinleri, nasıl ki diğer ordularda 8 mektepliye 2 alaylı subay bulunur ise o yolda tayinlerini talep ederiz.

Ve yukarıdaki haklı taleplerimizin kabulünü istirham ederiz. Kabul edilmediği takdirde ordularda büyük fenalıklar olacağını vatanın selameti adına ihbar eder ve cevabını bekleriz"[268]. Yukarıda alaylı askerler tarafından yollandığı iddia edilen bu başvuru, Ayfer Özçelik'e göre, dilekçe üslubunda olmayıp adeta bir mektup üslubundadır[269].

Bu dilekçe, ordu içinde bulunan alaylı ve mektepli çatışmasının ne boyutlara ulaştığının da bir belgesidir. Bazı mebuslar Meclise gelen bu dilekçenin Harbiye Encümenine havale edilmesi istemiştir. Bunun üzerine Amasya Mebusu İsmail Bey yaptığı konuşmada, bu dilekçeye Harbiye Encümeninin bir şey yapamayacağını ifade etmiş ve "sonra bu yedi ordudan gelen müşterek arzuhal bu suretle gelemez" diyerek dilekçenin Meclise gelme şeklini eleştirmiştir. Karahisarı Sahip Mebusu Mustafa Efendi ise dilekçenin Harbiye Encümenine tebliği edilmesine karar verilmesi için oya müracaat edilmesini teklif etmiş, bunun üzerine Mecliste "Hayır, Hayır" sesleri yükselmiştir. Üsküp Mebusu Sait Efendi, Meclisi Mebusan Başkanlığına sunulmak üzere kendisinin de bu şekilde bir dilekçe aldığını ve bu dilekçeyi dönemin Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya gösterdiğini; Rıza Paşa'nın bu tür

[268] **MMZC**, C. III, s. 24–25.
[269] Ayfer Özçelik, **a.g.e.**, s. 186.

söylentilerin kesinlikle aslı ve esası olmadığını, bunu dikeçe sahiplerine bildirebileceğini kendisine söylediğini ifade etmiştir. Sait Efendi konuşmasının devamında, “geçen gün yeni Harbiye Nazırı Ehtem Paşa’yı tebrik için makamına gittiği sırada, “alaylı zabitanımızın bu babtaki istifsarına (sorularına) cevaben Ethem Paşa’nın da ağzından duydum ki, bu, bîuslü esastır. Alaylı zabitan da, mektepli zabitan da Osmanlı ordularında tecrübeleri haysiyetiyle pek siyan olarak hizmet edeceklerdir ve haklarında muamele-i adalet temin edilecektir” şeklinde bir cevap aldığını ifade etmiştir[270].

Karesi Mebusu Vasfi Bey ise yapmış olduğu konuşmada, Osmanlı ordusunun büyük bir kısmının alaylı subaylardan oluştuğunu, bugün orduda 28 bin subayın bulunduğunu ve bu 28 bin subayın ve generalin büyük bir kısmının yine alaylı subaylar tarafından oluşturduğunu ifade etmiştir. Vasfi Bey’e göre, “5 sene sonra, 10 sene sonra ordunun alaylı subaylara ihtiyacının olacağını belirttikten sonra, alaylı subayların bilgisi yok, otoritesi yok diyerek bir fikir yürütmek istersek, bunda Hükümetin kabahati meydana çıkar, bunda alaylı subayların hatası yoktur; 4 sene, 5 sene askerlik hizmetinde bulundu, bugün o askerleri çavuş yaptık, subay yaptık. Eğer o askerleri, askeri okula verip yetiştirseydik, askeri ilimleri tahsil ederdi. Hükmet o gün bu vazifeyi yerine getirmedi. Yalnız çavuşlukla küçük subay sıfatıyla öğrete bildiği kadar öğretti ve ona “sen subaylık edebilirsin” eline bir subaylık diploması verdik” diyerek, olaydaki tüm sorumluluğu Hükümete yüklemiştir. Konuşmasının devamında, alaylı subayların “otoritesi yoktur diye” sorumlu tutulamayacağını, subayı nasıl harbe hazırlıyorsak, erleri de aynı surette savaşa hazırlamaya mecburuz demektedir. Vasfi Bey, “Mektepli subayı, alaylı subaylara tercih etmeye, birini diğerinden farklı tutmaya alken ve kanunen haklarının olmadığını, İnkılâptan (Meşrutiyet) bu yana geçen 8 ay içinde, subayların talim ve terbiyesi için bir gayret sarf edilmediğini, alaylı subayları bilgisiz addetmek için önce bir gayret sarf edilmesi gerektiğini ve

---

[270] **MMZC**, C. III, s. 25.

talim ve terbiyesi için her türlü vasıtaların tedarik edilmesi gerektiğini; alaylı subayların bir süre eğitim verilmelidir ki, ancak o süre sonunda istenileni veremezlerse o zaman onların hakkında bir hüküm verilebileceğini ifade etmiştir. Yine Vasfi Bey, ”Bu subayların “sen alaylısın” diyerek ordudan atmak için, insanın önce vicdanına başvurmalı ve orduda bulunan 27 bin kişilik subay heyetinin 8 bin kişilik kısmı mektepli subay olursa; geri kalan büyük bir kısmı alaylı subayların oluşturduğu ve bunlarında 5, 10 ve 25 senelik tecrübeleri ve görgüleri sayesinde oldukça bilgileri bulunduğu göz önüne alınacak olursa; bunları bugün değersiz, hizmet edemez diye kollarından tutup ordu dışına atmak doğru değildir. Bu gün ordu alaylı subaylara muhtaçtır” demektedir. Vasfi Bey daha sonra bu soruna karşın Meclise şu çözüm önerisini sunmaktadır: “Bu alaylı subaylar yavaş yavaş küçük kıtalarda ve gerekirse büyük kıtaların manevralarına katılarak onları görüp yetişirler. 1–2 sene sonra gösterecekleri başarılara bakılarak üzerlerinde buluna rütbeleri muhafaza etmeye ve sonra günü geldikçe rütbeleri büyütülerek daha büyük rütbelere yükselmelidirler. Vasfi Bey bu öneriyi sunduktan sonra, “Bugün, bu numaralarla, imzaları olmaksızın yazılmış bu kâğıdı, bendeniz istirham ederim (yalvarırım), ehemmiyetle telakki edilmeli. Kanuna aykırıdır. Meclisi Mebusan’da böyle bir şey okunmaz görüşüyle reddetmeyelim. Bu kâğıdı doğrudan doğruya Harbiye Nezaretine göndermeli ve bütün subay heyetinin müsterih olmalarına dair bir cevap vermeli” demiştir. Bu fikre Meclisteki Mebusalar, “Bu muvafıktır, iştirak ederiz” sesleri duyulmuştur. Karesi Mebusu Abdülaziz Mecidi Efendi’nin teklifi ile dilekçenin Harbiye Nezaretine gönderilmesi çoğunlukla kabul edilmiştir[271].

Meclisin 3 Nisan günkü toplantısının son konusu ise Yanya Vilayetinden Meclise gönderilen telgraf olmuştur. Mecliste “Reis Namına” toplantıyı yöneten Keresi Mebusu Abdülaziz Mecidi Efendi gönderilen bu telgrafın “hafi” yani gizli olarak görüşülmesini teklif etmiş, ancak başta Üsküp Mebusu Sait Efendi olmak üzere, Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey bu

---

[271] **MMZC**, C. III, s. 25–26.

teklife karşı çıkmışlardır. Yapılan tartışmalar sonucu Yanya'dan gelen telgrafın açık okunması kararı alınmıştır.

Yanya'dan gönderilen telgraf yukarıda Padişah'a ve Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderilen telgraflarla aynı niteliktedir. Telgrafta, Yeni kurulan hükümetin Meşrutiyet'e uygun kurulmadığı ve bu yeni kabinenin susturularak yerine eski kabinenin geçirilmesi, "canilerin" gereken cezaya çarptırılması ve hâlihazırda bulunan kabineye güvenlerinin olmadığını beyan etmektedirler. Telgrafın altında da şu imzalar bulunmaktadır: Umum Memurin-i Hükümet Namına (Hükümet'te çalışan bütün memurları adına) Yanya Valisi Ali Rıza Bey ve aralarında Belediye Reisinin de bulunduğu 11 imza daha vardır[272].

Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi Yanya'dan gelen telgraf hakkında şu görüşleri bildirmiştir: "Mesele, Yanya Vilayetine aksettirildiği gibi diğer Vilayata da aksetti. Yanya'ya aksetmesi üzerine ahali ne olduğunu bilmeyerek bir telgraf v erdiler. Şimdi Elhamdülillah mesele hariçte olan şikayat kadar değildir. Meselenin ehemmiyeti yoktur. İş sukunet buldu. Beyannamede bu akşam gitti"[273]. Vehbi Bey'den sonra söz alan Karahisar-ı Şarki Mebusu Ömer Fevzi Efendi ise, "Bunlar bu hareketi Meşrutiyetin aleyhine olarak telakki ettiler. Kabinenin teşekkülü Meşrutiyet'e muvafıktır"[274] demiş, İstanbul Mebusu Kozmidi Efendi ise, "Mademki Meclise müracaat ederek yazdılar, Meclisi Mebusan bu telgrafı cevapsız bırakmamalı; fakat buna, evvelce kabul edilen beyanname tarzında bir cevap yazmak la beraber neticesinde vatanın selametini arzu ettiklerine emin olduğumuzdan, hamiyet ve selameti vatan namına durumları yazılsın"[275] önerisinde bulunmuştur. Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi ise, Yanya Vilayeti memurları, halkı ve askerlerinin "Meşrutiyet aleyhine hareket vukuu bulduğu zanniyle ayaklanmış olmalarına teşekkür ederiz" demiş ve sözünün devamında, "fakat işi yanlış

---

[272] **MMZC**, C. III, s. 26–27.
[273] **MMZC**, C. III, s. 27.
[274] **MMZC**, C. III, **a.g.y**.
[275] **MMZC**, C. III, **a.g.y**.

anlamışlar, Allah'a Hamd olsun, bütün hareketimiz Meşrutiyet dairesindedir. Kendilerine müteşekkiriz" demiştir. Sonuç olarak Resi adına konuşan Keresi Mebusu Abdülaziz Mecidi Efendi, "mesele, orda Meşrutiyet'e bir darbe vurulduğu gibi anlaşılmış; bu, yanlış anlamadan ibarettir. Şeriat-ı Mutaharra dairesinde meşrutiyet ve Meclis toplantısına devam etmektedir. Kabine de, Meşrutiyet dairesinde Meclisin kararıyla teşekkül etmiştir. Yanlış anlamaya yer olmasın. Selamet-i vatan namına bu gibi şeylere lüzum yoktur denecek. Bu tarzda cevap yazılmasını kabul ediyor musunuz?" diye sormuş ve milletvekilleri de bu tür bir cevabın yazılmamsını kabul etmişlerdir. Meclis daha sonra, Cumartesi günü saat 4:00 ila 5:00 (10.25–11.25) arası, Gülhane'den Arslan Bey'in cenazesi gideceği için saat 5.30 (12.00)'da toplanmak üzere görüşmelere ara verilmiştir[276].

Meclisin 4 Nisan 1325'teki toplantısında ilk olarak daha önce Meclis Reisliğine yaşı en büyük üye olan Ali Naki Bey seçilmiştir. Ali Naki Bey rahatsızlığını öne sürerek Meclis Reisliğinden istifa ettiğini ve bunun mazur görülmesini istemiştir. Bu istek Meclis tarafından kabul edilmiş ve Ali Naki Bey'in yerine Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Efendi seçilmiştir[277]. Daha sonra Meclis'te Nisan ve Mayıs ayına ait bütçe görüşülmüştür[278]. Lazkiye Mebusu Mehmet Arslan Bey'in ölümü üzerine, Arslan Bey'in ailesi ve abisi Mustafa Arslan Bey Meclisi Mebusana olaydan duydukları üzüntü ve olaydan sorumlu olanların yakalanıp cezaya çarptırılmasına dair bir telgraf göndermiş ve bu telgraf Meclis'te görüşülmüştür[279].

4 Nisan günü Meclis'te görüşülen en önemli konu, İstanbul dışından Meclise gelen telgrafların okunması ve görüşülmesi olmuştur. Okunan ilk telgraf 'Manastır Heyet-i Askeriyesi'nin 2 Nisan 1325 tarihiyle Meclise göndermiş olduğu telgraf olmuştur. Manastır'dan gönderilen telgrafta

---

[276] **MMZC**, C. III, **a.g.y**.
[277] **MMZC**, C. III, s. 30–32.
[278] **MMZC**, C. III, s. 33–36.
[279] **MMZC**, C. III, s. 38–39.

İstanbul'da çıkarılan bu olayın, "İhtirasat-ı gayr-i meşruası sevkiyle hayatı millet-i mahkûm u zeval edecek felaketler ihzarına çalışan birkaç canavar yüzünden Meşrutiyet-i mukaddesemize bir darbe-i hainâne indirildiği [Meşru olmayan aşırı isteklerine kapılarak milletin hayatını mahkum edecek felaketler çıkarmaya çalışan birkaç canavar yüzünden Yüce Meşrutiyetimize haince bir darbe indirildiği]" şeklinde bir bilgi aldıklarını ifade ettikten sonra Meşrutiyet'in geri getirilmesi için her şeyi yapmaya ve canlarını vermeye hazır olduklarını beyan etmişlerdir[280].

Merkezi Erzincan'da bulunan 4. Orduyu Osmanî Kumandanı Müşir İbrahim Paşa imzası ile 3 Nisan 1325 tarihiyle Meclise gönderilen telgrafta şu ifadeler yer almaktadır, "Şekl-i idare-i Meşrutiyet ve meşruiyeti tebdil ve teğyire teşebbüs ettikleri fart-ı heyecanla istima' kılınan ve Dersaadet'te türeyen bir takım müstebidanı irticaiyyunun vakıa-i fetretkaranelerini 4. Orduyu Osmanî, şiddetle protesto eder."[281]. Edirne'de bulunan 2. Ordu Kumandanı Ferik Salih Paşa'nın 2 Nisan 1325 tarihiyle Meclise göndermiş olduğu telgrafta ise, "Meclis-i Ali-i Mebusan'ın Cenab-ı Hak'tan başka hiçbir kuvvetin tesir ve nüfuzunda bulunmaması ve her ne suretle olursa olsun gölgesine karip mahalle bile müsellah eşhasın gelmesi kat'iyyen gayr-ı caiz iken, silahlı bir kitle-i uzmanın Heyet-i Muhterememizi tehdit ve hatta mebuslardan bazılarına suikaste taaddî gibi ahval ve teşebbüsatın maatteessüf vuku bulduğu işitilmektedir" şeklindeki duyumlar ifade edildikten sonra, "Dâhiyle Nezaretinden Edirne Vilayetine gönderilen telgrafta Meclisin ve mebusların durumu hakkında hiçbir şekilde bilgi verilmemesi orduda telaşa neden olduğunu" beyan ettikten sonra, şu önemli açıklamada bulunur: "Ordu, bu kere İstanbul'da maatteessüf olduğu gibi hiçbir fırka-i siyasiyyenin âmâline âlet değildir. Ordu, siyasiyatla iştigal eden bir askerin yokluğunu varlığından ahsen görür. Ordu, nigahban-ı Meşrutiyet ve Hürriyettir"[282]. Bu telgrafta diğer telgraflardan farklı olarak Ordunun siyasetle uğraşmadığını ve

[280] **MMZC**, C. III, s. 41.
[281] **MMZC**, C. III, s. 41–42.
[282] **MMZC**, C. III, s. 42.

hiçbir siyasi partinin emellerine alet olmadığını da kesin bir dille ifade ederek sadece Meşrutiyetin uğradığını duydukları zarar sonucunda bu telgrafı çektiklerini belirtmektedir.

Meclis bu telgrafları konuştuktan sonra görüşmelere 1,5 saat ara vermiş ve saat 10.30 (17.00)'da Üçüncü Celse ile toplanmıştır. Üçüncü Celsede, diğer il ve ilçelerden Meclise gelen telgraflar görüşülmüştür. Meclise çekilen bu telgrafları teker teker incelemek mümkün değildir. Meclise gönderilen telgraflar genel olarak incelendiği zaman şu maddeler çerçevesinde değerlendirile bilir: 1- Meclise gönderilen telgraflarda öne çıkan genel ifade, Tevfik Paşa kabinesinin Meşrutiyete aykırı olarak kurulduğudur. 2- Diğer bir özellik ise, Meşrutiyet'in ortadan kalktığı ve Meşrutiyet'in tekrar iadesi istemidir. 3- Gönderilen telgrafların "İstanbul'a yürüneceği" ifade edilmiştir[283].

Meclise gönderilen telgraflardan en ilginci, 3 Nisan 1325 tarihiyle Bursa İlmiye ve İttihat Cemiyeti, İttihat-ı Muhammedî Şubesi Müessiri Umum Azası namına Camii Kebir Mücîz Derisamından Kırımlı Bekir Zeki'nin çekmiş olduğu telgraftır. Bu telgrafın önemi Bursa'da bulunan İttihat Cemiyeti ile olayın çıkmasında sorumluluğu olduğu kabul edilen İttihat-ı Muhammedî Cemiyetinin ortak telgrafı olmasıdır. Telgrafta şöyle denilmektedir. "Şeriat-ı Muhatara-i Ahmediyyenin bitemâmiha icrasını biz ahali-i Bursa İslam ve Hıristiyan 150 bin ahali, yekzeban olarak talep ve bu hususta ezher cihet feday-ı can etmeye müheyya bulunduğumuzu arz ederiz" denilmektedir[284]. Bu telgrafta "Şeriat-ı Muhatara-i Ahmediyye" ifadesi "Meşrutiyet"in yerini tutması gerekir. Çünkü telgrafta 150 bin İslam ve Hıristiyan adına çekilmiş olmasıdır.

---

283 Meclise gelen telgrafların tamamı için bkz, **MMZC**, C. III, s. 43–48.
284 **MMZC**, C. III, s. 46.

Berat Mebusu İsmail Kemal Bey gelen bu telgraflarının gelme nedenini şöyle izah etmektedir: "Bendenizce taşraya akseden havadis iki türlüdür. Bir takım şeriat kalkmıştır, şeriat kalktığı için şeriatın temini ahkâmını istemek var. Bir kısmı da Meşrutiyet kalkmış, Meşrutiyet kalktığı için 'aman ne yaparsanız yapınız, bize haber veriniz, gelelim Meşrutiyeti temine edelim' diyorlar"[285]. Daha sonra İsmail Kemal Bey, "Memleketi ateşe vermeyelim. Bunun için bendenize kalırsa, lazım olan şey nedir? Şimdi dışarıda diyorlar ki, Mebusan öldürüyorlar. Dışarıda diyorlar ki, 'Mebusan yoktur'. Bunun için ahaliyi ihtilale vermemek için tazyik ediyorlar. Siz yazınız ki, 'burada hiçbir şey yoktur' şimdi buna nasıl inandıracağız?" diye sorması üzerine Meclisten, "Matbuat vardır" sesleri yükselmiş, İsmail Kemal Bey ise, "Matbuatla ilan ettik. Ondan sonra telgraflarda verdik. Fakat iyi biliniz ki, o ilanat ya gitmiştir, ya gitmemiştir. Memlekete o gün telgraf çektik. Ve bendeniz diyorum ki, bendeniz kendiliğimden söylüyorum. O telgraf gitmemiş; çünkü ertesi gün tekmil memleketin halkı telgrafhaneye gelmiş. Dediler ki, İstanbul hadisatı pek vahim imiş. Hayatınızdan emin değiliz. Geliniz de bize teminat veriniz. Evvelki gün yani dün size telgraf çektim almadınız mı? Hayır, almadık dediler" diyerek, "korkarım ki telgraflar gitmiyor, sansür var" demiştir. Manastır Mebusu Tarayan Naili Efendi'de İsmail Bey'i teyit ederek telgrafların gitmediğini ifade etmiştir[286].

İstanbul Mebusu Kozmidi Efendi'nin yapmış olduğu konuşma içeriği bakımından önemlidir. Şöyle ki Kozmidi Efendi, vatanın tehlikede olduğu şu günlerde parti ve fikir ayrılıklarının bırakılıp birleşmek gerektiğini ifade etmektedir. Kozmidi Efendi meydana gelen olayı "ihtilal" olarak değerlendirmektedir. Ancak bu yapılan ihtilalin "Meclisi Mebusan'ın haysiyetine vurulan bir darbe" olduğunu ifade ettikten sonra, "şu ihtilal Meclisi Mebusan'a karşı, Meşrutiyete karşı değil, vatana, millete, devlete karşıdır" demektedir[287]. Kozmidi Efendi konuşmasının devamında, bu olayların

---

[285] **MMZC**, C. III, s. 49.
[286] **MMZC**, C. III, s. 50.
[287] **MMZC**, C. III, s. 51.

geçtiğini ve sonuçta bir sükûnet meydana geldiğini, “şimdi istikrara başlamış olan şu sükûneti, geçmişin o çirkin olan hatıratını iade ettirmek suretiyle kendimizi de galeyana, milleti de keza bir dehşete sevk ederken, bundan, fayda değil, zarar görürüz” dedikten sonra; sona eren bir şeyin, gelecekteki tesirlerinden yine kötü olayların çıkacağını ve bunun içinde geçmişi unutmak gerektiğini ifade etmiştir[288]. Kozmidi Efendi devamla, “Şimdi bunu hoş görelim, unutur gibi olalım ve şimdi yalnız tekmil amalimizin memleketin her tarafına – işte okunan şu telgraflardan anlaşılacağına göre – uçmaya başlamış o dehşeti yahut şüphe ateşini, ihtilal ateşini söndürmeye çalışalım” dedikten sonra gelen telgraflarla cevap olarak, “sizin istediğiniz kadar burada dehhaş vekayi (çok korkunç olaylar) yoktur. Allah’a hamd olsun, burada gerek halk, gerek asker Meşrutiyet taraftarıdır. Meclisi Mebusan da vardır. Meşrutiyeti idare de şimdilik bir tehlike maaruz değildir. Hiç olmazsa ‘şimdilik’ diyelim. Sizde emin olunuz ki, meşrutiyetin uğrunda canımızı feda etmeye sizin gibi biz de hazırız. Fakat siz vatanımızın selameti için şimdilik sükûnu muhafaza ediniz, bizi de şaşırtmayınız. Kendinizi de fazla bir fedakârlığa sevketmeyin; nâbemevsim bir fedakârlığa sevk etmeyiniz. Nabemevsim diyelim yahut ne derseniz deyin. Sonuç olarak, sükûnet ediniz, diyerek onları teskin edip de memleketi hem dâhilen ve hem de haricen birçok tehlikeden, hem Allah korusun hariçten gelecek olası bir takım tehlikelere karşı vatanı korumak için” bu tür bir telgrafın yollanmasını isteyecek ve Mecliste bulunan Mebuslar da bu teklifi kabul edeceklerdir[289]. İstanbul Mebusu Kozmidi Efendi’nin bu görüşüne Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey, Kozmidi Efendi ve İsmail Kemal Bey’in sözlerine katıldığını bildirmiştir. Ancak Mustafa Arif Bey’in, Kozmidi Efendi’nin telifline şu şekilde bir itiraz bildirmiştir: “bu müracaatı teskin etmek için de cevap vereceğiz. Fakat çare-i teskin nedir? Beyler diyorlar ki, arkadaşlarınızdan bazısının selametini âtîyen düşüneceğiz. Yüne onlara, bugün işte hiç tehlike yoktur, umum arkadaşlarımız devam ediyor, desek, bunun sahih ve salim olduğunu ne ile ispat edeceğiz? Bu sözü Edirne Mebusu olmak hasebiyle söylüyorum. Sen bunu diyorsun, bizim

[288] **MMZC**, C. III, **a.g.y**.
[289] **MMZC**, C. III, s. 52.

mebusumuz Talat Bey devam edemiyor, nerede olduğu meçhuldür[290], derlerse Edirneliler, ne suretle bunu temin edeceğiz"[291] şeklinde konuşarak diğer illere verilecek teminatların sağlam temellere dayanmasını istemiştir. Daha sonra Bilecik'ten Meclise gelen bir telgraf görüşülmüştür. Bu telgrafta, Meşrutiyet dairesinde olmak üzere Meclisi Mebusanın toplantılarına devam etmesi gerektiğini" istedikten sonra; "Bilcümle mevakii askeriyeye yeni baştan tohumu fesat ekilmekte olduğunu hissediyoruz [bütün askeri yerlere yeni baştan fesat tohumları ekildiğini hissediyoruz]. Bunun her ne kadar men'ine tarafımızdan son derece çalışılıyor ise de asâkirin safiyeti ahlakiyesi münasebetiyle birtakım erbabı mefset tarafından telkin edile gelen ürcûfeye inandıkları görülüyor[her ne kadar tarafımızdan bunun engellenmesine son derece çalışılıyor ise de askerlerin saf ahlaklı olmaları nedeniyle bir takım fesatçılar tarafından telkin edilen uydurmalara inandıkları görülüyor]" denmiş ve bu işim Meclis tarafından görüşülerek bir karara bağlanılmasını 'selamet-i kalp ve vatan namına' istemektedirler" diyerek sözlerini bitirmiştir[292].

Meclis 5 Nisan 1325 tarihinde rutin olarak toplanmış, bu günkü toplantıda önce Halep Mebusu Mustafa Efendi'nin Meclis Başkanlığına seçildiğine dair bir "Sadaret tezkeresi" sunulmuştur[293]. Daha sonra Selanik'ten Çatalca'ya gelen bir takım askerler ve gelen bu askerlerle görüşmek üzere seçilen nasihat heyeti namına Üsküp Mebusu Sait Efendi'nin konuşması yapılmıştır[294]. Adana Mebusu Ali Müfit Bey ve arkadaşlarını, Adana'da meydana gelen Ermeni hareketine dair görüşme yapılmıştır[295]. Telgraflar kısmında ise "bir kısım askerin Selanik'ten Çatalca'ya inmesi

[290] Talat Bey Olay günü yanında Doktor Nazım Bey olduğu halde Şehzadebaşı'nda bulunan Ali Cemal Bey'in evine sığınmışlar ve orada bir müddet gizlenmişlerdir. Hasan Babacan, **Mehmet Talat Paşa (1874 – 1921)**, TTK Yay., Ankara, 2005. s. 59. Ahmed Bedevi Kuran'da Dr. Nazım Bey'in Vefa'da saklandığını belirtmektedir. Bkz, Ahmed Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1948. s. 255.

[291] **MMZC**, C. III, s. 52.

[292] **MMZC**, C. III, s. 52–53.

[293] Tezkirenin tamamı için bkz, **MMZC**, C. III, s. 60.

[294] Hareket Ordusu'nu İstanbul'a gelişi sırasında bu konu ele alınacaktır.

[295] Bu konu da Adana Ermeni Olayları başlıklı kısımda inceleneceği için tafsilatına girilmemiştir.

nedeniyle çeşitli makam ve mahallerden gelen telgraflar" okunmuş ve gönderilen telgraflar üzerine görüşmeler yapılmıştır[296].

Meclisin 6 Nisan 1355 tarihindeki 5 Nisan'da görüşülmeye başlanan, bazı askerlerin Çatalca'ya inmesi nedeni ile bazı makam be mahallerden gelen telgraflar okunmaya devam edilmiştir[297]. 6 Nisan toplantısının da görüşülen son konu ise, kurulan yeni kabinenin "İtimat beyannamesi"nin okunması olmuştur[298]. Meclis daha sonra 18 Nisan'da resmi olarak toplanacaktır.

2.13) Ali Kabulî Bey'in Öldürülmesi

Asar-ı Tevfik Zırhlısı Kumandanı Ali Kabuli Bey'in 2 Nisan (15 Nisan) Perşembe[299] günü isyancı askerler tarafından Yıldız Sarayı önünde öldürülmesi 31 Mart Olayında önemli bir yere sahiptir[300]. Olayın önemi ise, bir subayın askerleri tarafından Yıldız Sarayı'nda ve Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in gözleri önünde şehit edilmesidir. Bu katil olayı 31 Mart Olayının en mühim[301], talihsiz ve elim olaylarından biri[302], belki de sonucu açısından en acıklısıdır[303]. Ali Kabuli Bey'i öldüren Bahriye askerleri 31 Mart İsyanı sırasında en çok olay çıkaran asker olarak göze çarpmaktadır[304].

Ali Kabuli Bey, Prens Sabahaddin'in deniz subaylarıyla yaptığı toplantıya katılmış ve toplantıda, "isyan meşrutiyet aleyhine bir cereyan halini

---

[296] Telgraflar için bkz, **MMZC**, C. III, s. 72–85.
[297] Okunan telgrafların metni için bkz, **MMZC**, C. III, s. 89–98.
[298] **MMZC**, C. III, s. 98–99.
[299] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 59
[300] Ecved Güresin, **a.g.e.**, s. 52.
[301] Danişmend, **a.g.e.**, s. 372.
[302] Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, (t.y). s. 156.
[303] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15, (8 Eylül 1955).
[304] Bahriye Nezaretine gönderilen bir yazıda, Bahriye askerlerinin Çarşı-i Kebir'de dolaşarak buraya Müslüman kadınların girmesini engellediklerini ve Mısır Çarşısında bulunan esnafın dükkanlana da musallat oldukları ve türlü taşkınlıklar yaptıkları ifade edilmiştir. **BOA**, Fon Kodu: ZB, Dosya: 314, Gömlek: 70, Tarih: 4 Nisan 1325.

aldığı takdirde, Yıldız Sarayı'nın topa tutulması" yolunda alınan kararı benimsemiş, bu karar gereğince de isyanın neticesine bakarak zırhlısındaki askerlerin asiler arasına katılmasını önlemiştir[305]. Ali Kabuli Bey, bu amaçla askerlere: "Padişah milletle kaimdir, milleti mahvetmek isteyen kim olursa olsun bu toplarla onu kahretmek boynumuzun borcudur"[306] sözlerini söylemiş, işte bu sözler Ali Kabuli Bey'i linç edilmeye kadar götürmüştür. Tahrikçi askerler bu sözleri çarpıtmış ve binbaşının sözlerini, sarayı topa tutacağı şekline sokmuşlardır[307].

Çeşitli yollarla Asar-ı Tevfik'e sızabilen 31 Mart'ın elebaşları emrindeki bir grup tahrikçi, deniz subayları toplantısında alınan kararı, Ali Kabuli Kaptan'ın, Yıldız Sarayı'nı, yani, Abdülhamid'i topa tutacağı şekline sokarak, güya Padişah'ın hayatını korumak gayesiyle askeri tahrik etmişlerdir[308]. Askeri bu yönde tahrik eden grubun başı ise bahriye askerlerinden Abanalı[309] Osman Çavuştur[310].

Ali Kabuli Beyin öldürülmesine kadar gidecek olayı, Yıldız Sarayı'na giden askerler şöyle anlatmaktadır: "Prens Sabahattin Beyin Hamidiye zırhlısı kumandanı Vasfi Beyle anlaşması üzerine, Yıldız Sarayı topa tutulacak, Ali Kabuli Bey de bu bombardımana katılacaktı. Vasfi Bey, bunu yapmak için isyanın meşrutiyet aleyhine bir durum alması gerektiğini ileri sürmüştür. Bahriye neferi, Ali Kabuli Beyin kamarasında geçen konuşmaları dinlemişler, ertesi gün kaptan uyuduğu sırada, odasına girip elini kolunu bağlayıp,

---

305 Mustafa Müftüoğlu, **İstanbul'a Yürüyen Ordu, 31 Mart'ın Perde Arkası**, Başak Yay., İstanbul, 2005. s. 78.
306 **İkdam**, Nu: 5355, 22 Nisan 1909; ayrıca bkz., Celal Bayar, **a.g.e.**, C. I. s. 142.
307 Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 54; Bkz. Güresin, **a.g.e.**, s. 53.
308 Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 79.
309 Abana, bu gün Kastamonu'ya bağlı bir ilçemizdir.
310 Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

geminin ambarına hapsetmişlerdir"[311]. Askeri bunu yapmaya tahrik edenin, Asar-ı Tevfik neferlerinden Rizeli Enes olduğu ileri sürülmektedir[312].

Ali Kabuli Bey, kendi askerleri tarafından yakalandıktan sonra, bir görüşe göre Azapkapı'daki Bahriye İtfaiye Taburu'na götürülmüş[313], bir başka görüşe göre ise, tersanenin Parmakkapı tarafına çıkarılıp bir odaya hapsedilmiştir[314]. Ali Kabuli Bey, tersaneye götürülürken yolda denize atlamak istemişse de, bu girişim askerler tarafından önlenmiştir[315]. Ali Kabuli Bey önce, Bahriye Şurasına getirilmiş, burada serbest bırakılmasına karar verilmesine karşın, isyancı askerler Ali Kabuli Bey'i serbest bırakmamış[316]; askerler, Divrikli İsmail ve arkadaşı İnebolulu Yakup'un da teşviki ile isyancı bahriyeli askerleri Ali Kabuli Bey'i, Yıldız Sarayı'na, Padişah'ın huzuruna çıkarmaya karar vermişlerdir[317].

Ali Kabuli Bey'in hangi şekilde Yıldız Sarayı'na götürüldüğü konusunda, konuyu anlatan yazarlar arasında bir fikir birliği yoktur. Bir iddiaya göre Ali Kabuli Bey, kafesli bir erzak arabasıyla[318], bir diğer iddiaya göre ise sebze arabasıyla[319], Yıldız'a götürülmüştür[320]. Ali Kabuli Bey'in bu şekilde sokaklardan geçirilmesi halk arasında büyük bir panik yaşanmasına neden olmuştur. Çünkü bir savaş gemisi kumandanının bu şekilde İstanbul sokaklarından geçirilmesi sık rastlanan bir olay değildir[321]. Onbaşı Halis ise, Kabuli Bey'in bahriyeli askerler tarafından Yıldız Sarayı'na getirilmesini söyle anlatmıştır: "Uzaktan, toz toprak içinde bir kalabalık geliyor, elleri arkasından

---

311 Özçelik, **a.g.m.**,Tefrika No: 15.
312 Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 80.
313 Müftüoğlu, **a.g.e.**, s.79.
314 Mevlanzade Rıfat, **a.g.e.**, s.160.
315 Yunus Nadi, **a.g.e.**,, s. 54.
316 Sönmez, **Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı**, Köprü Dergisi, Sayı: 78.
317 Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 80.
318 Bayar, **a.g.e.**, C. I, s. 142; Bk. Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 79. Ecved Güresin, **a.g.e.,** s. 52.
319 Mustafa Baydar, "31 Mart'tan Korkunç Bir Tablo", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1970.
320 Francis Mc Cullagh ise Ali Kabuli Bey'in açık bir arabaya bindirildiğini ifade etmektedir. Bkz, Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 109.
321 Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 109.

bağlanmış[322], üniforması toz ve kana bulanmış bir adamı, aralarında tekme dipçik sürüyorlardı."[323] Ali Kabuli Bey'in isyancı askerler tarafından Yıldız Sarayı'na getirildiği sırasında yolda iki defa bayıldığı da ifade edilmektedir[324]. Ancak Kabuli Bey'in, Yıldız'a gelinceye kadar, bahriye askerleri tarafından öldürülürcesine dövülmesi ve çeşitli hakaretlere uğraması da göz önüne alınırsa; Kabuli Beyin Yıldız'a sürüklenerek götürüldüğü daha doğru bir tespit olacaktır.

Halis Özçelik, Ali Kabuli Beyin isyancı askerler tarafından Yıldız Sarayı'na getirildiğinde nasıl durumda olduğunu şöyle ifade etmektedir: "Kaptan yaklaştıkça, nasıl olup da hâlâ can vermediğine hayret ettim. Yüzü gözü tanınmaz haldeydi. Şakağında derin bir yara açılmıştı. Elbisesi paramparça edilmişti. Beyaz iç donunun yer yer kızıl kana bulandığı görülüyordu."[325] Anlaşılıyor ki, Kabuli Bey bahriye askerleri tarafından öldürülesiye dövülerek Yıldız Sarayı'na götürülmüştür.

Ali Kabuli Bey bahriye askerleri tarafından bitap bir şekilde Yıldız Sarayı'na getirilmiştir. İsyancı bahriye askerleri saray önünde yakaladıkları muhafız kıtası imamı Sadık Hoca'dan askere hitaben bir konuşma yapmasını ve dua etmesini istemiş, ancak işin nereye gideceğini anlayan Sadık Hoca, askeri tahrik edici değil, teskin edici bir konuşma yapmıştır[326]. Mustafa Baydar ise Sadık Hoca'nın dua etmediğini ifade etmektedir.[327]. İsyancı askerler bu konuşmadan pek memnun olmamış olacak ki, isyancı askerler bu

---

[322] Ali Kabuli Bey'in elini bağlayan askerin Ünyeli aşçı Mehmed olduğunu ifade etmektedir. Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 80.
[323] Bu tespiti yapmamızda bize yardımcı olan kaynak ise, olay sırasında Yıldız'da Hamdi Çavuş'un uzak yerde olan olaylar için gönderdiği hususi memuru olan Onbaşı Halis (Özçelik)'in anılarıdır. Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.
[324] Karal, **a.g.e**, C. IX, s. 91.
[325] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.
[326] Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 73.
[327]"Mustafa Baydar Sadık Hoca'nın oğluna dayanarak verdiği bilgide, asilerin dua isteği üzerine Sadık Hoca dua etmemiş ve askerlerden özür dileyerek bu isteği kabul etmemiştir.", Baydar, **a.g.m.**, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1970.

sefer tabur imamlarından Murad Efendi'yi[328] konuşma yapması için ikna etmişlerdir. Murad Efendi'de, asilerin başına geçip Karadeniz şivesiyle[329] heyecanlı bir konuşma yapmış ve uzun uzun dua etmiştir[330]. Belki bu duanın tesiriyle asker biraz daha tahrik olmuş ve belki de bu dua olayların çığırından çıkmasına neden olmuştur.

Yıldız bahçesinde bunlar olurken, Abdülhamid, Ali Kabuli Beyin asker tarafından Yıldız Saray'ına getirildiğini öğrenmiş ve sarayın bahçeye bakan penceresine doğru yürümeye başlamış; pencerede ilk önce Abdülhamid'in Başkâtibi Ali Cevad Bey görünmüş, hemen arkasından Abdülhamid görülmüştür[331]. Ancak isyancı bahriye askerleri başkâtibi ve Padişah'ı görmemişler ve Ali Kabuli Beyi Mabeyn nöbetçi kulübelerinden birine kapatmışlardır. Onbaşı Halis bu arada Ali Kabuli Beyin yanına gidişini ve Ali Kabuli Bey'in durumu hakkında şu bilgileri vermektedir: "onlar (bahriye askerleri) duvar boyunca istirahat edip beklerken kulübeye yaklaştım ve fısıltı halinde kaptanın hatırını sordum. Adam nasıl bitkindi, nasıl sönüktü, dille ifade edemem. Ölüler bile o derecede kendinden geçmiş duruma düşemez. O haliyle su istedi benden.

Nöbetçi neferin testisini kapıp getirdim. Ağzına dikti, yarım testi su içti. Sonra yüzüme bakarak: "Allah senden razı olsun! Ölmüşlerinin canına değsin! "[332] dediğini ifade etmektedir.

---

[328] Müftüoğlu eserinde, İsyancı askerlere dua ederek onları daha da tahrik eden kişi Murad Hoca olarak göstermektedir. Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 73; Ancak Son Vak'anüvis Abdürrahman Şeref Efendi Tarihi Zeylinde Divan-ı Örfî kararlarında olay sebebiyle asılanlar listesinde Murad Hoca ismi yerine, Piyade beşinci alayın ikinci taburu imamı Hacı Mahmud Efendi ibn Yusuf Ziya isminin geçmesi akıllarda soru işareti bırakmaktadır. **Son Vak'anüvis ...** s. 214.
[329] Baydar, **a.g.m.**, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1970.
[330] Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 73.
[331] Ali Cevad, **a.g.e.**, s. 59; Bk. Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.
[332] Özçelik**, a.g.m.**, Tefrika No: 15.

Ali Kabuli Bey ile Onbaşı Halis arasında bu konuşma geçerken, asker Padişah'ın balkonda olduğunu fark etmiş ve Padişah'ı görmek için iki üç adım geri çekilmiştir[333].

Zeminden yüksekte bulunan pencerenin altında Seryaver Şakir ve İkinci Fırka Komutan Muavini Veli Paşalar bulunuyordu[334]. Abdülhamid, Şakir Paşa'ya askerin ne istediğini sormuş, Şakir Paşa'da gürültüden olsa gerek Abdülhamid'in söylediğini duyamamış[335] ve pencerenin kenarında duran biri silahlı, biri silahsız iki askeri pencerenin önüne getirmiştir[336]. Padişah eliyle bir işaret yapmışı[337], bu işaret üzerine askerlerden biri: "(Ali Kabuli Beyin) İstanbul'u topa tutacağından ve gayet fena bir adam olduğundan bahisle Binbaşı Kabuli Beyi getirmiş olduklarından ve kendilerinin rütbe terfiinden mahrum bırakılmış olduklarından bahsetmişler; Abdülhamid ise, (Ali Kabuli Bey'in) bu emri kimden aldığını sormuş, isyancı askerler Ali Kabuli Bey'in emri Bahriye Nazır Vekili Emin Paşa'dan aldığını söylemişlerdir". [338] Abdülhamid ve askerler arasında geçen bu konuşma, farklı kaynaklarda değişik şekillerde nakledilmiştir. Celal Bayar bu konuşmayı şu şekilde nakletmiştir: "Şevketlim, bu adam Padişah hainidir, şeriatı kaldırmak isteyenlerdendir. Saray-ı Hümayununuzu topa tutacak, İstanbul'u yakacaktı" [339] şeklinde nakletmiş, Mevlanzade Rıfat ise: "Sultan Abdülhamid, askerin bu

[333] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.
[334] Ali Cevad,**a.g.e.**, s. 59
[335] Ancak Ali Cevad Bey, pencereye çıkmadan önce Abdülhamid'in kendisine: "…askerler bir binbaşı getirmişler. Yıldız'ı topa tutacakmış" dediğini kaydetmektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere, Abdülhamid olaydan daha önceden haberdar edilmişti. Ali Cevad, **a.g.e.**, s. 59
[336] Cevad, **a.g.e.**. s.59
[337] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No.15.
[338] Ali Cevad, **a.g.e.**, s. 60. askerin emri verenin Bahriye Nazır Vekili Emin Paşa olduğunu söylemesi gariptir. Çünkü Onbaşı Halis askerler ile konuşmasında Ali Kabuli'yi neden getirdiklerini öğrendiğinde, askerler Ali Kabuli Bey'i yakalama nedenini ve kimden emir aldığını şu şekilde ifade etmiştir: "Anlattıklarına göre, Prens Sabahattin beyin Hamidiye zırhlısı kumandanı Vasfi Beyle anlaşması üzerine, Yıldız sarayı topa tutulacak, Ali Kabuli bey de bu bombardımana katılacaktı. Vasfi Bey, bunu yapmak için isyanın meşrutiyet aleyhine bir cereyan almasını ileri sürmüş, sonra böyle bir şeye mahal ve lüzum kalmadan hareket ordusu işe el koymuştu." (Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15) görüleceği üzere, Yıldız'ı topa tutulmasını Prens Sabahaddin ve Vasfi Bey kararlaştırdığı halde, Padişah'a Bahriye Nazır Vekili Emin Paşa'nın isminin verilmesi de düşündürücüdür.
[339] Bayar, **a.g.e.**, C. I, s. 143.

meylinden memnun oldu. Takviyesi için hemen Mabeyn odalarından birinin penceresine geldi. Başını uzatarak Ali Kabuli Beye; "-Hain, ben sana ne yaptım ki sarayımı topa tutmak istemişsin!" dediğini şeklinde nakletmiştir[340]. Francis Mc Cullagh'ın II. Abdülhamid'in harem ağası Nadir Ağa'da aktardığına göre, II. Abdülhamid askerlere hitaben, "topunu doldurmuş muydu? Nişan almış mıydı?" şeklinde sorular sorduğunu iddia etmiştir[341].

Mustafa Baydar ise, askerlerin sözlerini şöyle nakleder: "Padişahın şeriat isterük. Asar-ı Tevfik zırhlısı süvarisi, şeriatı kaldırmak isteyenlerdendir. Baş taret topu ile Saray-ı Hümayununuzu, kıç taret topu ile Bab-ı Seraskeriye'yi topa tutacak ve borda toplarıyla İstanbul'u yakacak olan padişah haini, din düşmanını yakaladık huzurunuza getirdik. Ferman Padişahımızındır." gibi sözlerden sonra, "İdamını isteriz!" şeklinde karmakarışık bir takım isteklerde bulunmuşlardır.

Abdülhamid bunun üzerine bulunduğu yerde doğrulur ve askerlere, "Gidin!" şeklinde eliyle bir işaret yapmış, sonra da arkasında bulunan – redingtonlu ve sırmalı – muhasip; yaver ve kumandanlarına yüksek sesle bir şeyler söyledikten sonra, Abdülhamid askerlere; Ali Kabuli Bey'i görmek istediğini söylemiş. Bunun üzerine bir görüşe göre askerler Ali Kabuli Bey'i, getirdikleri arabadan alarak[342], bir başka ifadeye göre ise, Ali Kabuli Bey'i kapattıkları Mabeyn kulübesinden alarak Abdülhamid'in karşısına çıkarmışlardır[343].

Kabuli Bey, Padişah'a karşı saygı ve bağlılık gösteren bir tavırla askerce selamladıktan sonra, Padişah'ın; "sizin için neler söylüyorlar Kaptan Bey!" demesi ve eliyle de suallerine cevap isteyen bir işaret yapması üzerine Ali Kabuli Bey, titrek bir sesle, "Asar-ı Tevfik Zırhlı-i Hümayunu Süvarisi

---

[340] Mevlanzade Rifat, **a.g.e.**, s. 160.
[341] Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 109.
[342] Baydar, **a.g.m.**, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1970.
[343] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.

Binbaşı Ali Kabulî kulları, Şevketmeab Efendimize Allah ömürler ihsan buyursun. Askerlerin şikâyetleri, hakaretleri cahilanedir, iftiradır, eser-i teşviktir Şevketli Padişah'ım" diyebilmiş ve heyecandan sesi kısılmıştır.

Abdülhamid, askerlere: "O adamı bana teslim edin. Ben tahkik ederim." demiş[344] ve orada bulunan paşalara da Ali Kabuli Beyin güvenlik altına alınarak karakola götürülmesini ferman buyurmuş ve pencerenin önünden çekilmiştir[345]. Abdülhamid'in bu sözü askerler tarafından anlaşılmamış olacak ki – muhtemel ki Şakir Paşa – askere gür bir sesle: "Mahzene götürmenizi irade buyurdular!" diye, fermanı tekrar etmiştir[346].

Bazı kaynaklar, Ali Kabuli Bey'in Abdülhamid'in gözleri önünde şeriat namına öldürüldüğünü[347] veya parçalandığını nakletmektedir[348]. Ali Cevat Bey'den öğrendiğimize göre Ali Kabuli Bey, Abdülhamid'in penceren odasına çekilmesinden sonra isyancı askerler tarafından öldürülmüştür.[349]

Ali Kabuli Beyin öldürülmesine şahit olanlardan birisi de Halis Özçelik'tir. Halis Özçelik olayı şöyle nakletmektedir: "Askerler, hemen (Ali Kabuli Beyin tutulduğu) kulübeye hücum ettiler, yaka paça kaptanı çıkardılar sürüye sürüye duvar boyunca götürmeye başladılar. Fakat kafile köşeyi kıvırır kıvırmaz, süngülülerden biri, süngüsünü kaptanın sırtına hafifçe dürttü: - Yürü… Yürü hain… Yürü… diye bağırdı. Bunu gören başka bir nefer, daha

---

[344] Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu, babasının askerlere karşı "…Bırakınız çocuklar. Allah aşkına bana bağışlayınız" diye bağırdığını nakleder. Bkz, Osmanoğlu, **a.g.e.**. s. 143.
[345] Ali Cevad, **a.g.e.**, s. 60.
[346] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.
[347] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 54–55.
[348] Bayar**, a.g.e.**, C. I, s. 143; Bk. Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, C. IX, s. 91; Vahit Çabuk, **Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan II. Abdülhamid**, Emre Yayınlar, İstanbul, (t.y). s. 212; Ahmet Refik, **11 Nisan İnkılabı**, İstanbul, 1325. s. 37; Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde…**, s. 156; Ahmed Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959. s. 516; Birinci, **a.g.m.**, s. 395; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. I, s. 96.
[349] Ali Cevad, **a.g.e.**, s. 60.

hızlıca dürttü süngüsünü[350]. Akabinde yedi sekiz süngü, birden üşüştü kaptanın vücuduna. Lahzada (bir anda) delik deşik ettiler zavallıyı, olduğu yere kıvrıldı. Etrafında hemen bir kan gölü belirdi." [351] Bir başka kaynak ise Ali Kabuli Bey'in öldürülmesini şöyle anlatmaktadır: "bir nefer süngüsünü karnına saplamış, diğer bir nefer beynini parçalamış…"[352] Mustafa Baydar'a göre ise Ali Kabuli Bey'in bu gözü dönmüş cahil sürüleri tarafından öldükten sonrada rahat bırakılmamış, bir asker zavallı Ali Kabuli Bey'in tenasül organına bakarak etrafa, "sünnetsizmiş, gâvurmuş" gibi saçmalar savurmaktan geri durmamışlardır[353].

Bazı kaynaklar Ali Kabuli Bey'in askerlerce öldürüldükten sonra, naşının askerler tarafından bir ağaca asıldığını ifade etmektedirler. Ancak bu kaynaklar, Ali Kabuli Bey'in naşının asıldığını iddia ettikleri ağacın yeri konusunda kaynakların bir fikir birliğinde olmadıkları anlaşılıyor[354].

Hareket Ordusunun İstanbul'a gelip isyanı bastırmasının ardından Ali Kabuli Beyin katiline karışan bahriye askerleri ve onları dualarıyla teşvik eden tabur imamıyla birlikte 23 kişi Divan-ı Örfi Kararıyla idam edilmiş[355], Enderun-

---

[350]Ali Kabuli Beye süngüyü ilk batıranın Rizeli Osman oğlu Hasan olduğu iddia edilmektedir. Bkz, Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 81.

[351] Özçelik, **a.g.m.**, Tefrika No: 15.

[352] Ahmet Refik., **a.g.e.**,. s. 37.

[353] Baydar, **a.g.m.**, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1970.

[354] "Rahmetlinin cesedi Saray civarında bir ağaca asıldı.", Bayar, **a.g.e.**, C. **I**, s. 142; "… bir diğeri de boynuna bir ip takarak sürükleye sürükleye götürmüş, nihayet biçare şehidi ağaçlara selb etmiştir" Ahmet Refik., **a.g.e**,. s. 37; " Sonra binbaşıyı, belinden çözdükleri kuşak ile Beşiktaş'a inen yol kavşağındaki ağaca aşıyorlar!...", Müftüoğlua.g.e., s. 77; "Vahşiyane hırlarını bununla da yatıştırmayıp oradaki bir ağaca astılar." Mevlanzade Rıfat, **a.g.e.**, s. 160. "Bundan sonra zavallıyı elerini ayaklarını bir kuşakla bağladılar ve Tophane askerlerinin de yardımıyla sürüklemeye başladılar. Yıldız Camisinin arkasındaki yoldan geçerek ana cadde kenarındaki genç çınar ağaçlarından yedinci veya sekizinci ağacın altına getirirler. Burada ağacın dalına Tophaneli bir genç çıkar ve Ali Kabuli Bey'i torba gibi asarlar. Adamcağız böyle asılı bırakılıp alay halinde nümayiş yaparak Beşiktaş'a inerler." Baydar, **a.g.m**, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Nisan 1970.

[355] İdam edilenler şunlardır:
Bahriye baruthane taburunun dördüncü bölüğü efradından Hasan ibn-i Osman-Çarşamba,
Bahriye silahendaz taburunun ikinci bölüğü efradından, Sabri ibn-i Osman-Rize, borezen çavuşu Mahmud ibn-i Mehmet-Giresun, İbrahim ibn-i Osman- Perşembe,
Bahriye silahendaz taburunun birinci bölüğü, sıra çavuşları Osman ibn Ahmet-Abana, Ya'kup ibn Ahmed-İnebolu, onbaşı Neş'et ibn Mustafa-Çarşamba, neferler İsmail-Divrik, İbrahim ibn Hüseyin-Sinop,

ı Hümayun müezzinlerinden Ali Efendi ise, Ali Kabuli Bey'in ölümü ile ilgili olarak şüpheli bulunduğu için Sakız Adasına sürülmüş[356], 11Temmuz 1910 (04/B /1328) tarihinde Durmuş Çavuş Ali Kabuli Bey'in katillerinden biri olduğu iddiasıyla Rize'nin Hamallar Karyesinde saklanırken yakalanmış[357], hakkındaki idam kararının tatbiki için genel hapishaneye sevk edilmiştir[358].

Ali Kabuli Bey'in öldürülmesine sebep olan olaylar ve kimlerin sebep olduğuna dair çeşitli iddialar vardır. Halis Özçelik ve Mevlanzade Rıfat'a göre olayın müsebbibi Prens Sabahattin Bey'dir.

Ancak bazı yazarlar olayı tamamen Abdülhamid'in üzerine yıkmaktadır[359]. Öyle ki Ali Kabuli Bey olayının bizzat Abdülhamid'in isteği ve arzusu dâhilinde gerçekleştiğini ifade etmektedir[360]. Bir başka görüş ise Abdülhamid'in olayda dâhili olmamasına rağmen, olayın onun aleyhinde kullanılacak bir koz olarak ele alındığını ifade etmektedir[361]. Burhan Felek ise "31 Mart vak'asında Sultan Hamid'e atfedilebilen yegâne suç Ali Kabuli Beyi kurtaramamış olmasıdır; bunun o günkü şartlar altında mümkün olup

---

Eser-i Cedid Vapuru mürettebatından; Ateşçi Mehmet ibn Bayram-Ünye, Porsum Mehmet ibn Mehmed-Antakya; Çavuş İsmail ibn Mahmut-Yumra,
Fuat Vapuru mürettebatından Ali ibn Mehmed-Düzce,
Asar-ı Tevfik Zırhlısı sefinesi mürettebatından; Çavuş Durmuş-Rize, Bölük Emini Hamdi ibn Mehmet-Trabzon, Bölük Emini Ali ibn Mehmed-Vakfıkebir, nefer Eyni bin Ahmed-Rize,
Tersane fabrikasının ateşçi koğuşu mütettebatından, Ali bin Mustafa,
Tarak Dubasında müstahdem Fethi bin Abdullah, Kangırı(Çankırı),
Torpido Fabrikasına müstahtem çarhacı Mülazım-ı ûlâ Hasan Baba ibn İbrahim- Çanakkale,
Piyade Beşinci alayın İkinci taburu imamı Hacı Mahmud Efendi ibn Yusuf Ziya-Trabzon. **Son Vak'anüvis…**, s. 212-214.

[356] **BOA**, Fon Kodu: ZB, Gömlek No: 26, Dosya No: 496, Tarih: 22/Ha/1325.

[357] **BOA,** Fon Kodu: DH.EUM.THR…, Dosya No:41,Gömlek No:39.

[358] **BOA,** Fon Kodu: Dh-Mui, Dosya No: 108–2 Gömlek No: 2.

[359] "Yıldız'a götürülen Asar-ı Tevfik suvarisi Kabuli Bey'in Abdülhamid'in gözleri önünde linç edilmesi, Kızıl Sultan'ın hesabına geçmesi lazım gelen bir cinayettir.", Yalman, **a.g.e.**, s.96.

[360] Mabeyn Başkâtibi, Kabuli Bey'in saraya alınması ve erlerin elinden kurtulması doğru olacağını Abdülhamid'e bildirmiş, o da şu cevabı vermiştir:
_ Yıldız'ı topa tutmak emrini verdiğine dair elimde rapor var. Demek ki ben
Uykuda iken ben yok etmek niyetinde idi. Varsın layıkını bulsun (?)…", Yalman, **a.g.e.**, s.96.

[361] Ali Birinci, **a.g.m.**, s. 395

olmadığını takdir edemiyorum. Şu var ki Sultan Hamid'in Ali Kabuli Beyi efrada öldürttüğü hakkındaki iddia sabit değildir"[362].

Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu'nun anılarında Ali Kabuli Bey Olayı ile ilgili kısımda, babası II. Abdülhamid'in o gün çok üzgün olduğunu şu satırlarla anlatmaktadır: "…hele Ali Kabuli Bey'i getirip de "Padişahı isteriz" diye bağırdıkları gün çok bezgin ve kederliydi. Allah şahidimdir ki babamı bütün saltanatı müddetince, tahttan indirildiği vakit ve Selanik'e sürgün giderken bile bu kadar bitkin ve me'yus görmedim" demek suretiyle Abdülhamid'in olaydan duyduğu üzüntüyü anlatmaktadır[363].

Divan-ı Harp Mahkemesinin yayınladığı raporda, "Asâr-ı Tevfik Süvarisi Binbaşı Ali Kabulî Bey'i Yıldız Sarayı önünde ve – tahttan indirilmiş olan – Padişah'ın memnuniyet nazarları altında denilebilecek şekilde öldürdükten sonra bir ağaca asarak vahşetin emsalsiz bir levhasını vücuda getirdiler" şeklinde ki ifadelere yer verilmiştir[364].

Ali Kabuli Beyin şehit edilmesi, kimler tarafından ve ne amaçla yapılmış olursa olsun; suçsuz bir insanın – ve daha vahimi 3 gün önce emir aldıkları komutanlarını - Yıldız Sarayı önünde sorgusuz sualsiz ve caniyane bir şekilde şehit etmelerinin, tarihe kara bir leke olarak geçeceği muhakkaktır. Gerçekten de bu olayı gerçekleştiren askerlerin, aldatılmış, dini ve vatani duyguları çeşitli mihraklarca ciddi bir şekilde tahrik edilmiş, cahil ve kör bir taassup içinde oldukları görülmektedir. İnsani duygularını kaybedercesine çileden çıkmış bu isyancı askeri grubun Ali Kabuli Bey gibi daha birçok subayı katlettiği de düşünülürse, askerlerin nasıl tahrik edildiği anlaşılabilir. İsyan o kadar girift bir hal almaktadır ki, isyancı askerler bağlı oldukları Abdülhamid'i yok sayarak emrini bile dinlememişlerdir.

---

[362] Burhan Felek'in Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan "Hadiseler Arasında Felek" adlı yazısından naklen; Yakup Kenan Necefzade, **Sultan İkinci Abdülhamid ve İttihat – ü – Terakki**, İttimad Yayınevi, İstanbul, 1967. s. 145.
[363] Osmanoğlu, **a.g.e.**. s. 143.
[364] Bayar, **a.g.e.**, C. II, s. 402.

Bu olay donanmadaki askerin isyanını daha artırmıştır. Mesudiye zırhlısı askerleri isyan günü geminin silah depolarını kırıp zorla silah ve cephane aldıkları gibi, Berk-i Satvet torpidosu efradı subaylarını istememekte ve Peng-i Derya, Necm-i Şevket gibi gemilerin askerleri de isyana katılmışlardır. Askerler, subaylarından memnun olmadıkları için isyan etmiştir. Bu arada Bahriye Nezareti'ne bağlı Haddehâne talebeleri de 31 Mart isyanına asker elbisesiyle katılmışlardır[365].

2.14) Yabancı Ülkelerde 31 Mart Olayının Yarattığı Tesirler

31 Mart İsyanı'nın çıkışı Yabancı ülkelerde de çeşitli tepkilerle karşılanmıştır. Örneğin Fransa basını 31 Mart İsyanından dolayı, Osmanlı Devleti'nin durumunu çok fena görmektedir. Paris'te bulunan Osmanlı Büyükelçiliği'ne başvuran gazetelere verilen cevaplar da olayın feci bir halde olduğu merkezinde olmuştur[366].

31 Mart İsyanı sadece siyasi tesirler yaratmamış, İstanbul'da çıkan isyan haberi Londra'da duyulur duyulmaz borsa fiyatlarında büyük bir düşüş başlamıştır. Borsa hisseleri ve tahvilleri durgunlaşmıştır. Yabancı hisseleri ve tahvilleri ile bilhassa altın hisselerine rağbet azalmıştır. Türkiye tahvilleri aniden 8/3 oranında bir gerilemeye uğramıştır.

İngiliz basını Osmanlı Meşrutiyetinin sonsuza dek süreceğini ümit etmekte ve Meşrutiyetin muhafaza edilmesi için bütün siyasi partilerin gerekirse tek vücut olacaklarını beyan etmiştir. İngilizlere göre, İstanbul'da yaşanan olaylar Meşrutiyetin sallantılara uğrayabileceği hakkında bazı endişeler uyandırmasına karşın, bu olay "Genç Türk İttihat Komitesinin" bir kabahati neticesi meydana gelmiş olduğunu düşünmektedirler. Yine birçok İngiliz gazetesi 31 Mart İsyanı ve İstanbul'daki surum hakkında kat'i bir

---

[365] Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu – Siyaset Çatışması**, İrfan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1999. s. 26.
[366] **İkdam**, Nu: 5350, 17 Nisan 1909.

hüküm vermek istememiş; bunun nedeni ise Selanik ve Edirne'nin bu olaylar hakkında ne düşündüklerinin ve nasıl bir vaziyet alacaklarının bilinmemesi olduğu vurgulanmıştır[367].

31 Mart İsyanı Bulgaristan halkı arasında pek endişe verici bulunmamış olmasına karşın, yinede halk arasında bu olayın tesirleri büyük olmuştur. 31 Mart İsyanı haber alınır alınmaz Bulgar Meclisi Başkanı, bu konu hakkında görüşmeler yapmak üzere Meclisi olağan üstü toplantıya davet etmiştir. İkdam'a göre Bulgar Hükümeti bu olaydan istifade etmeye kalkışacaktır. Ayrıca Bulgaristan, bu olayın Osmanlı Devleti'nde yarattığı siyasi karışıklıktan yararlanarak, istiklalinin tasdiki meselesine hemen bakılması talebinde bulunacak ve hatta gerekirse askeri tedbir alma yoluna dahi gidecektir[368]. Şöyle ki, "Dö Kostantinapol" gazetesinin Sofya'dan aldığı telgrafta, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne bir askeri tecavüzde bulunacağına dair söylentilerin yayılmakta olduğunu, "Çeina Posta" gazetesinin de, "Avrupa devletleri Osmanlı devletinin ömrüne etkili bir biçinde müdahale edemediği takdirde, Türkiye'deki asayişin temini konusunu Bulgaristan'a tevdi ettiği" belirtmektedir. Yine Bulgaristan'da yayınlaman "Nem Resm Verme" gazetesinin haberine göre, "Türkiye'de hürriyet (Meşrutiyet) dönemi son bulmuştur. Ahvalin ıslahı ve Türkiye'de sakin milel hıristiyaniyyenin salah-ı sükün dairesinde telakki edilebileceklerine dair beslenen ümitler sonuçsuz kalmıştır. Bu karışıklığa şedid bir nihayet verilmeyecek olursa, Türkiye'de temin-i asayiş vezifesi Türk insaniyet ve Türk menafi-i zatiye-i hayatiye nokta-i nazarından Bulgaristan'a tevcih eder. Bulgaristan ise mükemmel ve müntazam ordusu ile bu vazifeyi ifa edebilir" denilmektedir[369].

31 Mart İsyanı, Avusturya – Macaristan İmparatorluğunda dikkatle izlenilmiştir. Viyana'ya göre İstanbul'da meydana gelen bu büyük ve önemli

---

[367] **İkdam**, Nu: 5350, 17 Nisan 1909.
[368] **İkdam**, Nu: 5350, 17 Nisan 1909.
[369] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 118–119.

olayın ileride bir tehlike yaratabilir şeklinde değerlendirilmiştir. Viyana'da zannedildiğine göre, bu hakiki fırka münazaatı Osmanlı içindeki devletlerde bile başlayacaktır. Yine Viyana'ya göre olayın oluş biçimi gayet korkunçtur. Viyana'da bulunan (Vinerpenk Frein) Bankası, olayların artık yatıştığı ve korkulacak bir şey olmadığına dair bir telgraf aldığını belirtmiştir[370].

İstanbul'dan Berlin'e gönderilen bir telgrafta ise, İstanbul'da bulunan yabancı ailelerin gerek tren ve gerekse vapurlarla yabancı ülkelere kaçmakta olduklarını öğrenmiş; bu kaçışın sebebi ise kimsenin yarın ne olacağını bilmemekte olmasına bağlanmış ve bir hadisenin olmasından korkulduğunu belirtmektedirler[371].

31 Mart Olayı, Rusya'nın başkenti Petersburg'ta ilk olarak İngiliz Büyükelçiliğinde öğrenilmiştir. Osmanlı büyükelçiliği dahi olayı bir İngiliz muhabirinden haber almıştır. Rus gazeteleri bu olay hakkında kat'i bir hükümde bulunmamakla birlikte, "Nevüye Vereme" gazetesi olayın nasıl olduğunun araştırıldığını belirtmektedir. Yine "Nevüye Vereme" gazetesi Rus diplomasisine bu vesile ile hücum etmiş ve Rus diplomatların bu olayı, önceden keşf ve tahmin edemediklerini beyan etmişlerdir. "Reç Gazetesi" ise, Avrupa'nın ortaya çıkan bu olay karşısında pek hazırlıksız bulunduğunu belirtmiştir[372].

31 Mart Olayı'nın İtalya'daki tesirleri de büyük olmuştur. (Tribuna) gazetesi, "askerlerin her cihette ittifak ettiklerini ve Dersaadet ile Selanik askeri arasında itilaf hâsıl olmuş bulunduğunu" yazmıştır[373].

Ayrıca Avustırya-Macaristan İstanbul'da çıkan bu isyandan bir hayli tedirgin olmuştur. Bunun sebebini Sir F. Cartwright'den Sir C. Herding'e

---

[370] **İkdam**, Nu: 5350, 17 Nisan 1909
[371] **İkdam**, Nu: 5350, 17 Nisan 1909.
[372] **İkdam**, Nu: 5350, 17 Nisan 1909.
[373] **İkdam**, Nu: 5350, 17 Nisan 1909.

göndermiş olduğu şu telgrafta açıkça belirtmektedir: "…Viyana'da İstanbul olayları alam yarattı. Türkiye'de ciddi tehlikeler başlarsa bu Balkanlara yayılabilir. Bu durum Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda da büyük huzursuzluk yaratacaktır. Almanlar, İngilizlerin Balkanlarda faaliyet gösterdiklerini yayarak burada huzursuzluk yaratıyorlar."[374]

2.15) Erzurum ve Erzincan'da Meydana Gelen Olaylar

İstanbul'da 13 Nisan günü çıkan askeri isyan Anadolu'nun en önemli askeri merkezlerinden birisi olan Erzurum ve Erzincan'da da tesirini göstermiştir. Nasıl ve ne yöntemle iletişim kurdukları tam olarak tespit edilemese de burada çıkan askeri isyan, İstanbul'da çıkan isyanın devamı şeklinde görülmektedir. Şöyle ki, İstanbul'daki isyancı askerler ile Erzurum ve Erzincan'daki isyancı askerlerin söylemleri aynı doğrultuda olmuştur. Her iki isyanda da askerler "şeriat" istemek üzere ayaklanmıştır.

Meşrutiyet'in ilanından sonra Erzincan'da 4. Ordu Kumandanı olan Mareşal Zeki Paşa emikli edilmiş ve yerine sırasıyla Abdullah ve Tatar Osman Paşalar atanmıştır. Olayın çıktığı sırada 4. Ordu Kumandanlığı Müşir İbrahim Paşa yürütmektedir[375]. İbrahim Paşa ciddi bir askerdir ve askerlerin ruhuna hâkim birisidir[376]. 4. Ordunun mevcut birlikleri Erzurum ve Erzincan'da bulunmaktadır. 4. Ordunun merkezi ise Erzincan'dır. Erzincan'da 17. Tümen, bir süvari alayı, iki topçu alayı ve ordu birlikleri bulunmaktadır. Erzurum'da ise 7. Tümen, süvari ve topçu birlikleri ile bunlara bağlı birlikler bulunmaktadır.

Erzurum'da 13 Nisan 1909 tarihinde üç nizamiye taburu ayaklanmıştır. Ancak iki nizamiye taburu ile istihkâm taburu bu ayaklanmaya iştirak

---

[374] Erol Bilen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Akçağ Kitapevi, İstanbul, 1967. s. 83.
[375] Taylan Sorgun, **İmparatorluk, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet "1902–1938 Üç Devrin Galerisi", İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)**, Kamer Yay., İstanbul, 1998. s. 39–40.
[376] Aydemir, **a.g.e.**, s. 151.

etmemişlerdir. Ayaklanmaya katılan birlikler şunlardır: 25. Alayın 1. Taburu, 26. Alayın 2. Taburu ve 28. Alayın 1. Taburu'dur[377].

Erzurum'da çıkan ayaklanmanın destekçisi Erzurum Yedinci Fırka Komutanı Yusuf Paşa'dır[378]. Yusuf Paşa, olaydan sonra kurulan divan-ı harb tarafından yargılanmış ve "isyan-ı askeri mürettep ve muharriki olmasından dolayı" idam cezasına çarptırılmıştır[379]. Erzurum'da çıkan bu ayaklama fazla bir taraftar bulamamıştır.

Çıkan esas ayaklanma 4. Ordu'nun merkezi olan Erzincan'da olmuştur. Çıkan olaylardan önce Erzincan'da: "İsyan olacak, askerî okul öğrencileri ve mektepli subaylar öldürülecek, Ermeniler ortadan kaldırılacak ve nihayet şeriat istenecek" şeklindeki söylentiler deveran etmiştir[380]. Erzincan'da bulunan askerler "şeriat isteriz" diyerek ayaklanmıştır. Ayaklanma 4. Ordu Kurmay Yüzbaşısı Basri Bey'e bir hizmet eri gelerek: "Kumandanım asker ayaklandı. Şeriat istiyor. Subayları kovdular. Bizim bölük de istemeyerek bu isyana katılıyor" şeklinde bir haber getirmiş, bu haber üzerine Basri Bey, silahını doldurmuş ve odasının kapısının önüne sipere yatarak gelen askere: "Ben buradayım ayrılmam. Ancak ölüm çıkar. Git bölüğünle gel ne isterseniz yapın" şeklinde sert bir cevap vermiştir. Ayrıca bir başka er de diğer Kurmay Yüzbaşı Kemalettin Bey'e aynı haberi ulaştırıyor. Kemalettin Bey gelen askere şu cevabı veriyor: "Hay Allah sizden razı olsun. Ben de çoktan beri şeriat isterdim. Bu günü gördüğüm için şükürler olsun. Bende aranızda bir er olarak çalışacağım"[381] diyerek apoletlerini sökerek asker arasına karışmıştır. Sonradan da anlaşılacağı üzere Yüzbaşı Kemalettin Bey, 4. Ordu Komutanı Müşir İbrahim Paşa'nın direktifleri doğrultusunda isyancı askerlerin arasına karışmıştır.

---

377 Alparslan Orhon, "Erzurum ve Erzincan'da "31 Mart Olayı" ile ilgili Ayaklanmalar ve Bastırılmaları", **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1985. s. 95.
378 Bayar, **a.g.e.**, C. **I**, s. 175.
379 **BOA**, Fon Kodu: İ.AS…, Dosya No: 745, Gömlek No: 1327/C-91.
380 Bayar, **a.g.e.**, C. **I**, s. 173.
381 Sorgun, **a.g.e.**, s. 40-41.

Kışlalarından çıkan askerler sancaklarının uçlarına Kur'an-ı Kerim bağladıkları halde, Erzincan sokaklarından geçerek Koşu alanında toplanmışlardır. Askerin silahlı bir şekilde sokaklardan geçmesi, Erzincan halkı arasında bir heyecan yaşanmasına sebep olmuştur[382].

Askerlerin Koşu alanında toplandığı sırada 4. Ordu Kumandanı Müşir İbrahim Paşa'da oraya gelmiştir. İsyancı askerlerin başı durumundaki çavuş İbrahim Paşa'nın karşısına geçerek konuşmaya başlamıştır. Bu sırada sokak başlarında halktan bazı kimseler bu durumu heyecanla izlemişlerdir. Müşir İbrahim Paşa isyancı askerlere; halkın önünde konuşmanın doğru olmadığını, askerlerin Cuma Namazından sonra Cirit Meydanında toplanmalarını ve kendisinin de oraya geleceğini söylemiştir. Cuma Namazından sonra asi askerler ile konuşmuş ve asi askerler ile ertesi gün Piyade Kışlası önünde toplamak üzere ayrılmışlardır.

O gece yarısı Müşir İbrahim Paşa'dan bir emir yayınlanmıştır. Yayınlana emirde: "Erzincan'daki bütün subaylar ve hükümet, belediye erkânı, şehrin ileri gelenleri, müftü ve imamlar, öğretmenler yarın sabah piyade kışlasında toplanacaktır. Gelmeyenlere ağır ceza verilecektir" denilmiştir[383].

Müşir İbrahim Paşa yanında Şeyh Fevzi Efendi olduğu halde sabahın erken saatlerde Piyade Alayı önüne gelmiştir[384]. Alay meydanında kalabalık bir asker ve halk topluluğu toplanmıştır. Müşir İbrahim Paşa meydanda toplanan halka hitaben: "Askerler şeriat istiyorlar. Eğer şeriata muhalif bir iş yapıldığını söyleye varsa ortaya çıkarılsın, vereceğiniz fetva ile cezasını verelim" demiş, bu soruya karşılık meydandan bir imam çıkarak: "bizim mahallede Kurmay Yüzbaşı Filibeli İsmail Bey vardır. Minarede ezan okuyan müezzine ne bağırıyorsun gibi sözler söyleyerek İslamiyet'e hakaret etmiştir.

---

382 Güresin, **a.g.e.**. s. 54.
383 Sorgun, **a.g.e.**, s. 42.
384 Karal, **a.g.e.**, C. IX. s. 93.

Herkesin ibret alması için bunun kafası kesilmelidir” diyerek, İsmail Bey’i suçlamıştır. Bu suçlama üzerine Filibeli İsmail Bey meydana çağırılmıştır. İsmail Bey’den kendisine yöneltilen suçlar hakkında cevap vermesi istenmiş, İsmail Bey bunun üzerine şu cevabı vermiştir: “Ben böyle bir harekette bulunmadım. Ben İslam oğlu İslamım. Ben ezanın okunmasında güzel makamlar olduğunu, müezzinin ezanı hiçbir makama uymadan okuduğunu ve makam öğrenmesi lazım olduğunu söyledim” şeklinde bir savunma yapmıştır. Bunun üzerine Müftü Efendi İsmail Bey’den şahadet getirmesini istemiş ve İsmail Bey şahadet getirmiştir. Bunun üzerine Müftü Efendi orada bulunan ahali ve askere de 3 kere şahadet getirtmiş ve tövbe ettirmiştir.

Müftü Efendi’nin bu hareketi asker ve ahali üzerinde büyük bir tesir yaratmıştır. Şöyle ki isyan çıkaran askerin isyan sebebi olan “şeriat istemek” kendi anlayışlarına göre yerine getirilmiş olduğu için, isyan sebebi de ortadan kalkmıştır. Bunun üzerine Müşir İbrahim Paşa meydanda bulunan asi askerleri hitaben: “İşte gördünüz. Müftü ve ulema hazretleri karşısında subaylar tövbe ettiler. İmanlarını yenilediler, onları tekrar kumandanlığa kabul ediyorsunuz değil mi?” sorusuna, askerler hep bir ağızdan: “Ediyoruz” diyerek cevap vermişlerdir. İbrahim Paşa, subaylara kıtalarının başına geçmesini emretmiş ve askerler subaylarını kucaklayarak karşılamış ve yapılan bir resmigeçitle olay sona ermiştir. Müşir İbrahim Paşa daha sonra akşam askere kuzu ve helva ziyafeti verilmesini emretmiş ve askerler kışlalarına dönmüştür. Bu arada Yüzbaşı Kemalettin Bey, isyancıların elebaşlarının bir listesini İbrahim Paşa’ya vermiş ve isimleri tespit edilen elebaşılar tutuklanmıştır[385].

Erzincan’da çıkan isyan, Müşir İbrahim Paşa’nın soğukkanlı davranışı ve askerin isyan ediş nedenini ortadan kaldıracak bir şekilde davranmasıyla kısa sürede ve hiçbir olay olmadan bastırılmıştır. Eğer Müşir İbrahim Paşa isyancı askerlere karşı böyle bir tedbir yerine güç kullanma yoluna gitmiş

[385] Sorgun, **a.g.e.**, s. 43-44.

olsaydı, belki de olayı daha kötü yönlere çekmek için bekleyen mihrakların eline fırsat vermiş olacak ve olay kontrolden çıkmış olacaktı. Erzincan ve Erzurum'da çıkabilecek olası bir karışıklığın, Adana'da çıkan Ermeni Olayları da göz önünde bulundurulacak olursa, Osmanlı Devleti'nde telafisi mümkün olmayacak bir durum yaratacağı da kesimdir.

2.16) Adana'da Meydana Gelen Ermeni Olayları

Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde Adana Vilayeti'ndeki Ermeni gençlerinde Müslüman ahalinin dikkatini çekecek bazı garip haller gözlenmeye başlanmıştır. Bu garip hareketlerden birisi de Ermeni ahalisinin silahlanması olmuştur. Şöyle ki Ermenilerdeki bu silahlanma, Müslüman halk arasında da büyük bir dikkatle izlenmekte ve bu silahların bir gün kendilerine çevrileceği şeklinde de söylentilerin çıkmasına neden olmaya başlamıştır. Bu arada Adana'ya gelen birkaç kişi, Ermenileri tahrik etmeye başlamıştır. Adana'da yaşayan Müslümanların ileri gelenleri, Ermeniler üzerinde yapılmaya çalışılan tahrik girişimlerini gözlemledikleri birkaç olay ile görmeye başlamışlardır. Bu olaylardan en önemlisi, Ermenilerin oturdukları evlerinin kapılarına Ermenistan arması işlenmiş ve üzerinde Ermenice yazı bulunan sigara kâğıtları ortaya çıkmaya başlanmıştır. Mersin'de Ermeniler tarafından "Ermeni Tarih"ini anlatan bir de tiyatro sahneye konuşmuştur. Bu benzeri olaylar Adana'da bir Ermeni-Müslüman çatışmasının çıkmasına doğru giden olayların tetikleyicisi mahiyetli görülmüştür.

Olay sırasında Adana Valisi Cevat Bey ve Adana'da bulunan askerî kuvvetlerin kumandanı Ferik Remzi Paşa idi. Adana Valisi Cevat Bey Mülkiye Mektebi mezunlarından olup, Mabeyin Kâtipliğinden valiliğe yükseltilmiştir. 1908 senesi Eylül ayında Konya'dan Adana'ya atanmıştır[386].

---

[386] **Son Vak'anüvis…**, s. 71.

Adana ve civarında bulunan Ermeniler ile Müslüman ahali arasında çıkabilecek bir olayın belirtileri görülmektedir. Adana ve civarında meydana gelen Ermeni olaylarının birinci dereceden sorumlusu olarak Adana Ermeni Murahhası Muşeğ Efendi gösterilmektedir. Muşeğ Efendi'nin Adana ve çevresinde girişmiş olduğu faaliyetler olayların çıkmasında büyük bir rol oynamıştır.

Muşeğ Efendi Meşrutiyet'in ilanından sonra 3 ay kadar İstanbul'da kalmış ve daha sora Adana'ya dönmüştür. Muşeğ Efendi Adana'ya geldikten sonra Murahhasahane[387]'de Adana çevresinden gelmiş birçok mektuplar bulup hepsinde Ermeniler hakkında bir büyük felaket hazırlanmakta olduğunu söyleyerek telaşlanmış ve yabancı ülke temsilciliklerinden medet ummaya başlamıştır. Muşeğ Efendi bu nasıl bir ruh hali ile olduğu anlaşılmaz bir halde Ermenilere karşı bir hareket çıkacağını düşünmüştür. Ayrıca bu düşüncelerini İstanbul'da bulunduğu günlerde Babıâli'ye ve Adana'ya dönüşünden sonrada Adana Valiliğine bildirmiştir.

Muşeğ Efendi yaptığı bu başvuruların sonuçsuz kaldığını görünce, yazığı çeşitli yazılarla Adana ve çevre illerde bulunan Ermenilere, şizofreni derecesine varan, "Müslümanların Ermenilere saldıracağı" şeklindeki sapık düşüncelerini aşılamaya başlamış ve bununla da kalmayarak olası bir saldırıya karşı Ermenilere silahlanmalarını tavsiye etmiştir. Adana çevresinde bulunan Ermeniler bu asılsız nutuklara kanarak silahlanmaya başlamış ve "Türklerin her an başlayacak katliam girişimlerine karşı" can, mal ve ailelerini koruma ve savunmaya hazır halde beklemeye başlamışlardır. Ancak Muşeğ Efendi'nin asıl amacını görmek için Osmaniye'de yapmış olduğu şu konuşmayı nakletmek yeterlidir, "Ermenistan için çalışınız, hiçbir şeyden korkmayınız, fedailerimiz bize kâfidir, hin-i hacette ecnebilerin muavenetlerinden istifade edeceğimizi ümit ederim". Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Muşeğ Efendi, bir Türk-Emeni çatışması ortamı yaratarak

[387] Ermenilere verilen imtiyazlı bina.

bu karmaşadan yararlanmak ve böylece hayalindeki "Ermenistan"ı kurmayı ümit etmektedir[388].

İşte bu gergin havada olayları tetikleyen, Adana'da birkaç Ermeninin iki Müslümanı öldürmesi olmuştur. Bu olayın Gökdereliyan adlı Ermeni çetecisi ve arkadaşlarının yapmış olduğu anlaşılmış, ancak bu katil grubu gündüz vakti ellerini kollarını sallayarak Adana'dan kaçmayı başarmışlardır. Öldürülenlerin içinde Müslüman ahali tarafından sayılan bir hocanın tenasül organı kesilip ağzına verilmiş ve bu uzva kendi kanı ile bir haç yapılmıştır. Vilayetin asayişi sağlamak için göndermiş olduğu askerlere Ermeni mahallesinden ateş açılmaya başlamış ve bu çarpışmada birçok jandarma ve polis şehit olmuştur. Çıkan bu olaylarla Ermeni murahhası Muşeğ Efendi'nin istediği karışıklık ortamı oluşmaya başlamıştır. Müslümanların öldürüldüğünü duyan Türkler de ellerine aldıkları silahlarla Ermeni mahallesine doğru ürümeye başlamış ve iki taraf birbirine girmiştir[389].

Adana'da çıkan bu olaylar 1 Nisan'da bir telgrafla Dâhiyle Nezaretine bildirilmiştir. Gönderilen telgrafta, "(Adana'da) ihtilal vukuunu ve yağmagirlik zuhuru" olduğu belirtilmiştir. Bu telgraf üzerine Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen cevapta, "orada asker, jandarma, polis her ne var ise hemen kollar çıkarın, her tarafa kollar gönderin, iki taraf nesayih-i lâzıme icra edin. Asayişi suret-i katiyede muhafaza edin. Zinhar muhilli asayiş hal ve harekete meydan vermeyin" denilmiştir[390]. Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezaretine 1 Nisan tarihli ve Vali Cevat imzalı gönderilen bir telgraftan anlaşıldığına göre olaylar 31 Mart akşamı çıkmıştır. Yine aynı telgraftan anlaşıldığına göre, Adana dâhilinde çıkan bu karışıklık sabah kadar devam etmiş; sabah dükkânlarını açmış olan Ermeniler, kiliseden gelen haber üzerine

---

388 **Son Vak'anüvis…**, s. 75-80.
389 Mehmet Asaf, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım**, (Haz.: İsmet Parmaksızoğlu), TTK Yay., Ankara, 2002.
390 **MMZC**, C. III, s. 119.

dükkânlarını kapatmışlardır. Ermenilerin dükkânlarını kapattığını gören Müslüman esnaf dahi dükkânlarını kapatmıştır[391].

1 Nisan tarihli Dâhiliye Nezaretine Adana'dan gelen ikinci telgrafta ise, Adana'da bulunan mevcudu 400 olan Nizamiye Taburu ve mevcut jandarma, polisin bu karışıklığı bastırmakta yeterli olmadığı belirtilmiş ve Mersin, Tarsus, Karaisalı, Sis Redif taburlarından elde edilecek askerlerin hemen Adana'ya gönderilmesi gerektiğini yukarıdaki mahallere bildirilmiş olduğunu; sabahtan beri devam eden ve henüz teskini mümkün olmayan ihtilal esnasında meydana gelen ölümlerin miktarı ve yağmaların neticesinin anlamanın mümkün olmadığı belirtilmiştir[392]. Yine 1 Nisan'da Adana Valisi'nin Dâhiliye Nezareti'ne çekmiş olduğu telgrafta Hamidiye Kazasında[393] da karışıklıklar meydana geldiği, katliam ve yağmanın başlamış olduğu haber verilmektedir. Dâhiliye Nezareti'nden çekilen telgrafta ise, bu mahallere acilen kuvvet sevk edilmesi istenilmektedir[394].

2 Nisan'da Adana'daki olaylar büyümeye ve genişlemeye başlamıştır. Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta Adana'da buluna kuvvetlerin olayları yatıştırma ve bastırmaya yeterli olmadığı ve 2. Ordu'ya mensup olan Silifke Redif Alayı'nın derhal silah altına alınarak Mersin üzerinden seri bir şekilde Adana'ya yetiştirilmesi istenmiştir. Hamidiye'den sonra Misis'te[395] de karışıklıklar çıkmıştır[396]. Adana ve çevresinde bulunan asker, jandarma ve polis kuvvetleri çıkan bu olaylar karşısında yetersiz kalmıştır.

Olaylar bu şekilde devam ederken 1 Nisan akşamı Adana'ya trenle gelen İngiltere'nin Adana konsolosu şehir dâhilinde dolamak istediğini

---

[391] **MMZC**, C. III, s. 120.
[392] **MMZC**, C. III, s. 121.
[393] Adana'nın Ceyhan ilçesine balı Yarsuvat Beldesi, Akbayır, **a.g.e.**, s. 67.
[394] **MMZC**, C. III, s. 121.
[395] Bugün Adana'ya bağlı Yakapınar Beldesi. Akbayır, **a.g.e.**. s. 120.
[396] **MMZC**, C. III, s. 121.

belirtmiş, ancak şehirde ihtilal hali olduğu söylenerek şehirde dolaşmanın tehlikeli olacağı kendisine bildirilmiş olmasına rağmen Konsolos yanına 10 asker ve bir subay verilerek şehirde dolaşmıştır. Konsolos 2 Nisan günü de yanında Jandarma Kumandanı olduğu halde Adana içinde gezmeye çıkmış, Ermenilerin bulunduğu mahalleye gelindiği zaman buradan asker üzerine ateş açılmış, konsolos elini kaldırarak Ermenilerin ateş etmesine engel olmak istemişse de ateş devam etmiş ve konsolos dahi atılan kurşunlardan birinin koluna isabet etmesiyle yaralanmıştır[397].

Dâhiliye Nezareti'nden Adana'ya çekilen 2 Nisan tarihli telgrafta Adana'dan gelen telgraflara şu cevap gönderilmiştir: "Gelibolu'daki 10. Alayın 3. Taburu ile 2. Ordu mıntıkasından diğer bir taburun hemen Mersin'e sevkleri için Harbiye Nezaretinden evamir-i lazime verilmiş olduğu gibi ber mucib-i iş'ar Silifke Redif Alayı'nın da silah altına alınarak Adana'ya sevki bugün Meclis-i Vükelaca kararlaştırılarak icap edenlere tebligatı lazime icra edilmiş olduğundan, bu kuvvetlerin vusulüne kadar tedabir-i müttehazenin istikmaline çalışılarak müsdemat ve tarruzatın serian men'i ve tarafeyinin ileri gelenlerine nesayih-i müessire ve ekîde ifası ve peyderpey malumat itası ve Konsolosa beyan-ı teessüf olunması mütemannadır. Ol babda…"[398]

Olaylar Cebel-i Bereket'e[399] sıçramış, 3 Nisan'da Cebel-i Bereket'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta ahalinin kendisini muhafaza edemeyeceğini ve acilen asker yetiştirilmesinin lüzumu anlatılmıştır. Yine Cebel-i Bereket'ten "Fevkalade Müstaceldir" işaretiyle Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta şöyle denilmektedir: "Fevkalade Müstaceldir. Şimdi, fena halde silah sesleri, memlekete doğru işitiliyor. Memleketi muhafaza edecek ahali ve asker nihayet 200 kişiden başka kimse olmadığı ve hatta hücum başlarsa aile-i çakeranemi ve ahaliyi alıp Osmaniye'ye rıhlete (göç ettirme) mecbur olacağım. Liva ateş içindedir. Mutlaka 3–4 tabur asker yetiştirilmesi

---

[397] **MMZC**, C. III, s. 121–122.
[398] **MMZC**, C. III, s. 122.
[399] Osmaniye İlimize bağlı Gavurdağı bölgesi. Akbayır, **a.g.e.**. s. 29.

maarruzdur”. Yine Cebel-i Bereket’ten Dahiliye Nezareti’ne gönderilen telgrafta, Dörtyol’a civardaki Ermenilerden 400’e yakın silahlı şahısın daha iltihak ederek karye etrafına istihkamlar yapmakta ve ağaçları keserek ihrak ile tabyalarını tahkim etmekte olduklarından civar İslam köyleri hudutlarında yığılmakta oldukları haber alınmakta ve Polis Komseri ile Jandarma Kumandanı ve ahalinin ileri gelenleri, burada birkaç kimse iki tarafa gerekli nasihatleri ve müessire icrasıyla asker vüruduna kadar birbirleriyle mükateleden menetmek üzere Ocaklı karyesine izam kılınarak netice-i teşebbüsatın derdesti arz bulunduğu maruzdur.”[400]

Görüleceği üzere 31 Mart’ta başlayan bu kargaşa hızla büyüyerek bir ihtilale dönüşmüştür. Adana’da çıkan bu isyan hareketinin İstanbul ile çıkan isyan ile somut bir ilişkisi olmadığı söylenebilir. Çünkü Adana bölgesinde Meşrutiyet öncesinde ve sonrasında Ermeniler’in böyle bir harekete girişeceği gözlemlenmektedir. İstanbul’da çıkan isyan ile Adana’da çıkan isyanın tek bağlantısı şöyledir ki, Adana’da ihtilale kalkışan Ermenilerin bu günü seçmesindeki en önemli neden, İstanbul dâhilinde çıkan isyan nedeniyle Hükümetin burada çıkan bir isyana müdahale edemeyecek olması düşüncesidir.

Burada önemli olan bir nokta da, İngiltere’nin Mersin Konsolosunun sorumsuz bir şekilde Adana’ya gelmiş olasıdır. Adana’da bulunan konsolosun yanlışlıkla öldürülmesi, İngiltere ve diğer ülkelerin buraya müdahale etmek için bekledikleri fırsatın onlara vermesi açısından gayet önemlidir. Olay sırasında Fransız, İngiliz ve Amerikan zırhlılarının Mersin ve İskenderun önlerine gelerek Ermenilere yardım etmek istedikleri göz önüne alınacak olursa, konsolosun öldürülmesi bu ülkelerin Osmanlı topraklarına fiili bir müdahalesi için önemli bir fırsat olabilirdi.

[400] **MMZC**, C. III, s. 122.

Adana olayları 14 Nisan'da başlayıp[401] 17 Nisan tarihine kadar devam etmiştir[402]. Devam eden bu olaylarda iki taraftan da yaklaşık 7 bin kişi öldürülmüştür[403]. Osmanlı Tarihinde görülen muhtelif Ermeni ihtilal hareketlerinden birisi olan bu isyan hareketi, Osmanlı Devleti'ni bir hayli uğraştırıştır.

---

401 Yukarıda da belirttiğimiz üzere Adana'dan yollanan telgrafta bu tarih 31 Mart akşamı olarak belirtilmektedir.
402 Asaf, **a.g.e.**, s. 12.
403 **Son Vak'anüvis…**, s. 76.

III. BÖLÜM

HAREKET ORDUSU'NUN KURULMASI ve 31 MART İSYANI'NIN BASTIRILMASI

3.1) 31 Mart İsyanı'nın Rumeli'de Duyulması ve Hareket Ordusunun Kurulması

31 Mart Olayı'nın ilk günü, İstanbul'dan Selanik'e bazı Müslüman ve Hıristiyanlara çekişmiş olan telgraflarda "sıhhatteyiz" veya "Beyoğlu'nda bir şey yoktur" gibi bir takım sözler yer almış, gönderilen bu telgraflardan ve içindeki sözlerden hiçbir şey anlaşılmamıştır. Çekilen bu telgraflar 31 Mart/1 Nisan (13/14 Nisan) gecesi sabah ezanından iki saat öncesinden gelmeye başlamıştır[1]. Ayrıca İstanbul'dan her gün Selanik'teki orduya, vilayete birçok telgraf geldiği halde 31 Mart yani 13 Nisan günü hiçbir telgraf alınmaması dikkatleri çekmiştir[2].

31 Mart İsyanı Selanik'te kesin olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden olan, İsmail Canbolat Bey tarafından Selanik'e çekilen, "Meşrutiyet mahvoldu" şeklindeki telgrafı ile öğrenilmiştir[3]. İsmail Canbolat'ın telgrafından başka, 14 Nisan günü sabaha karşı Selanik'e gelen garip telgraflar üzerine İstanbul'da çıkan bir olaydan şüphelenilmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik heyet-i merkeziyesi üyelerinden Topçu Kolağası

---

[1] Süleyman Kani İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu; Abdülhamid'in Selanik Sürgünü**, (Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003. s. 197.

[2] İrtem, **a.g.e.**, s. 195.

[3] Mustafa Müftüoğlu, **İstanbul'a Yürüyen Ordu, 31 Mart'ın Perde Arkası**, Başak Yay., İstanbul, 2005. s. 101. Süleyman Kani İrtem eserinde, "bana gelen malumata göre Selanik'e ilk sağlam haberi mebus Nesim Mazliyan Efendi yetiştirmiştir. Mazliyan Efendi Selanik'te bulunan Mebus Emanuel Karasu Efendi'ye Beyoğlu'ndan Estern İngiliz kablosu vasıtasıyla Fransızca bir telgraf çekmiş ve: "Par l'intrque d' Ahrar". «Ahrar'ın entirikasıyla» diye başlayan bu telgrafta hadise hakkında kısaca fakat doğru malumat verilmişti." demektedir. Bkz, İrtem,**a.g.e.**, 200.

Rasim Bey ile Süvari Yüzbaşılarından Süleyman Fehmi Bey Suray-ı Ümmet Gazetesi merkezine bir telgraf çekmiş ve herhangi bir cevap alamamıştır. Bunun üzerine Süleyman Fehmi Bey, İstanbul'a yakınlığı dolayısıyla Edirne'ye bir telgraf çekmiş, 2 saat beklemesine karşın telgrafına bir cevap gelmemesi üzerine, İstanbul'da mühim bir olay olduğundan şüphesi kalmamış ve Selanik Vilayeti kazlarıyla Manastır, Üsküp, Yanya, İşkodra Vilayet merkezlerine, "İstanbul'da mahiyeti anlaşılamayan büyük bir hadise vakii olduğuna, alınacak malumatın bildirileceğine dair" Selanik vilayet heyet-i merkeziyesi imzası ile bir telgraf göndermiştir[4].

O sırada İttihat ve Terakki Genel Sekreteri olan Mithat Sükrü Bleda Bey olaydan birkaç gün önce Selanik'e gelmiş ve İhsan Namık Bey'in evinde misafir olarak kalmaktadır. Gece saat 01.30'da ikisine de telgrafhanede toplanılması üzerine haber gönderilmiştir. Midhat Şükri Bey imzası ile olay hakkında Edirne Valisi Reşit Paşa'dan bilgi istenmiş[5]; öğleden sonra[6] Edirne Valisi Reşit Paşa'dan, "İstanbul'da askerî isyan var. Mektepli zabitleri ve bir takım masum kimseleri sokakta öldürüyorlar, şeriat istiyorlar" şeklinde bir telgraf gelmiş, Midhat Şükrü Bey telgrafı alır almaz Akaretler'deki askeri kulübe gitmiş, orada Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'yı bulmuş ve kendisine bildiklerini anlatmıştır"[7].

Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik heyet-i merkeziyesi, "İstanbul'da başlayan hareketin istibdadı iade etmek için müstebitler tarafından hazırlanan bir plan neticesi olduğunu" şeklinde bir telgrafı Selanik kazaları ve diğer vilayetlere göndermiştir. Selanik heyet-i umumiyesi, 5 Eylül 1324'te yapılan İttihat ve Terakki genel kongresinde yer alan, "şayet

---

[4] İrtem, **a.g.e.**, s. 198.
[5] İrtem, **Aynı yer**.
[6] Süleyman Kani İrtem eserinde, "gene o gece saat sekizde – ezani – Serez Mebusu Midhat Şükrü Bey imzasıyla Edirne Valisi Reşit Paşa'ya çekilen bir telgrafa çeyrek saat sonra cevap geldi. Reşit Paşa bunda İstanbul'da bazı hadiselerin zuhur ettiği, sadarete Tevfik Paşa'nın, harbiyeye Edhem Paşa'nın geçtiği duyulduğunu bildirdi. Artık sabah olmuştu." demektedir. Böylece İrtem'e göre telgraflaşmanın gece yarısı 02.00 sıralarında gerçekleştiği anlaşılıyor. Bkz, İrtem, **a.g.e.**, s.,199.
[7] Midhat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979. s. 67.

İstanbul'daki merkez-i umumi bir kazaya uğrarsa Selanik'te derhal yeni bir merkezi umumi kurulacaktır" kararına uyarak, İstanbul'da bulunan merkez-ı umumiyi yok sayarak yeni bir merkez-i umumi kurma kararı almışlardır. Alınan bu kara neticesinde Selanik heyet-i merkeziyesinin, merkez-i umumiye görevini üstlenmesine karar verilmiştir. Yeni bir merkezi umumi oluşturmak için, Manastır, Üsküp, Yanya, İşkodra ve Edirne'den birer üye yollanması istenmiştir. Bu arada halk arasında iyi tesir uyandıracağı düşünülerek ateşemiliter Enver ve Fethi Beylere Selanik'e gelmeleri için telgraf yazılmıştır[8].

Ayrıca yapılan bu toplantı da Rumeli'den bir kuvvetin İstanbul'a yürümesi, bu kuvvetin kumandasını üzerine alması için Üçüncü ordu Kumandanı ve Müfettiş-i Umumi Vekili Mahmut Şevket Paşa'ya teklif edilmesi, eğer o kabul etmezse Metroviçe Kumandanı Cavit Paşa'ya müracaat edilerek Selanik'e davet edilmesi düşünülmüştür. Bu arada Mahmut Şevket Paşa'da kurulacak ordunun başına geçmesi konusunda ikna edilmiştir[9].

Hareket Ordusu Kumandanı olan Birinci Ferik Mahmut Şevket Paşa ordunun başına geçmeyi kabul ettikten sonra, 14 Nisan 1909'da yani isyanın ertesi günü Harbiye Nezaretine çektiği bir telgraf da: "İstanbul'da ölüm vakaları olduğu hakkında şaiyalar dolaşmaktadır. Burada ahali ve ordu fevkalade heyecan içindedir. İstanbul üzerine yürümek üzere hazırlıklar başlamıştır. İstanbul ahvali sükûn bulmadıkça bu heyecanın yatıştırılması kabil değildir" demek suretiyle olay hakkında Harbiye Nezaretinden bilgi istemiştir. Aynı gün "Harbiye Nazırı Edhem" imzası ile Selanik'e cevap yazışmıştır. Yazılan cevapta: "…3. Ordu'dan gönderilen II. ve IV. Avcı Taburları'nın önayak olmasıyla başlayan iğtişaş Kabine'nin tebdiliyle

---

[8] İrtem, **a.g.e.**, s. 200-201.
[9] İrtem, **a.g.e.**, s. 202. Süleyman Kani İrtem, Mahmut Şevket Paşa'nın ordu komutanlığını kabul etmesinde Mustafa Kemal (Atatürk) Bey'in temaslarının etkili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Selanik Heyet-i merkeziyesinden Abdulkerim ve Ali Naki Beyler de Mahmut Şevket Paşa'yı iknaya gitmişlerdir. Bkz, İrtem, **Aynı yer**.

sükunetyâb olmuş olup Adliye Nazırı ile Lâzkiye Mebusu'nun hatâen vefatından vaşka vukuat olmadığı ve Kanun-ı Esasi'nin emin ve müstemir olduğu temin ve tebşir ve binaenaleyh diğer gûna (başka çeşit) mezahir-i siyasiyeye (siyasi mahzurlara) meydan verilmemek üzere Dersadet'e hareketten bieyyihal tevakki (herhalde sakınılması) olunması tavsiye olunur."[10] şeklinde bir teminat verilmiştir. Selanik'te cereyan eden olaylar hakkında haberleşme dosyalarını yürütmek için, Hacı Adil, Nesib Beylerle ile Vitalis Efendi'den oluşan bir «siyasi heyet» oluşturulmuştur. Ayrıca bu heyet konsolosluklara yaşanan olayları anlatan bir beyanname yazmış ve Selanik'te bulunan yabancı gazete muhabirlerine olay hakkında da bilgi verilmiştir[11].

Selanik'te bulunan IX. Redif Fırkası Kumandanı olan Hüseyin Hüsnü Paşa (Hareket Ordusu Kumandan Vekilliği de yapacaktır) ise İstanbul'da meydana gelen olayı 14 Nisan sabahı İstanbul'da bulunan damadı Mustafa Rahmi (Evrenos) Bey'den nalmış olduğu telgrafla öğrenmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa, İstanbul'dan almış olduğu bu telgrafın önemini anlamış ve mahiyetinde bulunan Erkan-ı Harp Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk) Bey'e göstererek fikrini öğrenmek istemiştir. Erkan-ı Harp kolağası Mustafa Kemal Bey aldığı bu telgrafı inceledikten sonra, İstanbul'a bir kuvvet yollanması şeklindeki fikrini Hüseyin Hüsnü Paşa'ya bildirmiştir[12].

Mahmut Şevket Paşa Selanik'te bulunan bütün subayları toplayarak onlara bir konuşma yapmıştır. Mahmut Şevket Paşa yapmış olduğu konuşmada, Hürriyetin elden gitmekte olduğunu üzüntülü bir dille anlatmıştır[13]. Aynı gün Selanik'te 11 Temmuz Meydanında 20–30 bin kişinin

---

[10] Celal Bayar, **Ben de Yazdım; Milli Mücadeleye Gidiş**, C. II, Baha Matbaası, İstanbul, 1967. s. 332–333.
[11] İrtem, **a.g.e.**, s. 205.
[12] Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu – Siyaset Çatışması**, İrfan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1999. s. 39.
[13] Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı (Hayat-ı Hususiye ve Siyasiyyesi)**, İstanbul, 1327. s. 1187.

katılımıyla bir protesto mitingi yapılmıştır[14]. Miting de Türkçe, Arnavutça, Bulgarca, Sırpça, Ulahça ve Musevice dillerinde konuşmalar yapılmıştır. Miting de konuşanların arasında İttihat ve Terakkinin Musevi Milletvekili Emanuel Karsu'da vardır[15].

Selanik'te haber bu şekilde duyulurken, İstanbul'a daha yakın olan Edirne'de de olay duyulmaya başlanmıştır. Edirne'de, "Yeni rejimin emniyet kuvveti olarak 3. Ordu'dan, yani Batı Rumeli'den İstanbul'a getirilmiş olan avcı taburlarının çavuşları, askerleri harekete geçirmişler, Padişah ve şeriat için ayaklanma tertip etmişler"[16] şeklinde duyulan havadis, Edirne'de hem bir heyecan, hem de şaşkınlık yaratmıştır. Bu şaşkınlığın nedeni ise, "irticaın Trakya'da çıkacağı"[17] beklentisi olmuştur.

Selanik'te olduğu gibi Edirne'de de olayın duyulması üzerine, Edirne'de bulunan subayların garnizonda bulunan askeri kulüpte toplanmaları bildirilmiştir. Garnizonda tanınmış iki subay kürsüye çıkarak, İstanbul'a nakledilen askeri garnizonun ve bilhassa manastır bölgesinden İstanbul'a nakledilen avcı taburları erlerinin isyan etmiş olduğu, kendi subaylarını kovduklarını, dövdüklerini, hatta öldürdüklerini, donanma erlerinin ve bir çok sarıklılarla külhanbeylerinin de bunlara katılmış olduklarını, Millet Meclisinin basıldığını ve şeriat ve Padişahı isteriz diyerek sokaklara dağıldıklarını; Meşrutiyet rejiminin tehlikeye girmiş olduğunu ve sonuç olarak Üçüncü ve

---

[14] Beyan-ı asır gazetesi bu toplantıyı şöyle anlatıyor: "bütün vatandaşları saat 8'de 11 Temmuz Meydanında toplantıya çağıran bağırmalar şehrin her tarafında bir heyecan uyandırmış, bütün kulüpler, küçük büyük binlerce halk akın akın, kafile kafile meydanda toplanmaya başlamıştır. Bugün bütün kalplerde tasvire sığmaz bir ateş, bir ateş-i hamiyet fevaran ediyor, Hürriyeti yine böyle bir günde, bir Perşembe günü istihsale muvafık olmuş olan Osmanlılar şimdi de bina-i Meşrutiyete bir darbe-i müdehhiş vuran elleri kırmaya bütün meyvudiyetleriyle çalışıyor, herkesten o müstebid vücutlara karşı bir şehika-i intikam yükseliyordu" bkz, Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 140. Ayrıca bkz, **İkdam**, Nu: 5353, 20 Nisan 1909.

[15] Ayfer Özçelik, **Sahibini Arayan Meşrutiyet; Meclis-i Mebusan'ın Açılışı 31 Mart ve 1909 Adana Olayları**, Tez Yay., İstanbul, 2001. s., 189.

[16] İsmet İnönü, **Hatıraların, Genç Subaylık Yılları (1884-1918)**, (Haz.: Sebahattin Selek), Burçak Yay., İstanbul, 1969. s.73-74.

[17] Kazım Karabekir, "Edirne'ye gelen haberlerin, İrticaın Trakya'da çıkacağını gösteriyordu" şeklinde bir bilgi vermektedir. Kazım Karabekir, **İttihat ve terakki Cemiyeti (1896 – 1909)**, Emre Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1995. s., 446.

İkinci Ordulardan bir tepeleme kuvvetin derhal İstanbul üzerine sevkedilerek, isyanın bastırılması gerektiğini, kendilerinin İttihat ve Terakki Partisi ile asla ilgilerinin olmadığını, ordu gençlerinin bir kere daha nizamı tekrar kurması icabettiğini şeklinde bir konuşma yapmışlardır[18].

Edirne'de faaliyetler bununla da bitmemiş, olayı tam olarak öğrene bilmek için Kazım Karabekir'in evinde, İsmet, Seyfi, Jandarma Yüzbaşı Refet, Topçu Yüzbaşı Sabri, sivillerden Faik Beylerinde bulunduğu bir toplantı yapılmıştır. Yapılan bu toplantı da, Yüzbaşı Sabri Beyle, Faik Bey'in İstanbul'a kıyafet değiştirerek gönderilmesine karar verilmiştir. İstanbul'a giden bu iki kişi, gittiklerinin ertesi günü Edirne'ye "irtica müthiştir, hareket lazım" manasına gelen "annem hastadır" şifresini göndermişlerdir[19]. Böylece Edirne'de buluna subaylar olayı doğrulamışlardır ve ona göre hareket edeceklerdir.

Olay Selanik ve Edirne'de duyulduktan sonra, İstanbul üzerine bir kuvvet yollamak konusunda bir fikir birliği meydana gelmiştir. Anacak Selanik, Edirne'de bulunan 2. Ordu'dan emin değillerdir. Bu tereddüdü Midhat Şükrü Bey şöyle ifade etmektedir: "Selanik'ten İstanbul'a gönderilecek kuvvetlerin arkasından gelecek Edirne ordusu fikir değiştirip herhangi bir ters girişime yeltenecek olursa mahvolurduk. Böyle bir felaket olasılığını ön plana alarak bunu önlemek için Edirne'ye gidip durumu tetkik etmek istedim"[20] diyerek; Selanik'in, Edirne'de bulunan 2. Ordu'ya karşı bir şüpheli bakışı olduğunu ifade etmiştir.

---

[18] Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları** , TTK Yay., Ankara, 1988. s., 35.
[19] Karabekir, **a.g.e.**, s. 446.
[20] Bleda, **a.g.e.**, s.67. Bu güvensizliğin bir başka örneğini Kazım Karabekir'in eserinde görmekteyiz. Karabekir eserinde, 3. Ordu'dan 2. orduya yeni gelmiş olana subaylardan Vehip Bey'in, "…Selanik'te ordu erkânı harbiyesi bizim ordudan da harekete iştirak istemiş, Vehip Bey de: «Bu ordu mürteciler elindedir, buradan ümit beklemeyiniz» cevabını vermiş." Bkz., Karabekir, **a.g.e.**, s. 447.

14 Nisan günü Selanik'te genel seferberlik ilan edilmiş ve Selanik Redif Tümeninin bütün taburları silâhaltına alınmıştır[21]. Selanik Redif Albayı Nâki Bey'in, Serez Redif Alayı'da Erkan-ı Harp Miralayı Hazan İzzet Bey'in kumandası altında toplanmıştır[22]. Toplanan bütün kuvvetlerin başına ise Selanik IX. Redif Fırkası (tümeni) Kumandanı Hüsnü Paşa getirilmiş, Kurmay Başkanlığına da Kolağası Mustafa Kemal Bey atanmıştır[23]. 15 Nisan günü yayınlanan bir genelge ile de Hareket Ordusu "Mürettep Tümeni"nin savaş düzeni: "Tümen Kumandanı, Tümgeneral Hüsnü Paşa Hazretleri; Tümenin Kurmay Başkanları ise Kurmay Yüzbaşılar, Mustafa Kemal (Atatürk) Bey, Sami Bey ve İzzettin Bey Kurmay Başkan Yardımcıları Mümtaz Yüzbaşı Vasfi Efendi, Piyade üsteğmeni Ahmet Vefik Efendi, Piyade Asteğmeni Hakkı Efendi" şeklinde olmuştur[24]. Bu tümene bağlı Tugay ve Alayların komuta heyeti ise şöyledir: "Birinci Mürettep Tugay Komutanı, Kurmay Hasan İzzet Bey; İkinci Mürettep Tugay Komutanı, Kurmay Yarbay Cemalettin Bey;

---

[21] İstanbul'a gönderilecek askerler önce Nizamiye Kıtası askerlerinden seçilmiş, Ancak İstanbul'da isyan eden askerinde nizamiye kıtaları olduğu için, "olabilir ki bu nizamiye askerileri de zehirlenmiştir" şeklindeki bir şüphe ile Redif Taburları'nın silâhaltına alınıp toplanmıştır. Bkz, İrtem, **a.g.e.**, s. 203-204.

[22] Türkmen, **a.g.e.**, s. 41. İstanbul'a gönderilecek askerler önce Nizamiye Kıtası askerlerinden seçilmiş, Ancak İstanbul'da isyan eden askerinde nizamiye kıtaları olduğu için, "olabilir ki bu nizamiye askerileri de zehirlenmiştir" şeklindeki bir şüphe ile Redif Taburları'nın silah altına alınıp toplanmıştır.

[23] Aydemir, **a.g.e.**, s. 164. Hareket ordusunun içinde ileride I. Dünya Savaşı'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda isimleri geçecek şu ünlü isimler yer almıştır: " Erkanıharb Feriki Mahmut Şevket Paşa, Erkanıhârp Kolağası Selanikli Mustafa Kemal Bey, Erkanıhârp Binbaşısı Pirlepireli Fethi (Okyar) Bey(Paris ateşemiliterliğinden geliyordu), Erkanıhârp Kolağası İzmirli İsmet Bey (İnönü), Erkanıhârp Yüzbaşısı Hafız İsmail Hakkı Bey (Viyana ateşemiliterliğinden geliyordu), Erkanıhârp Kaymakamı Üsküplü Cemal Bey(Paşa), Erkanıhârp Binbaşısı Faik Bey(Üsküdar Mutasarrıfı), Erkanıhârp Binbaşısı Selanikli Remzi Bey(I. Dünya Savaşında Miralay), Erkanıhârp Kolağası Vehbi Paşazade Süleyman Askeri Bey(daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı olacaktır.), Erkanıhârp Kolağası Halil Bey(Enver Paşa'nın amcası, Paşa),Piyade Kolağası Ohrili Eyüp Sabri Bey(İttihat ve Terakkinin bir numaralı kurucusu), Piyade Kolağası Resneli Niyazi Bey(Hürriyet Kahramanı), ErkanıhârpYüzbaşısı Giritli Ruşeni Bey (Teşkilatı Mahsusada çalışmış, Ankara Mebusu olmuş) Piyade Mülazımıevveli Yakup Cemil Bey (Babıâli baskınında Nazım Paşa'yı vurmuş, Enver Paşa ile Almanya'ya taraftar olması yüzünden onunla arası açılarak isyan etmiş, kurşuna dizilerek öldürülmüştür), Baytar Yüzbaşısı Rasim Bey (Milli Mücadeleye katılmış, İzmir suikastinden sonra idam edilmiştir), Sarı Efe Edip Bey(İzmir Suikastından sonra idam edilmiştir), Mümtaz Erkanıharp Yüzbaşısı Köprülülü Kazım Bey (Kazım Karabekir Paşa), Mülazımıevvel İsmail Canbolat Bey (İttihat ve Terakki Kurucularından ve güzidelerindendir. İzmir suikastine karıştığı için idam edilmiştir), Erkanıharp Kolağalarından Ali İhsan Bey (General Ali İhsan Sabis). Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, (Haz.: Samih Nafiz Tansu), Nurgök Matbaası, İstanbul, 1957. s. 34–36.

[24] **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004. s.29.

Birinci, Mürettep Alay Komutanı, Kurmay Binbaşı Muhtar Bey; İkinci Mürettep Alay Komutanı, Kurmay Binbaşı Aziz Bey; Üçüncü Mürettep Alay Komutanı, Kurmay Binbaşı Mehmet Naki Bey; Dördüncü Mürettep Alay Komutanı, Kurmay Binbaşı Ali Hikmet Bey, Beşinci Alay Komutanı, Kurmay Binbaşı Ruşen Bey; Topçu Komutanı, Tuğgeneral Sohban Paşa; makineli Tüfek Bölüğü Komutanı, Yüzbaşı Ahmet Efendi; Jandarma Birlikleri Komutanı, Yüzbaşı Haydar Efendi" şeklinde düzenlenmiş[25]; aynı gün yayınlanan bir tebliğ ile Kurmay Başkanlarının görevleri de belirlenmiştir[26].

Mustafa Kemal Bey, Selanik'ten İstanbul'a hareket eden orduya "Hareket Ordusu" adını vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk, bu ismin verilmesini şöyle izah etmiştir: «…İstanbul'a hitaben bir beyanname yazmak lazım geldi. Bunu ben yazdım; sonra sefirlere hitaben ikinci bir beyanname yazdık. Buna imza konulmasının münasip olduğunu düşündük. Bazı arkadaşlar Hürriyet Ordusu dediler. Hâlbuki bütün ordu Hürriyet Ordusu vaziyetinde idi. Operasyon kuvvetleri denilmesi de uygun bulmadın. Fransızca "mouvement" manasına gelen hareket kelimesi aklıma geldi. Zaten yürüyüş halinde idik, kuvvetlerimizin adı «Hareket Ordusu»[27] oldu" demiştir[28].

---

[25] **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 8.

[26] Bu tebliğe göre İstanbul'a gidecek tümenin üç Kurmay Başkanının görevleri şöyledir: "**Birinci Kısım** – Kurmay Yüzbaşı Kemal Bey ve Mümtaz Yüzbaşı Vasıf Efendi. Görev: İkinci ve Üçüncü kısımlardan verilecek esaslar üzerine genel hareketi tertip ve düzene koymak, köprü ile haberleşmeyi idâre etmek. **İkinci Kısım** – Kurmay Yüzbaşı Sami Bey ve Piyade üsteğmeni Ahmet Tevfik Efendi. **Görev**: Tümenin her konak tesisinde ve diğer lüzum görülen zamanlarda askerin konuşlandırılışına dair çizimi düzenleme ve birinci kısma ulaştırmak ve tümenin genel kuvvetlerinin kayıtlarını idare ve kıt'anın malzeme, kuvvet ve buna benzer konuların dahi genel ihtiyaçları incelemek ve tamamlamak. **Üçüncü Kısım** – Kurmay Yüzbaşı İzzettin Bey ve Piyade Asteğmeni Hakkı Efendi. **Görev**: Karşı tarafa, gerektiğinde karşının (asilerin) savunma tertipleri ve arazisine dair gelecek bilgileri toplayıp her konağın ardına bir askein konuşlandırılmış çizimini düzenleme ile birinci kısma teslim etmek ve genel emirlerin yayımlanması ve evrakın muhafazasını düzenli olarak kayıtlarının zapt ve idaresini temin etmek." **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 31.

[27] Fransızlar bu orduya, Hürriyet Ordusu'nun ileri hareketi anlamında (L'avent merche de L'armée libération) ; Almanlar ise; Genç Türklerin ileri hareketi anlamında (Die vormarsch der jurgen Türken) ismini vermişlerdir. Bkz, Sadi Borak, "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi", **AAMD**, C. VII, S. 22, Ankara, Kasım 1991. s. 364.

[28] Celal Bayar, **a.g.e.**, C. I, s. 228; Türkmen, **a.g.e.**, s. 40-41. Bkz, İrtem, **a.g.e.**, s. 204.

Mustafa Kemal Bey hareketin daha iyi yürümesi için şu planı uygun görmüştür: "1- Kıtaları trenle Hadimköy'e naklederek, Hadimköy Halkalı mıntıkasında toplanmak, 2- Vaziyete göre İstanbul'u işgal etmek üzere ileri harekâta başlamak, 3- Nakliyatın temini için Şark Şimendifer Kumpanyası'nın (Doğu Tren Şirketi) yardımını temin etmek, 4- Silahı silahsız her türlü mukavemeti şiddetle yok etmek, 5- Asi kıtaları silahtan tecrit etmek, 6- Bütün erbaşı mürtecileri tevkif etmek, 7- Sefarethanelerin, ecnebilerle bankaların ve azınlıkların hiçbir zarara uğramaması için en lüzumlu tedbirleri almak" bulunuyordu. Rumeli'den trenlerle naklonularak Hadımköy doğrulusunda toplanacak olan Hareket Ordusu ile vaziyet ve hale göre ileri harekât ve İstanbul'un işgali planı tanzim edilmişti. Yıldız'ın muhasarası ve bir taraftan tecridi Abdülhamid'in nezaret altına alınması işgal planının başında geliyordu[29].

Selanik'te bunlar olurken, Edirne'deki 2. Ordu subayları da boş durmamışlar; derhal İstanbul'a hareket etmek üzere kuvvet hazırlığına girişmişlerdir. Fırka kumandanı Tevfik Paşa izinli olduğu için, Liva kumandanı Şevket Turgut Paşa'ya hazırlanan kuvvetlerin başına geçmesini önermişlerdir. Ancak 2. ordu Kumandanı Salih Paşa bu durumdan endişelenmiş ve kendisinin hapsedilmesini ve sonra hareket edilmesini söylemiştir. Salih Paşa'nın bu sözlerine karşın, Paşa'ya: "Paşam bu hareketi yapacağız, askeri mertebe silsilesini bozmak istemiyoruz. Fakat mecbur olursak bunu da yapacağız. Çünkü mahvolacak yalnız meşrutiyet değil, bütün mektepli zabitler, sonra da bütün millet ve vatandır. Değil hareketimiz için taraftar olmamak, ordunun başına geçmek sizin için büyük vazife ve bir şereftir. Kıtalar trene binmek üzeredir" şeklinde bir cevap verilmiştir[30]. Daha sonra hazırlanan bir trenle On İkinci Alayın iki taburu yanlarında Erkânıharp Yüzbaşısı Kazım (Karabekir) Bey olduğu halde Çatalca'ya gelmişlerdir (16 Nisan 1909 Cuma günü). Bu arada 3. Ordu'dan da Erkânıharp Muhtar Bey

---

[29] Borak, **a.g.m.**, s. 362.
[30] Karabekir, **a.g.e.**, s. 447.

kumandasında askerler Çatalca'ya ulaşmışlardır[31]. 2. Ordu askerlerinin başında gelen Kazım (Karabekir) Bey ile 3. Ordu askerlerinin başında gelen Muhtar Bey, İstanbul'a girecek ordunun cephelerini taksim etmişler; Muhtar Bey ve 3. Ordu kıtaları İstanbul cephesini; Beyoğlu ve Yıldız cephesini de sol cenahı alarak 2. Ordu kıtaları ile Kazım Bey'in alması kararlaştırılmıştır[32].

2. ve 3. Ordulardan Çatalca'ya gelen – hareket Ordusunun öncüsü olarak da adlandırabileceğimiz – askerlerden önce, Çatalca Topçu askerlerinden 200 kişi İstanbul'a gitmiştir. Çatalca'dan gelen bu askerler Babıâli yoluyla Harbiye Nezaretine gitmişler, Harbiye Nezaretinde bulunan askerler gelen bu askerlere çay ikram etmişlerdir. Gelen askerler, Hassa Ordusu Kumandanı Nazım Paşa'yı ziyaret etmişler ve Meşrutiyet'e bir kötülük gelip gelmediğini görmek istemişler ve bu askerler Meclis binası önüne götürülmüştür. Askerler Meclis önüne geldiği zaman Mebuslar toplantı halindedir. Askerin geldiğini duyan Mebuslar Ayasofya Meydanına çıkmışlardır. Mebuslardan Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, Çatalca'dan gelen askerlere karşı şu konuşmayı yapmıştır: "Meclis-i Mebusan Cenab-ı Hak'tan ma'ada fevkinde hiçbir kuvvet görmüyor, çünkü arkasında sizin gibi arslan yavruları vardır" demiştir. Asker daha sonra Yıldız Sarayına gitmiş; II. Abüdlhamid, bu askerleri pencerede karşılamış, onlara hitaben, "Evlatlarım, geldiğinize memnun oldum" demiş ve askerlere Meşrutiyeti koruyacağına dair yemin vermiştir. Bundan sonra Çatalca'dan gelen askerler Sirkeci garına dönerek Çatalca'ya gitmek istemiş ancak,

[31] 15 Nisan 1909 Perşembe günü gecesi Binbaşı Muhtar Bey kumandasındaki ilk Hareket ordusu birliği 1700 askerî hamil iki trenle Selanik'ten yola çıkmıştır. Bkz, Türkmen, **a.g.e.**, s.43.

[32] Karabekir, **a.g.e.**, s. 448. Rahmi Apak anılarında Çatalca'ya giden askerlerin nereye gittiklerini bilmediklerini ve nereye gittiklerini bile merak etmediklerini ifade etmektedir. Alpak askerlerin arasına er kıyafeti ile bindiklerinden bahsederek "Mesele çok nazik idi. Mürteci padişahın endirekt tesiriyle patlayan bu iç ayaklanmada vuruşmak, ölmek ve öldürmek için mahmedi nasıl sürükleyeceğiz? Din uğruna diyemeyiz, çünkü dini isteyen isyancılar, yani İstanbul askeri, onlarda hem Müslüman hem de Türk. Padişah uğruna diyemeyiz, çünkü padişahı isteyen onlar, istemeyen biz. Bütün dayanak noktamız: «Hudutlarda Bulgarlar ve Ruslar bize saldırmak için hazırlandıkları bir sırada isyan çıkaran bu alçak gavura hizmet ediyorlar» dan ibaret, Mehmetçiği, iyi bir arkadaş, sigara ikram eden bir arkadaş olarak ve bu sözlerle kavgaya götürüyoruz" demek suretiyle askerleri İstanbul'a götürmek için kandırdıklarını itiraf etmektedir. Apak, **a.g.e.**, s. 36.

“istihkamat ve kışlaların Selanik’ten gelen asker tarafından işgal edildiği göz önüne alınarak bu askerin Çatalca’ya dönmelerine izin verilmemiş, İplikhane kışlasına yerleştirilmiştir”[33].

Çatalca’ya bu askerler gelirken, Meclisi Mebusan’da da gelen bu askerlere nasihat etmek için bir heyet oluşturulmuş ve Çatalca’ya gelmek üzere yola çıkmıştır. Bu heyet arasında Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, Yanya Mebusu Esat Paşa, Berat Mebusu İsmail Kemal Bey, Dersaadet Mebusu Kozmidi Efendi gibi 30’a yakın Mebus Çatalca’ya gelmiştir [34]. Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, İttihatçı olduğunu belirttiği Kâtibi yanına çağırarak: “Bak bakalım (trende) kaç kişiyiz? Kaçımız halis İttihatçı, kaçımız değil… Bana haber getir” demiş, kâtip Yusuf Bey’in dediğini yapmış ve Heyetin 31 kişi olduğunu ve bunlardan 14’ü halis İttihatçı, 17’si ise İttihatçı olmadığını bildirmiştir. Yusuf Kemal Bey, İstanbul İttihat ve Terakki Merkezi’nden tanıdığı Kazım Kazım Karabekir ile gizli bir görüşme yapmış. Bu görüşmede gelen heyetin “bünyesini” yani ittihatçı olup olmadığını anlatmış, gelen bu heyetin bir karar vermesinin memleketin çıkarına uygun olmayacağından korktuğunu izah etmiş ve bu halin göz önüne alarak bir tedbir alınmasını istemiştir. Mebuslar heyeti daha sonra bir eve gitmişler; Yusuf Kemal Bey’in “Sofu” olarak nitelendirdiği İttihatçı olmayan Mebuslar aralarında, “Hadimköy’e gelmekte olan Müslüman askerlerle İstanbul’daki asi askerler arasında bir çarpışmaya engel” olunması gerektiğini konuşmuşlardır. Bu sırada içeriye Kazım Karabekir Bey içeri girmiş ve İstanbul’da meydana gelen olayın “fenalığından” bahsetmiş ve tekrar dışarıya çıkmıştır. Kazım Bey’den sonra içeriye Kaymakam Cemal Bey içeriye girmiş ve “Ayetler, Hadisler okuyarak isyanın bastırılması lazım geldiğini, Hazreti Peygamberin bile bunu yaptığını, burada akan Müslüman kanı diye düşünülmemeli, bu,

---

[33] Yunus Nadi, **İhtilal ve İnkılab-i Osmanî**, Dersaadet, İstanbul, 1325., s. 80-81.
[34] **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, TBMM Basım Evi, Cilt: **III**, Ankara, 1983. İ:57, (4 Nisan 1325). s. 41.

Müslümanlığı yıkmak isteyen asi kanıdır diye düşünmeli" şeklinde bir konuşma yapmıştır[35].

5 Nisan günkü Meclis toplantısında, Hükümet'in yolladığı nasihat heyetinde yer alan Üsküp Mebusu Said Efendi[36], Çatalca'ya giden bu heyet adına bir konuşma yapmıştır. Said Efendi konuşmasında, önceki gece (4 Nisan) Tophane Nazırı Paşa ve Ders Vekili Halis Efendi ile beraber "yakınlara gelmiş olan askerin, ne maksatla geldiklerini anlamak için" Hadımköy'e gittiğini; Hadımköy'e gittiğinde "trene binmiş olan ve henüz bir kısmı da aşağıda henüz binmemiş olan askere yaklaştım. Bunlar oradaki Topçu efradından ibaret birkaç yüz kişi idi. «Durunuz size Millet Meclisi tarafından söylenecek sözlerim var» dedim. Aşağıya indiler, askerler içinde birkaç zabit, ve fakat askerlerin ayırdıkları zabitlerden, nefer kisvesile (elbisesiyle), onları seçmişlerdir. Burada sadece arkadaşlarının, asker kardeşlerinin taleplerinin terviç olduğunu reyü'layan görerek kendilerince ziyaret ve bilhassa Meclisi Meubusan-ı Osmaniyi ziyaretten sonra Babıaliyi ziyaret edip, o suretle dönmek niyetinde olduklarını" söylemişler ve gelen bu askerlere nasihat verildikten sonra gitmek niyetinde olduğu anlaşılmıştır[37]. Daha sonra "Edirne ve Selanik'ten gelen kuvvetlerden oluşan bir iki tren gelmiştir. Muhtelif subayların mahiyetinde, idaresinde Hadımköy'e gelmişlerdir. Bunların subayları vardır. Erkânıharpleri mükemmel, herkes bir zabit değil, bir vazife idaresinde tam bir askercesine oraya geldiler. Bunlardan içlerinden bildiklerimden ve bilmediklerim zabitanından tahkikatım neticesinde sabit oldu ki, şayet İstanbul'da cereyan eden olayların bir yanlış anlaşılmaya neden olduğu rivayet ve ilan ki bu Meclisi Mebusan'a bir suikast edildiğini anlamışlar. İstanbul'da tecemmü etmiş, Meşrutiyeti ihlal edecek teşebbüslerinde bulunmuşlar diyerek telakki etmişler. Biz ise, Mülki Osmaninin en son tecrübesinde, Meşrutiyetten başka hiçbir surette idarei

---

[35] Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967. s. 117–118.
[36] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 81.
[37] Çatalca'dan İstanbul'a gelen bu askerler Harbiye Nezaretine, Mebusan binasının yanına ve Yıldız'a kadar gitmişlerdir. Ancak gelen bu asker halk arasında korku yaratmış, durum anlaşılınca halk rahat etmiştir. Bkz. Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 79.

Hükümet edemeyeceğimizi anladığımız için ve bu babda esasen hayatımıza, namusumuza, dinimize binaen yaptığımız yeminlerin icrası için Meşrutiyeti muhafaza için mahza geldik buraya. Burada filvaki Meşrutiyete muvafık reaksiyon olup olmadığını anlayacağız. Eğer, vakıa işittiğimiz gibi Meşrutiyet tezelzülde ise, Meşrutiyeti canımız gibi muhafaza edeceğiz. Çünkü Meşrutiyet, bizim, halen ve istikbalen medarı salah ve medarı felahımızdır, dedik. Ve ahiren, Meclisi Milli tarafından intihab olunan hayeti muhtereme de saat bir buçuk, iki raddelerinde oraya gittiler ve bendeniz de orada olduğum halde hepimiz birleştik" demesi üzerine, İstanbul Mebusu Hallacyan Efendi, "Bunu söyleyenler yalnız zabitan mı, asker mi?" şeklinde bir soru sormuş, Üsküp Mebusu Said Efendi sözüne devam ederek, "Asker de, böyle Hürriyet Marşı çalarak ve haykırarak ve Meşrutiyet ve meşrutiyet dairesinde anlamak, dinlemek maksadına mebni gelmişlerdir. Ve tavır ve vaziyetlerinden bu hal açıkça anlaşılmakta idi. Bunu biz gördük ve kendimiz takdir ettik. Bir ferd Osmanlı yok idi ki bundan başka bir fikir taşısın. Ve Meşrutiyetin «mim»ine dahi ilişilecek olunursa dünyadan kaldırmayı sayi etmesin. Askerin de bu şeyini, hayeti muhteremece, şayanı takdir gördük. Askerin maksatları ve gayei emelleri İstanbul'daki istirahatı kat'iyyen temindir. Evet, Meşrutiyet dairesinde asayişi takviye, zabitan aleyhinde, bilmem ne aleyhinde yapılan şeylar bazen ve bazı kimselerden işittiğimiz gibi, mektepli zabitleri ve filan gibi şeyler ita kaami' olmadıkça onlar ondan dönmeyeceklerdir. Ve fakat Millet Meclisinin bir emri olmadıkça ileriye hareket etmeyecekler?"[38] demiştir. Üsküp Mebusu Said Efendi bu konuşmasıyla Mecliste, gelen ordunun Millet Meclisinin emrinde olduğu gibi bir kanaat yaratmak istemiştir.

Hareket Ordusu'nun tümen ve alaylarına gönderilen telgraflarda dikkati çeken bir nokta, askerlerin dini vecibelerini yerine getirmesine önemle dikkat edilmesinin istenilmesidir. Ayrıca tekrar edilen bir başka emir ise, taburların akşam yoklamasının yapılmasına dikkat edilmesinin istenmesidir[39]. Hareket Ordusu Mürettep Tümeni Kurmay Başkanlarından Yüzbaşı Mustafa Kemal

[38] **MMZC**, C. III. s. 60.
[39] **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 16–17.

Bey'in İstanbul'daki hareketle ilgili şu tespiti gayet dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Bey, "sarık saran gizli örgüt mensuplarından" bahsetmesi ve bu gizli örgüt mensupların çalışmalarının "din perdesi altındaki fesat ve rakamları menfatten başka bir şey değildir" dedikten sonra, Hareket ordusunun amacını: "din, şeriat, vatan sevgisinin gerçek menfaati, Kur'an-ı Kerim'in hükümlerini ve onun hükümlerinin gereğinden olan Kanunuesasî'yi muhafaza etmektir. İşte bizim hareketimiz gibi"[40] şeklinde belirtmektedir.

Mehmet Selahattin Bey eserinde Hareket Ordusunu "İttihat ve Terakki'nin eşkıya çetesi" olarak nitelendirmektedir. Selahattin Bey, Hareket Ordusunun İstanbul'a girer girmez yolda rastladıkları âlim ve Salih kişileri şehit etmeye başladığını ve hür türlü zulüm ve yağmakarlık hareketlerini sürdürüp, kışla ve karakollarına çekilerek görevlerini yapmaya çalışan Osmanlı askerlerini güya düşmanla muharebe edercesine, kışlalarını topla abluka altına alarak, içinde bulunan yirmi, otuzbin askeri öldürme cinayetini işledikleriyle itham etmektedir[41].

3.2) Hareket Ordusunun İstanbul'a Hareketi ve İstanbul'un İşgal Etme Hazırlıkları

Selanik'ten İstanbul'a doğru yürümekte olan Hareket Ordusu 14–15 Nisan tarihlerinde kurulmuştur. İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'nun mevcudu 5 bin olarak belirtilmektedir[42]. Hazırlanan bu ordunun 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909) günü Çatalca'da bulunacağı bildirilmiş ve trenlerin almadığı

---

[40] **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 16.

[41] Mehmet Selâhattin Bey, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışlı Hakkında Bildiklerim**, (Haz.: Ahmet Varol), İnkılap Yay., İstanbul, 1989. s. 31.

[42] Neue Fraie Presse gazetesine göre ise Selanik'te gelen ordunun sayısı 200 bin'i bulmakta idi. Bkz, Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 125. İkdam gazetesinin Osmanisher Loid gazetesinden aktardığına göre 20 Nisan 1909 tarihinde Çatalca'da toplanan ordunun miktarı elli bin olarak belirtilmektedir. Bkz, **İkdam**, Nu: 5354, 21 Nisan 1909.

kahramanların yürüyerek gidiş hazırlığında bulunduğu belirtilmiştir[43]. 6 Nisan (19 Nisan) günü Selanik Jandarma taburu, Yeşilköy tren istasyonunu işgal etmiştir[44]. Hareket Ordusu'nun komuta heyeti 7 Nisan 1325 tarihinde Hadımköy'e gelerek ordu karargâhını burada kurmuştur.

İstanbul'a doğru yürümekte olan Hareket Ordusu, İstanbul tarafında bulunan ordudan kendilerine yönelik bir hareketin çıkması ihtimaline karşı da tedbirler almış, bu tedbirler doğrultusunda İstanbul cihetine keşif ve istihbarat yapmak için subaylar gönderilmiştir. Keşif ve istihbarat için gönderilen bu subaylar, İstanbul askerlerinin ruh halinin nasıl olduğunu anlamak ve gelen Hareket Ordusuna karşı nasıl bir tavır aldıklarını öğrenmek için çalışmışlardır. Örneğin Mürettep Birinci Tugay Komutanı Albay Hasan İzzet imzalı bir raporda: "Davutpaşa Kışlası istikametine 8 Nisan'da keşfe gönderilen gönüllü asker (teğmen Osman Bey) ve üç arkadaşı kışlaya kadar gitmiş ve askerler ile epeyce görüşmüş ve askerlerin oradaki hallerini bize taraftar bulmuştur. Sözlü olarak daha çok bilgi alıp ve adı geçen kışlada nasihatte bulunmak üzere gönderilmesi kararlaştırılan dört kişi hizmeti bunları iyi görür"[45] şeklinde bir bilgi verilmektedir. Yine 14. Alay'ın 3. Süvari Bölüğü'nde görevli Asteğmen Celâl'in Çatalca'ya gönderdiği raporunda, Davutpaşa Kışlası'nın önündeki talimhanede ufak ufak küme şeklinde askerin toplandığı bilgisini verilmiştir[46]. Bu raporlardan da anlaşılacağı üzere, Hareket Ordusu gayet düzenli bir şekilde ve tam bir askeri hareket düzeninde İstanbul'a yaklaşmaktadır.

6/7 Nisan 1325 (19/20 Nisan 1909) tarihinde Hadımköy Karargâhından yayınlanan sözlü emirde, İkinci ve Üçüncü Kıtalarının 8 Nisan günü bulunacakları yerler belirtilmiş, ayrıca Birinci ve İkinci tümenlerin süvari ve piyadelerin gerekli keşiflerde bulunacaklarını ve İstanbul'dan gelen yolları denetim altına tutacaklarını ve bağlantının kesinlikle önleyecekleri

---

[43] **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s.17
[44] Aydemir, **a.g.e.**, s. 164.
[45] **Atatürk'ün Not Defterleri-I,** s. 35.
[46] **Atatürk'ün Not Defterleri-I,** s. 34.

bildirilmiştir[47]. Ayrıca yarın akşama kadar (8 Nisan) karargâhın Hadımköy'de kalacağını, ondan sonra Büyükhalkalı'ya nakledileceği belirtilmiştir[48]. 8 Nisan 1325 (21 Nisan 1909) tarihinde Hareket Ordusunun Büyükhalkalı Ziraat Mektebi Karargâhından "İkinci Tümen Komutanlığına, Kurmay Başkanı Mustafa Kemal imzası ile gönderilen bu emir Hareket Ordusunun düzenini görmek açısından gayet mühimdir. Emirde, "Hareket Ordusu görevini sırf askeri yönden gerçekleştirecektir. Siyasi unsurlar ve bu yolda İstanbul ile görüşmelerin yapılması şimdilik görevimiz dışındadır. Hiçbir rütbe sahibi, hiçbir kimse ile bu yolda müzakereye yetkili değildir. Hareket Ordusunun savaş düzenine dâhil olmayan hiçbir kimse bu göreve dâhil değildir" denilmekte ve Hareket Ordusunun 8 Nisan akşamına kadar belirtilen şu şekilde toplanacağı belirtilmektedir. Buna göre Birinci Tugay; Bosnaviran ile Safraköy köyleri ve civarındaki sırtlarda. Sağ taraf Bosnaviran'ın güneyine inmeyecektir. İkinci Tugay; Kaleköy ve Kaleköy ile Çatalca-İstanbul caddesi arasındaki sırtlarda; sol taraf Kaleköy kuzeyine geçmeyecektir. İkinci Tümen; İkitelli ve İkitelli ile Kaleköy arasındaki sırtlarda Birinci ve İkinci Tümenin Topçuları birleştirilmiştir. Genel Topçu ve Birinci Tümen Makineli tüfek kıtaları Büyükhalkalı'da, 14. Süvari Alayı 1. Bölüğü Bosnaviran'da. Bu bölük Birinci Tugay Komutanlığının emrine tabi olacak ve her gün Köprüdere'yi Marmara sahilinden Kavas köyüne kadar keşif ve gözetleme yapacak ve fakat bu hattı ileri geçmeyecek ve demiryolu hattına yaklaşmayacaktır. 15. Süvari Alayı 1. Bölük 2. Tugay ve adı geçen tugayın alay komutanlığına haberleşme için 20 atlı terk edip geriye kalan kuvvetleriyle Büyükhalkalı'da karargâh emrinde bulunacaktır. Büyükhalkalı, Bosnaviran, Ayastafenos mevkilerinde birer ışıldak vardır. Kaleköye'de ışıldak konulacaktır. Tümen Sıhiyye Heyeti İkinci

[47] Hareket Ordusu Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa imzası ile Tümen ve Tugay komutanlılarına gönderilen 8 Nisan 1325 (21 Nisan 1909) saat 11.30'da "Hareket Ordusu Büyük Halkalı Karargâhı'ndan 2 Numaralı" emirde şöyle denilmektedir: " İstanbul'dan temas ve irtibatı kesinlikle önlemek üzere mıntıkamız dâhilinde bulunan bütün yolların gayet sıkı bir denetim altında bulundurarak açıkgöz kişilerden oluşan yeterli miktarda kapı postalarının hemen görevlendirilmesiyle İstanbul'dan katılmak üzere gelen veya diğer maksatla gelecek kimselerin askerlerle kesinlikle temas ettirilmeyerek derhal ve gizlice kolordu karargâhına gönderilmesi lüzumu öneminin büyüklüğünden dolayı tavsiye edilir.", **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 39.

[48] **Atatürk'ün Not Defterleri-I,** s. 37.

Tugay Komutanlığının emri altında bulunacaktır. Manastır Milli Taburlar İkinci Tugay Komutanlığının emri altında bulunacaktır. Tugaylara bağlı olup tugay mıntıkası dışında bulunan taburlar da Nişancı 6, genel bataryalar 34/4, 35/1 taburlarına karargâhtan emir vererek tugayları mıntıkalarına gönderilmiştir. Henüz trenlerle hareket halinde bulunan taburlar Hadımköy'deki sevk memurluğundan istikamet alarak tugayları mıntıkalarına girecektir. İkinci Tümen ve tugaylar karargâhlarıyla adı geçen her küçük birliğin konuşlandırılışı çizim ile bildirilecektir. Genel Karargâh Büyükhalkalı'da Ziraat Mektebi'nde kurulmuştur."[49] Görüleceği üzere, Hareket Ordusu gayet düzenli ve muntazam bir şekilde hareket etmektedir.

19 Nisan (6 Nisan 1325) günü Hareket Ordusu Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa tarafından Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'ya ve İstanbul Ordusuna birer telgraf çekildi[50]. Hareket Ordunun Harbiye Nazırını ihlal ederek Erkan-ı Harbiye Reisine telgraf çekmesinin" bir sebebi vardır. Hareket Ordusuna göre Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti, anayasa hükümlerine aykırı olarak zorbaların baskısıyla iktidardan çekildiği için yeni kurulan Tevfik Paşa hükümetini tanımıyorlardı. Tabiatıyla bu kabinede bulunan Harbiye Nazırı da kendilerine muhatap olmazdı[51]. Bunun için telgraf direk olarak Erkan-ı Harbiye Riyasetine çekilmiştir.

Erkan-ı Harbiye Riyasetine çekilen telgrafta, 33 senelik devamlı ve meşhum bir İstibdat Devri'ne son verilerek Meşrutiyet ilân edildiği anlatılarak, şimdi de irticaî ve kanlı askeri bir ihtilal olduğu söylendikten sonra, "Osmanlı Ordusu'nun namusunu ikmal" eyleye bilmek için İstanbul'da kara ve deniz silah arkadaşlarından aşağıdaki hususları ister: İlk önce: Mart'ın otuz birinci gününden önce İstanbul'daki kara ve deniz kıtaları ve gemilere memur olan bütün generaller ve ümera (yarbay ve albay) ve subayların tekrardan

---

[49] **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 37–38.
[50] Harbiye Nezaretine Gönderilen telgrafların metnin tamamı için bkz, **Mizan**, Nu: 132, 8 Nisan 11325; **Sabah**, Nu: 7030, 21 Nisan 1325; **Ceride**, Nu: 31, 9 Nisan 1325, s. 554–556; **İkdam**, Nu: 5354, 21 Nisan 1325. Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 146–147.
[51] Celal Bayar, **a.g.e.**, C. **II**, s. 329–330; Ayrıca bkz, Türkmen, **a.g.e.**, s. 57–58.

kıtalarına gönderilmesine katiyen engel olunmayarak bunların bütün işlerine körü körüne itaat edeceklerine ve boyun eğeceklerine ve siyasi işlere bundan sonra hiçbir şekilde müdahale etmeyerek yalnız askeri kutsal vazifeleriyle meşgul olacaklarına dair Şeyhülislam ve Fetva Emini ve Ders Vekili Efendiler Hazretleri'yle kendi kumandanları huzurunda ve Kur'an üzerine el basmış oldukları halde bir gün içinde İstanbul'da bulunan erler ve küçük subaylar yemin edeceklerdir. İkinci olarak: Kendilerini şeriat isteriz diye kandırarak vatanı tehlikeye düşürmüş olan alçakların cezalandırılması için ordumuz tarafından ele alınacak ihtilali bastıracak ve inzibatı kuracak tedbirlere katiyen müdahale etmeyerek ve ordumuz erlerine dahi yan gözle bakmayarak onları öz kardeşleri gibi bilecekler ve kendilerini aldatmış olan hafiyelerle alçakları yine kendi subaylarına haber vereceklerdir."[52] şeklinde sıraladıkları isteklerin İstanbul askerleri tarafından kabul edilmeleri durumunda, itaat etmiş askerlere katiyen ilişilmeyeceğini beyan etmiştir.

Mustafa Kemal (Atatürk) Bey tarafından yazılan ve İstanbul halkına yayınlanan beyanname ise şöyledir[53]: 1- Millet senelerden beri zulüm yapan istibdat kuvvetlerini parçalayarak meşru, Meşrutiyet Hükümetini Kurdu. Bu kan dökülmeden yapılan, mutlu inkılâptan zarar gören aşağılıklar meşru olmayan şekilde menfaat elde etmeye hizmet eden geçmiş idarenin iadesi için bin türlü hile yollarına ve alçaklıklara müracaat ederek meşru Meşrutiyet Hükümetini zarara uğratmak istedi ve bütün insanlık âleminin lanetlediği İstanbul faciasının meydana gelmesine sebebiyet vererek Masum kanları döktü. 2- Ulus; hayat ve isteklerinin yegâne kefili olan meşrutiyetin zarara uğratılmak ve şeriat hükümlerinin ve ulusun genelinin saadeti ve huzurunu kuvvetlendiren anayasamızın ayaklar altına alınmak istendiğini gördü ve bu alçakça hareketin gerçek sorumluluklarını kesinlikle cezalandırmak lüzumunu takdir ederek genel heyeti ile İstanbul üzerine yürümeye karar verdi. Bizi İstanbul surlarının karşısında gördüğünüz ve ilk icra kuvveti olmak üzere işte

---

[52] Ceride, Nu: 31, 9 Nisan 1325. s. 555-556. Ayrıca bkz, Nadi, **a.g.e.**, s. 146-147. Bayar,**a.g.e.**, s. 582; **Mizan**, Nu: 132, 8 Nisan 11325; **Sabah**, Nu: 7030, 21 Nisan 1325; **İkdam**, Nu: 5354, 21 Nisan 1325

[53] **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 18–20.

bu Hareket Ordusunu buraya gönderdi. 3- Hareket Ordusunun amacı, meşru Meşrutiyetin karargâhından memnun olmayan vatan ve ulus hainlerine son ve kesin bir uyanış dersi vermektedir. 4- Zulüm gören halk, tarafsız kişiler tamamıyla himaye edilecek teşvikçiler, bozguncular ve ortakları mutlaka layık oldukları kanuni cezadan kurtarmayacaktır. 5- Fazilet heyeti olan ulema övünç kaynağımız, baş tacımızdır. Fakat hainlikle adî ve şahsî menfaat etmek maksadıyla yalandan ilmiye kisvesine bürünerek ve şerefli İslâm dinini küçümseyip alay konusu haline getirmekten çekinmeyerek fesat yaymaya kalkışan birtakım gizli örgüt üyeleri menfaatperestler elbette kanun ve şeriat hükümlerine göre muamele görmekten kurtulamayacaklardır. 6- Ulus milletvekillerinin ve bu muhterem milletvekillerinin güvenilir görüp seçtikleri hükümet üyelerinin hayatları ve anayasanın kendilerine verdiği haklar ve yetkiler olduğu gibi korunacak genel olarak huzur ve güven kesinlikle sağlanacaktır. 7- Vatanın kurtuluşu ve ulusal saadetimizin lüzum gösterdiği bu askerî harekâtımız esnasında İstanbul'da bulunan bütün saygı değer elçiler ve yavancı misafirlerin huzursuz olmalarına meydan verilmeyecektir. Memleketin iç güvenliği ve huzurunu ve herkesin mal ve canının karınmasını sağlamak için her türlü tedbirin alınması kararlaştırılmıştır. 8- İstanbul Faciası olaylarına kanları dökülen şehitlerin ruhları karşısında hesap vermeye korkanlar, ancak bu kanlı facianın failleri ve tahrikçileri ve ortaklarıdır. Bu hakikati herkes bilmeli, (telâş ve heyecana kapılmayıp) rahat olmalıdır. Yayınlanan bu beyanname İstanbul önlerine gelen Hareket Ordusunun ne kadar kararlı olduğunun görülmesi bakımından önemlidir.

Hareket Ordusu İstanbul önlerinde bulununken, İstanbul'da bulunan askerler ve onların komutanları da Hareket Ordusuna mukabele etmek istemişlerdir. Hassa Ordusu kumandanı olan Nazım Paşa[54] ve sadık ileri gelenleri, II. Abdülhamid'e Hareket Ordusu'nun yolda durdurulması konusunda teklifte bulunmuş; ancak II. Abdülhamid bu teklifi kabul

---

[54] Henry Caston eserinde " Hatta sonradan İttihatçıların bir süre gözdesi olacak ve Balkan Harbi faciasının baş sorumlularından biri bulunan sefih ve ahlâksız Nazım Paşa'nın, I. Ordu'nun askerlerini Hareket Ordusu'na karşı kışkırttığı"nı ifade etmektedir. Henry Caston, **Beynelmilel Sermaye ve İhtilâller**, Otağ Yay., İstanbul, 1974. s. 132.

etmemiştir. Ayrıca II. Abdülhamid Hareket Ordusu İstanbul'a yürüdüğü zaman İstanbul askerlerine gelen askerlere karşı mukabele etmemeleri konusunda kesin emir vermiştir[55]. II. Abdülhamid'in bu tutumu belki de İstanbul'da yaşanacak büyük bir savaşın ve yıkımın engellenmesi yönünde atılan tarihi bir adımdır. Şöyle ki, II. Abdülhamid'in vereceği bir direniş emri; o tarihte Osmanlı ordusunun en seçme birliklerinden oluşan Birinci ordu askerlerinin, Selanik'ten İstanbul'dan gelen Hareket Ordusu'nu İstanbul'a sokmayıp hatta püskürtecek güçte olduğu bilinmektedir[56].

Hareket Ordusu öncü birlikleri son derece süratli bir şekilde Ayastafenos'u işgal edip bölgeyi kontrol altına almıştır. Bu arada III. Orduda malî sıkıntı artmış, müteahhitler orduya erzak teminini kısıtlamaya başlamışlardır. Hareket Ordusu Kurmay Başkanlarından Mustafa Kemal (Atatürk) Bey, ordunun hareketi sırasında tutmuş olduğu not defterinde bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Orada toplana ordunun erzakı yoktur. Levazım başkanı para ile idare edilip arkadan yetişeceğini söylemiş. Taburları orada sıkıntıya düşürmemek için karargâh hareketi lazımdır"[57]. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere, askere erzak temini vaat edilmesine rağmen yapılmamış ve erzakın yokluğunu gizlemek için askerin hareket ettirilmesi formülüne gidilmiştir.

---

[55] İsmet Bozdağ, **a.g.e.**, s. 113–114. İsmail Hami Danişmend eserinde "İstanbul'un Padişaha Birinci Ordusunun sadık olmayan kumandanı Mahmut Muhtar Paşa «31 Mart Vak'ası» üzerine Selanik'e kaçınca Yıldız'a gidip huzura kabul edilen iki müşir ve ferik Sultan Hamid'in ayaklarına kapanarak Hareket Ordusuna mukavemet edilmesini istirham ettikleri halde Padihah kabul etmemiş, asabi bir sesle: «- Paşalar, ben Halife-i İslam'ım; Müslüman'ı Müslüman'a kırdırmam» demiştir" bkz, Danişmend, **a.g.e.**, s. 116. Ali Cevat Bey hatıralarında II. Abdülhamid'in, İstanbul'da bulunan askerlerin cephanelikleri kırarak silahları aldıkları ve Hareket Ordusu'na mukabele edeceği haberini II. Abdülhamid'e ilettiği vakit, "Asker zinhar kurşun atmasın. Eğer kurşun atacaklarsa ilk önce beni vursunlar, sonra kurşun atmağa başlasınlar" dediğini ifade etmektedir. Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 71.

[56] Süleyman Nazif Paşa, "O tarihte İstanbul benim ve Nazım Paşa'nın elinde idi. İstanbul'da ise çeşitli sınıflardan otuz bine yakın muallim asker vardı. Eğer bizim kötü niyetimiz olsa idi. Hareket Ordusu'nu perişan eder, İttihat hükümetini lağveder, memlekete hâkim olurduk. Aynı zamanda Sultan Hamid arzu etse idi, bütün asker Padişah namına ayaklanmış, ittihat hükümetini alt üst etmeye hazırlanmış idi" demek suretiyle İstanbul askerinin gücü hakkında bilgi vermektedir. Bkz, Süleyman Şefik Paşa, **Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim, 31 Mart Vak'ası**, (Çev.: Hümeyra Zerdacı), Arma Yay., İstanbul, 2004. s. 180–181.

[57] **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 18.

Hareket Ordusunun malî harcamaları için Selanik ve Edirne gümrükleri gelirleri tahsis edilmiştir. Harekât sırasında ordu için alınan her şey anında ödenmiş, gerekli ihtiyaçlar için Selanik ve Edirne Defterdarlıklarından da birkaç bin lira verilmişti. Bu arada Selanik, Siroz, İskeçe ve Drama'daki tacirler orduya istedikleri kadar ödünç para verebileceklerini söylemişlerdir. Manastır ve Selanik vilayetleri gönüllülere silah dağıtmış; orduların taşıma ve sevkıyat masrafı için de gerekli meblağda para verilmiştir. Ekmek, peksimet gibi ihtiyaçlar için II ve III. Orduların müteahhitleri, bedelleri Meşrutiyet idaresinin tamamen kurulmasından sonra ödenmesi şartıyla orduca gerekli görülen bütün ihtiyaçları karşılayabileceklerini belirtmişlerdir. Ordunun Ayastafenos'ta yığınak yapılmasından sonra Rumeli'den peyderpey erzak gelmeye devam etmiştir. 21 Nisan günü Küçükçekmece'ye trenle yeterli miktarda un sevkedilmiş, gelen un ve sairenin kontrolü için Ayastafenos'tan doktor gönderilmiştir. Ayrıca ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için Harbiye Nezaretinden Hareket Ordusuna 200 kadar çadırla 15 bin kişiye yetecek kadar yiyecek gönderilmiştir. Ayrıca İstanbul'daki değişik fırınlardan Hareket Ordusu karargâhına her akşam katarlarla ekmek gönderilmiştir[58].

Hareket Ordusu İstanbul önünde hazırlılarını tamamlarken, orduyu Selanik'ten idare eden III. Ordu Komutanı ve Hareket Ordusu Genel Komutanı Mahmut Şevket Paşa 21 Nisan Çarşamba günü İstanbul'a gitmek ve ordunun komutasını eline almak üzere Selanik'ten İstanbul'a hareket etmiştir[59]. Mahmut Şevket Paşa ile beraber Hüseyin Cahit, Cavit ve Rahmi Beyler gibi önde gelen İttihatçılar da hareket etmiştir[60]. Mahmut Şevket Paşa İstanbul'dan hareketinden evvel Serez'den Meclise bir telgraf çekerek, memleketi muhataradan kurtarmak için II. ve III. Orduların müşterek harekete geçtiklerini bildirmiştir[61]. Mahmut Şevket Paşa, ayrıca alınması gereken tedbirleri bildirmek ve bunların yürütülmesi konusunda usulü görüşmek üzere bir heyetin makine başına gönderilmesini istemiştir. Mahmut Şevket Paşa

[58] Türkmen, **a.g.e**, s. 62–63.
[59] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 188.
[60] Türkmen, **a.g.e.**, s.64.
[61] **BOA**, Fon Kodu: MV, Dosya: 127, Gömlek:4, 01/R/1327.

telgrafta gönderilen iki kıta telgrafın Harbiye Nazırı, Hassa Kumandanı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin hazır bulunduğu Kabine toplantısında okunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca "İş'arat-ı atûfeleri muvafık ve amal ü kasdımız da mutabıktır" denilmek suretiyle Kabine ile aynı düşüncede olduklarını ifade etmektedir. Ancak İstanbul'daki askerin tamamıyla elde olmadığını bu Paşalarında kabul ettiğini söylemektedir. Mahmut Şevket Paşa daha sonra İkinci ve Üçüncü Ordunun İstanbul'a yürümesinin nedenini açıklamıştır[62]. Daha sonra Mahmut şevket Paşa istediği tedbirleri şöyle sıralamıştır[63]:

1-) İstanbul'daki askerin hemen hepsinin istemeyerekte (kerhen) olsa isyana katıldıklarından bu askerlerin İstanbul'da kalmaları durumunda asayişin yeniden yerine getirmek için yapılacak teşebbüslerden bir netice alınamayacağı için ve zaten İstanbul'da bir kuvvete de ihtiyaç bulunmadığı için, Olayda dâhili olmayan taburlardan üç dört taburun Padişahı korumak için Yıldız'a gönderilmesi; kalan kısmının da Rumeli'ye sevk edilmek için o tarafa sevklerini; büsbütün intizamdan çıkmış olanların da vilayet-i selase'de askeri yol yapımında istihdamları ve bunların yerlerine III. Ordudan bir fırkanın tahsisi; zorunlu olmadıkça asayişin polis kontrolünde olması.

2-) İstanbul'da sıkıyönetim (idare-i örfiye) ilan edilmesi gerektiği,

3-) Meclisin Kanun-ı Esasiye uygun olarak toplanması, başkan seçilmesi, yeni kabinenin Kanun-ı Esasi hükümleri doğrultusunda kurulması.

---

[62] "Evvelen meşrutiyet aleyhine Dersaadette mütehaddis harekât-ı isyaniyye ve igtişaşiyeden dolayı muhtel olan asayişin iade ve tahriri; saniyen erbeb-ı mefsedet ve ihanetin iğfalatıyla şiraze-i intizam ve it'atten çıkmış olan efrad-ı asakirin dare-i ita'ate irca'ı; salisen hadisenin mürettip ve müsebbipleriyle bundan medhaldar olanları zahire bitihrac kanun dairesinde te'dipleri; rabian, meşrutiyetin bir daha hiçbir vecihle düçar-ı halel olmayacak surette takviye ve temin-i mahfuziyeti esbabının istikmali hususlarından ibaret" **BOA**, Fon Kodu: MV, Dosya: 127, Gömlek:4/1, Tarih: 01/R/1327.

[63] **BOA**, Fon Kodu: MV, Dosya: 127, Gömlek:4/1–2, Tarih: 01/R/1327.

4-) Meclisin basın, dernek, kulüp, miting ve serseri nizamnamelerini yapması ve bunlar yapılıncaya kadar sıkıyönetim hükümlerinin uygulanması gerektiği,

5-) Bütün bu tedbirlerin alınması hususunda ordu kesin kararlı bulunduğundan bunların derhal uygulanması yönündeki isteklerini bildirmiştir[64].

Hükümet bu istekler karşısında bunları esasen kabul ettiğini, yalnız işin askeri yanlarını inceleyeceğini ve sonucunu bildireceğini bir telgraf göndererek açıklamıştır[65]. Hükümetten gönderilen bu telgraf üzerine Mahmut Şevket Paşa Trablusgarp, Hicaz, Yemen, Rumeli ve Anadolu valilikleriyle mutasarrıflıklarına 21 Nisan 1909 tarihinde gönderdiği tamimde, İstanbul'da durumun ne halde olduğundan bahsettikten sonra, Hükümete yapılan tekliflerin kabul edildiğini, ancak Hükümet bu maddelerini kabul ettiğini 24 saat içinde bildirmediği ve yerine getiremeye başlamadığı takdirde toplanan kuvvetin, hareketlerinde serbest kalacağı ve ortaya çıkacak bütün mesuliyetin sebep olanlara ait olacağını bildirdiği açıklanmıştır[66].

II. Ordu Kumandanı Salih Paşa imzası ile Mahmut Şevket Paşa'ya önemli bir telgraf gelmiştir. Salih Paşa, "Sadarete yapmış olduğunuz mükemmel ve isabetli tekliflerinize karşı en ufak bir mülâhazada bulunmak ve bir madde olsun ilaveye kalkışmak hatadır" diyerek Mahmut Şevket Paşa'nın Hükümete sunduğu teklifi kabul ettiğini bildirmiş, ayrıca "...şimdi tatbik edilmesi gerekli olan örfi idarenin ilan ve devamı sırasında sizin gibi büyük bir deha ve iktidarın başta bulunması şart olup, evvelce bildirildiği gibi zat-ı âlinizin teşrif etmesi bunun sağlayacağı ve garanti edeceği için biran evvel

64 **BOA**, Fon Kodu: MV, Dosya: 127, Gömlek:4/1-2, Tarih: 01/R/1327; Türkmen, **a.g.e.**, s. 64-65.
65 Türkmen, **a.g.e.**, s. 65.
66 Bayar, **a.g.e.**, s. 610-611.

gelmeniz gerekmektedir"[67] demektedir. Salih Paşa Meclise'de bir telgraf çekmiş, telgrafında "Meclis-i Mebusan'ın Allah'tan başka hiçbir kuvvetin tesir ve nüfuzunda bulunması ve her ne suretle olursa olsun gölgesine yakın bir yere bile silahlı kimselerin gelmesinin mümkün olmayacağını" ifade ettikten sonra, ordunun İstanbul'da olduğu gibi hiçbir siyasi partinin alet olmadığını ve ordu, siyasetle uğraşan bir askerin yokluğunu varlığından ahsen görür"[68] şeklinde ifadeler kullandığı telgrafı da eklemiştir.

9 Nisan (22 Nisan) günü Mahmut Şevket Paşa'dan Hükümete yollanan bir telgrafta, İstanbul'da görev yapan 321–22 (1905–1906)'li ihtiyat askerlerinin en kısa zamanda terhis edilmesini istemiştir[69]. Mahmut Şevket Paşa'nın bu telgrafla istediği asker terhislerinin nedeni, İstanbul'da bulunan askerin gücünü zayıflatmak olduğu düşünülebilir[70].

Mahmut Şevket Paşa 9 Nisan 1325'te Sadaret Makamına çektiği telgrafta, hükümetin "nüfuz ve kudretinin" tamamen yok olduğunu; vatanın iyiliğinin Hükümetin nüfuzunun tekrar yerine getirilmesine bağlı olduğunu ve bu vazifenin de diğer Osmanlı Orduları tarafından da vatansever bir hissiyatla yapılmak istendiğini, 2. ve 3. Ordunun birlikte bu vazifeyi yerine getirmek için Dersaadet'e bir kuvvet sevkedilmiş olduğunu ifade etmiştir. Mahmut Şevket Paşa ayrıca, İstanbul'a gelen bu kuvvetlerin komutasını ele almak için Selanik'ten İstanbul'a geldiğini ve gerek 2. ve 3. Orduların ve gerekse Ayastafenos önünde bulunan donanmanın da kumandasını üzene aldığını söylemektedir. Ayrıca İstanbul'da bu Ordunun Padişah'ı tahttan indireceğine dair bazı söylentilerin çıktığını ve bu tür söylentilerin katiyen doğru olmadığını ve Hareket Ordusu askerinin vazifelerini yaptığı sırada isyancı askerler ve din adamlarının yeniden teşebbüs edecekleri bir karışıklıktan kendilerinin

[67] Bayar, **a.g.e.**, s. 622.
[68] Bayar, **a.g.e.**, s. 623.
[69] **BOA**, Fon Kodu: MV, Dosya No: 127, Gömlek No:7, Tarih: 09/Nisan/1909.
[70] Türkmen, **a.g.e.**, s. 65-66.

sorumlu olmayacağını, bu sorumluluğun sebep olanlara ait olduğunu beyan etmiştir[71].

21 Nisan 1909'da Selanik'ten hareket eden Mahmut Şevket Paşa[72] beraberinde Erkan-ı Harbiye Reisi Mirliva Pertev ve Ali Rıza Paşalar ile Topçu Kumandanı Mirliva Hasan Rıza Paşa, II. Ordu Kumandanı Salih Paşa; birçok asker, erzak ve askeri mühimmat ile 22 Nisan günü Ayastafenos'a gelmiştir[73]. Mahmut Şevket Paşa'dan bir gün önce de, Ahmet Rıza Bey, Enver Bey, Hafız Hakkı ve Fethi Beyler Ayastafenos'a gelmişlerdir[74].

Mahmut Şevket Paşa İstanbul'a hareket etmeden önce 21–22 Nisan gecesi Mürettep Birinci Tümen Kurmay Başkanı Mustafa Kemal (Atatürk) Bey'e Sözlü olarak vermiş olduğu emirde; saat 7/8'de Bakırköy ve Rami Kışları ve bir taburla Baruthane'nin işgal edileceğini ve işgal edilecek bu mevkii ve kışlalardaki 321 (1905/1906) ve 322'de askere alınanların ayrılarak Çatalca'ya sevk edilmesini, 323 (1907) ve 324 (1908)'de askere alınanların ise Rahmi ve Davutpaşa Kışlalarında kalacaklarını belirtmiştir. Ayrıca Bakırköy istasyonunda 3–4 tren hazırlanarak yarın akşamdan itibaren İstanbul ile ilişkinin kesileceğini; Topkapı'ya bir tabur asker sevk edileceğini ve burada bulunan 321 (1905) ve 322 (1906) girişli askerlerin Çatalca'ya, 323 (1097) girişli askerin ise Davutpaşa ve Rami kışlalarına sevk edileceğini ve Rami'de bulunan askerlerin tamamen İstanbul'a gönderileceğini bildirmiştir. Bu arada Savunma Bakanlığı ve Topkapı'ya iki zabıta potası ve Beyoğlu telgrafhanesi iki subay ve 10–15 askerle işgal edilmesini; fatih gibi yerlere çete mensuplarının verilemeyeceğini, Enver bey (Taşkışla), Fethi (Okyar) bey (Harbiye Mektebi), Muhtar bey (Taksim), Aziz Bey (Köprü), Niyazi Bey

---

[71] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 183-184. Aynı Beyanname metni için bkz., **İkdam**, Nu: 5357, 24 Nisan 1909.
[72] **Sabah**, Nu: 7035, 26 Nisan 1909.
[73] **İkdam**, Nu: 5356, 23 Nisan 1909.
[74] Türkmen, **a.g.e.**, s. 67.

(Harbiye Nezareti), Kahireli Aziz Bey'in (Tophane) taraflarında görevlendirileceği bildirmiştir[75].

Mahmut Şevket Paşa'nın ordu komutasını eline almasından sonra, ordudaki komuta değişikliği de şu şekilde olmuştur: Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu Erkan-ı Harbiye Reisi Mirliva Ali Rıza Paşa, Birinci Mürettep Fırka Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa, bu Fırkanın Erkan-ı Harbiye Reisi Mustafa Kemal Bey; İkinci Mürettep Fırka Kumandanı Erkan-ı Harp Mirlivası Şevket (Turgut) Paşa, bu Fırkanın Erkan-ı Harbiye Reisi de Kolağası Kazım (Karabekir) Bey olmuştur. Binbaşı Enver Bey, İkinci Mürettep Fırka'ya bağlı Mürettep 5. Alay, Fethi Bey ise Birinci Fırka'ya bağlı Mürettep 3. Alay, Hafız Hakkı Bey ise Birinci Fırka'ya bağlı 2. Alay Komutanlığı görevlerini üstlenmişlerdir[76].

Mahmut Şevket Paşa 23 Nisan günü, yani İstanbul'a geldiği gün, Yıldız Sarayına bir telgraf çekmiştir. Mahmut Şevket Paşa bu telgrafta, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesi münasebetiyle bir takım bedbahtlar Padişahın tahttan indirileceği haberini yaydıklarını; ordunun böyle bir şeyi kesinlikle kabul etmeyeceğini ve bunun büyük bir yalan olduğunu ifade ettikten sonra, "ancak isyancı askerlerin yakalanması sırasında bir takım fesatçılar kargaşa çıkararak Padişahın hayatına zarar verecek olurlarsa ordunun hiçbir mesuliyet kabul etmeyeceğini bildirmiştir[77]. Mahmut Şevket Paşa aynı gün Sadarete de bir telgraf çekip yukarıdaki fikirlerini tekrarlayıp bunların gazetelerde yayınlanmasını ve elçiliklere de tebliğini istemiş ve gelen askerlerin kesinlikle Padişah hal' maksadını gütmediğini tekrar etmiştir. Mahmut Şevket Paşa ayrıca Ayastafenos'a geldiğinde ordunun ve donanmanın kumandanlığını da üslendiğini belirtmiştir. Donanma subayları

---

[75] **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 39–40.

[76] **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 270. Zekeriya Türken, Enver, Hafız Hakkı ve Ali Fethi Beylerin ordunun diğer birliklerinde erkân-ı harpliklere getirildiğini ifade etmektedir. Bkz, Türkmen, **a.g.e.**, s. 68.

[77] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 68.

da Hareket Ordusu ile müttefik olduğunu beyan etmiştir[78]. Mecidiye kruvazörü subayları ve askerleri adına 8 Nisan 1325 (21 Nisan 1909) tarihiyle İkdam gazetesine verdikleri bir beyannamede Hareket Ordusunun yanında olduklarını beyan etmişlerdir[79].

Mahmut Şevket Paşa Hareket Ordusu Kumandanı imzası ile Büyük Halkalı Genel Karargâhından göndermiş olduğu "Ordu Emri"nde, Hareket Ordusunun İstanbul'a giriş şeklini belirtmiştir. Bu emirde hangi askeri birliklerin nereyi işgal edeceği ayrıntılı bir şekilde birliklere gönderilmiştir. Böylece Hareket Ordusu 24 Nisan'da İstanbul'u işgale başlamıştır[80].

3.3) Hareket Ordusunun İstanbul'a Girmesi ve İstanbul'un İşgali

23 Nisan günü İstanbul'u işgal etmeğe hazırlanan Hareket Ordusunun yirmi beş tabur, on iki bölük, sekiz batarya ve gönüllü kıtalar, 935 subay, 3312 at, 48 top ve 8 makineli tüfekten oluşan bir savaş gücünden meydana gelmiştir. 24 Nisan'da Edirne'den dört batarya ve dörtte araba gelip Hareket Ordusuna katılmıştır. Ayrıca Hareket Ordusunda 29 bin er bulunmaktadır[81].

23 Nisanı 24 Nisan'a bağlayan Cuma günü gecesi Mahmut Şevket Paşa Hareket Ordusuna İstanbul içlerine ilerleme emri vermiştir. Bu emre göre Hareket Ordusu dört koldan ilerleyecektir. Ordunun bir kolu Davutpaşa kışlasını işgal etmiştir[82]. İkdam'a göre ilk müsademe ve atılan ilk kurşun

---

[78] Türkmen, **a.g.e.**, s. 69.

[79] "Meşrutiyet ve Meşrutiyetin muhafazası için Hareket Ordusu Osmanîmizle birlikte kanımızın son damlasına kadar çalışacağımızı beyan ile ahd-ı misak ettik", bkz, **İkdam**, Nu: 5355, 22 Nisan 1909.

[80] İhsan Ilgar, "31 Mart ve Hareket Ordusu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 6, İstanbul, Mart 1968. s. 26–31. Ayrıca Bkz, **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 255–256.

[81] Francis Mc Cullagh, **Abdülhamid'in Düşüşü**, (Çev.: Nihal Önol), İstanbul Kitaplığı, İstanbul, 1990. s. 169.

[82] "2. Mürettep Alay (4/34, 1/35, 17. nişancı taburu) Bosnavira'dan hareketle Davutpaşa kışlasını işgal edecek ve orada kalacaktır." Mahmut Şevket Paşa tarafından 10 Nisan 1325

Davutpaşa Kışlasında olmuştur[83]. Davutpaşa kışlasında kalan Ertuğrul Alayı Cuma Selamlığında bulunuyordur. Alay kışlaya dönüşte yerlerinin işgal edilmiş ve işgal kuvvetlerinin de kendilerinden güçlü olduklarını görünce geri dönüp Harbiye Nezareti'ne haber vermişlerdir. Bu haber üzerine Harbiye Nezareti ve Fatih Zabtiye Dairesi askerleri bir erbaşın komutasında üç taburla Davutpaşa Kışlasına doğru ilerlemişlerdir. Harbiye Nazırı Edhem Paşa bunları engellemek için çalışmış ancak Davutpaşa Kışlasına gitmekte olan 5 bölük asker Edhem Paşa'yı dinlememiştir. Davutpaşa Kışlasını kurtarmak için giden bu başıbozuk askerler hiçbir başarı sağlayamadan geri dönmüşlerdir[84].

İstanbul içlerinde ilerlemesine devam eden Hareket Ordusu birlikleri Fatih yoluyla Beyazıt'a yönelmiş ve Harbiye Nezaretini işgale başlamışlardır. Ancak Harbiye Nezaretinde bulunan askerler, Hareket Ordusu askerlerini gördükleri zaman derhal silahlarına sarılmışlar ve amirlerinin de amirlerini dinlemeyerek Edirnekapı tarafına doğru koşmaya başlamışlardır. Bu askerler bütün ahalinin hayretli bakışları altında şehirden kaçmışlardır. Ancak Edirnekapı tarafına doğru kaçan bu askerlerin kuvvetleri az olduğu için, önlerinde bulunan büyük hareket ordusu önünde tutunamamışlar ve teslim olmaya mecbur olmuşlardır[85]. 24 Nisan günü Hareket Ordusu askerleri Babıâli ve Topkapı yönüne doğru ilerlemeye başlamış ve burada buluna İstanbul askeri, Hareket Ordusuna karşı çok direnmişlerdir[86]. Gece Topkapı'da Hareket Ordusu askerleri ile Topkapı'da bulunan askerler arasında çatışma çıktığına dair bir telgraf ordu merkezine çekilmiştir[87]. Çatışmalar o kadar şiddetli olmuştur ki, Hareket Ordusu bu iki bölgede top

---

Cuma günü saat (gündüz) 1.30'da yayınladığı "2. Ordu Emri"nin 3. maddesinden alınmıştır. Bkz, Ilgar, **a.g.m.**, s. 27; **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 42.

[83] **İkdam**, Nu: 5358, 26 Nisan 1909.

[84] Türkmen, **a.g.e.**, s. 83.

[85] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 201-202.

[86] **Sabah**, Nu: 7034, 26 Nisan 1909.

[87] Kurmay Yüzbaşı Sami imzası ile gece 12.30'da çekilen telgrafta, "Topkapı tarafından İstanbul askeriyle bizim asker arasında çatışma başlamıştır. Düşman kolu surlar içinde olduğu için bilinmiyor.", bkz, **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 49.

kullanmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Babıâli'de çıkan çatışmalarda, evlerden de Hareket Ordusu üzerine ateş açılması gayet ilginçtir[88].

Hareket Ordusu birlikleri Beyoğlu'na girdiği zaman burada bulunan Harbiye Mektebi öğrencileri de bu birliklere katılmıştır[89]. Harbiye öğrencilerinden bir bölümü elçiliklerin güvenlik altına alınması için görevlendirilmiş, bir bölümü de Yıldız'a karşı yapılacak harekâta iştirak etmek için gönderilmişledir[90]. Harbiye Mektebi Süvari dairesi önünde asi askerlerle Hareket Ordusu arasında çıkan çatışma sırasında Rumeli Ordusunun Selanik'ten İstanbul'a hareket eden ilk kuvvetlerinin kumandanı olan Binbaşı Muhtar Bey nerden geldiği belli olmayan bir kurşunda vurularak şehit olmuştur[91]. Enver Bey'in (sonardan Paşa) çok yakın arkadaşı olan ve çok sevdiği arkadaşı Muhtar Bey'in ölmesi, onun üzerinde büyük bir tesir yapmıştır. Çünkü beraber çarpıştıkları Muhtar Bey'e isabet eden kurşun onu da öldürebilirdi[92]. Beyoğlu'na giden askerlerin birçoğu Rumeli'den gelen Jandarmalardan müteşekkil edilmiştir. Bu askerlerin birçoğu subay olup er elbiseleriyle çarpışmaktadırlar. Beyoğlu'na gelen bu kıtaya Beyoğlu sokaklarında devriye gezme ve asayişi sağlama görevi verilmiştir[93].

Hareket Ordusu'nun sağ koluna Selanik gönüllülerinden iki tabur sevk edilmiştir. Bu taburlar bir gece önce Zeytinburnu Fabrikalarını işgal etmiş, daha sonra tren yolu hattını takip ederek şehre girmişlerdir. Bu kol Yedikule – Sarayburnu arasındaki araziyi taraya taraya ilerlemiştir. Hareket Ordusu askerleri Ahırkapı'dan Topkapı Sarayı'na geldikleri zaman, orada bulunan I. Avcı Taburu askerleri ile diğer taburlara mensup askerler silahlarına sarılmışlar ise de burada bir çatışmaya meydan verilmeyerek askerlerin

---

[88] **Sabah**, Nu: 7034, 26 Nisan 1909.
[89] Türkmen, **a.g.e.**, s. 83.
[90] Ahmed Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959. s. 519. Ayrıca bkz, Ahmed Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde…**, s. 154. ; Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 203; Karabekir, **a.g.e.**, s. 458.
[91] **İkdam**, Nu: 5358, 26 Nisan 1909; Türkmen, **a.g.e.**, s. 84.
[92] Aydemir, **a.g.e.**, s. 168.
[93] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 202-203.

silahları teslim alınmıştır. Daha sonra Hareket Ordusu Topkapı Sarayına girerek burayı işgal etmişlerdir. Bu askerlerin bir kısmı III. Ordu taburlarına mensuptur ve başlarında kumandan olarak Yüzbaşı Ziya Bey bulunmaktadır. Ayrıca iki bölük piyade askeri ise II. Alayın 3. Taburu Binbaşısı Hamdi Bey bulunmaktadır[94].

Hareket Ordusu Beyoğlu'nu ele geçirdikten sonra Taksim Kışlası ve Taşkışla cihetlerine giderek buraların kuşatmasına başlamıştır. Taşkışla'yı kuşatan askerlerin başında Erkan-ı Harb Binbaşısı Enver Bey bulunmaktadır. Taşkışla'da daha önce Selanik'ten "Meşrutiyet'i korumak üzere" İstanbul'a getirilen avcı taburlarının bulunduğu kışladır. Taşkışla'nın birinci katında avcı taburları ile numune ve istihkâm bölükleri, ikinci katında ise Hassa Ordusu askerleri yerleştirilmiştir. Bu kışlada nizamiye kapıları ve cephanelik gibi nöbet yerlerine hassa askerleri yerleştirilir, avcı taburu askerleri ise nöbet tutmamaktaydılar.

Taşkışla, Hareket Ordusu'na en çok direnen kışla olmuştur. Buradaki askerlerin avcı askeri oluşu çatışmaların şiddetli olmasına yol açmıştır. Hareket Ordusu askerleri, Taşkışla'daki bu direnişi kıramayacaklarını anlamışlar ve Harbiye Mektebi talimhanesine kurdukları seri atışlı toplarla Taşkışla'yı top ateşine tutmuşlardır. Taşkışla'daki askerler bu top atışlarına karşılık veremeyeceklerini anlamışlar ve Hareket Ordusu askerlerine teslim olacaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Hareket Ordusundan bir miktar asker kışlayı işgal için ilerlermişler, bu askerlerin ilerlediğini gören avcı askerleri tekrar şiddetli bir ateş açmışlar ve Hareket Ordusu askerlerine büyük zayiat verdirmişlerdir[95].

Olay sırasında Taşkışla'da bulunan Mustafa Turan Bey ise eserinde, Taşkışla askerlerinin bir gece önce, Hareket Ordusu geldiği takdirde

[94] **Sabah**, Nu: 7034, 26 Nisan 1909.
[95] **İkdam**, Nu: 5358, 26 Nisan 1909; **Sabah**, Nu: 7034, 26 Nisan 1909.

mukavemet göstermeyecekleri ve kumandanlarının emirlerini dinleyeceklerine dair yemin ettiklerini, ancak 10 Nisan akşamı ne olduğunu anlamadan bu yeminlerinden vazgeçerek, cephanelik kapısını kırdıklarını ve buradaki mühimmatı koğuşlara götürdüklerini ifade etmektedir. Turan'ın aktardığına göre Taşkışla Komutanı İsmail Hakkı Bey askere mani olmak istemiş ancak başarılı olamamıştır.

Yine Mustafa Turan, Enver Bey yanında arkadaşları ve Bulgar çetecileri olduğu halde Taşkışla avlusuna gelmiş olduğunu ve Enver Bey'in yanında Makedonya İhtilal Komitesi Reisi meşhur Sandaneski'de bulunduğunu, Hareket Ordusu'nun kışla içine girişinde ilk işi sağ kalabilen avcıları silahtan tecrit edip süngülemiş olduğunu iddia etmektedir. Yine Turan, Enver Bey'in; Taşkışla Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in, "oğlum gazanız mübarek olsun. Avcılara söz anlatamadım. Dün yemin ettikleri halde gece cephaneliği kırmışlar. Bu fecaate sebebiyet verdiler. Meram anlatamadım" demesi üzerine Enver Bey İsmail Hakkı Bey'in üzerine yürümüş ve sille tokat kumandanın sakalını yolduğunu, İsmail Hakkı Bey'in de bir hayli sinirlendiğini ve Enver Bey'e, "seni utanmaz alçak" diyerek yüzüne tükürmüş ve "sen askerliğin şeref ve namusunu tanımayan bir insan olduğunu bu hareketinle ispat ettin. Yazıklar olsun sana ki, bir Türk zabiti üniforması taşıyorsun. Askerliğin e alçak bir ferdi imişsin ki, düşmanlarımızın karşısında bana bu şerefsizliğini gösterdin. Askerlikte değil dindaşın, düşman askeri bile olsa teslim olduktan sonra böyle bir muamele yapılmaz. Ben senin kanından, dininden şüpheliyim. Eğer kanında bozukluk olmamış olsaydı. (Bulgarları göstererek) bunların karşısında kendi milliyetini ayaklar altın alıp böyle şerefsiz bir harekette bulunmazdın" demesi üzerine İsmail Hakkı Bey'i yanında bulunan üç subayla birlikte Bulgar askerlerine kurşuna dizdirdiğini iddia etmiştir.

Mustafa Turan'a göre Taşkışla'da öldürülen askerler Sürp Agop Ermeni mezarlığında açılan bir çukura atılmıştır. Mustafa Turan'ın ölen

askerlerin gömüldüğünü iddia ettiği yer, bugün Hilton Oteli'nin bulunduğu yerdir[96].

Hareket Ordusu askerleri Topkapı tarafından da İstanbul'a girmiş, önlerinde piyade ve arkalarında 36 top olduğu halde Şehremini, Aksaray, Beyazıd yoluyla hareket ederek bir kısmı Harbiye Nezaretini işgal etmiş, bir kısmı da Divanyolunu takip ederek Ayasofya Meydanı'na girmişlerdir. Hareket Ordusu'nun diğer bir kısmı da Edirnekapı tarafından Zincirlikuyu, Nişantaşı yoluyla şehre girmiş ve Fatih Nizamiye Karakolu önünde geçmekteyken, orada bulunan askerlerden bazıları meydanda bulunan barakaların arkasına saklanarak Hareket Ordusu askerlerinin üzerine ateş etmişlerdir. Bu arada çıkan çatışmada 40 kadar asi asker öldürülmüş, 32 kişi de yaralı olarak teslim alınmıştır[97].

Burada itfaiye efradından bir kısmı Topkapı haricinde Maltepe hastanesinin arkasındaki sırtlardan Hareket Ordusuna karşı yaptıkları tecavüz üzerine, Hareket Ordusu askerinin karşılık vermesi ile püskürtülmüşlerdir[98]. Hareket Ordusu'nun İstanbul'da gerçekleştirmiş olduğu bu harekât sırasında kendi aralarında yapmış oldukları bir yazışmada, İstanbul'da bulunan isyancı askerlere karşı "Düşman Kolu" tabirini kullanmaları, Hareket Ordusu'nun isyancı askerlere bakış açısını göstermesi bakımından gayet dikkat çekicidir[99].

Hareket Ordusu Yıldız kuşatmasına başlamadan önce Taksim, Taşkışla ve Maçka kışlaları işgal edilmiş, İstanbul'daki bütün karakollar teslim alınmış ve oralara Hareket Ordusu askerleri yerleştirilmiştir. İstanbul

---

[96] Mustafa Turan, **Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizlenmiş Bir Facia, Taşkışla'da 31 Mart Faciası**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966. s. 56–59.
[97] **İkdam**, Nu: 5358, 26 Nisan 1909.
[98] **İkdam**, Nu: 5358, 26 Nisan 1909.
[99] **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 263.

güvenliğini sağlayan Hareket Ordusu, buradaki askeri kuvvetlerini Yıldız zerine sevk etmiştir[100].

Hareket Ordusunun bir kısmı da Yıldız Sarayını işgal etmek için görevlendirilmiştir. 12 Nisan günü II. Mürettep Fırka Komutanı Şevket Turgut Paşa ile II. Mürettep Fırka Erkânı Harp Reisi Binbaşı Kazım Bey Hareket Ordusu Karargâhına gitmişler, bu sırada Mahmut Şevket Paşa ile Hareket Ordusu Erkânı Harp Reisi Ali Rıza Paşa karargâhtan ayrılmak üzere iken, Şevket Turgut Paşa ve Kazım Bey, kendilerine Yıldız'a yapılacak hareketin acilen yapılması hakkında bir teklif yapmışlar, Mahmut Şevket Paşa ise bu durumu III. Ordu Erkânı Harbiye Reisi Pertev Paşa ile konuşup kararlaştırmalarını söylemiştir. Pertev Paşa, 13 Nisan'da Yıldız'a karşı yapılacak harekât emrini kendi eli ile yazmıştır. 13 Nisan günü erkenden Yıldız'a hareket başlamıştır. Ancak bu sırada Pertev Paşa Fırka karargâhına gelerek, "Harekâtı ertelemeleri emrini" şifahen bildirmiştir. Ancak bu durumun askerler ve subaylar arasında huzursuzluk çıkarabileceğini ve fena bir sonuç doğuracağını anlatıldıktan sonra, Pertev Paşa'ya dün verilen emrin neden geri alındığı sorulmuştur. Bu soruya, "Hareket Ordusu Kumandanlığınca yeni emre göre hareket olunması isteniyor" cevabı verilmiştir.

Binbaşı Kazım Bey, Şevket Turgut Paşa'yı zor durumdan kurtarmak için hareketin sorumluğunu kendi üzerine almıştır. Pertev Paşa ve Şevket Turgut Paşalar Harbiye Mektebinde kalmışlar, Kazım Bey de zırhlı otomobil ile Yıldız'a hareket üzerinde bulunan kıtaların yanına gitmiştir. Pertev Paşa, Kazım Bey'e, "kendisi gelinceye kadar burada bekleyeceğini, kıtaları eski vaziyetine getirmesini ve çabuk dönmesini" emretmiştir. Kazım Bey Ihlamur Deresini geçip, Yıldız yokuşunu çıkmakta olan askerî kolun başına gitmiştir. Burada alay ve tabur komutanlarına durumu anlatmış, ancak kumandanlar fevkalade umutsuzluğa düşmüşledir. Bu durum üzerine geri karargaha geri dönmenin askerler üzerinde kötü tesir yaratabileceğini ve bir kargaşanın

[100] **İkdam**, Nu: 5358, 26 Nisan 1909.

çıkacağını düşüne Kazım Bey tekrar mesuliyeti üzerine alarak, yanlarında Harbiye Mektebi Öğrencileri olduğu halde Yıldız işgalini tamamlamıştır.

Kazım Bey Harbiye Mektebine döndüğünde Pertev Paşa'nın bir müddet bekledikten sonra gitmiş olduğunu öğrenmiştir. Bu sırada bir emir subayı, yeni bir emir getirmiştir[101]. Bu emirde, "14 Nisan'da Enver, Fethi ve Niyazi beylere bir kol verilerek yine fırkamız kumandasında Yıldız'ın işgal edilmesi" emrediliyordu. Ancak Pertev Paşa araba ile Harbiye Nezaretine gidinceye kadar, Kazım Bey otomobil ile Yıldız'a gitmiş ve "Yıldız'ın işgal olduğu"nu Yıldız'dan çekilen telgrafla Mahmut Şevket Paşa'ya yazmışlardır. Pertev Paşa, Mahmut Şevket Paşa'nın yanına gittiği zaman, Mahmut Şevket Paşa telgrafla Yıldız'ın işgal edildiğini öğrenmiş bulunuyordu. Mahmut Şevket Paşa, harekâtı durdurma vazifesini yerine getiremediği için Pertev Paşa'ya çok kızmıştır.

Kazım Karabekir'e göre Yıldız'ın Enver Bey tarafından işgal olunmasını İttihat ve Terakki merkezi de istiyordu. 13 Nisan sabahı bu işgalin

---

[101] "Hareket Ordusu, Ordu Emri Numara: 5, Savunma Bakanlığı 13 Nisan 1325 (26 Nisan 1909) Pazartesi, gündüz, saat 09.00. Hareket Ordusu Yıldız'daki askeri birliklere silahlarını teslim ettirmek üzere 13/14 Nisan Salı gecesi aşağıdaki harekât yerine getirilecektir.

1. Balmumcu kolu, 14 Nisan (27 Nisan) Salı sabahı saat 9'a kadar hazır bulunan piyade kuvvetleriyle Balmumcu güneyindeki sırtlarda hazırlık içine girmiş bulunacak, topçusuna Balmumcu batısındaki sırtlarda mevzi aldıracak ve süvarisi Zincirlikuyu Karakolunda bulunacaktır.
2. Ortaköy kolu gece saat 6da öncü birlikleriyle Eminönü'nden hareketle Bakırköy-Ortaköy caddesinden ilerleyerek Ortaköy kuzeyindeki kışlaya yönelecek ve bu civarda mevzii aldıracaktır. Bu kolun kendisine, katılacak olan sahra bataryası Ortaköy deresinin doğusundaki sırtların münasip bir mahalline top indirecektir.
3. Beşiktaş kolu saat 6.15'te öncü birlikleri ile birlikte Eminönü'nden hareketle Galata – Dolmabahçe yoluyla ilerleyecek ve Beşiktaş – Şeyh Zafir Tekkesi yoluyla diğer taburu Ihlamur Köşkü – Yenimahalle yolundan Yıldız üzerine sevk edilerek Hamidiye Camii batısında mevzii alacaktır. Belirtilen kolun topçusu Maçka sırtlarında kalacaktır.
4. Genel ihtiyat, gece saat 6.30'da öncü birlikleriyle Bayezıd Meydanı'ndan hareketle Galata Köprüsü – Tophane – Beşiktaş caddesini takip edecek ve icabında her iki tarafa yardım edebilmek üzere Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki cadde üzerinde hazır bulunacaktır.
5. Ordu genel karargâhı gece saat 9.30'dan itibaren Balmumcu Çiftliğinde bulunacaktır." Bu emrin altında parantez içinde "Bahsedilen emir verilmek üzere iken Yıldız Sarayı ele geçirilip susturulmuştur" yazmaktadır. Bkz, **Atatürk'ün Not Defterleri-I,** s. 50–51.

vaki olmasına onlar kadar kızdı. Propaganda ile olsun, daha evvel Enver Bey işgal etti diye söylentiler yaymakta idiler[102].

Yıldız Sarayı'nın dışında bunlar olurken, Yıldız Sarayı tedirgin bir şekilde işgali beklemektedir. Ali Cevat Bey'e göre Yıldız işgal edilmeden bir gün evvel düvel-i muazzama elçiliklerinden birinin (Rusya olması muhtemel) kapı oğlanı huzuruna gelerek, "Sefir Bey beni mahsusen size gönderdi. Selam ediyor. Halleri pek fena görünüyor. Kendisi ziyadesiyle merak eyliyor. Zat-ı şahanenin bir arzusu var mıdır? Beyan buyursunlar" diyerek II. Abdülhamid'e bir çeşit ülkeden kaçma teklif etmişlerdir. Ancak II. Abdülhamid bu teklife, "Memnun oldum. Sefir Bey'e selam söylesin" diyerek bu teklifi reddetmiştir. Yıldız Saray'ı işgal edilirken sarayda sadece 30 tane asker bulunmaktadır. Sarayın ışıkları 13 Nisan Pazartesi günü elektrik memurları ve kandilciler saraydan kaçtıkları için Saray karanlıkta kalmıştır. Bu arada Yıldız Sarayı, Harem hariç olmak üzere, tamamen işgal edilmiştir. Yakalanan saray görevlileri askerler tarafından yakalanarak bahçeye çıkarılmış, daha sonra verilen emir üzerine süngülü askerler eşliğinde Mekteb-i Harbiye ve Daire-i Askeriyeye sevk edilmişlerdir[103].

Mahmut Şevket Paşa imzalı, 24 Nisan 1325 tarihli resmi ilanda Mahmut Şevket Paşa Çarşamba günü (21 Nisan 1909) emr-i kumandayı teslim almak için Selanik'ten hareket ederek Ayastafenos'a geldiğini; Cuma günü Hareket Ordusu kuvvetlerine pay-i tahta giriş emrini verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca güzel bir tesadüf olarak 11 Nisan 1325 günü, 11 Temmuz 1324 tarihine nazire olarak İstanbul'a girildiğini ifade etmiştir. Mahmut Şevket Paşa daha sonra yapılan hareket hakkında şu bilgileri vermiştir: Harbiye Nezaretindeki kıtalar müdafaaya vakit bulamadan teslim alınmış, Topkapı Sarayı, Fatih Zabtiye Dairesi, Aziziye Karakolu, Babıâli, Tophane, Maçka ve İplikhane askerlerinin de teslim olduğunu, ancak Taşkışla ve Beyoğlu'ndaki asi askerlerin Hareket Ordusu kuvvetlerine karşılık verdiği için bu kışlaların

---

[102] Karabekir, **a.g.e.**, s. 456-459.
[103] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 78.

top ateşi ile tahrip edildikten sonra askerlerinin teslim alınabildiğini söylemiştir. Üsküdar'da bulunan askerlerin ise 24 Nisan günü tenkil edileceğini belirtmiştir. Mahmut Şevket Paşa, bu çatışmalar sonucunda her iki tarafında kayıplar verdiği, ancak bu sayının henüz belirlenemediğini ve Hareket Ordusunun zaferini bütün millete müjdelemiştir[104]. Hareket Ordusu Selimiye Kışlasını da 25 Nisan'da işgal etmiştir[105].

11–12 Nisan 1325 (23–24 Nisan 1909) tarihli gazeteler, çıkan çatışmalar dolayısıyla her iki tarafında kayıplarının büyük olduğunu yazmışlardır. İkdam'a göre Taksim'deki çarpışmalarda asilerden 70, Hareket Ordusundan da 7 kişinin öldüğünü yazmıştır[106]. İkdam'ın 1 Mayıs nüshasında ise, "Ölenler ve Yaralananlar" başlığı altında "bir erkân-ı harbiye zabitine" dayandırarak verdiği haberde, Beyoğlu'nda yapılan çatışmalar sırasında Hareket Ordusundan 53 asker şehit, 65 asker yaralı ve isyan eden askerlerden 240 nefer ölmüş 475 nefer yaralanmıştır. Dersaadet tarafında çıkan çatışmalarda ise Rumeli ordusunun ölü sayısı 44, yaralı sayısı 95 kişidir. İsyan eden askerlerden ise 57 kişi ölmüş, 110 kişi yaralanmıştır[107]. Hareket Ordusu Karargâh Kayıt Defterinde belirlene bilen ölü ve yaralıların âdeti şöyledir: 20 Alay, 1. Tabur'dan 28 yaralı, 24. Alay'dan 15 şehit ve yaralı olup, ayrıca 83 yaralı ve 90 şehit ismi geçmektedir. Yine Hareket Ordusu Karargâh Kayıt Defterinde bulunan bir tabloya göre 14 üst rütbeli subay şehit olmuş, 3 üst rütbeli subay da yaralanmıştır. Yine bu tabloya göre 40 asker şehit olmuş, 78 tanesi de yaralanmıştır[108]. 10 Mayıs 1325 (23 Mayıs 1909) tarihinde Hürriyet-i Ebediye Tepesine 2 Subay ve 42 askerin cenazeleri

---

[104] **Sabah**, Nu: 7035, 26 Nisan 1909.
[105] Osman Nuri, **a.g.e.**, s.1194.
[106] **İkdam**, Nu: 5358, 26 Nisan 1909.
[107] **İkdam**, Nu: 5362, 1 Mayıs 1909.
[108] **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 99.

defnedilmiştir[109]. Bazı kaynaklarda ise bu rakamlar 4500 ölü ve 800 civarında yaralı şeklinde vermektedir[110].

24 Nisan'da artık İstanbul dâhilinde bulunan isyancı askerlerin çoğu susturulmuş ve şehirde silah sesleri hemen hemen kesilmiştir. İstanbul'da artık asayiş sorununun halledilmesi yönünde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Büyük bir isyanın ardından asayişin sağlanması için uygulanacak en iyi yöntem olan İdare-i Örfi (Sıkı Yönetim) ilan edilmiştir. 12 Nisan 1325 (25 Nisan 1909) tarihinde "İdare-i Örfiye İlanı" adıyla Mahmut Şevket Paşa'nın imzasını taşıyan bir beyanname yayınlanmıştır[111]. Sıkıyönetim üç daireye ayrılmış, Birinci Daire Tophane Nazırı Hurşit Paşa, İkinci Daire Topçu Livası Hasan Paşa, Üçüncü Daire ise Nazif Paşa başkanlığında çalışmaya başlamıştır[112].

Mahmut Şevket Paşa, 25 Nisan günü yayınlamış olduğu bu beyanname ile idare-i örfi yani sıkıyönetimi bir oldubittiye getirmiştir. Mahmut Şevket Paşa 25 Nisan sabahı Tevfik Paşa'ya bir telgraf çekmiş, Paşa telgrafta idare-i örfiyenin ilan edildiğini gayet net bir ifade ile bildirmiştir. Ayrıca Mahmut Şevket Paşa kabinenin reisinden meselenin yabancı elçiliklere de bildirmesini istemiştir[113].

Tevfik Paşa, Kanuni Esasi'nin 113. maddesine göre[114] Sıkıyönetim ilanı kumandanların yetkisinde olmayıp hükümetin sorumluluğunda olduğunu bildiği için, İdare-i Örfiye ilanını meşru bir şekil vermek üzere telgraf içeriğini

---

109 **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, s. 66–80.
110 Türkmen, **a.g.e.**, s. 88.
111 Beyannamenin metni için bkz, Osman Nuri, **a.g.e.**, s. 1194; **İkdam**, Nu: 5358, 26 Nisan 1909.
112 Bayar**, a.g.e.**, C.2, s. 363.
113 İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, İstanbul Kitapevi, İstanbul, 1942. s. 134.
114 Madde 113 **-** Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyit asar ve emarat görüldüğü halde Hükûmeti seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten idare-i örfiye ilânına hakkı vardır. İdare-i örfiye, kavanin ve nizamatı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup idarei örfiye tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır.

Mahmut Şevket Paşa'nın bir teklifi şeklinde Padişaha arz edip iradesini almaya karar vermiştir. Yarım saat içinde beklenen irade çıkmıştır. Bunun üzerine Tevfik Paşa meseleyi Mahmut Şevket Paşa ile Ayastafenos'daki Meclis-i Mebusan'a tebliğ etmiştir[115].

Mahmut Şevket Paşa kendi başına idare-i örfiye ilan etmekle hem Meclis-i Mebusan'ın, hem hükümetin hukukuna tecavüz etmiştir. Şöyle ki netice vasıtaları meşru kılmış, Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu Kumandanı olmasından aldığı güçle ve zaten İttihat ve Terakki Cemiyetinin de meşru kabul etmediği bir Kabineyi yok saymış; bu teşebbüs ortaya iki irade çıkmasına neden olmuştur. Şöyle ki birincisi, ne yürütme gücü kalmış, ne de söz söyleme hakkı kalmış bir Hükümet; ikincisi ise, yaptığı hareketlerden ve aldığı kararlardan gayrı keyfi ve gayrı resmi bir hükümet görümünden bulunan Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'dır.

Mahmut Şevket Paşa 12 Nisan 1325 tarihli yayınladığı bir telgrafta, halktan ve yabancılardan birçok kişinin Hareket Ordusunun İttihat ve Terakki Cemiyetiyle ilişkide bulunduğunu beyan etmişlerdir. Bu fikir ve düşünce tamamen yanlıştır. Demek suretiyle İstanbul'da çıkan dedikoduları yalanlamıştır. Mahmut Şevket Paşa, bu ordunun tehlikede olan Meşrutiyeti kurumak için İstanbul'a geldiğini, zaten Orduların bulun için yemin etmiş olduğunu beyan etmiştir[116].

İlan edilen İdare-i Örfi'nin maddeleri 26 Nisan'da İkdam gazetesinde, "Dersaadet Jandarma, Polis Müfettiş-i Umumisi Miralay Galip" imzasıyla 11 Nisan 1325 (24 Nisan 1909) tarihli bir ilan yayınlanmıştır. Bu ilana göre, ilan elden İdare-i Örfi'nin maddeleri şunlardır: "1. Hükümetin isyancılara ve irticacıların üzerlerine gittiği şu zamanda herkesin kavlen (sözle) ve fiilen hareketlerine dikkat etmesi, sükûnet ve itidal etmesi, halkı heyecana

[115] Danişmend, **a.g.e.**, s. 134-138. Kararname için bkz, **BOA**, Fon Kodu: MV, Dosya No: 127, Gömlek No: 10, Tarih: 5/R/1327.
[116] Osman Nuri, **a.g.e.**, 1194-1195.

getirecek ve sürükleyecek hareketlerden kaçınılması gerektiğini; örneğin fesat yaratacak yazılar yazmak, heyecanlı sözler söylemek ve hareketlerden kaçınılması gerektiğini; 2. Gayet seri bir şekilde memlekette güvenliğin temini için karakollar ve devriyeler Hareket Ordusunun istihdam ettiği askerler ve Selanik'ten getirilen Jandarma ve Polislere verilediği ve yukarda sayılan memurların vazifelerini iyi olarak yapması yolunda canlarını fedaya hazır bulunduklarını ve gece saat 1.00 (alafranga 20.00)'den sonra fenerli ya da fenersiz hiç kimsenin sokaklarda dolaşmaması gerektiğini ve herhangi bir olağanüstü hareket karşısında, bulundukları bölgedeki güvenlik güçlerine müracaat etmeleri gerektiğini; 3. Askeri kuvvet ile güvenliğe memur olanlardan başka kimseleri silah taşıması kesinlikle yasak olduğu; 4. Karışıklığa karışan askerlerin silahlarını bırakmakta ve asayişin temini için fevkalade çalışılmakta olduğundan, isyancıların büyük bir kısmı tutuklanarak, kalan kısmı da herhangi bir harekete kalkışamayacak derecede zayıf ve mahsur kaldığından ahalinin ve bütün tüccar ve esnafın dükkânlarını açarak işlerine ve güçlerine bakmaları ilan edilmiştir[117].

Hareket Ordusu İstanbul'un asayişini korumak için, İstanbul'da bulunan polis ve jandarmaya güvenmemiş ve bu yüzde Selanik'ten getirilen Polis ve Jandarmaya görev vermişlerdir. 24 Nisan 1909 günü İstanbul'da istihdam edilmek üzere Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden, Polislerin iyi ahlaka sahip olanların İstanbul'da görevlendirilecekleri belirtilerek Mahmut Şevket Paşa'dan bilgi istenmiştir. Bu arada Selanik'ten 5, Kosova'dan 5, Manastır'dan 13 polis memuru ile 3 komiser İstanbul'a gönderilmiştir[118].

Bütün bu olaylar gelişirken hükümette bir yandan suçlanmıştır. Hâlbuki Tevfik Paşa devletin bu en buhranlı döneminde padişahın ricasını kabul ederek kabineyi kurmuş, elinden geldiği kadar çabalamıştır. Meşruluğu

[117] **İkdam**, Nu: 5358, 26 Nisan 1909. Ayrıca bkz. **Düstur**, Birinci Tertip, C. IV, Dersaadet, 1329. s. 71–72.
[118] Türkmen, **a.g.e.**, s. 89.

tanınmamış bu hükümet bu güne kadar güvenoyu bile almamıştır[119]. Tevfik Paşa belki de hali hazırda olan olayların etkisiyle Padişaha gönderdiği, 13 Nisan 1325 tarihli tezkerede, "heyet-i mezkurenin memuriyetlerine devamı kabil olamayacağı anlaşıldığından ve bu halin devamı ise masalih-i devlet ihlal edeceğinden istifamızın kabulü" demek suretiyle istifa etmiştir[120]. Ancak, cani, gayrı meşru, katil gibi sıfatların yüklendiği ve çekilen telgraflarda her türlü hakaretin edildiği Tevfik Paşa Hükümetinin istifasını, çok ilginçtir ki, Ayan Meclis Reisi Said Paşa ve Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Beyler, Tevfik Paşa'ya ısrarla rica ederek geri almasını istemişlerdir[121]. Tevfik Paşa'da bu ısrarlar üzerine birkaç gün daha sadarette kalmayı kabul etmiştir. Aynı gün Hassa Ordusu Kumandanı Nazım Paşa istifa etmiş ve yerine eski Hassa Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa tekrar atanmıştır[122].

---

[119] Türkmen, **a.g.e.**, s. 93.

[120] Tevfik Paşa'nın kâtibi Ali Şevki Bey, Kabinenin istifaya karar vermesini şöyle anlatmaktadır: "Raif Paşa'nın teşebbüsüyle Hayet-i Vükela bütün bu ahval ve hadisat içinde ma'ruz olduğu ağır mesuliyet meselesini müzakere ve münakaşaya koyuldu: En mühim nokta, hükümetin mukadderatını icra ve infaz imkânlarından mahrum kalmış olmasıydı. Eleri, ayakları bağlı bir vaziyette bulunan nazırlardan tevellüd edebilecek hiç bir mesuliyeti kabul etmek istemedikleri için ertesi gün istifaya karar verdiler. Bu kararın zabıtnamesi yazılıp bütün nazırlar tarafından imza edildi. Bu zabıtnamenin bir nüshası o akşam Meclis-i Mebusan Riyasetine gönderilip kabinenin topta ve kati surette istifa etmiş olduğu ve hatta Meclis tarafından itimat reyi verilse bile bu karardan dönülmeyeceği bildirildi. Ertesi sabah Sultan Hamid müstacel bir telgrafla babanı saraya davet ettirdi. Babam gitmekte tereddüt ediyordu; ben kendisine bu davete cevap olarak dün Meclis-i Vükela'da kararlaştırılan istifanın arz edilebileceğini söyledim. Kendisi de öyle düşünüyordu. Bir tezkere yazdık, bende heyet-i vükela kararnamesinin bir suretini çıkardım. Babam bunları yaveriyle gönderdi ve aynı zamanda Padişah bir şey irade eylediği takdir de Cevat bey'in gelip kendisini görmesini yavere tenbih etti." Bkz, Danişmend, **a.g.e.**, s. 152-153.

[121] Yine Ali Şevki Bey bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Baban saraya gitmek üzere hazırlandığı sırada Meclis-i Mebusan Reis-i Sanisi Talat Bey'le Mustafa Asım Efendi geldi; Said Paşa ile Ahmet Rıza Bey'den bir tezkere getirdiler. Bu tezkere de devlet idaresinin alt üst olunmasına meydan verilmemek üzere istifanı hiç olmazsa birkaç gün geri alınmasını ısrarla rica ediyorlardı. Danişmend, **a.g.e.**, s. 154.

[122] **BOA,** Fon Kodu: İ.AS., Dosya No: 83, Gömlek No: 1327/R-17.

3.4) Ayastefenos'da Kurulan Meclis-i Milli, II. Abdülhamid'in Hal'i ve Mehmet Reşat'ın Tahta Geçmesi

Meclis-i Mebusan en son toplantısını 6 Nisan 1325 günü yapmıştır. Hareket Ordusunun İstanbul tarafında görünmesi üzerine İstanbul'da bulunan Mebusların birçoğu Ayastefanos'a doğru gitmeye başlamışlardır[123]. İstanbul'da kalan mebuslar 22 Nisan günü saat 14.00 – 15.30 arasında yaptıkları gizli toplantıdan sonra dağıldılar[124].

Diğer yandan Ayastefanos'dan yapılan çağrıya uyarak orada toplanan mebusların sayısı yüzü geçmiştir[125]. Antalya Mebusu Ebuzziya Tevfik Bey'in başkanlığında görüşmelerde bulunmuşlardır. Bu müzakerelerde bütün Mebus ve Ayan üyelerinin Ayastefanos'a nakli ile Ayan ve Mebusandan oluşan bir Meclis-i Ali kuruması sözü kararlaştırılmıştır[126]. 21 Nisan'da Ayastefanos'a gelen Mebuslar, Yat kulübünde[127] Meclis-i Mebusan ikinci Başkanı Talat Bey Başkanlığında bir toplantı yapmışlardır[128]. Yapılan bu toplantı da Ahmet Rıza Bey'de bir konuşma yapmıştır[129]. Sonra Ayan Reisi Said Paşa Meclis-i Milli'ye gelen telgrafların okunacağını söylemiştir. Meclis-i Milli'ye: Manastır Valisi, Ankara Valisi Tevfik, Aydın Vilayetine Bağlı Alaşehir'den, Aydın Kasım, Haymana ve Samsun'dan telgraflar gelmiştir[130].

9 Nisan 1325 (22 Nisan 1909) günü Ayan ve Mubusan Meclisleri saat 08.30'da Ayastefanos'da "Meclis-i Umumi-i Millet" yani "Genel Ulusal

---

[123] **İkdam**, Nu: 5354, 20 Nisan 1909.
[124] Türkmen, **a.g.e.**, s. 71.
[125] İkdam'a göre ise bu sayı 80'i bulmuştur. Bkz., **İkdam**, Nu: 5355, 22 Nisan 1909; Sabah'a göre ise bu sayı 90 olarak vermektedir. Bkz., **Sabah**, Nu: 7031, 22 Nisan 1909.
[126] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 170.
[127] İkdam Gazetesi, "Yatfin Kulübü" ismini vermektedir. Bkz. **İkdam**, Nu: 5356, 23 Nisan 1909.
[128] **Sabah**, Nu: 7031, 22 Nisan 1909.
[129] **Sabah**, Nu: 7032, 23 Nisan 1909.
[130] Telgrafların Metni için Bkz, **İkdam**, Nu: 5357, 24 Nisan 1909

Meclis"[131] adıyla toplanmıştır[132]. Burada Meclis Başkanlığını Ayan Meclisi Başkanı Said Paşa, Meclis-i Mebusan eski Başkanı Ahmet Rıza Bey ve 31 Mart isyanından sonra Meclis-i Mebusan Başkanlığına seçilen Mustafa Efendi ortaklaşa yürütmüşlerdir. Daha sonra Mustafa Efendi, Ahmet Rıza Bey'in zorla istifa ettiği kati ile Meclis Başkanlığını Ahmet Rıza Bey'e devretmiş, orada hazır bulunan Mebuslar da bu hususu onaylamışlardır[133]. Said Paşa Ayan Meclisine, Ahmet Rıza Bey'de Mebusan Meclisine başkanlık etmeye başlamışlardır[134]. Daha sonra Kâtip Nesim Mazliyah Efendi gizli toplantı ya geçileceğini beyan etmiştir. Bu toplantı saat 07.30'da başlamış be 09.00'a kadar sürmüştür[135]. Bu toplantı'da yaklaşık 200 kadar Mebus ve 30 kadar Ayan da hazır bulunmuştur[136]. Yunus Nadi'ye göre bu toplantıda II. Abdülhamid'in ha'l edilmesi meselesi de görüşülmüştür[137].

Bu hal' görüşmesini haber alan Mahmut Şevket Paşa, Ahmet Rıza Bey'i yanına çağırarak: "…Ben maiyetimdeki askeri, meşrutiyeti ve padişahı kaldırmak isteyenleri tedip için padişahın ve milletin canını tehlikede diyerek buraya kadar getirdim. Hal'in bizim taraftan vukuu bulacağını duyarsa isyan eder, mahvoluruz. Siz Ayan ve Mebusan'a gizlice anlatınız, şimdilik ses çıkartmasınlar, bu işi müzakere etmek zamanı geldiğini ben size haber veririm…" demiştir[138]. Bu arada Rumeli'nin bazı yerlerinde Padişahın isminin dahi Cuma Hutbelerinden kaldırıldığına dair telgraflar gelmiştir[139].

---

[131] Andrew Mango, Milli Meclis adının almasını şöyle yorumlamaktadır: "Fransız ulusal Meclisinden örnek alınan bir isim, Fransız Devriminin güçlü etkisini gösteriyordu". Andrew Mango, **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitapevi, 3. Baskı, İstanbul,2004. s. 115.
[132] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 141.
[133] İrtem, **a.g.e.**, s. 247. Ayrıca Bkz, **İkdam**, Nu: 5356, 23 Nisan 1909.
[134] Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908- 1914)", **Genel Türk Tarihi**, C. VII, Yeni Türkiye Yaynları, Ankara, 1999.
[135] **İkdam**, Nu: 5356, 23 Nisan 1909. Ayrıca bkz., Yunus Nadi, **a.g.e,** s. 181-182.
[136] İrtem, **a.g.e.**, s. 247.
[137] Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 182.
[138] Türkmen, **a.g.e.**, s. 72.
[139] İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955.

Milli Meclis yapmış olduğu bu toplantının sonunda yayınlamış olduğu resmi beyannamede, Hareket Ordusu Kumandan vekili Hüseyin Hüsnü Paşa'nın 6 Nisan'da İstanbul buluna halka yapmış olduğu beyannameyi[140] onayladıklarını bildirmişlerdir[141].

Bu sırada donanmadan Asar-ı Tevfik, Peyk-i Şevket, Abdülhamid, Feth-i Bülend, Mesudiye Zırhlıları Ayasofya açıklarında ve Kulüp önünden geçerek Meclis-i Umumiyi selamlamışlardır. Donanmanın Hareket Ordusuna katılmasından büyük bir sevinç duyulmuş ve bazı mebuslar seçilerek bu zırhlılara gönderilmiştir[142].

Hareket Ordusu kumandanlığı tarafından İdare-i Örfi ilan edildiği Meclisi-i Milliye bildirilmiş, aynı gün İdare-i Örfi ilanı Meclis-i Milli tarafından kabul edilmiştir. Ayastafenos'da toplanan Meclis-i Milli, Hareket Ordusu kumandanının, "artık Meclis'in kendi binasında toplanmasında bir mahzur bulunmadığını" bildirmesi üzerine Ayastafenos'daki çalışmalarına son vererek 26 Nisan günü Ayasofya'daki Meclis binasında toplanmayı kararlaştırmışlardır[143].

Meclis 27 Nisan 1909 günü öğle üzeri toplanacakken sabah erkenden toplanmıştır. Meclisin kararının ne olacağı daha Ayastafenos'da yapmış olduğu toplantı da belli olmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Mahmut Şevket Paşa'nın uyarısı üzerine bu karar ertelenmiştir. Bu sırada Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey ile Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mahmut Şevket Paşa'yı ziyaret etmiştir. Ziyaretin nedeni ise, alınacak olan hal' kararının iznini almak olmuştur[144]. Mahmut Şevket Paşa'nın yanından gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mahmut Şevket Paşa'dan Said Paşa'ya: " bütün direnişlerin kırıldığı, Taşkışla ve Taksim Kışlalarının da teslim alındığı,

---

[140] **İkdam**, Nu: 5354, 21 Nisan 1909.
[141] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 141.
[142] **İkdam**, Nu: 5356, 23 Nisan 1909.
[143] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 187-188.
[144] Türkmen, **a.g.e.**, s. 94.

Senato ve Meclislerin Milli Meclis olarak derhal toplanmasını rica ettiği" haberini getirmiştir[145] .

Meclis, II. Abdülhamid'in yıllarca sadaret makamına getirdiği ve II. Abdülhamid'in yetiştirmesi olarak bilinen Ayan Reisi Küçük Said Paşa başkanlığında toplanmıştır. Milli Meclis, 240 Mebus ve 34 Ayan olmak üzere 274 kişi ile toplanmıştır[146]. Bu arada Gazi Ahmet Muhtar Paşa, milletin ve memleketin selameti için II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verilmesini[147] ve veliahdın meclise getirilip ona biat edilmesini teklif etmiştir[148]. Bu arada saat sabah 3'te Sadrazam Tevfik Paşa'da Meclise gelmiş bulunuyordu[149]. Ahmet Muhtar Paşa daha sonra tekrar kürsüye gelerek bu işin kan dökülmeden bir "Fetva" ile[150] halledilmesini istemiştir[151].

Fetvanın hazırlanmasına kadar Millet Meclisi'nin sürekli toplantı halinde bulunması ve içeriye hiç kimsenin girip çıkmasına yer verilmemesi kararlaştırılmıştır[152]. Hal' fetvasını alabilmek için şeyhülislam ve fetva emininin meclise çağırılması kararlaştırıldı. Ayan'dan Ahmet Muhtar Paşa ile Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Mebusan'dan Talat Bey ile Mustafa Asım Efendi'nin meşihata gönderilmesi kararlaştırıldı. Ayandan sabık Zaptiye Nazırı Sami Paşa'nın İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildiğine işaret ederek, şimdi yapılanın da ikinci fetih olduğunu açıklayıp

---

145 Kutay, **a.g.e.**, s. 159.
146 Danişment, **31 Mart…**, s. 159.
147 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK Yay., Ankara, 1999. s. 104.
148 Süleyman Şefik Bey, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın daha 2 sene önce Jön Türklerin Padişahı tahttan indime teklifine: "Sultan Hamid'in yerini kimse alamaz! Bu devletin kandili söner" diyerek reddettiğini iddia etmektedir. Bkz, Kutay, **a.g.e.**, s. 160.
149 Danişmend, **31 Mart…**, s. 161.
150 Kemal Yakut, II. Abdülhmid'in Fetva'ya dayalı olarak tahttan indirilmesinin nedenini, "erlerin sahip oldukları geleneksel ve dinsel tavırların göz önüne alınması" olarak açıklamaktadır. Bkz., Kemal Yakut, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çabaları (1908-1912)", **Osmanlı**, C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.
151 Türkmen, **a.g.e.**, s. 94.
152 Karal, **a.g.e.**, C. IX, s. 104.

veliaht Reşit Efendi'nin "V. Mehmed" unvanıyla tahta çıkmasını teklif etmiştir[153].

Bu sırada Şeyhülislam Mehmet Ziyaeddin Efendi ve Fetha Emini Hacı Nuri Efendi Meclise gelmiştir[154]. Bunlar gelmeden önce Hal' fetvasının ilk müsveddesini sarıklı mebuslardan olan Elmalı Hamdi Efendi (Yazır) hazırlamıştır[155]. Ancak Fetva Emini Hacı Nuri Efendi Elmalı Hamdi Efendi'nin kaleme aldığı fetva metnini imzalamak istememiştir. Nuri Efendi'nin fetvayı imzalamamasının sebebi ise; Padişaha isnat edilen üç suçu işlemediğine inanmadığı olmuştur. Bu üç isnat ise, 31 Mart İsyanına sebep olmak, dini kitapları yaktırmak ve devlet malını israf etmek olmuştur[156]. Bunun üzerine hal' fetvası hakkında tartışmalar başlamıştır. Süleyman Şefik Bey meşihat salonunda bulunan Mebusan Meclisi başkanı Ahmet Rıza Bey'in, Fetva Emini Hacı Nuri Bey'e hitaben: "Milet atık bu zatı, saltanat ve hilafet makamında görmek istemiyor. Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi Hazretleriyle aynı görüşteyiz. Tahttan indirme fetvasının metnini temize çekmekle meşguldürler. Şimdi faziletli şahsınızdan rica ediyoruz. Liften din yasalarına göre müsveddeyi imza buyurur musunuz?" dediğini ve elinde tuttuğu müsveddeye yazılmış fetva metnini Hacı Nuri Efendi'ye uzatmıştır[157]. Bu metinde özetle, Abdülhamid'in şer'i kitapları yakıp yırttırdığı, devlet hazinesini israf ettirdiği, kanuni sebepler olmadan şahısları hapsettirip öldürdüğü, memleketin pek çok yeri onu hal' edilmiş tanıdığına dair haberler geldiği, yerinde kalması zarara, gitmesi faydaya ve iyimserliğe sebep olacağından sultanlık ve halifelikten vazgeçmesi ya da tahttan indirilmesi lüzumu

---

[153] Türkmen, **a.g.e.**, s. 94.
[154] Karal, **a.g.e.**, C. IX, s. 104.
[155] Danişmend, **31 Mart…**, s. 158.
[156], **Aynı eser**, s. 163. Ayrıca Danişmend eserinde bu üç maddenin gerçeğe aykırı olduğunu örmekleriyle beraber açıklamaktadır. Bkz, **Aynı eser**, s. 162-vd.
[157] Cemal Kutay, **31 Mart İhtilalinde Abdülhamit,** Cemal Kutay Kitaplığı: 1, İstanbul, 1977. s. 162–163.

belirtilmiştir[158]. Hacı Nuri Bey aksi yönde görüş belirtmiş[159], ancak İstanbul Mebusu Mustafa Asım Bey'in iknaları ile bu fetvayı onaylamıştır[160].

Hal' Fetvası[161] Mecliste de okunmuş, Said Paşa'nın onaylama konuşmasıyla da[162] 27 Nisan 1909 günü saat 06.30 (alafranga 1.30)'da mebusların ekseriyetle hal' kararıyla onaylanmıştır. Bu arada Meclisin kararıyla veliaht Reşat Efendi, "V. Mehmed Reşad" unvanı ile tahta çıkmıştır[163]. Enver Ziya Karal'a göre bu fetva, Osmanlı tarihinde verilmiş

[158] Kutay, **a.g.e.,** s. 163; Türkmen, **a.g.e.**, s. 95.
[159] Hacı Nuri Bey verdiği cevapta: "Paşalar, Beyfendiler, tahttan indirmeler ümitleri gerçekleştirmiyor. Saltanattan düşürmeler hayır getirmiyor. Son cümlesinde iki şık, iki ihtimal ileri sürülüyor: İmamlık ve saltanattan feragat teklifi veya tahttan indirilmesi kararının bu kararı almaya yetkili olanlarca yerine getirilmesi. Suçu olduğunu kabul ederse kendi kendini indirir. Bu meseleyi Allah ve tarih önünde de daha açıklık ve kabul edilebilir şekilde halleder. Fetva metinleri çok zaman böyledir. Sorulan sorulara din yasalarına ve vicdana uygun cevap verebilmek Allah-ü âlem olur diye bilmek için hatıra gelen sebepler arka arkaya sıralanır. Fakat acaba onların hepsi yerinde midir? Bu cevabı isteyenlerin tek maksadı istediklerini tasdik ettirmektir. Unutmamak gerekir ki, bugünün geçici hayatının yarın hesaplaşması vardır. Mahşer gününün hesabına iman ve vicdanlarıyla inanan insanlar, hiçbir sebep önünde gerçek bildikler yoldan ayrılamazlar. Ben ancak birinci şıkkı, yani İmamlık ve Saltanattan feragat teklifine evet diyebilirim." Bkz, Kutay, **a.g.e.**, s. 164.
[160] Türkmen, **a.g.e.,** s. 95.
[161] Hal' Fetvası söyledir: "İmamaü'l-Müslümin olan Zyd bazı mesâil-i mühime-i şer'iyyeyi kütüb-i şer'iyyeden tayy ve ihraç be kütüb-i mezkureyi men' ve hark ü ihrak ve Beytü'l-malde tezbir ve israfla mesûg-i şer'ihilafında tasarruf ve bila sebeb-i şer'i katl ü habs tagrib-i ra'iyye vesâir gûna mezalim-i itiyad eyledikten sonra salâha rücu' etmek üzere ahd ü kasem etmişken yemininin hânis olarak emvâl ve umur-ı müslimini bilkülliye muhtel kılacak fitne-i azime ihdasında ısrar ve mukatele ika' etmekle mene'a-i mislimin Zeyd-i mezburun tagallübünü izale ettiklerinde bilad-i İslamiyyenin cevanib-i kesiresinde mezburu mahlu' tanıdıklarına dair ahbar-ı mütevelliye vürud edip mezburun bekasına zarar muhakkak ve zevaline salah melhuz olmagın Zeyd-i mezbura imamet ve saltanattan feragat ve saltanattan feragat teklif etmek veya hal' eylemek uretlerinden hangisi ebab-ı hall ü akd ve evliya-i umur tarafından ercah görülür ise icrası vacip olur mu?
El-cevap: Olur
Ketebehü'l-fikr
Esseyid Mehmet Ziyaeddin
Afa anhü", Ziya Şakir, **Sultan Hamid'in Son Günleri**, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul, 1943. s. 9.
[162] Said Paşa Meclise hitaben, "Efendiler! Okunan fetva ve millet tarafından gösterilen genel istek üzerine İkinci Sultan Hamid'in hilafet ve saltanattan indirilmesine karar veriyor musunuz?" diye sormuş, oya konan teklif "evet" anlamına gelen ellerin kaldırılmasıyla kabul edilmiştir. bkz, Kutay, **a.g.e.**, s. 170.
[163] Türkmen, **aynı yer.**

olduğu bilinen bir çok fetva gibi din ile devletin birleşmiş olmasının bir sonucu olarak dinin siyasete alet edildiğini gösteren parlak bir örnek olmuştur[164].

Meclis-i Milli de hal' kararı verildiği sırada Yıldız Sarayı'nda büyük bir sessizlik içinde bulunmaktaydı. Yıldız Saray'ı dış dünya ile ilişkisi kesilmiştir. Öyle ki gazeteler çıkmıyor denilerek II. Abdülhamid'e gazete dahi verilmemiştir[165]. II. Abdülhamid'in Başkâtibi Ali Cevat Bey saat 16.30'da top sesleriyle Sultanın hal' edildiğini anlamıştır. Daha sonra Enver Paşa Ali Cevat Bey'e bir telgraf vermiştir. Ali Cevat Bey'e verilen telgrafta, "Yıldız Sarayına Ayan ve Mebusandan mürekkeb bir heyet geliyor. Hüsn-ü Muhafazasına İtana ediniz" denilmektedir[166]. II. Abdülhamid'e hal' tebliğsine gelen heyette, Ayan'dan Ermeni Aram Efendi, Bahriye Feriki Arif Hikmet Paşa, Selanik Mebusu Yahudi Emanüel Karasu, Dranç Mebusu Arnavut Es'at Paşa Toptani bulunmuştur[167]. Dikkat çeken bir nokta, hal' fetvasını tebliğ etmek üzere seçilen heyetin kim tarafından ve hangi ölçüte göre seçilmiş olmasıdır[168].

II. Abdülhamid Yıldız Sarayı'na gelen heyeti, küçük mabeynin yanındaki odada kabul etmiştir[169]. Hal'i tebliğ görevini Esat Toptani Paşa

---

164 Karal, **a.g.e.**, C. IX, s. 105.
165 Hüseyin Cahit, "31 Mart'tan Sonra İdamların Karşısında", **Yakın Tarihimiz**, C. I, S. 6, 5 Nisan 1962. s.170.
166 Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 80.
167 Danişmend eserinde bu heyetin bu kişilerden oluşturulmasını şu şekilde yorumlamaktadır: "Bunlardan Yahudi Karasu, Türk düşmanlığı ile maruftur; Sultan Hamid'in bendegânlığından ve eski yaveri olan 'Jandarmalıktan yetişme' Arnavud Esat Toptani, efendisinden sonra Türkiye'ye de ihanet etmiş bir haindir; Arif Hikmet, Padişahın kapısında yetişmiş bir lutufdidesi ve yaveridir; Aram Efendi'nin araya katılması da her halde Sultan Hamid'in Ermeni ihtilallerini tenkil etmiş ve Anadolu'da bir Ermenistan kurdurmamış olmanın cezası olsa gerektir! Otuz üç sene Hilafe-i İslamiye makamında bulunmuş bir Türk hakanının fetva mucibince hal'ini ancak bir Müslüman – Türk heyeti tebliğ edebilir: İttihat ve Terakki Cemiyeti bu hareketiyle Sultan Abdülhamid'in şahsını değil, Türk ırkını ve o ırkın muhteşem tarihini hiçe saymış demektir: Bütün Osmanlı tarihinde bu facianın tel misli yoktur. Sultan Reşat'ın cülusunda Başmabeyinci tayin edilen Lütfi Simavi Bey hatıralarında bu müdhiş hareketi: "Aflolunmaz bir hata ve silinmez bir leke" olarak değerlendirmektedir.", Danişmend, **31 Mart…**, s. 181.
168 Türkmen, **a.g.e.**, s. 96. Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz.: Cemal Kutay), Tercüman Yay., İstanbul, 1980. s. 46.
169 II. Abdülhamid anılarında, "Beni hal'den çok, hal'in bana ulaştırılma biçimi üzdü" demiştir. İsmet Bozdağ, **Abdülhamid'in Hatıra Defteri (Belgeler ve Resimlerle)**, Kuran Yay., İstanbul, 1975., s. 121.

üstlenmiş ve II. Abdülhamid'e hitaben, "Biz Millet-i Mebusan tarafından geldik. Fetva-i şerif var. Millet seni hal' etti[170]. Ama hayatınız emindedir" demiştir. Bu tebliği II. Abdülhamid metanetle karşılamış[171] ve Esat Paşa'ya yaklaşarak şöyle demiştir: "bu işi ben yapmadım. Sebep olanları millet arasın bulsu. Ben milletimin iyiliği için çok çalıştım. Hepsi mahvoldu. Hepsinin üstüne sünger çekildi. Kaderim böyle imiş. Müsebbiblerini varsın millet bulsun. Yalnız bir ricam var. O da hayatımın Çırağan sarayında muhafaza edilmesidir. Ben orada hasta biraderimi yıllarca muhafaza ettim. Yarın bahçeden çoluk çocuğumla beraber oraya giderim. Zaten yorulmuş idim. Hiçbir şey istemem ve hiçbir şeye karışmam, Milletten bunu rica ederim.". Esat Paşa ve Arif Hikmet Paşa bu yetkinin kendilerine ait olmadığını ancak, bu isteklerini Meclise ileteceklerini belirtmişlerdir[172]. Mahmut Şevket Paşa Meclis-i Milli'ye göndermiş olduğu bir telgrafta II. Abdülhmid'in İstanbul'da kalmasının sakıncalı olduğunu ifade etmiştir[173]. Ayrıca Meclis-i Milli'de Mahmut Şevket Paşa'nın bu görüşüne katıldığını belirten bir kararı Mahmut Şevket Paşa'ya göndermiş, aynı görüşteki kararın bir sureti de Said Paşa imzasıyla Sadaret Makanıma gönderilmştir[174].

---

[170] Ziya Şakir, Esat Paşa'nı II. Abdülhamid'e, "Millet seni azletti" dediğini aktarmaktadır. Bkz, Ziya Şakir, **a.g.e.**, s. 12.

[171] Levon Panos Dabağyan ederinde, Emanuel Karasu, II. Abdülhamid'in hal'inden sonra o vakitler Viyana'da inişar etmekte olan Newspress gazetesine vermiş olduğu beyanatta: "Herif – Abdülhamid – ayaklarıma kapandı; kendisini hakaretle geri ittim" dediğini iddia etmektedir. Dağbağyan Emanuel Karasunun bu hareketini: "namert ve namuzsuzca hareketi, muhitte hiç görülmedi" demektedir. Bkz, Levon Panos Dabağyan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han**, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, 2002. s. 232.

[172] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 82. Değişik kaynaklarda bu konuşmalarla ilgili değişik anlatımlarda vardır. Bu konuşmalar için bkz, Nuri Özkan, "Abdülhamid'in Hal'i", **Tarih Dünyası**, C. III, S. 25 (15 Eylül 1951), s. 1122-1126; Ziya Şakir, **a.g.e.**, s. 12-13.

[173] **İkdam**, Nu: 5361, 30 Nisan 1909. "Padişah-i maluanın Dersaadette ikameti vatan ve milletimizin selameti emrinde pek ziyade daa'i muhazır olacağından müşarunileyh hazretlerinin Selanik'te ikamet ettirilmesi orduca münasip görülmüş ve dün gece gerek kendileri ve gerek ezhar-ı buyurukları arzu üzerine mahdumları Abdulrahim Efendi ve taife-i tisandan bazılarıyla maiyetleri saat sekizde Selanik'e azimet kılınmakla bir niyet-i halise ile tensib ve ihtiyar kılınan bu tedabir-i ihtiyatiyenin dahi Meclis-i Umumiye-i Milliyece rehin-i tasvib olacağına ordunun itimad ve emniyeti ber-kemal olduğu arz olunur.

Üçüncü ve Hareket Ordusu Kumandanı
Birinci Ferik
Mahmut Şevket Paşa"

[174] **İkdam**, Nu: 5361, 30 Nisan 1909

Yeni Sultan şeçilen Reşat Efendi'ye giden heyet ise II. Abdülhamid'e giden heyet kadar kozmopolit olmamıştır. Heyette ayan ikinci başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mebusan İkinci Başkanı Talat Bey, İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi, Edirne Mebusu Habib Efendi yer almıştır. Yeni padişahın Harbiye Nezaretine gelip and içmesi[175] ve devlet ricalinin kendisine biat etmesiyle teşrifat törenleri tamamlanmıştır[176].

Bu arada Tevfik Paşa kendisine yapılan Sadaret teklifini kabul edilmiş, Tevfik Paşa'da bu teklifi kabul etmiştir[177]. Tevfik Paşa'nın kurmuş olduğu kabine de ise Şeyhülislam, Hariciye, Ticaret ve Nafıa, Orman ve Maadin ve Ziraat, Evkaf Nazırlarıyla, Şura-i Devlet Resi bir önceki kabinenin aynısı kalmış, Dâhiliye Nezaretine Ferit Paşa, Harbiye Nezaretine II. Ordu Kumandanı Salih Paşa, Bahriye Nazırlığına Topçu Rıza Paşa, Maliye Nezaretine de Rıfat Bey getirilmiştir[178]. Burada dikkat çeken nokta, İttihat Terakki'nin meşru ve katil olarak nitelendirdiği Sadrazamın görevde bırakılması ve kabinenin eski kabineyle neredeyse aynı olmasıdır. Bu da İttihat ve Terakki'nin samimiyetsiz bir şekilde davranmış olduğunun bir göstergesidir.

Hareket Ordusu 11 Nisan 1325 tarihinde İstanbul'a girmiş, 14 Nisan 1909'da da II. Abdülhamid hal' edilmiştir[179]. Mahmut Şevket Paşa tarafından Binbaşı Ali Fethi (Okyar) Bey'e, II. Abdülhamid'in Selanik'te ikametinin kararlaştırıldığı ve korunması ile işlerin yürütülmesine tam yetkili olduğuna dair bir verilmiş, emir verildiği andan itibaren uygulamaya girdiği de belirtilmiştir[180]. Bu emri alan Ali Fethi Bey, 27 Nisan akşamı yanında Miralay

---

[175] Ziya Şakir, **a.g.e.**, s. 10-11.
[176] Türkmen, **a.g.e.**, s. 96.
[177] **Osmanlı**, Nu: 45, 2 Mayıs 1909; **Takvim-i Vekai**, Nu: 198, 24 Rebiyülevvel 1327/ 2 Mayıs 1325.
[178] **İkdam**, Nu: 5363, 2 Mayıs 1909.
[179] Türkmen, **a.g.e.**, s. 96.
[180] Mahmut Şevket Paşa, Binbaşı Ali Fethi Bey'e şu emri iletmiştir: "
Erkan-ı Harp Binbaşısı Ali Fethi Bey'e,
Hakan-ı Sâkıt Abdülhamid Han-ı Sani'nin badema (düşük hakan ikinci Abdülhamid'in bundan sonra) Selânik'te ikameti taht-ı karara alınmış ve muhafızlığı ile idare-i umuruna

Galip Bey ve Hüseyin Hüsnü Paşa olduğu halde Yıldız Sarayı'na gelmişlerdir. Bu heyet Başkâtip Ali Cevat Bey'e, II. Abdülhamid ile görüşeceklerini iletmişler ve küçük mabeyin odasında Hüseyin Hüsnü Paşa, durumu II. Abdülhamid'e izah etmiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamid gelen heyetten şu isteklerde bulunmuştur: "Ben hasta biraderimi çok sene Çırağan Sarayında muhafaza ettim. Siz de beni orada muhafaza edin. Bundan başka bir şey istemem". Bu istek üzerine Hüsnü Paşa, II. Abdülhamid'in İstanbul'da kalmasının doğru olmadığını, bazı kimselerin II. Abdülhamid'in ismini kullanarak çeşitli hadiselere neden olabileceğini ifade ederek; Sultanın Selanik'te muhafaza edilmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. II. Abdülhamid'in Selanik'e gitmeme ısrarı üzerine, Miralay Galip Bey, "Koskoca şanlı bir ordu sizin hayatınızı temin ediyor. Bu babdaki karar kat'idir. Askerin kararı böyledir. Sizin hayat ve rahatınız ordu temin etmiştir. Bundan büyük bir teminat vermek ve bu karardan nükul etmek mümkün değildir. Fakat bu teminatı Dersaadet'te kalırsanız vermiyor. Mesuliyet kabul etmeyiz." şeklinde bir konuşma yapmıştır[181]. II. Abdülhamid, ordunun kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmasının sebebinin kendisinin güvenliği değil, kendilerinin güvenliği için olduğunu ifade etmiştir[182].

II. Abdülhamid elinde küçük bir çanta olduğu halde Yıldız Saray'ından ayrılmak üzere Fethi Bey ile beraber bir at arabasına binmişlerdir. Yıldız'dan

---

selahiyet-i mutlaka ile tayin edilmiş bulunmaktasınız. Keyfiyeti Selanik vilayeti mülki ve askeri makamatına bildirilmiştir. Bu emrin tebliği anından itibaren Yıldız Saray-ı Hümayununda vazifenize başlamanız tebliğ olunur.
Hareket Ordusu Kumandanı
İdare-i Örfiye Kumandanı
Birinci Ferik
Mahmut Şevket Paşa", bkz, Okyar, **a.g.e.**, s. 42.

[181] Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 85-86. Fethi Okyar eserinde, bu konuşmayı Miralay Galip Bey'in değil, Hüseyin Hüsnü Paşa'nın yapmış olduğunu belirtmektedir Fethi Okyar'a göre Miralay Galip Bey şu konuşmayı yapmıştır: "Zat-ı Şahaneleri şehirde cereyan eden hadisatı bilmiyorlar. Askeri fevkalade galeyan halindedir. Taşmaya bir damla yeter. Sonra mesul aranır ve bulunda da iş işten geçmiş olur. Kısa zaman önce, burada kendi gözleriniz önünde şehit edilen Ali Kabuli Bey'e Sultan sıfatıyla ve Başkomutan ve Halife olarak da müesses manevi kıymetlerin mümessili olunabildi mi? İstanbul sokaklarında masum zabitlerin naşı günlerce olduğu yerde kalmıştır. Nazırlar, mebuslar, hocalar öldürülmüştür. Müsaade buyurulsun da hem hayat-ı hümayunlarını koruyalım, hem de memleketi yar-ü ağraya (dost düşmana) bir daha rezil ettirmeyelim.", bkz, Okyar, **a.g.e.**, s. 48.

[182] Bozdağ, **a.g.e.**, 126.

Selanik'e giden kafilede 38 kişi olduğu kaydedilmiştir. II. Abdülhamid'i Yıldız'dan uğurlayanlar arasında Başkâtibi Ali Cevat Bey ve Süleyman Şefik Beyler de bulunmuşlardır. Bir ara Mahmut Şevket Paşa'nın yaveri İbrahim Bey gelerek, kafileyi koruyacak olan askerin listesini Ali Fethi Bey'e vermiştir[183]. Yıldız'dan çıkan bu kafile saat 07.00'de hususi bir trenle Selanik'e doğru hareket etmiştir. İstanbul'da cülus şenlikleri yapılırken[184] II. Abdülhamid gece saat 2'de (20.30) Selanik'e gitmiş ve kendisine tahsis edilen Alatini Köşküne yerleşmiştir[185]. Ayrıca II. Abdülhamid'e aylık 100.000 kuruş maaş bağlanmıştır[186].

3.5) Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinin Kurulması ve Divan-ı Harb-i Örfi Kararları

31 Mart İsyanı'nın tamamen bastırılmasının ardından, isyanı çıkaranlar, iştirak edenler ve onlara yardımcı olanların yargılanabileceği "Divan-ı Harb-i Örfi" adı altında askeri bir mahkeme kurulmasına karar verilmiştir. Kurulan mahkeme 28 Nisan günü görevine başlamıştır. Kurulan bu mahkemenin Başkanlığına Topçu Feriki Hurşit Paşa getirilmiştir. Mahkemenin üyeliklerine ise Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa, Üçüncü Topçu Fırkası Kumandanı Mirliva Hasan Rıza Paşa, Erkan-ı Harbiye Mirlivalarından Nazif Paşa, Erkan-ı Harbiye Kaymakamlarından Cemal Bey, Bahriye Kaymakamlarından Vasıf Bey, Bahriye Kolağalarından Rauf Beyler olmuştur.

Divan-ı Harb-i Örfi'ye bağlı olmak üzere ayrıca üç tahkik heyeti kurulmuştur. Bu üç heyet ihtilal hareketine sebep olanların yakalanması,

---

183 Okyar, **a.g.e.**, s. 49-50.
184 Türkmen, **a.g.e.**, s. 96-97.
185 **Osmanlı**, Nu: 44, 1 Mayıs 1909.
186 Türkmen, **a.g.e.**, s. 97

yakalananlar hakkında tahkikat yapılması görevlerini yerine getirmiştir. Kurulan üç tahkikat heyeti şunlardan oluşmaktadır:

I.Tahkikat Heyeti: Piyade Dairesi Birinci Şube Müdürü Kaymakam Muhiyyiddin Bey Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Sermed Bey, İkinci İcra Mahkemesi Zabıt Kâtiplerinden Cemal Bey.

II. Tahkikat Heyeti: Topçu Altıncı Alay Kumandanı Kaymakam Osman Bey, Divan-ı Harb-i Bahrî Müdde-i Umumisi (Savcısı) Binbaşı Cemal Bey, İstintak Dairesi Zabıt Kâtiplerinden Mustafa Efendi.

III. Tahkikat Heyeti: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Şube-i Mahsusasından Mustafa Hamî Bey, Erkan-ı Harbiye Kaymakamlarından İhsan Bey, Birinci Ceza Mahkemesi Başkâtibi Reşad Bey.

Divan-ı Harb-i Örfî'de içinde kurulan bu üç tahkikat heyetinden başka bir de zabıt heyeti kurulmuştur. Bu heyet şu üyelerde oluşmaktadır: İkinci İcra Mahkemesi Başkâtibi Faik Bey ile Mahkeme-i Cinayet Zabıt Kâtibi Süleyman ve İstinaf Mahkemesi Zabıt Kâtibi Selahaddin Beylerden ve Mahkeme-i Cinayet Zabıt Kâtiplerinden iki kişidir[187].

Harbiye Nezaretinde sonradan kurulan Divan-ı Harb-i Örfi Tedkikat Komisyonu şu üyelerden oluşmuştur:

Başkan: Erkan-ı Harb Kaymakamlarından Fahreddin Bey. Üyeler ise, Erkan-ı Harb Kaymakamı Neşet Bey, Erkan-ı Harb Binbaşısı Hali Bey, Erkan-ı Harb Binbaşısı Şevki Bey, Erkan-ı Harb Kolağası Müfid Bey ve Piyade

---

[187] **İkdam**, Nu: 5360, 29 Nisan 1909.

Kolağası Hüseyin Bey. Kurulan bu heyete, halk tarafından isyanda rol oynayanların yazılı ya da sözlü olarak bildirilmesi istenmiştir[188].

Divan-ı Harb-i Örfi tarafından yapılan tahkikat ve mahkemeler sonucunda alınan kararlar 3 kısım defterde tasnif edilmiştir. I. Kısım defterde, "İdama Mahkûm Olup Salb (idam) Olunalar ve Esbab-ı Mahkûmiyet (mahkûmiyet sebebleri); II. Kısım defterde, "Müebbed ve Muvakkat Kürek ve Kal'abend ve Nefy ve Tard ve Altı Mah ve Daha Ziyade Hapis Cezalarıyla Mahkûm Olanlar": III. Kısım Defterlerde ise, "Bila-mahakeme ve Bila-middet Neyf olanlar".

Birinci Kısımda yer alan idam mahkûmlarının sayısı 70 kişidir. Bu mahkûmlardan bazıları ve önemlileri şunlardır: Padişah Yaverlerinden Süvari Feriki Mehmed Paşa yani Kabasakal Mehmet Paşa olmuştur. Kabasakal Mehmet Paşa'nın mahkûmiyet karında şu ifadeler yer almaktadır: "Merkumun şek-i hazır hükümeti tağyir (bozma) ve tebdiline (değiştirme) teşebbüs eden erbab-ı irticaya iştirak kasdıyla taht-ı muhafazada (hapiste) bulundurulduğu Atramos kasabasından[189] firara tasaddi (teşebbüs) ettiği ve orada bir takım zevata bazı mevaidde (vaatlerde) bulunduğu" ve birkaç gerekçe ile idamına karar verilmiştir[190].

İdam edilen bir diğer kişi de Erzurum Fırka ve Mevkii Kumadanı Erkan-ı Harbiye Feriki Yusuf Ziya Paşa olmuştur. Yusuf Ziya Paşanın idam edilmesinin nedeni ise, "Erzurum mevki-i askeriyesinden Nisan'ın sekizinci günü vuku'a gelen isyan-ı askeriyenin mürettip ve muharriki olup şekl-i hazır hükümeti tebdile teşebbüs eylediği" şeklinde belirtilmiştir[191].

---

[188] Türkmen, **a.g.e.**, s. 100.
[189] Bugünkü Bursa İline bağlı Orhaneli ilçesi, bkz, Nuri Akbayır, **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2003. s. 12.
[190] **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi; II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, (Haz.: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), TTK Yay., Ankara, 1999. s. 209.
[191] **Son Vak'anüvis…**, s. 209; Ayrıca Bkz, **BOA**, İ.ASK.., Gömlek No: 1327-C/91.

II. Abdülhamid'in Sermuhasibi Cevher Ağa'da idam edilenlerin arasında yer almıştır. Cevher Ağa ile berber, Volkan Gazetesi muharrirlerinden Enderunlu Lütfi Bey, Rüsumat Emini İstantik Kalemi Müdir Muavni Tevfik Bey, II. Abdülhamid'in hususi tütün kıyıcısı Hacı Mustafa Efendi, Şuray-ı Devlet Azasından Tayyar Bey, Tüfenkyandan Miralay Halil Bey, Maarif Nezareti Encümeni Teftiş ve Muayene aza-i sabıkasından El-Adl ve Protesto gazeteleri muhariri Nadiri Fevzi Efendiler de 9 Mayıs 1325 (2 Cemaziyelevvel 1327/22 Mayıs 1909) idama mahkûm edilmiştir[192].

Nizamiye Sekizinci Alayının Miralayı iken açığa çıkarılmış olan Asitaneli Mehmet Nuri Bey ibn Ahmed divan-ı örfideki ifadesinde, "ihtilalin üçüncü günü Aziziye Karakolhanesine giderek askerin kumandasını deruhte ettiğine (üzerine aldığı) dair kumandan paşaya tezkire gönderdiği ve üç gün karakolhanede kalarak kumandanlık namına mahfuzen gelen emirnameleri küşad ve icab edenlere emir tebliğ eylediği ve hassa kumandanlığından karakolhaneyi tek etmesi için gelen emirden bir gün sonra karakolhaneyi terk ettiği, "bila-emr ve sebeb-i meşru" bir kumandayı deruhte edip aldığı emir mucibince derhal kumandayı terk ettiğini" söylemiş ve suçu sabit bulunduğundan 16 Haziran 1325 (10 Cemaziyelahir 1327/29 Haziran 1909) tarihli mahkeme kararı ile idama mahkûm edilmiştir[193].

Taşkışla'daki Taburların Kumandanı Mirliva İsmail Bey, "İstanbul'a dahil olan Hareket Ordusu'na karşı silah isti'mal eden Taşkışla'daki efrad-ı askeriyeyi kumanda ettiği ve Hareket Ordusu karargahından hassa kumandanı namına Cuma günü gelen ve akşam yoklamasından anın muvacehesinde okunan ve mukavemet edilmeyerek teslim-i silah edilmesini mübeyyin olan telgırafname-i resmiye karşı tecahül göstererek müsademenin nihayetine kadar usat-ı askeriye arasında kalması ve bu babda bir sebeb-i makul dermeyan edememesi hususatından mümaileyhin Taşkışla'da bulunan

---

192 **BOA**, Fon Kodu:İ.ASK.., Gömlek No: 1327-Ca/1.
193 **BOA**, Fon Kodu:İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/46.

Hareket Ordusu'na karşı isti'mail-i silah eyleyen usat-ı askeriye arasında bulunduğu tebeyyün edilmiştir" kararıyla idama mahkum edilmiştir[194].

Volkan Gazetesi Sahib-i İmtiyazı Kıbrıslı Derviş Vahdeti bin Mehmed, "Gazeteyle vukuu bulan neşriyat-ı müfsidkaranesiyle vaka-i irticaiye ve ihtilal-i askeriyeyi ihzar eylediği (hazırladığı) ve ahiren Volkan namı alan İttihad-ı Muhammedi nam-ı mukaddesi altında bir cemiyet-i fesadiye teşkil eylediği" gerekçesi ile idama mahkum edilmştir[195].

Eski Zabtiye Nazırı Şefik Paşa'nın yaveri Jandarma Miralayı Ramazan Bey, "Saltanat-ı seniyyenin sekli ve hayetini tağyir ve tebdiline teşebbüs eylediği[196]; Amedî Divan-ı Hümayun Hulefasından Hakkı Bey, Şuray-ı Ümmet Gazetesi binasını yıkanları teşvik ve tahrik eylediği için[197]; 5. Alayı 2. Taburunun 2. Bölüğü Mülazım-ı Sanilerinden iken kadro haricine çıkarılmış olan İzmidli Kamil Ağa'nın İhtilalin muharrik ve müşevviklerinden olduğu sabit olunduğundan[198]; İtfaiye 1. Alayı'nın 1. Taburunun 1. Bölüğü Mülazım-ı Sanisi Yusuf Ağa'nın hadise-i askeriyeye iştirakı ve Hareket Ordusu'nun Beyoğlu kuşatması sırasında askeri direnmeye teşvik ettiği için[199]; Bahriye Yüzbaşılarından Yusuf Cemal Bey'in askeri isyana teşvik ettiği için[200];; Topçu 1. Numune Alayında misafir Mülazım-ı Sani Bursalı Mustafa Ağa'nın Hareket Ordusu üzerine top endihatını teshil ve efrad-ı askeriyeyi teşvik eylemesinden dolayı[201]; 5 Numaralı Tarak Dubasında Gögerte Yüzbaşılarından Niyazi Efendinin Nisan'ın ikinci günü Bahriye Nezareti'ne tayin olan Emin Paşa aleyhinde bazı tefevvühat-ı kerimanede bulunarak asakir-i askeriyeyi Paşa'yı mümaileyhi adem-i kabul zımnında tahrik eylediği ve usat-ı merkumeyi teskin için giden heyet-i nasiha-i ilmiyen nesayihini

---

194 **Son Vak'anüvis…**, s. 210.
195 **Aynı eser**, s. 210. Ayrıca Bkz, **BOA**, Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/94.
196 **Aynı eser**, s. 210.
197 **BOA**, Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/16.
198 **BOA**, Fon Kodu:İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/69.
199 **BOA**, Fon Kodu:İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/54.
200 **BOA**, Fon Kodu:İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/3.
201 **BOA**, Fon Kodu:İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/14.

reddederek maksud olan fevailin husulüne mani olduğu için[202] idamlarına karar verilmiştir. Maarif Müfettişlerinden Yusuf Ziyaettin Efendi'nin Volkan Cemiyet-i Fesadesine intisabla isyan-ı askeride müşevvik ve muharrik olduğu tebeyyün eylediğinden[203] idamına karar verilmiş ise de evrakının diğer evraklar arasına karışmış olduğundan unutulmuş ve kendisinin bir seneden fazla hapiste olduğu göz önüne alınarak Hakkı Paşa sadertinde idam cezası kürek cezasına çevrilmiştir[204].

31 Mart İsyanı'nın elebaşı olarak görülen Dördüncü Avcı Taburunun Üçüncü bölüğü Birinci Çavuşu Erzurumlu Hamdi bin Yaşar Adliye Nazırı Nazım Paşa ve Lazkiye Mebusu Arslan Bey'i öldürdüğü için[205], Dördüncü Avcı Taburunun Tüfenkçi Ustası Arif ihtilale dâhil ve müşevvik olduğu için[206], oğlu Dördüncü Avcı Taburunın Üçüncü Bölüğü Bölük Emini Mehmet ibn Arif ise diğer kıtaları isyana teşvik ettiği için[207] idama mahkûm olmuşlardır.

Nizamiye altıncı alayının birinci taburunun ikinci bölüğü mülazım-ı evveli iken kadro haricine çıkarılan Hasan Ağa, "Harbiye Nezareti meydanındaki süvari efradı yanına giderek görüşmesi şüpheyi davet etmesi üzerine bittevkif muahharen tahliye olunduktan sonra Meclis-i Mebusan önüne giderek "Biz mektebli zabitanı istemeyiz. Onlar dinsizdir. Bugün Harbiye Nezaretinden mektebli zabitanı beni tuttular. Elimdeki Kur'an-ı Kerim'i yere atıp çiğnediler ve beni habs ettiler" diye bağırdığı ve Mikyas-ı Şeriat gazetesi sahibine de bu yolda ifadatta bulunarak neşrine sebebiyet olduğu ve mumaileyhin tevkifinden sonra sivari efradı arasında itaatsizlik

---

[202] **BOA**, Fon Kodu:İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/99; **Son Vak'anüvis…**, s. 215.
[203] **BOA**, Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/120.
[204] **Son Vak'anüvis…**, s. 215.
[205] **Son Vak'anüvis…**, s. 212.
[206] **Aynı eser**, s. 211.
[207] **Aynı eser**, s. 212.

asarı göstermeye başladığı ve ondan sonra mektebli zabitan aleyhinde galeyan hâsıl olduğu”[208] sabit görüldüğünden idamına karar verilmiştir.

İsyan sırasında Hamdi Çavuş'un baş yardımcısı olarak atadığı onbaşı Halis (Özçelik)'de, “ihtilal-i askeriyeye müsellahan iştirak ve mafevkleri bulunan ümera ve zabitanın aleyhinde teşvikatta ve binbaşı Hayri Bey'i darbe ve zabitanı tevkife cür'et eylediğinden 15 sene kürek hapsine mahkum“[209]edilmiştir.

Divan-ı Örfi'de “Müebbed ve Muvakkat Kürek ve Kal'abend ve Nefy ve Tard ve Altı Mah ve Daha Ziyade Hapis Cezalarıyla Mahkûm Olanlar” [210] adı altında verilen kararla 420 kişi çeşitli hapis kararlarıyla cezalandırılmıştır.

Divan-ı Ördi'de “Bila-mahakeme ve Bila-middet Neyf olanlar” adı altında verilen kararlarla mahkum edilenlerden bazıları şunlardır: Mabeyn Başkatibi Müşir Tahsin Paşa, Mirliva Küçük Tahir Paşa[211], Katib-i Sani İzzet Paşa, Paris Sefiri Münir Paşa, Salim Mehmed Paşa, Kamil Paşa-zade Said Paşa, Mabeynci Faik Paşa, İzzet Paşa-zade Mehmet Ali Paşa[212], Serasker Rıza Paşa, Mekatib-i Askeriye Müfettişi İsmail Paşa, Tophane Müşiri ve Mekatib-i Askeriye Nazırı Zeki Paşa, Dahiliye Nazırı Mahdum Paşa, Merkez Kumandanı Sadettin Paşa, Şehremini Reşid Paşa, Orman Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melheme Paşa, Ser Hafiye Kadri Bey, Maarif Nazırı Haşim Paşa, Beyrut Valisi Mehmet Ali Bey, Mekteb-i Bahriye Nazırı Muavini Rıza Paşa, İkinci Fırka Kumandanı Şevket Paşa, Şişli Ciheti Kumandanı Mehmet Paşa[213].

---

208 **Aynı eser**, s. 214.
209 **Aynı eser**, s. 221.
210 Bkz, **Aynı eser**, s. 216–255.
211 **BOA**, Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/59.
212 **BOA**, Fon Kodu:İ:ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/86.
213 **Son Vak'anüvis…**, s. 255-256.

Yapılan bu yargılamaların ardından idama mahkûm edilenler, Sultanahmet Meydanı, Beyazıt Meydanı, Taksim Meydanı, Galata Köprüsü üzerinde ve şehrin muhtelif yerlerinde kurulan idam sehpalarında idam edilmişlerdir. 14 Mart günü Divan-ı Harb'in vermiş olduğu ilk idam kararları 13 kişinin asılması ile yerine getirilmiştir. İdam sehpaları Ayasofya Meydanı'nda Adliye binasının önünde, Beyazıt Meydanında, köprübaşında, Beşiktaş'ta cami önünde, Kasımpaşa'da divanhane önünde, Sirkeci'de istasyon önünde kurulmuştur. İlk asılanlar dördüncü avcı taburu ve onbaşılardan arkadaşlarına elebaşılık etmiş olanlar olmuştur. Hüseyin Cahid ve Ahmet Rıza diye Lazkiye Mebusu Arslan Bey'le Adliye Nâzırı Nâzım Paşa'yı öldürmüşlerdir. Bunu takip eden günlerde Ali Kabuli Bey'in öldürülmesine karışanlar, saraya mensup olanların bazıları, partiye muhalif gazeteciler ilk planda asılmışlardır.

İdam mahkûmları sabah erken saatlerde abdestlerini alıyorlar, ikişer rekât namaz kıldıktan sonra, beyaz gömlekler giydirilerek jandarma ve polis kordonu eşliğinde asılacakları yerlere götürüyorlardı. Sehpalar öğleden iki saat sonraya kadar yerlerinden kaldırılmamışlardır. Asılanların her birisi üzerine yaftalar yapıştırılmıştır. Divan-ı Harb kararları çok süratle vermiştir. Divan-ı Harb dosyaları elimizde tamamen mevcut olmadığı için bu konuda tam bir hükümde bulunmak mümkün değildir. Verilen idam kararlarının bir an önce yerine getirilmek istenmesindeki asıl sebep, ön planda halkı sindirmek olmuştur[214].

[214] Sedat Kumbaracılar, "31 Mart Vak'ası ve Yıldız Sarayı Yağması", **Hayat Tarih Mecmuası**, C. I, S. 4, Sıra No: 88, İstanbul, 1 Mayıs 1972. s. 71.

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gelen özgür hava, Osmanlı toplumunun pek de alışık olduğu bir hava değildi. Zira kısıtlamaların olduğu ve hafiyelerle geçen 33 yıldan sonra gelen bu özgürlük, toplumu adeta sudan çıkmış balık gibi özgürlük sarhoşu olmasına neden olmuştur. Ancak burada göze çarpan en önemli nokta "Meşrutiyet" kavramının toplumda daha yerleşmemiş olmasıdır. İşte bu özgürlük havasını siyasi çekişmelerle de desteklenince 31 Mart İsyanı'na zemin hazırlanmış olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilan ettirilmesinde büyük bir rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, devlet yönetimini direk olarak ele almaya çekinmiştir. Ancak Cemiyet'in Hükümet kurmamasına rağmen kurulan hükümetleri tahakkümü altına almak istemesi siyasi sorunlar yaratmıştır. İstanbul siyasetine alışık olmayan Cemiyet, merkezini Selanik'te tutmuş ve İstanbul'a yollamış olduğu bir heyet ile işlerini halletmeye çalışmış ve bu çalışmalarına askeri destek sağlamak için de Selanik'te bulunan 2. ve 3. Avcı Taburlarını "Meşrutiyeti" korumak bahanesi altında İstanbul'a getirmişlerdir. Meşrutiyet'in ilk hükümetleri olan Said Paşa ve Kâmil Paşa Hükümetlerinin görevden ayrılmasına bakıldığında da İttihat ve Terakki Cemiyeti ön plana çıkmaktadır. Bu siyasi çekişmede Cemiyet'i en fazla uğraştıran Kâmil Paşa olmuştur. Yarı askeri yarı sivil bir darbe ile düşürülen Kâmil Paşa hükümetinin yerine Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi kurulmuştur.

Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti, Cemiyet'in II. Meşrutiyet'in ilanından sonar kurmuş olduğu ilk hükümettir denilebilir. Bu hükümet İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Hükümete alışma ya da ısınma hükümeti olması bakımından önemlidir. Bu bakımdan kurulan bu hükümet, Cemiyet'in fiilen içinde bulunduğu ilk hükümet olarak sayılabilir. Kurulan bu hükümet Osmanlı tarihinin en önemli ve girift bağlarla bağlı olayı olan 31 Mart İsyanına sahne olmuştur.

31 Mart İsyanı'nın çıkaran avcı taburu erlerinin İstanbul'a Meşrutiyet'i korumak için gönderilmesi gayet mühim ve ilginçtir. İsyancıların elebaşı olarak görülen Hamdi Çavuş'un, "Meşrutiyet Kahramanı" olarak anılan Resneli Niyazi Bey ile Meşrutiyet'i ilan ettirmek için dağa çıkanlardan biri olması ve 31 Mart İsyanı'nda irticacı ve Meşrutiyet'i yıkmaya yönelik isyan çıkarmak ile suçlanması gayet önemlidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri dayanak olarak getirttiği bu taburların, 5 ay gibi kısa bir sürede İttihat ve Terakki düşmanı yapan nedenleri bulma imkânı kalmamıştır. Çünkü isyana katılanlar gerekli kovuşturma yapılmadan acele bir şekilde idam edilmişlerdir.

Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin gaflet içinde olması çıkan bu isyanın büyümesinin en önemli sebebidir. Şayet Hüseyin Hilmi Paşa isyanı bastırma emrini vermiş olsaydı, isyan belki de en çok 2 saat içinde bastırılmış olacaktı. Hükümetin İttihat ve Terakki Hükümeti olması ve çıkan olayın bastırılamayıp da II. Abdülhamid'in tahttan düşürülmesi olayın sonuçlarının tamamıyla İttihat ve Terakki'nin lehine olması isyanda bir İttihat ve Terakki parmağı olduğu şüphesi uyandırmaktadır.

Çıkan bu isyan ile beraber Osmanlı Devleti'nde ordu ile siyasetin iç içe girmiş olduğu açıkça görülmüştür. Kâmil Paşa Hükümeti'nin düşürülmesi sırasında Meclis'e gelen İttihatçı subayların silahları gölgesinde yapılan bir oturum ile düşürülen Kâmil Paşa Hükümeti ve yine İttihatçıların Selanik'ten getirmiş olduğu avcı taburlarının silahları gölgesinde düşen bir İttihat ve Terakki Hükümeti, bu iki olay tarihin bir cilvesi olsa gerek. İşte askerin siyasete bulaşması ileride Osmanlı Devleti'ne çok pahalıya maal olacaktır. Balkan Savaşlarının kaybedilmesi de bu siyasallaşmanın bir tezahürü olacaktır.

31 Mart İsyanı çıkışı bakımında Osmanlı tarihinde görülen isyanlarla benzerlik göstermektedir. Şöyle ki isyancıların ilk istekleri askeri mahiyettedir

ve Meclis'e gelmiş olan askerler hocaların işlerine karışmasını istememektedir. İsyanın dini bir mahiyet alması ile olayın ilk günü öğleden sonra Ayasofya Meydanına gelen hoca grubu ile başlamıştır. Ayasofya'ya gelen hocaların çıkmış bir olayı kendi lehlerine olacak bir ortama sokmayı planladıkları kesindir. Ancak şu ciheti iyi düşünmek gerekir ki, çıkan bu tür olaylarda, olayı çıkaranlardan çok çıkartan güçlerin ortaya çıkarılması mühim olmuştur.

31 Mart İsyanı'nı çıkaran gücün kim ya da kimler olduğu tarihi belgeleri ile ortaya koymak çok güçtür. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti Arşivi'nin günümüze ulaşmaması, olayın tek yönlü bir şekilde değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu tür bir değerlendirmenin de bilim açısından pek sağlıklı da olmayacağı kesindir.

31 Mart İsyanı'nın sonuçları gayet önemlidir. II. Abdülhamid'in düşmesi ile sonuçlanan bu isyanın sonuçları İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne büyük faydalar sağlamıştır. Öncelikle Cemiyet'in korkulu rüyası olan II. Abdülhamid'i saf dışı bırakmışlar, muhalif basın da bu olay sonucunda tasviye edilmiş ve en önemlisi de ordudaki cemiyet muhalifleri temizlenmiştir. Çıkan bu sonuçlara bakıldığı zaman olayın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Abdülhamid'e karşı çıkardığı veya irticacılar çıkarmış olabileceği sonucuna ulaşmak mümkün olsa da, tarihi olayları tek bir nedene bağlanamayacağı da göz önüne alınırsa, bu gün bu olayı kimlerin çıkardığı konusu hala bir sırdır. Bu sırrın çözülmesi de bir gün tarih sahnesine çıkacak ve tarihi aydınlatacak olan İttihat ve Terakki Arşivi'nin elde edilip bilim dünyasına açılması olacaktır.

KAYNAKÇA

I- ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

i) **Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umimiye Tahrirat Kalemi:**

Fon Kodu: DH.EUM.THR… **,** Dosya No:41,Gömlek No:39.

ii) **Dâhiliye Nezareti, Muhaberât-ı Umumiye İdaresi**:

Fon Kodu: DH-MUİ, Dosya No: 108–2 Gömlek No: 2.

iii) **İrade Askeri:**

Fon Kodu: İ..ASK..., Gömlek No: 1327/C–36 Dosya No: 86 Tarih: 15/C/1327 (Hicri).

Fon Kodu: İ.ASK…, Dosya No: 745, Gömlek No: 1327/C-91.

Fon Kodu: İ.ASK…, Dosya No: 83, Gömlek No: 1327/R-17.

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/3.

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/14.

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/36.

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/46.

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/69.

Fon Kodu: İ.ASK..., Gömlek No: 1327-C/91.

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/120.

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/1.

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/16.

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/54.

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/59.

Fon Kodu: İ:ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/86.

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/94.

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/99.

v) **Meclis-i Vükelâ Mazbataları:**

Fon Kodu: MV, Dosya No: 127, Gömlek No:4/1–2, Tarih: 01/R/1327.

Fon Kodu: MV, Dosya No: 127, Gömlek No:7, Tarih: 09/Nisan/1909.

Fon Kodu: MV, Dosya No: 127, Gömlek No: 10, Tarih: 5/R/1327.

vi) **Yıldız Esas Evrakı ve Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı:**

Fon Kodu: Y.EE…, Dosya No: 94, Gömlek No: 40, Tarih: 19/M/1327.

Fon Kodu: Y.EE…, KP, Dosya No:32, Gömlek No: 3136.

Fon Kodu: Y.EE…, KP, Dosya No: 86–32, Gömlek No: 3139

Fon Kodu: Y.EE…, KP, Dosya No: 34, Gömlek No: 3367.

Fon Kodu: Y.EE… KP, Dosya No: 86–34, Gömlek No: 3368.

Fon Kodu: Y.EE…, KP, Dosya No: 34, Gömlek No: 3372.

Fon Kodu: Y.EE…, KP, Dosya No: 86–34, Gömlek No: 3373.

Fon Kodu: Y.EE…, KP, Dosya No: 32, Gömlek No: 3183.

vii) **Zaptiye Nezareti:**

Fon Kodu: ZB, Dosya No: 314, Gömlek: 70, Tarih: 4 Nisan 1325.

Fon Kodu: ZB, Dosya No: 332, Gömlek No: 23.

Fon Kodu: ZB, Dosya No: 496, Gömlek No: 26, Tarih: 22/Ha/1325.

Fon Kodu: ZB, Dosya No: 628, Gömlek No: 30.

Fon Kodu: ZB, Dosya No: 628, Gömlek No: 38.

II. YAYINLANMIŞ BELGELER

i) **Atatürk'ün Not Defterleri-I**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004.

ii) *British Dokcuments on Foreing Affaird: Reports and Papers From The Foreing Office Confidential Print* **(B.D.F.A)**, (Ed.: BOURNE, K. ve D. C. WATT),Part I, Series B, Volume 20, The Otoman Empire Under The Young Turks, 1908–1914, University Publications Of America, 1985.

III. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridеleri:

i) **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, C. I, TBMM Basımevi, Ankara, 1982.

ii) **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, C. II, TBMM Basımevi, Ankara, 1982.

iii) **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, C. III, TBMM Basımevi, Ankara, 1982.

IV. Gazeteler:

i) **Ceride**: 31

ii) **İkdam**:5185, 5341, 5342, 5347, 5348, 5350, 5354, 5355, 5356, 5357,5358, 5360, 5361, 5362, 5363.

iii) **Mizan**: 126,132.

iv) **Sabah**: 7017, 7023, 7030, 7031,7032, 7034, 7035.

v) **Takvim-i Vekai**: 181, 182, 183, 198.

vi) **Volkan**: 1, 3, 43, 45, 47, 51, 53, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 75, 81, 87, 90, 94, 98, 101, 100, 104, 106.

vii) **Osmanlı**: 44, 45.

VI. Kitap ve Makaleler

Açıklamalı Mecelle, Hikmet Yay., İstanbul, 1973.

AHMAD, Faroz, **İttihat ve Terakki 1908–1914 (Jön Türkler)**, (Çev: Nurhan Ülken), Sander Yay., İstanbul, 1971.

AHMET İZZET PAŞA, **Feryadım**, C. I, (Haz.: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), Nehir Yay., İstanbul,1992.

AHMET REFİK (A.R.), **11 Nisan İnkılâbı**, İstanbul, 1325.

AKBAYIR, Nuri, **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2003.

AKDAĞ, Ömer, “Bir İttihatçının Gözüyle Adım Adım 31 Mart Olayı”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 190, Ekim 2002.

AKŞİN, Sina, **31 Mart Olayı**, AÜSBF Yay. No: 305, Ankara, 1970.

AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 2003.

AKTAR, Yücel, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci olayları (1908–1918)**, İletişim Yay., İstanbul, 1990.

ALİ CEVAT, **İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi; II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, (Haz.: Faik Reişt Unat), TTK Yay., Ankara, 1991.

ALKAN, Ahmet Turan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.

ALKAN, Ahmet Turan, “Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları”, **Osmanlı**, C. II, (Ed.: Güler Eren), Türkiye Yay., Ankara, 1999. (s. 420-429).

ALTUĞ, Yılmaz, **Siyasi Tarih Ders Notları (1776–1920)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1977.

APAK, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK Yay., Ankara, 1988.

ARDIÇ, Fuat - Süphan Ardıç, **Kırım Savaşı; Ali Paşa ve Paris Antlaşması**, Eren Yay., İstanbul, 2002.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789–1914**, TTK Yay., Ankara, 1999.

ASAF, Mehmet, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım**, (Haz: İsmet Parmaksızoğlu), TTK Yay., Ankara, 2002.

ATAY, Falih Rıfkı, **Batış Yılları**, İstanbul, 1963.

AVCIOĞLU, Doğan, **31 Mart'ta Yabancı Parmağı,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa(1908–1914),** C. II, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1976.

BABACAN, Hasan, **Mehmed Talât Paşa 1874–1921 (Siyasî Hayatı ve İcraatı)**, TTK Yay., Ankara, 2005

BAYAR, Celal, **Ben De Yazdım; Milli Mücadeleye Gidiş**, C. I, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

BAYAR, Celâl, **Ben De Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş**, C. II, Baha Matbaası, İstanbul, 1966.

BAYDAR, Mustafa, "31 Mart'tan Korkunç Bir Tablo", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1970.

BAYUR, Hilmi Kâmil, **Sadrazam Kâmil Paşa – Siyasi Hayatı –**, Sanat Basımevi, Ankara, 1954.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, k. 2, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Haz.: Ahmet Kuyaş), YKY, 7. Baskı, İstanbul, 2002.

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ, **Divan-ı Harb-i Örfî**, Yeni Asya Neşriyat, Kelebek Matbaası, İstanbul, 1993.

BEYDİLLİ, Kemal, "Ahmet Tevfik Paşa" Maddesi, **DİA**, C. II, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1989. (s.139–140)

BİLEN, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Akçağ Kitabevi, İstanbul, 1967.

BİRİNCİ, Ali, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", **Genel Türk Tarihi**, C. VII, Yeni Türkiye Yayınlar, 1999. (s. 381–414).

BLEDA, Midhat Şükrü, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.

BORAK, Sadi, "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi", **AAMD**, C. VII, S. 22, Ankara, Kasım 1991. (s. 357–371)

BOSTAN, M. Hanefi, **Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa**, İrfan Yayınevi, İstanbul. 1992.

BOZDAĞ, İsmet, **Abdülhamid'in Hatıra Defteri (Belgeler ve Resimlerle)**, Kuran Yay., İstanbul, 1975.

CASTON, Henry, **Beynelmilel Sermaye ve İhtilâller**, Otağ Yay., İstanbul, 1974.

ÇABUK, Vahit, **Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan II. Abdülhamid**, Emre Yayınlar, İstanbul, (t.y).

ÇELİK, Bilgin, **İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu**, Büke Yay. İstanbul, 2004.

ÇİÇEK, Hikmet, **Dr. Bahaeddin Şakir; İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004.

DABAĞYAN, Levon Panos, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han**, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, 2002.

DANİŞMEND, İsmail Hami, **31 Mart Vak'ası**, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1942.

DANİŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2003.

Düstur, Birinci Tertip, C. IV, Dersaadet, 1329.

EARLE, Edward Mead, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Milliyet Yay., İstanbul, 1972.

EMRE, Ahmet Cevat, **İki Neslin Tarihi**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960.

ENGELHARDT, **Tanzimat ve Türkiye**, **(**Çev: Ali Reşad), Kaknüs Yay., İstanbul, 1999.

ERTÜRK, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, (Haz.: Samih Nafiz Tansu), Nurgök Matbaası, İstanbul, 1957.

GENCER, Ali İhsan, "Ayastefanos Antlaşması", **DİA**, C. IV, İstanbul. 1991.(s. 225).

GENCER, Ali İhsan, "Berlin Antlaşması", **DİA**, C. V, İstanbul, 1992.(s. 516–517).

GÖVSA, İbrahim Alaettin, "Derviş Vahdeti" Maddesi, **Meşhur Adamlar, Hayatları-Eserleri**, (Haz.: Sedat Simavi), İstanbul, 1933–1935.

GÜLSOY, Ufuk, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, 1994.

GÜRESİN, Ecvet, **31 Mart İsyanı**, Habora Kitabevi Yay., İstanbul, 1969.

Hicaz Demiryolu Layihası, İstanbul, 1324.

HÜLAGÜ, M. Metin, **Pan-İslâmist Faaliyetler**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1994.

HÜLAGÜ, M. Metin, **Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı**, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2001

ILGAR, İhsan, "31 Mart ve Hareket Ordusu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 6, İstanbul, Mart 1968. (s. 23–31).

İNALCIK, Halil, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Doktora Tezinin 50. Yılı, Eren Yay., İstanbul, 1992.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralarım; Genç Subaylık Yılları(1884–1918)**, (Haz.: Selahattin Selek), Burçak Yay., İstanbul, 1969.

İRTEM, Süleyman Kani, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu; Abdülhamid'in Selanik Sürgünü**, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003.

KABAKLI, Ahmet, **Temellerin Duruşması**, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul, 1990.

KARABEKİR, Kazım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti(1896–1909)**, Emre Yay., İstanbul, 1995.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. V-VI-VII, Ankara, 1983; C. IX, TTK Yay., Ankara, 1999;

KARPAT, Kemal H. – Robert W. Zens**,** "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876–1909)", **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yay., C. VII, Ankara, 1999. (s. 291-315)

KOCABAŞ, Süleyman, **Sorularla Merak Edilen Tarihimiz**, 1. Baskı, Vatan Yay., İstanbul. 2000.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, **Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı, 31 Mart Vak'ası ve İslâmcılık**, Temel Yay., İstanbul, 2001.

KODAMAN, Bayram, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", **Genel Türk Tarihi**, C. VII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999. (s. 333-380)

KODAMAN, Bayram, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XII, Çağ Yay., İstanbul. 1993.

KUMBARACILAR, Sedat, “31 Mart Vak’ası ve Yıldız Sarayı Yağması”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C. I, S. 4, Sıra No: 88, İstanbul, 1 Mayıs 1972. (s. 70–77).

KURAN, Ahmet Bedevi, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, (t.y).

KURAN, Ahmed Bedevi, **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1948.

KURAN, Ahmed Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959.

KURŞUN, Zekeriya – Kemal KARAMAN, “Derviş Vahdeti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA),** C. IX, İstanbul, 1994.(s. 198–200).

KUTAY, Cemal, **31 Mart İhtilalinde Abdülhamit,** Cemal Kutay Kitaplığı: 1, İstanbul, 1977.

KÜÇÜK, Mustafa, “Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyet’e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti’nin Siyasi Vaziyeti”, **Osmanlı**, C. II, (Ed: Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999. (s. 51-62).

LEE, Hee Soo, “II. Abdülhamid ve Doğu Asya’daki Pan-İslamist Siyaseti”, **Osmanlı**, C. II, (Ed: Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999. (s. 363-372).

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, TTK Yay., Ankara, 1998.

MAHMUD MUHTAR PAŞA, **Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşması’ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri**, (Haz.: Erol Kılınç), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

MANGO, Andrew, **Atatürk, Modern Türkiye’nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul,2004.

MC CULLAGH, Francis, **Abdülhamid'in Düşüşü**, (Çev: Nihal Önol), İstanbul Kitaplığı, İstanbul, 1990.

MEHMET SELAHATTİN BEY, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışlı Hakkında Bildiklerim**, (Haz: Ahmet Varol), İnkılâp Yay., İstanbul, 1989.

MEVLANZADE RİFAT, **31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi**, (Haz.: Berîre Ülgenci) Pınar Yay., İstanbul, 1996.

Mizancı Mehmed Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları, (Haz.: Celile Eren (Ökten) Argıt), Marifet Yay., İstanbul, 1976.

MÜCELLİTOĞLU ALİ ÇANKAYA, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C. I, Ankara, 1954.

MÜFTÜOĞLU, Mustafa, **İstanbul'a Yürüyen Ordu, 31 Mart'ın Perde Arkası**, Başak Yay., İstanbul, 2005.

NECEFZADE, Yakup Kenan, **Sultan İkinci Abdülhamid ve İttihat – ü – Terakki**, İttimad Yayınevi, İstanbul, 1967.

OKDAY, Şefik, **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Ata Ofset, İstanbul, (t.y.).

OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz.: Cemal Kutay), Tercüman Yay., İstanbul, 1980.

ORHON, Alparslan, "Erzurum ve Erzincan'da "31 Mart Olayı" ile ilgili Ayaklanmalar ve Bastırılmaları", **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1985. (s. 93–109).

ORTAYLI, İlber, "Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid", **Genel Türk Tarihi**, C. VII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999. (s. 316–331)

OSMAN NURİ, **Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı (Hayat-ı Hususiye ve Siyasiyyesi)**, İstanbul, 1327.

OSMANOĞLU, Ayşe, **Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım)**, Selçuk Yay., Ankara, 1984.

ÖZCAN, Azmi, **Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877–1924)**, 2. Baskı, TDV Yay., Ankara, 1997.

ÖZÇELİK, Ayfer, **Sahibini Arayan Meşrutiyet, Meclis-i Mebusan'ın Açılışı 31 Mart ve 1909 Adana Olayları**, Tez Yay., İstanbul, 2001.

ÖZÇELİK, Halis **"**31 Mart Vak'asını Biz Çıkardık**",** (Haz.: İlhan Tarsus), **Tercüman**, 1955.

ÖZKAN, Nuri, "Abdülhamid'in Hal'i", **Tarih Dünyası**, C.III, S. 25 (15 Eylül 1951). (s. 1122–1126)

ÖZYÜKSEL, Murat, **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.

ÖZTÜRK, Osman, **Mecelle**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1973.

SANDALCI, Mert, **Max Fuchtermann Kartpostalları**, C. III, İstanbul,2000.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Şubat 2003.

SEDES, Halil, **"**İhtilalin Mukadderatı ve Canlı Bir Hatıra**"**, **Tarih Hazinesi**, S. 15, İstanbul, 1952. (s. 763–766).

SERTOĞLU, Mithat, "31 Mart Olayı'na Işık Tutan Belgeler", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** S. 35, Aralık 1999. (s. 45–47).

SERTOĞLU, Midhat, "Yeni Belgelerin Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid Han Tahttan İndirildiği Gün Sadrıâzam Kimdi?", **Milli Kültür Dergisi**, S. 69, Ankara, Şubat 1990. (s. 48–54).

SIR, İ. Nuri, "31 Mart'ın Gizli Tarafları", **Tarih Dünyası**, C.III, S. 24, 1 Eylül 1951. (s.1013,1031).

Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi; II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909), (Haz.: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), TTK Yay., Ankara, 1999.

SOY, H. Bayram, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere İle Nüfuz Mücadelesi**, Phoenix Yay., Ankara, 2004.

SÖNMEZ, Selim, **Bediüzzaman Saidi Nursi'nin 31 Mart Olayındaki Tavrı**, Köprü Dergisi, S. 78, İstanbul, Bahar 2002.

SÜLEYMAN ŞEFİK PAŞA, **Hatıratım; Başıma Gelenler ve Gördüklerim; 31 Mart Vak'ası**, (Çev: Hümeyra Zerdeci), Arma Yay., İstanbul, 2004.

TAYLAK, Muammer, **Saltanat, II. Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri,** Başnur Matbaası, Ankara, 1969.

TENGİRŞENK, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967.

TOYNBEE, Arnold, "Pan-İslâmizm'in Başarısızlığı", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, (Çev.: Ümit Özdağ), S. 61, Ankara, Ağustos 1989.

TUNAŞAR, Seyhun, **Osmanlı Devleti'nde Son Dönem Mason Sadrazamlar ve Yönetime Etlikeri**, Piramit Yayıncılık, Ankara, 2003.

TUNAYA,Tarık Z., **İslâmcılık Cereyanı; İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler**, Siyaset İlmi Serisi:3, Baha Matbaası, İstanbul, 1962.

TUNAYA, Tarık, Z., **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859–1952)**, İstanbul, 1952.

TURAN, Mustafa, **Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizlenmiş Bir Facia, Taşkışla'da 31 Mart Faciası**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966.

TURFAN, M. Naimi, **Jön Türklerin Yükselişi**, (Çev: Mehmet Moralı), Alkım Yay., İstanbul, 2005.

TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri; Siyasi Psikoloji Bakımından Bir Tedkik**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. Nu: 16, 3. Basım, İstanbul, 1997.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Kişiler, Dönemler, Akımlar, Yapıtlar, C. IV, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er, **Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003.

YAKUT, Kemal, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çabaları (1908–1912)", **Osmanlı**, C. II, (Ed: Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999. (s. 441-453)

YALÇIN, Hüseyin Cahit, "31 Mart'tan Sonra İdamların Karşısında", **Yakın Tarihimiz**, C. I, S. 6, 5 Nisan 1962. (s. 170–171).

YALÇIN, Hüseyin Cahit, "Meşrutiyet Hatıraları", **Fikir Hareketleri**, S. 96, İstanbul, 24 Ağustos 1935.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasi Anılar,** Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 1976.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.I, Rey Yay., İstanbul, 1970.

YUNUS NADİ, **İhtilal ve İnkılab-i Osmanî**, Dersaadet, İstanbul, 1325.

YÜCEL, Hasan Ali, **Hürriyet Gene Hürriyet**, TTK Yay., Ankara, 1960.

ZİYA ŞAKİR, **Sultan Hamid'in Son Günleri**, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul, 1943.

EK–1

سنهٔ حالیه کانون ثانینک یکرمی سکزنجی چهارشنبه کونی صدر سابق کامل پاشا مابین همایون ملوکانه‌یه کلەرک ایچری
اردوی همایون قوماندانی حربیه ناظری ناظم پاشانک اقدام عسکریسنده ومذکور اردوی همایونک زمان قلیلده شایان
اولنان انتظام مکملیتی حربیه نظارتنه وحمدی پاشانک بحریه نظارتی وکالتنه تعیینی لزومی وناظم پاشانک مابین همایونه
منظور اوروپا مابین همایونه بولندیغی قرینه‌لی حضرت شهریاری امیر بک واسطه‌سیله خاکپای شاهانه‌یه عرضه ایدرسه
اولمی اوزرنه چاکرلری حضور همایونه جلب اولنارق بحریه ناظری عارف پاشانک استعفا ایتمه اولدیغی بیانیله
وافاده ایدلمک اولمسنه نظراً استعفاسنک قبولی برشی دینلمزلر ایسه حربیه ناظری علی رضا پاشا ابتدای مشروطیتدن
شمدیه قدر هر خصوصده آثار حمیت وصداقت ابراز ایتمش وعهده‌سنه مفوضه اولان وظائف عسکریه‌یی
اجراسنده هیچ بر قصوری کورلمامش اولدیغندن شایان شکری بوصورتله عزلی موافق حق ومعدلت
اولمیه‌جغی وبناءً علیه بوصورت نزد همایونده تجویز بیورلمیه‌جغی حقنده اولبابده‌کی اوامر ومطالعات شاهانه
کندوسنه تفهیم اولنمق اوزره یارین حضور همایونه قبول بیورلمیه‌جغی وناظم پاشانکده کامل پاشا ایله
شرفوقوع اولاجق اشبو ملاقاتدن صکره یارینکی مثول شرفنه نائل اولاجغی حقنده تبلیغ ایدلمک اوزره نزدینه عزیمت ایلدیکم اثناده
همایون حضرت پادشاهی‌یه شایان کامل وناظم پاشالره تبلیغ ایتمک اوزره اقتضا ایدلسه اولان ایکی قطعه تذکره
حربیه وبحریه ناظرلرینک تبدیلی استدعاسنی متضمن اولوب لاحق التقدیم مصارف وتکلیفات بابنده ورجا وارد اولان
چاکرلرینه تودیع ایله بوندن اراده سنیه‌لرینک شرف صدوری بیورلمسی خاکپای شاهانه‌یه عرضی افاده ایتمسی اوزرینه کیفیت
ملوکانه‌یه مابین همایونده انتظار ایتمک اولدیغنده خاکپای شاهانه‌یه عرض ایلدیکم
اولوجهله خاکپای همایونه شاهانه‌یه لدی العرض علی رضا پاشانک عزلی بک حضوره بوملاقات اولدیغی واکثر
صدر اعظم پاشانک بوبابده‌کی اصرارینه جبراً بعدم رضا قبول بیورلدیغی حالده کندوسنک استعفاسی ویا
انفصالی لزوم کلدیکی بیان عاجزانه کامل پاشانک عرضه واستدعاسی هوا ناخواه قبول بیورلمه وناظم پاشا
نائل شرف مثول اولدقدن صکره اولبابده‌کی استئذانه تذکره‌لرینک اراده سنیه‌لری دخی احسان بیورلمه‌ده اولدوغندن
مابین همایونه دائره سنده بولنان کامل پاشا مذکور تذکره‌لری الدقدن صکره ناظم پاشا ایله برابر سرای همایونده
عودت ایتمشلردر

-2-

جمعه کونی سلاملق رسم عالیسنده معاودت بیورلدیغی متعاقب اوچنجی طابورك مصادف نظر همایون اولدیغی جهتله
سبب انقلابی قرمانه بیورلدی اوزرینه کیفیت خاصه دیکر فرقه همایون قوماندانلرینه لدی الاستفسار حربیه وکیل
ناظرینك کامل پاشا طرفندن یولسز اولهرق عزل ایتدیرلمسی اولدیغی سبب دیه بیانده بولنان طابورك کلدیکی روایت
اولنمقده ایدوکی افاده اولنمسی اوزرینه وظائف عسکریه‌نك ان مقدس وان مقدمی پادشاهمزه قارشو
اولان وظیفهٔ احترامکارانه‌نك اجراسی اولوب بونك خارجنده وناحیه‌ده هیچ بروجهله مسبب تصور اوله‌میه‌جغی
شاایلها قوماندانه پاشالره بیانه وصورت حالی اوقاتم خاکپای عالیه عرضه ایلدم
اوکیجه بکباشی انور ونکور طابور قوماندانی بکباشی رمزی بکلر نزد چاکرانه‌مه کلرك یوسف عزالدین افندی
قضیه‌ده دوراً ایدوب ترقی واتحاد جمعیتی عفو ایدلك استیلادن شائبه‌دن جمعیتك بری وعاری
اولدیغی پادشاهمزه اقدام حضورلرینه اثبات ایچون اوچنجی طابورك سلانیکده رسم عالیسنده حاضر بولندیغی وآنی
وترقی جمعیتك ذات همایون شاهانه‌یه قارشو دائما صادق بولندیغی فقط موی الیها طرفندن رجا اولنه
بیانات وافادات خاکپای همایونه لدی العرض بوبابده برکونه معلومات شاهانه اولدیغی وعرضه اولنه
انور ورمزی بکلره افاده قلنمشدر
صیانت صداقتکارانه‌مه خطوط سبب موجب اولدیغی مجلس مبعوثان رئیسی احمد رضا ورئیس ثانیسی
جمعه ایرتسی افندی یعنی بازار کیجه‌سی ساعت درت رادهلرنده مجلس مبعوثانجه صدر اعظم کامل پاشایه
طلعت بکلر نزد ملوکانه‌مه کلرك بوکونه بوز قضایه بکر رأیله مجلس مبعوثانجه ادامه مسند وزارته لیاقتی
عدم اعتماد کوسترلمسی اولدیغی جهتله شاارك بونه امنیت داخلیه وخارجیه اوزرینه خاکپای همایونه حقوق
طلب واسترحامی حاوی مجلس مبعوثان ریاستیه مختوم برتذکره اعطا ایلدکلری اوزرینه خاکپای همایونه عرض
پادشاهیه لدی العرض چونکه کامل پاشانك بوبابده برکونه معلومات عرض قلنمامه اولدیغی جهتله
قربای جناب شهریاریه رفعت بك صدر شاارك نزدینه اعزام بیورلدیغی اشکاله کیفیت اولندقده
وقوع حالی تصدیق ایله حال اولدیغی مهر همایونی یایه باب همایونه ملوکانه‌یه کلرك بالذات تقدیم ایده‌جکی
بیان ایتمه اولدیغی شاارله رفعت بك طرفندن سده سنیه شاهانه‌یه عرض وافاده اولنمسی اوزرینه واقعا
مقام صدارته تعیین بیورلدی ذوات مهر همایونه ید مؤید همایونلرینه تودیع بیورلمشلردر بونلرك حسب الحال

-3-

انفصالنده مهر همایونی کندولرینك بالذات اعاده اجراسی مسوده بالامثال اولدیغی کبی مهر همایونك طوغراسنه

طوغریه کندوسنده استرداری ذات همایونلرینك منصف اولدیغی فضلت جلیله ترکه دخی موافق اولدیغی درجه‌ده

ومجلس مبعوثانك معاملاته فایشو مقام صدارتده قالدیرلمق امری کندوسنجه منظور اولوب اولدیغی ده حالده قال

ونظر ایدوکه حضت الحق نمونه فطانت وذکاوت ویر مثال بی مثال حکمت وظرافت اوله‌رق مشرفنوع

بویرلدی اراده سنیه شاهانه حاملاً کامل پاشا نزدینه تکراراً اعزام بویرلاّ شارالیه رفعت بك اراده سنیه

تبلیغ ایتمی اوزرینه کامل پاشانك تودیع وتسلیم ایلدیکی مهر همایونی یدموید پادشاهیلرینه تسلیم ایلمشدر

بازارکونی درجهٔ الهام نتیجهٔ حضرت پادشاهیلرینه مسند صدارت داخلیه ناظری حسین حلمی پاشایه توجیه

وشیخ الاسلام جمال الدین افندینك استعفاسی ده نزد همایونده حضرت خلافتپناهیلرینه قبول عفو اولنمشدر

اوزرینه رومایلی قاضعسکری ضیاءالدین افندی کذا طرف اشرف حضرت خلافتپناهیلرینه مسند مشیخته نصب

ونعمه بویرلدقده اولبابده شرفصدور بویرلاّ خط همایون شوکت مقرون حضرت خلافتپناهیلری حاملاً

وشارالیهما ایله معاً یلدز سرای عالیسنده رسم معتاده ایله باب عالیه عزیمت وخط همایون عظمت مقرون

حضرت پادشاهی ادامهٔ احترامات لایقه ودقائقه ایله قرائت ایدلمه اولدیغی معروضدر

عبد مملوکلری
علی جواد

EK–2

هو

٢٦ اغسطس ١٩٠٨

دیارده چیقان فردنیلاف غزته‌سی درسعادتده اولدیغی بالبیان

نائل تحسین زنجیری زبرجد تعرفه‌یله درج ایتمشدر.

بوکره صادق حقده تابع اولدیغی حوادث معکوسه کنجترک قومیته‌سی کمال پاشا به اسمه

وعثمانی بر ملک اولوب شایان شدیده‌دکیه ابراز ایتدیکی فعالیتده ممنون اولدیغی

بیان ایتمشدر.

Fon Kodu: Y.EE…, KP, Dosya No: 32, Gömlek No: 3183.

EK-3

[illegible]

Fon Kodu: Y.EE…, KP, Dosya No: 34, Gömlek No: 3372.

EK–4

Fon Kodu: Y.EE…, KP, Dosya No: 34, Gömlek No: 3367.

EK–5

Fon Kodu: Y.EE… KP, Dosya No: 86–34, Gömlek No: 3368.

EK–6

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Fon Kodu: Y.EE…, KP, Dosya No: 86–34, Gömlek No: 3373.

EK–7

Fon Kodu: Y.EE…, KP, Dosya No: 86–32, Gömlek No: 3139

EK–8

ضبطيه نظارتى
مكتوبى قلمى
عدد
١٥٨

Fon Kodu: ZB, Dosya No: 628, Gömlek No: 30.

EK–9

TÉLÉGRAMME

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

محل نومروسی N° du dépôt	کلمات Nombres des mots	غروب Group	محل تاریخی Date du dépôt	ساعت Heures	دقیقه Minutes	روز و یا شب Matin ou Soir	Voies	اشارات Ind. non taxées
٥٦١	٩٠			٦				

Fon Kodu: ZB, Dosya No: 332, Gömlek No: 23.

EK–10

مكتوبی قلمنه مخصوص

Fon Kodu: ZB, Dosya No: 314, Gömlek: 70, Tarih: 4 Nisan 1325.

EK–11

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/3.

EK–12

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/46.

EK–13

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/36

EK–14

Osmanlı Arşivi Daire

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-C/120.

EK–15

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/1.

EK–16

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/16.

EK–17

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/54.

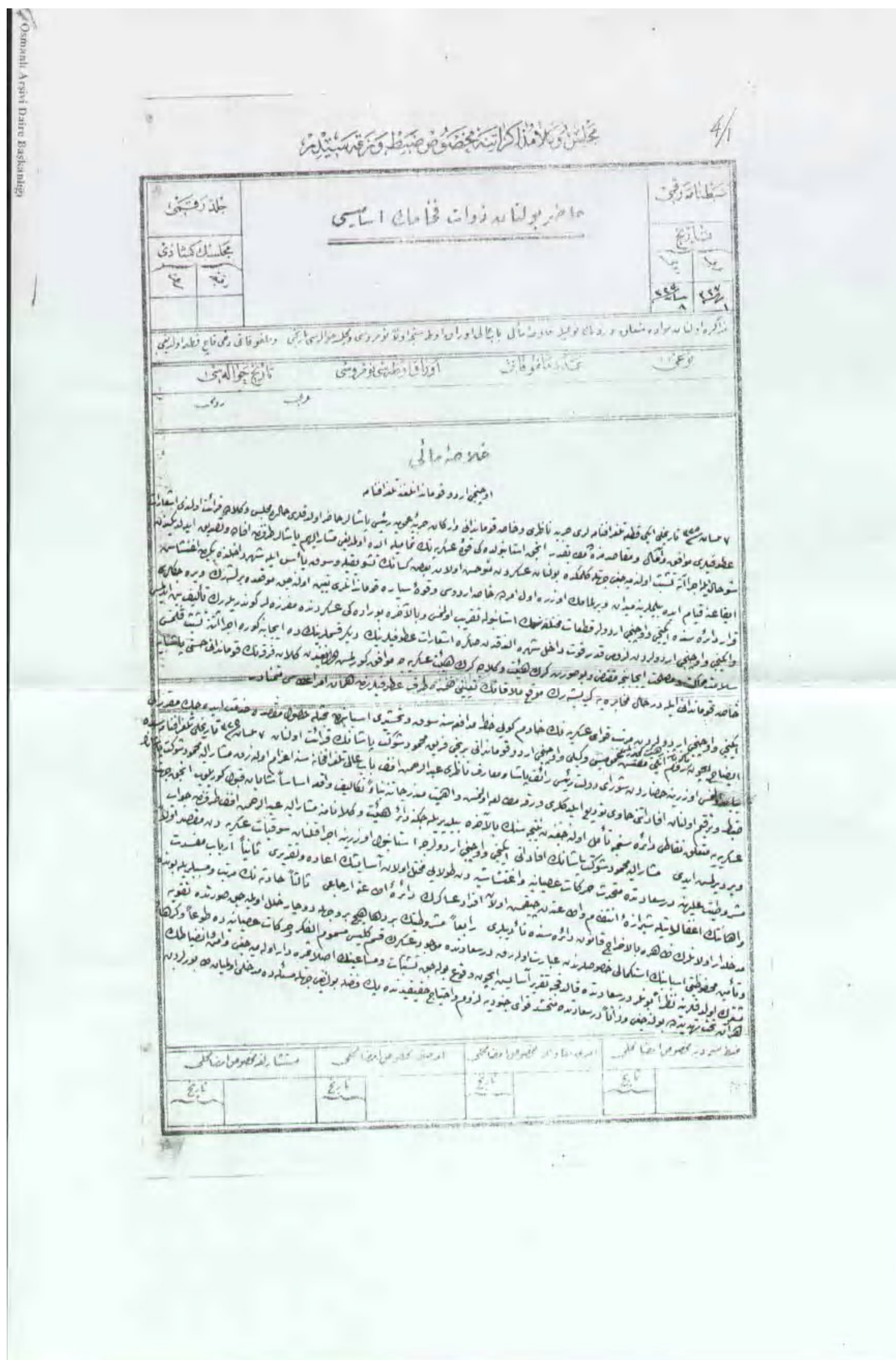
EK–18

Fon Kodu: İ.ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/59.

EK–19

Fon Kodu: İ:ASK…, Gömlek No: 1327-Ca/86.

EK–20

4/1

مجلس وکلا مذاکراتنه مخصوص ضبط ورقه‌سیدر

حاضر بولنان ذوات فخامک اسامیسی

Ek–24b

2

اوچ درده بورك ذات حضرت پادشاهینك محافظه لرینه معمور ییلدیز سرای همایونه ترك و اقامه سی ومقابلی قسمنده قابل استخدام اولاً قسمنك
دفع ایلیوب استخدام اولنمه لرنده اوطرفه سوقلری و بیتون نسبتده استفادهٔ حقیقیه اولنه مدیکنده و ولایات ثلاثه طرفندن عسکر بسر انشاآتنده
استخدام اولنوب بونلرك یرلرینه ایجاب ایدر درده بر فرقه نك تخصیص و محافظهٔ آسایش و انضباط وظیفه سنك فی ما بعد ژاندارمه و پولیس توديع
استخداملری و بونلرك یرلرینه ... و درسعادتده موجود پولیس و ژاندارمه
مالك لزوم ضروری حصول حوادثده زمانه ژاندارمه قوة الظهر اولمق اوزره ایجابی قدر عسکر استخدامی و افراددن تفریقه واحدی ژاندارمه و پولیس مرتبانك
افرادینك تزیید مقداری ایله برابر ولایات ثلاثه ژاندارمه مکتبلرنده تعلیم وتنسیبه ایدلمه سه افراددن بر ایکی بورك موقتاً تفریقه ژاندارمه ایله پولیس قوة الظهر
شرائط مذکوره دائره سنده حد کفایه ابلاغ قدر سالف الذکر فرقهٔ جدیده مرتباتنده بر ایکی بورك ... داود پاشا و رامی قشله لرنده مجتمعاً
اولارده ترفیه قلمنی ... فرقهٔ جدیده نك داخل شهرده کی قره غوللرده متفرقاً اقامت ایتدیرلمیه و استانبول ... الده موجود
اقامه ایدلمسی درسعادتده امنیت و آسایشك استقراری ایچون قطعی اللزوم کوردکاری تدابیر اساسیه ده بولنمق ... درسعادت و بلاد ثلاثه ده
اقامه ایدلمسی درسعادتده امنیت و آسایشك استقراری ... اعلامی غیر محکمه کوروندیکنده ... رئیسی انتخابی و ینه قانونه مذکور
تشکیلات احوال عادیه مخصوص اولاده قوانینه ایله اداره سی و استخدامك ... اساسیه توفیقاً جمع و تشکیلیله ... مقاملرك
موقتاً ادارهٔ عرفیه اعلانی وجوب قطعی تحتنده بولنمق و مجلس مبعوثانك قانونه اساسیه ... وسر سری ... مقاملرینك
احکامنه تطبیقاً برقابینه نك تشکیلی و مجلس مبعوثانك مطبوعات وجمعیت وقلوب ومنبع ... عائلیری باقی اولدقجه کرك اردونك کرك اهالینك
قیام تنظیم وقبوله قدر ادارهٔ عرفیه نك ادامه سی وبرده ذات حضرت پادشاهینك مشروطیته رعایتلری باقی اولدقجه ... لزوم کوروله‌جکی و مقررات
حوه همایونلرینه حیات صداقت وعبودیتی محافظه ایتملری ذاتاً ... اجابتده اولمغله بو بابده تجدید تأمینات ... محمود شوکت پاشا
معجوت عنزانك تطبیقنده اردونك عزمی قطعی بولندیغی حالده بونلرك ... موقع اجرایه وضعی مادهٔ لرنده عبارهٔ بولنمه ... ساعت قدر
طرفندن عبدالرحمن افندی جواباً کشیده ایدلوب مجلسه کوندرلدی ۷ نیسان ۳۲۵ تاریخلی تلغرافنامه ده دخی مقررات مشروحه نك بلا ... قالمه جنی کوسترلمشدر
قبول ایله اجراآتنه تشبث اولنمدیغی حالده تولد ایده‌جك بالجمله مسئولیت مسببلرینه عائد اولمق اوزره قوهٔ متحده‌نك حرکاتنده سربست
درس وکیلی خالص افندی ایله خاصه قوماندانی ناظم و ارکان حربیه عمومیه رئیس عزت پاشالر دخی حاضر اولدقلری حالده عودیه ومعیه جریان ایدن مذاکرات [redacted] ...
نتیجه سنده مقررات و اشعارات مبسوطه مشروطیتك و درسعادتده امنیت و انضباطك برقرارلغی تقویه‌سی مقصد حقیقی ... تأمینه اجراآتی ایچون الده
انجق مقررات مذکوره جمله سنده بولنمق اوزره ادارهٔ عرفیه اعلانه تشبث اولنمق بونلك مقتضیات طبیعیه سندن اولان تدابیرك بوخصوصده استخدامه سعی‌لك
قوهٔ منتظمهٔ عسکریه وجودینه توقف ایده‌جکی مستغنی بیانه وحالبوکه درسعادت عساکرینك حال حاضری ایجابنجه کندولرینك بوخصوصده قرارلریله
امنیت حاصل اولمدیغی ... افضاحات واقعه دن حمایه اولدقلرنده بوخصوصك بالآخره کورینه‌جك لزوم قطعیه کوره موقع تطبیقه وضعی بعده وقتایله
اوزره اول بأول درسعادتده موجود عساکرك دیکر ضابطانده ده ... وجملی باسینده اعتباراً معلوم تحلیفه لرینك اجراسنه عادت اولنمش وشایله
شوکت پاشانك اشعارات واقعه سی حقنده نتیجهٔ مذاکراته توفیقاً قلمه النان صورتی بالاده محرر تلغرافنامهٔ سامیلك ماراله شوکت پاشایه کشیده سی تنسیب قلنمغله

Meclis-i Vükela Mazbatası

1 Rebiyülahir 1327/8Nisan 1325

Üçüncü Ordu Kumandanlığına Telgrafname
7 Nisan 1325 tarihli iki kıt'a telgrafnameleri Harbiye Nazırı ve Hassa Kumandanı ve Erkan-ı Umumiye Reisi Paşalar hazır oldukları halde Meclis-i Vükelada kıraat olundu. İş'arat-ı atufeleri muvafık ve amal'ü maksadımıza da mutabıktır. Ancak İstanbul'daki kuvve-i askeriyyenin tamamiyle elde olmadığı müşarünileyhin Paşalar tarafından ifade ve tasdik edildiğinden şu hal ve icraata teşebbüs olunamayacağı cihetle gelmekte bulunan askerlerden mütevahhiş olan bazı kesanın teşvikiyle şevk-i yeis ile şehir dahilinde yeniden iğtişaş ifaına kıyam edebilmelerine meydan verilmemek üzere evvel emirde Hassa Ordusu ve kuvve-i seyyariyye kumandanları tayin olunacak mevkide birleşerek verecekleri karar dairesinde İkinci ve Üçüncü Ordular kı'taat-ı muhtelifesinin İstanbul'a takrib olunmasını ve bilahare buradaki askerlerden de müfrezeler gönderilerek te'lif-i beyn edilmesi ve İkinci ve Üçüncü Orduların lüzumu kadar kuvvet dahil-i şehre alındıktan sonra iş'araat-ı atufelerinin diğer kısımlarının da icabına göre icara teşebbüs kılınması selamet-i memleket ve maslahat icabınca muktezi ve bu suretle gerek Heyet-i Vükelaca gerek Heyet-i Askeriyecemuvafık görülmüş olduğundan gelen Fırkanın Kumandanı Hüsnü Paşa'ya, Hassa Kumandanı ile derhal muhabereye girişerek mevki-i mülakatın tayini zımnında taraf-ı atufanelerinden hemen emir i'tası mütemennadır.

İkinci ve Üçüncü Ordulardan Mürettip Kuva-i Askeriyenin Hadımköyü hatt-ı müdafaasına ve sevk ve tahşidi esbabından bahisle husul-i makasıda hidmet edecek mukarreratı izah için makine başına bir heyet gönderilmesi Rumeli Müfettiş-i Umumisi Vekili be Üçüncü Ordu Kumandanı Birinci Ferik Mahmut Şevket Paşa'nın kıraat olunan 7 Nisan 325 tarihli telgrafnamesinde beyan olunması üzere, Şura-i Devlet Reisi Raif Paşa ve Maarif Nazırı Abdurrahman Efendi Bab-ı Ali telgrafhanesine i'zam olunarak müşarünileyh Mahmut Şevket Paşa'nın zabt ve terkim olunan ifadatını havi tevdi eyledikleri vakara mutaala olunmuş ve ehemmiyet münderecatına binaen tekalif-i vakıa esasen şayan-ı kabul görülüp ancak cihet-i askeriyeye müteallik nukatı dairesince teemmül olunacağından neticesinin bilahare bildirileceğine dair Heyet-i Vükela namına müşarünileyh Abdurrahman Efendi tarafından cevap verilmiştir. Müşarünileyh Mahmut Şevket Paşa'nın ifadatı İkinci ve Üçüncü Ordularca İstanbul üzerüne icra kılınan sevkiyat-ı askeriyeden maksad; evvelden meşrutiyet aleyhine Dersaadette mütehaddis harekat-ı isyaniye ve iğtişaşiyeden dolayı muhtel olan asayişim aide ve takriri; saniyen erbab-ı mefsed ve ihanetin iğfalatıyla şiraze-i intizam ve itaatten çıkmış olan efrad-ı asakirin daire-i itaate icra'ı; salisen hadisenin mürettip ve müsebbibleriyle bunda medhaldar olanları zahire bit'ihrac kanun dairesinde tedipleri; rabian meşrutiyetin bir daha hiçbir vecihle düçar-ı halel olmayacak surette takviye ve temin-i mahfuziyeti esbabının istikmali hususlarından ibaret olarak Dersaadette mevcut askerin kısm-ı küllisi meshumü'l-fikr ve harekat-ı isyaniyede tav'an ve kerhen müşterek olduklarına nazaran bunlar Dersaadette kaldıkça takrir-i asayiş için vuku' bulacak teşebbüsat ve mesainin asla semeredar olmayacağı ve emn ü inzibatın heran taht-ı tehditte bulunacağı ve zaten Dersaadette kaldıkça metehaşşid kuva-i cünudiye lüzum ve ihracı hakikiden de pek fazla bulunduğu cihetle meselede medhali olmayan taburlardan (2)üç dört taburun zat-ı şahanenin muhafazalarına memuren Yıldız Saray-ı Hümayununa terk ve ikamesi ve mütebakisinin kabil-i istihtam olan kısmının Rumeli'de istihdam olunmak üzere o tarafa sevkleri ve büsbütün şiraze-i intizamdan çıkmış olanlarının da vilayet-i selaset uruk-ı askeriyesi inşaatında istihdamları ve bunların yerine Üçüncü Ordudan bir fırkanın tahsisi ve muhafaza-i asayişi ve inzibat vazifesinin fimabad münhasıran jandarma ve polise tevdiiyle yalnız luzum-ı zaruri hasıl olduğu zaman jandarmaya kuvvetü'z-zuhur olmak üzere icabına kadar asker istihdamı ve Dersaadette mevcud polis ve jandarma efradının tezyid-i miktarı ile beraber vilayet-i selase jandarma mekteplerinde talim ve tensik edilmiş efraddan tefrik ve ahzı ve jandarma ve polis mürettebatının şerait-i mezkure dairesinde hadd-i kifayeye

iblağına kadar salifü'z-zikr fırka-i cedide mürettebatından bir iki taburun muvakkaten tefrik ve jandarma ile polise kuvvetü'z-zuhur olarak terfik kılınması ve marü'l beyan fırka-i cedidenin dahil-i şehirdeki karakollarda müteferrikan ikamet ettirilmeyip Davut Paşa ve Rahmi kışlalarında müctemian ikame edilmesi, Dersaadette emn ü asayişin istikrari için kat'iyü'l-lüzum gördükleri tedabir-i esasiyeden bulunduğu ve İstanbul ahvalinde mevcud keşmekeşin ahval-i adliyeye mehsus olan kavain ile izalesi ve intizamın bihakkın iadesi gayr-ı mümkün görüldüğünden Dersaadet ve bilad-ı selase muvakkaten idare-i örfiye ilanı vücub-i kat'i tahtında bulunduğu ve Meclis-i Mebusan Kanun-ı Esasiye tevikan cem' ve teşkiliyle reis intihabı ve yine kanun-ı mezkur ahkamına tatbikan bir kabinenin teşkili ve Meclis-i Mebusanca matbuat ve cemiyet ve kulüp ve miting ve serseri nizamnamelerinin tanzimi ve işbu nizamnamelerin hitam-ı tanzim ve kabulüne kadar idare-i örfiyyenin idamesi ve birde Zat-ı Hazret-i Padişahinin meşrutiyete riyaetleri baki kaldıkça gerek ordunun gerek ahalinin hakk-ı hümayunlarında hissiyet-ı sadakat ve ubudiyeti tamamen muhafaza etmeleri zaten ahd-i peymanları icabından olmagla bu babda tecdid-i teminata lüzum görülmediği ve mukarrerat-ı mabhus anhanın tatbikinde ordunun azmi kat'ı olduğundan bunların derhal mevki-i icraya vaz'ı maddelerinden ibaret olmuş ve müşarünşleyh Mahmut Şevket Paşa tarafından müşarünileyh Abdurrahman Efendiye cevaben keşide edilip Meclise de gönderilen 7 Nisan 325 tarihli telgrafnamede dahi mukarrerat-ı meşruhanın yirmi dört saate kadar kabul ile icraatına teşebbüs olunmadığı halde tevellüd edecek bilcümle mes'uliyet mesebbiblerine ait olmak üzere kuvve-i mütehaşşidenin harekatında serbest kalacağı gönderilmiştir.

Ders vekili Halis Efendi ile Hassa Kumandanı Nazım ve erkan-ı Harbiyei Umumiye Reisi Ahmet İzzet paşalar dahi hazır oldukları halde arız u amik cereyan eden müzakerat neticesinde mukarrerat ve iş'arat-ı mesbuta meşrutiyetin Dersaadetçe emn ü inzibatın bir kat daha takviyesi maksad-ı hamiyetperveranesine mesned olup ancak mukarrerat-ı mezkure cümlesinden bulunduğu üzere idare-i örfiye ilanına teşebbüs olunması bunun mukteziyat-ı tabiyesinden olan tedabirin temin-i icraatı üçün elde kuvve-i muntazama-i askeriye vücuduna tevakkuf edeceği müstagni-i beyan ve halbuki Dersaadet asakirinin hal-i hazırı icabınca kendilerinin bu hususta istihdamına şimdilik emniyet caiz olamayacağı izahat-ı vakıadan nümayan olduğundan bu hususun bilahare görünecek lüzum-ı katiye göre mevki-i tatbike vazı badehu kararlaştırılmak üzere evvel be-evvel Dersaadette mevcud asakirin diğer zabıtnamede muharrer olduğu vecihle yarından itibaren muamele-i tahlifiyelerinin icrasına mubaderet olunması ve müşarünileyh Şevket Paşa'nın iş'arat-ı vakası hakkında netice-i müzakerata tevfikan kaleme alınan süret-i balada muharrer telgrafmane-i saminin müşarünileyh Şevket Paşa'ya keşidesi tensib kılındı.

Ek–21 (Resimler)[1]

Mahmut Şevket Paşa ve Hareket Ordusu Subayları

Hareket Ordusu Öncü Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa Ve Hareket Ordusuna Mensup Askerî Erkan

[1] Mert Sandalcı, **Max Fuchtermann Kartpostalları**, C. III, İstanbul,2000.

Hareket Ordusuna Bağlı
Kâğıthane Sırtlarında
Kurulan Topçu Çadırları

Hareket Ordusu'nda Bulunan
Rumeli Gönüllüleri

Ayastefonos Kulübünde
Meclis-i Ayan Reisi Said Paşa

Hareket Ordusu Askerleri

Hareket Ordusu Askerleri Tarafından Öldürülmüş
İsyancı Askerler.

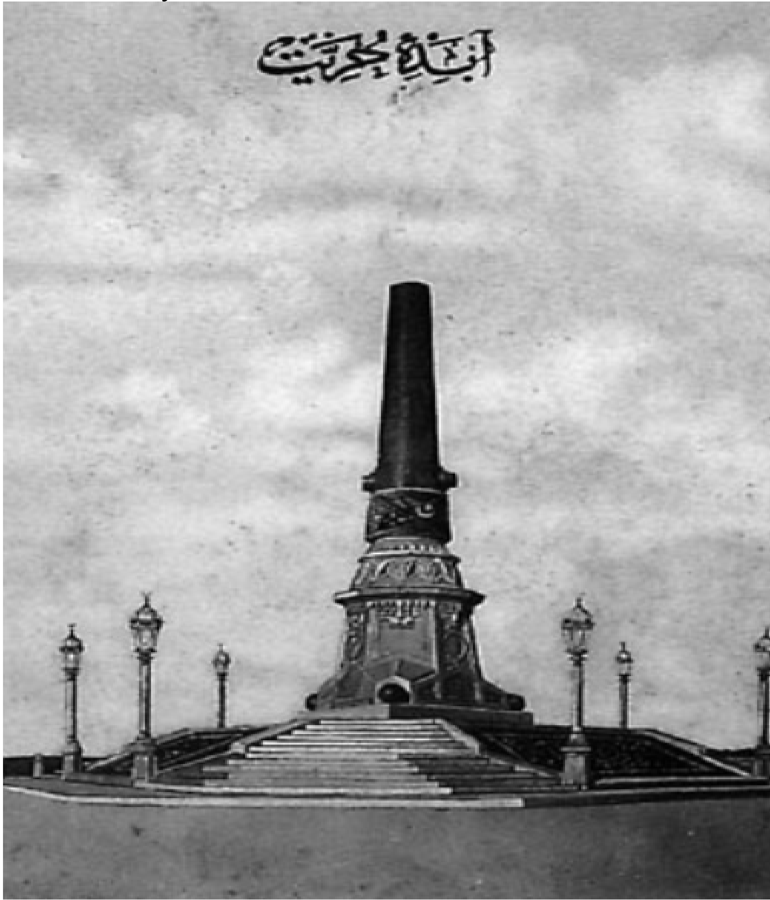
Galata Köprüsüne Mitralyöz Yerleştirmiş Hareket Ordusu Askerleri

Yıldız Sarayı'nın İşgalinden Sonra Hatıra Fotoğrafı Çektiren Hareket Ordusu Askerleri

Yıldız Sarayı'nda Hareket Ordusu Askerleri

Abide-i Hürriyet Heykeli.

ÖZET

31 Mart İsyanı'nın Osmanlı Tarihinde önemli bir yeri vardır. II. Meşrutiyet'in ilanından 9 ay sonra çıkan bu büyük ayaklanma Osmanlı Devleti'ni yaklaşık 13 gün süre ile meşgul etmiştir. Çıkan bu isyanın sebepleri hala gün yüzüne çıkarılamamıştır. İsyan oluşu itibariyle "askerî isyan" özelliği taşımasına karşın, isyana dâhil olan softaların propagandaları ile daha sonradan "dinî" bir hal almaya başlamıştır.

Rumî takvim ile 31 Mart günü çıkan bu isyan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Meşrutiyet'i koruması" için Selanik'ten getirmiş oldukları 2. ve 3. "Avcı Taburları"nın çavuşları tarafından idare edilmiş, ancak yine İstanbul'da bulunan 4. Avcı Taburu ise bu isyana dâhil olmamıştır. Çıkan bu isyanda 1 milletvekili, 1 Nazır ve sayısını tespit edemeyeceğimiz asker ve sivil hayatını kaybetmiştir. Olayın ilk günü mevcut Hükümet olayları durduramamış ve istifa etmiştir. İsyancı askerler 7 gün süre ile İstanbul'a tam anlamı ile hâkim olmuşlardır.

Çıkan bu isyan, Selanik'te bulunan 3. ve Edirne'de bulunan 2. Ordulara mensup askerler tarafından oluşturulan "Hareket Ordusu" vasıtası ile yaklaşık 3 gün süren kanlı çarpışmalarla bastırılmıştır. Oluşturulan bu Hareket Ordusu'na Rumeli'de bulunan Bulgar, Arnavut vesair azınlıklardan da gönüllüler katılmıştır.

İsyanın bastırılmasından sonra "Sıkı Yönetim" ilan edilmiş, 34. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve yerine V. Mehmet Reşat 35. Osmanlı Padişahı olmuştur. İsyana katılanlar ve destekleyenler, Hareket Ordusu bünyesinde kurulan "Divan-ı Harb-i Örfi"de yargılanarak 70 kişi idam edilmiş, 420 kişi ise çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır.

ABSTRACT

'The March 31 Rebellion' has an important impression in Ottoman History. This rebellion, which appeared after the declaration of the 'Second Constitution', kept the Ottoman Empire busy for about thirteen days. The reasons of this rebellion haven't still been revealed. However it had a feature of a 'military rebellion' as a matter fact that it had been a rebellion, then it started to get a religious state with the propaganda of the Moslem theological students involved in the rebellion.

This rebellion , which appeared on the first March according to the Gregorian Calendar, was administered by the sergeants of the second and third 'Hunter Battalions' who had been brought to Salonica by the 'Party of Union and Progress' to protect the 'Constitution', but the fourth Hunter Battalion,who was also in İstanbul,wasn't involved in this rebellion. In this rebellion; a deputy, a minister and soldiers and civilians whose numbers will not be able to be determined, died. On the first day of the event, the existing government couldn't stop the events and resigned. The rebellious soldiers dominated İstanbul completely for seven days.

This rebellion was suppressed after bloody fights which continued about three days by means of the 'Movement Army' which was constitued by the soldiers who were belonged to the Third Armies located in Salonica and the Second Armies located in Edirne. Volunteers from Bulgarians and Albanians who were in Rumeli and from so forth minorities participated to this Movement Army, too.

After the suppression of the rebellion, 'Martial Law' was declared, the thirty-fourth Ottoman Sultan, Abdulhamid II was dethroned and instead of him, Mehmet Reşat V became the Ottoman Sultan. The people who involved in the rebellion and supported it and seventy people were executed after being judged in the 'Counsil of the State' which had been set in the structure

of ‘Movement Army’, four hundred and twenty people were inflicted with various imprisonment punishments.